

A kard kovácsolódik.

«Ez az év változásokat ígér világunk történetében,» szólalt meg elgondolkozva Maecilius Avitus és a máglya vörösen reszkető tűzébe nézett. «Vagy legalábbis» — helyesbítette magát lelkiismeretesen, «kezdetét bizonyos változásoknak».

Aëtius, akihez szavait intézte, nem felelt rögtön; a szél feléje terelte a füstöt és elfojtotta lélekzetét. Visszataszító szag terjengett. A fátlan pusztán kevés tüzelőt lehetett összegyűjteni; a tűz gyöngén lobogott. A hún király holtteste nem hullott szét pillanatok alatt hamuvá és füstté, a farakás csak úgy senyvedt és ízott, mint a tőzeg. A két római örömet eltávozott volna, de nem merték a szokásokat megsérteni. Velük szemben, a tűzrakás másik oldalán, a legelőkelőbb húnok közepett ott állott az elhunyt király két unokaöccse és örököse. Valahányszor eloszlott a füst, Aëtius mindig magán érezte a fiatalabb testvérmek, Attilának a tűzön át reáfüggesztett tekintetét.

Az idősebb testvér, Bléda arca alig volt kivehető; a füst ellen oltalmul szorosan állára és szája elé vonta köpenyét, szemeit a földre szegezte.

Hogy fognak ezek együttesen uralkodni? elmélkedett Aëtius. Avagy, ha meghasonlanak egymással, melyikük fog felülkerekedni?

«Ugy véled, nagy változások kezdetén állunk?», fordult Maeciliushoz. «Azért mondom, mert meghalt Rua király?»

«Mert Rua király itt és Bonifacius hadvezér Rómában meghalt. Itt úgy, mint ott,» — kerekítette ki Maecilius megfontoltan a szép mondatot — «megnyílt a tér az utódok tetteire számára».

Aëtius elmosolyodott. Ismerte Maecilius érzelmeit; a galliai hadjáratokban lelkes és hűséges alantasa és barátja lett. «Térjek vissza Rómába?»

«Ezért jöttem», válaszolt a másik szaporán. «Még nem volt időnk arról beszélni —»

«Most sincs időnk magunkkal foglalkozni» — szakította félbe Aëtius. «Később, Maecilius!»

A farakás leégett. A füst sűrű, kék gomolyokban terjedt szét a földön. Egyhangú ütemű gyászének harsant fel. Aëtius nem értette a szöveget, pedig beszélt a húnok nyelvét. Az ének kevés szóból állott, s ezek minduntalan ismétlődtek; a dallam megmásította hangzásukat. Minden strófa vége elnyújtott sírásban csendült ki, ami élesen és félelmesen zengett végig a pusztán. A szellemeket hívják — gondolta Aëtius. Átnézett a túloldalra, vajjon az ifjú fejedelmek énekelnek-e. Blédát nem látta; Attila azonban ott állott a lobogó lángok mögött, merev mozdulatlan-ságban, tekintetét a rómaiakra szegezve.

Erclapra mért hangos ütések jelezték az asszonyok érkezését. Jöttek, sűrű fátylakba burkolózva s síránkozva járták körül a máglya maradványait. Síránkozva és jajveszékelve, kéz a kézben távoztak el ismét az úton, amerről feltűntek. Utánuk néztek, míg szürke alakjuk beleolvadt a királyi vár árnyékába.

«Mi fog történni most?» Maecilius megrettenve érintette meg barátja karját.

A majdnem teljesen kihúnyt máglya elé őt béklyóba-vert embert állítottak. Ruhájuk rongyos, arcuk és kezük véres. Egyikük úgy tekintett körül, mintha segílyt keresne, ajkai mozogtak, de nem birt hangot adni. A többiek maguk elé meredtek és erejük végső megfeszítésével igyekeztek megőrizni a bátorság látszatát.

Aëtius, aki egy hűntől felvilágosítást kért, sápadt és felindult arccal fordult barátja felé. «Hadifoglyok, Maecilius, keletrómai alattvalók, akiket abban a határvidéki harcban fogtak el, ahol Rua király életét vesztette. A halott király máglyarakásán fogják kivégezni őket —»

Meg sem várva Maecilius feleletét, Aëtius a tűz másik oldalára sietett, áttörve az előkelő húnok gyűrűjét, amely körülvette a két fiatal fejedelmet.

Attila azonnal észrevette őt; félbeszakította Candax alán vezérrel folytatott beszélgetését s míg az sárga arcát és ferde metszésű szemeit bosszúsan fordította a római felé, aki megzavarta, a többiek vállain át hozzáfordult kemény latinsággal: «Mit kívánsz, Aëtius?»

A római közelebb lépett; olyan közel, hogy Bléda kelletlen figyelmét is kierőszakolta. «En», mondotta, «Rua király vendége és barátja voltam. Hún segítőcsapatok harcoltak mellettem Galliában Bonifacius hadvezér ellen. Nem sérthet meg benneteket, ha a halott hamvainál szót emelek — bárha nem is származom törzsetekből.»

Aëtius elővigyázatosságból élt a körülményes bevezető szavakkal; amint hivatkozott barátságára a halottal, szabadabban beszélhetett.

Attila hallgatott; a szó a bátyját illette meg.

«Barátja voltál Rua királynak», volt kénytelen jóváhagyni Bléda.

«Azt hallom», folytatta Aëtius, «az a szándék, hogy a hadifoglyokat kivégezzék. Nem szeretném, ha Rua örökösei már halálának pillanatában olyan meggondolatlanságot követnének el, amit megkeserülhetnének.» Attilának arcizma sem rezdült. Bléda gonosz vigyorában vicсорította ki sárga metszőfogait.

Aëtius még mindig nem vesztette el bátorságát. «A foglyok a bizánci császár alattvalói», folytatta. «Kétségtelen, hogy bőséges váltságdíjat fizetnek értük. Azt

is fontoljátok meg, hogy személy szerint egyikük sem vétkes királyotok halálában.»

Minthogy a fejedelmek hallgattak, az öreg Hormidak, a király hún testőrségének parancsnoka kérdezte meg: «Miért akarod, hogy életük mentve legyen?»

«Mert elég keserű látni azt is, amikor harcban pusztulnak az emberek. Ez itt fölösleges gyilkosság volna.» Elővigyázatlan beszéd volt; a temetés szent szertartását érintette. Ellenséges hallgatás vette körül s Aëtius úgy érezte, elveszítette a játszmát. Amint azonban a halálraszántakra tekintett, kötelességének tartotta még egy kísérletet tenni. Lehajolt a fiatalabb hún fejedelemehez, akit majdnem egy fejjel meghaladott. «Áttila fejedelem», szólt hozzá nyomatékkal, «mint vendégetek és mint Rua király barátja, kérem tőled a foglyok életét!»

Attila félig lehúnyta apró, mélyenfekvő szemeit. Elgondolkozott. Majd ránézett a rómaina kifürkészhetetlen tekintettel. «A foglyok közül három a Bléda tulajdona, csak kettő az enyém», szólalt meg kifejezéstelen hangon és elfordult az előtte álló rómainól.

Ez összeszorította ajkait és magához intette Maeciliust. «Siralmas balsiker», mondta, míg tekintetét nem tudta levenni a foglyokról. «Nézd! — És ezen nem lehet segíteni!»

Bléda odalépett késsel jobbjaiban a rabok elé. Mindkét kezével maga elé lendített egy-egy védtelen embert. Mindkettő halálsápadt; az egyik uralkodik magán, a másik nyöszörög és siránkozik. Forró vér ömlik a forró hamura. Két test összeroskad.

Bléda körültekint. Szolgák tuszkolják eléje a harmadik rabot. Ez gyöngéalkatú, mintegy negyvenéves férfi; fejformája és orra görög származásra vall. Szemeit lehúnyva tartja, ajkain görcsös mosolygás ül, mintha álarc lenne, amelyet minden áron meg kell őriznie. Szemöldökeit végtelen erőlködés, vagy fájdalom húzza össze.

Aëtius rászegezett tekintete nem kevesebb kétségbeesést árult el.

Bléda már felemelte a kést. Tétovázott. «Ezt nem», határozta el. «Holnap keresztre kell feszíteni a király hamvai felett.»

Aëtius, akiben egy pillanatra feltámadt a remény, megborzongott. «Menjünk, Maecilius», szólott fáradtan. «Nem segíthetek — legalább látni sem akarok többet.» Amikor azonban megindultak volna, az öreg hún Hormidak elzárta útjukat keresztbe nyújtott lándzsájával. «Míg a szertartásnak vége nincsen, eltávozni nem lehet.»

A rómaiak engedtek s tehetetlenül nézték, mint hurcolják el Bléda rabját. A megkínzott arcról eltűnt a ráfagyott mosoly; vonásai leplezetlenül mutatták rettegését a borzalmas haláltól.

Attila ott állott a két utolsó fogoly előtt. A meztelen kés fogai között, karjai kitérve, kezei az áldozatok vállán. Várt — egy pillanatig — még egyig. Akkor előrelépett. A hirtelen elbocsátott foglyok megtántorodtak, hún harcosok támogatták őket. Attila a máglya füstölgő maradványai fölé hajolt. Kezében a késsel, villámsebessen megmeztelte, enitette másik karját vállig.

«Húnok!» «Népem! Rua király hamvai nemesebb vért érdemelnek, mint ezeké a nyomorúságos, reszkető foglyoké!»

A kés megvillant. Kinyújtott, meztelen, fakósárga karjából, amelyen az izmok kötegekként domborodtak ki, a vér piros patakja tört elő.

Hallgatás. — Mélységes hallgatás. Egyetlen hallható nesz a vér csurgása az izzó hamu közé.

Egyszerre felcsendül a hún Edeko erőes, erőteljes hangján — úgy zeng, mint a harsonaszó — «Attila! Attila!»

Visszhangozzák valamennyien, Candax és Hormidak, vezérek és harcosok mind s úgy zúg végig a pusztán, mint csatakiáltás: «Attila! Attila!»

A fiatal fejedelem némán állva hallgatja a riadó hangokat. Aztán gyors mozdulattal elveti kezéből a kést s vérző karját köpenyébe burkolja.

Nem néz maga köré. Nem néz harcosainak ragyogó arcára, sem Blédára, aki kelletlen képpel áll a vezető-emberek között.

Amint azonban távozik, elmegy Aëtius előtt. Hirtelen megáll és anélkül, hogy a római arcába tekintene, megszólítja. «A két fogoly számunkra értéktelenné vált. Neked adom őket.»

Mielőtt a másik szavakat találja, tovább indul hosszú lépésekkel a mezőn, a királyi vár felé. — Egyedül megy; kis idő múltán követik csak hallgatagon a többiek.

A rómaiak, akikkel senki sem törődik, utoljára indulnak el. Aëtius lehorgasztott fővel mélyen elgondolkozik és Maecilius nem meri zavarni hajdani előljáróját, bármennyire is szeretné közölni az üzenetet, amelyért megtette az utat Rómából a hún pusztaságig.

Az est zavartalan óráira számít. Am hiába. — Mert amint megérkeznek a királyi várhoz, amelynek farkeréyei és rikítószínű faragott oszlopai élesen elütnek az ősies puszta szürke egyformaságától, jelentik a szolgák, akik megnyitják előttük a palánk kapuját, hogy haladéktalanul várják őket a teremben a halotti torra. Aëtius ránéz barátja elégedetlen arcára, — és görögül, mert a húnok esetleg értenek latinul, mondja: — «Ezen át kell esnünk, Maecilius. Nem segíthetek rajtad. Alkalmatlan napon érkezél.»

A csarnokban a padsorok között, ahol már elhelyezkedtek a hún harcosok, az alacsony emelvényhez vezetik őket. Itt ülnek a fiatal fejedelmek egy asztal két végén, a középső hely, a Rua királyé, üresen maradt.

Aëtius fontolgatja magában, most mondjon-e köszönetet Attilának a foglyok életéért, hamar belátja azonban, hogy ez, a másik hún jelenlétében esztelenség

volna. Attila, aki kövülten közömbös arccal néz el fölöttük, maga sem ad módot a megszólításra.

A teremben csend honol a halott emlékének szentelt tor alatt. Csak az étkezés végeztével, amikor újratöltötték a serlegeket, kezdődik el a hosszú, végtelenül hosszú gyászenek Rua királyért.

A rómaiak fáradtak, az ének elbágyasztóan hat rájuk. Elmenni azonban nem lehet.

Majd egy óráig tart az ének. A húnok felemelik serlegüket és a bort a padlóra öntik. Így cselekszik mindkét fejedelem s ezt teszik a rómaiak is; és most Bléda jelt ad alattvalóinak a távozásra.

Aëtius és Maecilius Avitus is felállanak; Bléda azonban, talán felingerülve a temetésen történetek miatt, talán csak azért, hogy kicsinyes módon hatalmát fitogtassa, rájuk sziszeg: «Az én asztalomtól nem állhat fel senki, míg el nem hagytam!»

«Országod vendége vagyok és tisztelem szokásait!» válaszolja Aëtius kimérten és ismét helyet foglal — alig bosszankodva Bléda udvariatlansága felett, amivel mit sem törődött. Nem sokáig fogja már igénybevenni a húnok vendégbarátságát; az öreg király emléke, akinek az oltalmat és segítséget köszönhette, arra kötelezték, hogy békességben válják meg tőlük.

Ha a rómaiak azt hitték, hogy Bléda közölni akar velük valamit, ugyancsak tévedtek. Amikor a hún látta, hogy akarata teljesült, friss bort és új fáklyákat parancsolt s az ivásba merülve csak néha váltott egy-egy halk szót testvérével, Attilával és ügyet sem vetett a vendégekre.

Ez fölöttébb ingerelte Maeciliust. «Átadhatnám talán, — minthogy ittmaradásra ítélték, — az üzenetet?» kérdezte türelmetlen hangon görögül. «Ha a két fejedelem hún nyelven társalog, nekünk is aligha tiltatják meg a beszédet, mint a rabszolgáknak!»

Aëtius fürkésző tekintetet vetett az üres, félhomályos terembe és a két fejedelemre, akik az asztalon egymás felé hajolva, halkán beszélgettek. «Szólj hát,

Maecilius! A legfontosabbat már úgyis megsúgtad nekem a rövid üdvözlés után a temetésen, azt, hogy Bonifacius halott.»

«Azt, hogy Bonifacius hadvezér, a te ellenséged halott», ismételte Maecilius és észrevétlen, szónoki páthosszal fűzte hozzá: «és ami következménye ennek, az az én követségem második része: Placidia császárné és Róma konzullá és az egész nyugatrómai birodalom fővezérévé nevezett ki téged.»

Aëtius nem válaszolt azonnal; a vér nemes, komoly arcába tódult. «Ez több — és hamarabb jött — mint ahogy várhattam», szólalt meg végre.

«Róma sohasem tudott fiai közül ugyanazon időben egy hadvezérnél többet megtűnni — ez volt a hibája; de soha sem tévovázott, azt, aki volt, jobbal felcserélni — és ez az erőssége.»

«Akkor haza kell térnem Rómába» — mérlegelte Aëtius.

«Nem sokáig; a konzulnál ma fontosabb a hadvezér. A határon nyugtalankodnak a frankok — Galliában nem érnek véget a bagaudák koldús-felkelései.»

«Elhoztad a csapattestek jegyzékét?» kérdezte Aëtius mohón. Túlságosan soká tartott a száműzetés kényeszerű pihenése; sóvárgott az új feladatok után.

«Igen, természetesen», nyugtatta meg Maecilius. És vidám mosollyal tette hozzá: «Patricius, parancsnokságot kérek tőled Galliában.»

«Legyen kívánságod szerint», akarta válaszolni Aëtius, amikor egy ajtó nyílásának zöreje emlékeztette arra, hol van. A hún fejedelmek nyilvánvalóan nem ügyeltek a rómaiak halk beszélgetésére; Aëtius mégis el akarta kerülni a folytatását. Az elébb hallottak egyébként is elég anyagot szolgáltatottak a csendes elmélkedésre.

Az ajtó, amely most az emelvény mögött kinyílt, mint Aëtius is tudta, Attila lakrészébe vezetett. A küszöbön feltűnt Zerkon, a nyomorék szerezcsen törpe, Attila rabszolgája. Némán kérdő pillantást vetett urára

s újból eltűnt. Az ajtó tárva maradt. — Kis idő múlva Zerkon ismét megjelent.

«Mire vár a szolgád?» kérdezte Aëtius.

«Nem vár. Ő itt van.»

Ez a kevés felvilágosítást nyújtó válasz nem adott módot a beszélgetés továbbfűzésére s Aëtius ismét elmélkedésbe merült. Már is végiggondolta nagy vonásokban a hadjárat tervét a bagaudák, e gall koldúsok ellen, akik soha sem tudtak nyugton maradni. Minduntalan megzavarták az ország békéjét — ezt a szegényes békét, amelyet a külső ellenségek úgyis elég súlyosan veszélyeztettek.

Hirtelen feltárult az ajtó, amely a szabadba vezetett. Hideg légáramlás tódult a terembe s majdnem kioltotta a fáklyákat. Két ember bevezette Bléda utolsó foglyát, a görögöt, a fejedelmek emelvénye elé. «Mit jelentsen ez?» mordult fel Bléda. «Nem adtam erre semmiféle parancsot.»

«Testvérkém» — hangzott váratlanul lágyan és hízelgően Attila ajakairól, «a parancsot én adtam.»

Elképpent oldalpillantás. «A fogoly az enyém.»

«Testvérkém, hogyan is felejthetném ezt el!»

«Mit akarsz tőle?»

«Látni őt. Semmi többet. Látni őt.»

A fogoly keskeny arca kízzottan rándult meg. A bizonytalan fáklyafény mély árnyakat vetett; a szemei alig látszóttak — csak a szemüregei, mint két sötét folt a viaszápadt arcon.

«Görög vagy? Mi a neved?» — kérdezte Attila hirtelen görögül — lágyan ejtette a szavakat, szinte énekelve. A rómaiak felfigyeltek; maga Aëtius sem tudta, hogy Attila beszéli ezt a nyelvet.

«Onegesius a nevem.»

«És te», folytatta Attila olyan sebesen, hogy sem a bátyjának, sem a rómaiaknak nem volt idejük megszólalni — «és te voltál az, amint mondották nekem, aki a legutolsó ütközetben a csapatokat olyan ügye-

sen vezetted, hogy a mieinknek vissza kellett vonulniok és Rua király elesett —?»

A görög képtelen volt felelni. Rua máglyája mellett még szilárd lélekkel várta a halált; a keresztrefeszítés gondolatát, amint tudtára adták, nem bírta elviselni — és ezt a kérdést sem, amely még kegyetlenebb kínok félelmét keltette benne.

Aëtius szenvedett a meggyötört ember látásától. «Miért kínozkod?» kérdezte. «Bléda fejedelem elhatározta halálát, nem elégít ez ki téged?»

«Ha kérdezlek, felelni kell reá», válaszolta a hún. «Felelj, Onegesius!»

A görög emberfölkötti megerőltetéssel összeszedte magát. Arcvonásai megfeszültek, mintha minden idegét megmerevítette volna az akarata. «Igazad van», szólalt meg. «En vagyok felelős a vereségetekért.»

Attila bátyjához fordult. «Bléda, a fogoly a tied. Ha reggel meg akarod feszíttetni — mit adsz érte nekem?»

«Mit jelentsen ez?»

«Mit adsz nekem azért, hogy a foglyoddal azt tehesd, amit akarsz?»

«Mit adok érte? Semmit! Semmit, természetesen! Ó az en rabom!»

«Tudom.» Attila a görögöt az égő fáklya alá lendítette, mintha jobban akarná látni az ábrázatát. Szorosan mellette vigyorgott a nyitott ajtóban a törpe szerezsen fekete arca.

«Onegesius», fordult hozzá Attila — most latinul beszélt, hogy valamennyien megértsék — «mit adsz nekem, ha megmentem az életedet?»

A görög reá meredt — a rómaiakra — majd Blédára. Felnyögött. «Semmit sem tudok adni neked —»

«Magadat. A szolgálataidat», sürgette Attila.

Onegesius felemelte megbilincselte kezét. Csak a szemei válaszoltak. Bléda közbelépett. «Attila», szólalt meg fenyegetően, «hagyj fel a tréfával!»

«Testvérkém — mit ajánlasz fel te nekem a görögért?»

«Semmit. Az enyémet!»

Attila villámgyorsan karonragadja a görögöt és be-penderíti a nyitott ajtón. Bléda követni akarja; Attila visszalép.

De a küszöbön ott áll a szerezsen Zerkon; s a bejárást mérgezetthegyű lándzsával védelmezi.

«Ne próbálj behatolni hozzám, Bléda testvérkém; nem fog sikerülni. — Miért nem ajánlottál fel nekem többet, mint a rab?»

«Ide a görögöt!» tombol Bléda fejedelem.

«Menjünk pihenni —» mondja Attila szelíden. «Amit nem tudsz megtartani, az nem a tied. Amit meg tudok szerezni, az az enyém.»

A következő nap délutánján — Aëtius a délelőtti Maecilius Avitussal töltötte el, aki már a magister militum szárnysegédjének érezte magát, — Attila megüzente a patriciusnak, hogy az udvarban elvárja, pusztai kilovaglásra.

Aëtius azonnal elfogadta a meghívást; nemcsak, mivel öröme telt a friss levegőn való mozgásban — de mert arra is gondolt, hogy most fogja megköszönni a húnoknak a foglyok megmentését.

A fiatal hún fejedelem már nyeregben ült, amikor Aëtius lelépdelt a széles falépcsőn. Azt sem várta meg, míg Aëtius felült arra a fehér ménre, amelyet számára elővezettek volt, hanem kiügetett a kapun s a rómainak bízta, hogy kövesse. — Ez pedig nem volt könnyű; mert a hún, alighogy a háta mögött voltak a sáncfalak, a leghevesebb vágatásba kezdett, amivel Aëtius lova jóval nehezebb terhével nem tudott lépést tartani.

Egy idő múlva körültekintett a hún, lassított és megfordult a nyergében úgy, hogy most női módra, oldalt ült a lován. Az összebogozott szárazakat az állat nyakába vetette és kitárta karjait.

«A puszta véghetetlen, Aëtius» — szólott a rómainak, aki időközben utólérte. Ugy mondotta, mintha bevezetése volna más, fontosabb beszélgetésnek; de semmit sem fűzött hozzá.

«És te a lovadon uralkodol rajta», egészítette ki Aëtius mosolyogva és elismeréssel. Mert bár maga is jó lovas volt, mégis határtalanul messze állott a hún mesteri tudásától.

Attila nem árulta el, hogy a római csodálata jól esik neki. «Annál a fánál» — mutatott a távolból éppen feltűnő árnyra — «ott fogunk megpihenni.»

Észrevétlen combnyomás irányította lovát. Attila keresztbe fonta a karjait és mélyen hátradőlt. Ugy, mintha a felhőket szemlélné s teljesen lovára bízna, hogy az utat megtalálja. Aëtius követte, könnyedén előrehajolva, hogy megkönnyítse paripája vágatását. A talaj, az előrehaladott évszak dacára még nem fagyott meg; délkeletről esőt ígérő meleg szél fújt. Gyönyörűség volt lovagolni.

Az előre kijelölt fánál Attila lesiklott nyergéből, anélkül, hogy lovát megállította volna. Az tovább ügetett, majd egy könnyű füttyszóra széles ívben engedelmesen visszakanyarodott. A hún fejedelem hanyattfeküdt a puha fűben, kezeit összekulcsolta feje alatt.

«Beszédem van veled», szólította meg Aëtium, amikor az is nyeregből szállott. A hallgatag húnnak szemmel láthatóan nehezére esett a beszéd.

«Hallgatom», válaszolt Aëtius barátságosan. «Előbb azonban engedd meg, hogy köszönetet mondjak azért, amit tegnap cselekedtéll — Hiszen véredbe is került» — tette hozzá mosolyogva s megérintette Attila karját. A seb még nem forrott be; vér szivárgott a vászonkötésen át.

«Most már az a kérdés», szólalt meg a hún monoton hangon, «vajjon ez a vér Rua király emlékéért folyt-e, vagy népem szeretetéért — vagy a te kedvéért?»

A római úgy vélte — amire már a megelőző napon is gondolt — hogy a véráldozat teljes eredménnyel

mindhárom célt szolgált. Ezt azonban nem merte kimondani. «Én mindenesetre olyan hálás vagyok neked, mintha véred egyedül értem és a foglyok életéért folyt volna. — Amennyiben óhajtanál valamit, boldog leszek, ha teljesíthetem. Szabad így beszélnem, mert tegnap óta nem vagyok már teljesen hatalom és befolyás nélkül —»

«Tudom», szakította félbe a hún. «Hallottam.»

Aëtius bólintott. «Nem volt titok. Mégis meglepett, hogy járatos vagy a görög nyelvben.»

«Kezesként kerültem a ti városaitokba, mikor még gyermek voltam», magyarázta Attila, «éppen úgy, mint te, Aëtius, már gyermekkorodban a nyugati gótoknál és Rua királynál voltál.»

«Hasznohozó idők», emlékezett Aëtius, «de nehéz idők — gyermekként idegen nép, idegen erkölcsök között folytonos halálveszedelemben élni!»

Attila nem vette fel a fonalat. Az ilyen régmúlt időkre vonatkozó visszaemlékezést fölöslegesnek tartotta.

«Hallottam tehát, hogy készülsz vissza Rómába.»

«Különböző feladatok várnak reám.»

Attila bólintott. Halkan füttyörészett a fogain keresztül. Majd az előtte álló fára mutatott, amely az időtől elkorhadt s látszott rajta, hogy rövidesen kidől.

«Ez Róma, Aëtius. Elég lesz-e az erőd, hogy az összeomlástól megőrizzed?»

«Talán nem. De elodázni lehet.»

Attila nem ügyelt a feleletre. «Viszont egy fiatal nép», folytatta, «egy fiatal fa, amely elfoglalja az elöregedett helyét, a te erőd által támogatható és megerősíthető lenne.»

A rómainak vér toltult a fejébe. «Nagyon merészen beszélsz, Attila fejedelem.»

A hún nem nézett reá. «Az én népem szét van szórva százféle népség között. Hún harcosok küzdöttek érted Ariminiumnál; húnok védik a római határt a frankok ellen. Mi célból? — Az én népemnek két vezérre van

szüksége: egy húnra, aki ismeri a rómaiakat és egy római, aki szereti a húnokat. Akkor menni fog a dolog.»

«Elfelejtet», válaszolt Aëtius keményen, «hogyan egy római mindenekelőtt Rómát szereti.»

«Ügy véltem, te mindenekelőtt a hatalmat szeretnéd.»
«És elfelejtesz még egyet», folytatta a római — «azt, hogy én nem osztom a meggyőződésedet. Mert lehet, hogy a római birodalom nem lesz képes ellenállani annak a százféle népségnek, amely határai felé tödül, maga sem ismervén a célját — amit ez ellen tehetek, meg fog történni, de» — és itt bosszúságában, amely erőt vett rajta, élesebb lett, mint szándékozott, — «én nem hiszek a te néped jövőjében.»

«Miért nem?»

«Te nem értenél meg engem.»

«Akkor mondjad görögül.»

Aëtiusnak mosolyognia kellett ezen a fordulaton, amely a nehézséget csak a hún nyelvben és nem a barbár értetlenségében kereste: «A te nyelveden is ki tudom fejezni, csak azt nem tudom, megértés-e. Azért nem hiszek néped jövőjében, mert sem vallást nem ismertek, ami határaitok kiterjesztésére készítetne, sem az asszonyokkal nem törődtek, akik a határok megerősítésére indítanak.»

«Karddal hódítunk, Aëtius. Harcosokkal erősítjük a határt, nem asszonyokkal.»

A római fejét csóválta. «Tévedsz; szellemmel hódítunk s az elfoglalt országot a házi tűzhellyel tartjuk meg.»

A fiatal hún fejedelem félig lehúnyta szemait és eltöprengett. Percek múlva szólalt meg. «Szavaidat nem egészen értem, de gondolkozni fogok fölöttük.»
«Mindenesetre az elhatározásom, hogy holnap Rómába indulok, már meg nem változtatható,» — fejezte be a beszélgetést a római. Majd észrevén, hogy az ajánlatot — amely nevetségesnek tűnt ugyan fel előtte,

mégis a hún komoly barátságának jele volt, — túlságosan nyersen utasította el, hozzáfűzte: «Megbántottalak, Attila? Az én utam nem egyezik a tieddel, de azért remélem, barátok maradunk.»

A hún feléje fordult; mélyen fekvő, apró szemeit mozdulatlanul és kifejezéstelenül szegezte reá. Hangja suttogássá szállott: «Aëtius, te kineveted a fennhéjázó barbár-főnököt!»

Megfordult, lovát szólította és lassan hazafelé indult. A római oldalán maradt s megpróbált beszélgetni vele. A hún azonban, gondolataiba mélyedve, nem válaszolt. Csak közvetlenül a királyi vár előtt pillantott fel és nézett a mellette lovagló rómaina. Hosszan nézett reá, mintha emlékezetébe akarná vésni a szigorú arcél nemes vonalait, kezének tartását, könynyedén előrehajló vállait

«Aëtius!»

A római összereszt. «Attila fejedelem?»

«Mikor lovagolsz el holnap?»

«Déltájra terveztem az indulást.»

«Akkor szerencsés utat.»

«Nem foglak látni többé?»

«Látni fogsz ismét, de nem ma és nem holnap», felelt a hún fejedelem; megfordította felágaskodó lovát s belovagolt a pusztába, ahonnan az imént tértek haza.

A római utánanézett s egy pillanatig fontolgatta, ne kövesse-e; aztán arra gondolt, hogy Attila ezt nem látná szívesen s az előnye túl nagy már.

És esteledett is —.

A görög Onegesius, Attila lakosztályába elzárva, hosszú napokig várakozott, anélkül, hogy tudná, mit határoztak sorsa felől. A szerencsen Zerkonon kívül, aki az ételt és italt hozta neki, senkivel sem találkozott s ez a görög minden kérdésére csak széles vigyor-
gással válaszolt.

Onegesius remélte, hogy Attila egyszer mutatkozni fog — különösen bizakodó pillanataiban még abban is reménykedett, megengedik neki, hogy a hazautazó rómaiakkal tartson. De semmi ilyes nem történt és semmi hírt nem kapott a külvilágból.

Igy azt az egyet tette, amit tehetett: ápolta magát és igyekezett fogságának és a kiállott halálfélelemnek következményeitől szabadulni. A tétlenség, amire ítélve volt, megnehezítette ezt; az álom kerülte és gyötrelmes gondolatok kínozták. — Mennyire lehetséges, hogy a két hún fejedelem, akik úgy marakodtak fölötte, mint ragadozóállatok a zsákmányon, kibékülésük fejében kínhalálra küldik. A rómaiak már eltávoztak; egyetlen hang sem fog emelkedni érdekében.

Nyugtalanul gondolt a maga hadvezéri képességeire is, amire Attila kérdései vonatkoztak. Hadvezéri képességek! — Csak irónikusan gondolhatott rá — hiszen mindössze kalandvágyból, igazi műkedvelőként parancsnokolt a határszéli csetepatéban, ahol Rua király elesett és ő fogságba került. — Fájdalmas emlékezései a könnyelműen elhagyott szicíliai birtok felé szállottak —

Amikor egy délből hirtelen és váratlanul belépett hozzá Attila, nagyon megrémült. A hún modora kifürkészhetetlen volt, mint mindig; egyenlő mérleg-serpenyőkben lebegett élet és halál.

A hún fejedelem egy ideig némán szemlélte őt. Aztán lassan megszólalt, mintha a szavak súlyát mérlegelné: «Megkaptál mindent, amire szükséged volt?» Onegesius fellélekzett; ezek a szavak biztosítani látszottak életét és szabadságát. «Mindent, fejedelem. Csak a legfontosabbat nem: döntésedet sorsom felől.» «Ezt a döntést» — felelte Attila megfontoltan, «magad hozhatod meg, nem én.»

A görög arra gondolt, hogy ez a döntés nem esnék nehezeire — és már ki is mondotta volna, ha nem érez ki fenntartást Attila szavaiból. Határozni az életé-

ről! — A sziciliai szőlők között, kilátással a hóborította Átnára, sötétkék jóni tenger partján áll az ő kicsiny, virágoskerttel övezett villája. Visszatérni oda és feledni minden kalandvágyat — ez volt most számára a legkecsegtetőbb cél. Feledte az unalmat, amivel túlságosan egyforma napjai eltöltötték. Feledte, hogy Priscilla állandó, nyájas — ah, oly kevéssé változatos mosolygása, egyhangúan bensőséges szerelme a barbárokig űzték el őt. Most mindez oly csalogatóan vonzotta, tele dionizoszi vidámsággal. A hún fejedelem az ablaknál állott. «Van asszonyod?» kérdezte a vállán keresztül, mintha végigkísérte volna gondolatait.

«Asszony? Feleség?» Ez a fogalom nem illett Priscillára. «Nincsen, Attila fejedelem.»

«Nincsen», ismételte Attila. Ugy látszott, már másra gondol. «Onnan» — mondotta és kezefejével keletre intett, ahol a távolból lovasok tűntek fel — «a gepidák főnöke, Ardarich közeledik, hogy Bléda fejedelemmel beszéljen. — En is jelen leszek — és te is, Onogesius.»

Bléda elnyelte haragos szavait, amikor öccsét a görög kíséretében látta belépni: Az időpontot nem tartotta alkalmasnak arra, hogy Attilával vizályt kezdjen. Így morcosan helyet mutatott neki maga mellett és sötét pillantást vetett Onegesiusra, aki Attila széke mögött a falhoz húzódott.

«Mi dolga van a görög macskának itt?» megleégedett ezzel a kérdéssel.

«Az én kívánságom», válaszolt röviden Attila. A tavábbi magyarázkodásokra nem maradt idő, hallatszott már a gepida fejedelem közeledése.

Nagy és fényes kísérettel érkezett. Testőrsége, amely mellette és mögötte bevonult a tanácskozóterembe hiúz és vadmacska prémeket viselt a vállán és bivalybőr ujjast. Nem egy akadt közöttük, aki fejfel haladta a húnokat. Arckifejezésük nyílt volt és bá-

tor, mint olyan nép fiaié, amely nem ismeri a félelmet és maga alkotta egyszerű erkölcsi törvények szerint él.

Közepettük lépdelt Ardárich király. Gyorsan jött az asztalig, ahol a hún fejedelmek ültek és mindkét tenyerével az asztallapra támaszkodva megszólalt:

«Eljöttem, Bléda és Attila, nem a ti felhívásotokra, hanem mert én akartam beszélni veletek.»

Egy szó válasz sem hangzott el. Bléda, aki már megnyitotta ajakait, lenyelte, amit mondani akart. A gepida leült a padra szemközt velük. Rövid kardja megesörrent az asztal lábán. «Ugy látszik, nem vagytok kíváncsiak arra, amit közölni akarok veletek.»

«Ha közölnivalód van, a mi dolgunk meghallgatni téged. Senki sem mondotta, hogy nem akarunk meghallgatni», felelt Attila halkan és udvariasan.

Ardarich gyors, gyanakvó pillantással végigvizsgálta a termet, nem fenyegeti-e valahonnan veszedelem.

«Rua király halott», kezdte el bevezetőül, majd gyorsan hozzátette, mint aki mellőzni akar minden diplomatikus formát — «és ezzel megszűnt a húnok háborús főhatalma a gepidák felett».

«Ezt a főhatalmat», vetette ellene Bléda, «nem Rua király szerezte s így az ő személyével nem is szűnhetik meg.» Csikorogva ejtette ki a szavakat; a gepida nem értette meg. Blédának még egyszer, nyugodtabban ismételnie kellett.

«Mit törődöm vele, hogy hívták a királyokat, akik azelőtt fölöttetek uralkodtak!»

«Fölöttünk és fölöttetek!» szakította félbe Bléda.

«Igen!» kiáltotta Ardarich és bebizonyult, hogy nagyon is jól ismeri az előző hún királyok neveit, «a ti királyotok Balamér legyőzte a keleti gótokat, és Uptar háborúzott a burgundiakkal a Rajnánál. Zsákmányt szereztünk, azért követtünk benneteket. Rua király száz kis hadjáratot vezetett szerencsésen a keletrómai birodalom ellen» — meglegedett pillantást vetett az arany karperecekre, melyekkel ékesítve volt,

— «ti azonban, Bléda és Attila még nem bizonyítottatok be, hogy képesek vagytok bennünket vezetni!» «Az alánok vezére, Candax hűséget esküdött nekünk», kezdte Bléda.

Ardarich felvetette a fejét és kacagott; szőke haja hátrahullott alacsony homlokából. «Ferdeszemű szarmata lovasok! Alánok! Csak nem akarjátok őket a germánokhoz, az én gepidáimhoz hasonlítani?»

«Az alánok», mordult fel Bléda «Galliáig lovagoltak!» «A nyugati gótokkal», gúnyolódott a gepida, «egymagukban nem merészték volna. A nyugati gótokkal, akik nem akartak igátok alá görnyedni».

Bléda nem válaszolt. Elgondolkozva húzta szét ajkait sárgás fogsoráról s összehunyorította szemeit. «Mit kívánsz tehát?»

«Nem elégít ki», felelte a gepida, «a ti vezetésetek alatt feldulni nyomorúságos Ister-parti városokat, amelyeknek idejük sincs összeszedni magukat egyik fosztogatástól a másikig. Elvonulok, szemközt a folyam-mal; birodalmat szerzek magamnak — mint a nyugati gótok tették Ibériában».

«Mi majd megtanítunk alattvalói kötelességedre!» förmedt rá Bléda.

«Azt szeretném látni!» szólt Ardarich s felállt, indulni készen.

«Várj még!» Bléda arca elsötétült az indulattól. «Hadjáratot tervezünk...»

«Azt majd elintézem én a magam szakállára!» gúnyolódott a gepida. «Az alávetettséget becsületesen felbontottam veletek, hún fejedelmek. Távozom.»

Feljes mozdulatlanságban ült ott Attila fejedelem és egy szót sem beszélt. Most megnyitak keskeny ajkai, halkán utána kiáltott: «Ardarich király!»

A gepida szívesen hallgatta a királyi címzést. Megfordult.

«Ardarich király, neked van egy húgod.»

«Igen», felelte Ardarich elámulva. «Mi legyen az én nővéremmel?»

«Mi a neve?»

«Erelieva —»

«Ardarich király, add hozzám Erelieva húgodat feleségül.»

A gepida meglepetten lépett közelebb. Sértő pillantással mérte végig az alacsony, jelentéktelen külsejű embert, sárgás, lapos arcát, a hún azonban szándékosan nem vett tudomást viselkedéséről.

«Különös válasz az én bejelentésemre» — jegyezte meg végül.

Attila hirtelen rászegelte szemeit s a gepida majdnem megrettent pillantásának megmagyarázhatatlan hatalmától. «Mi szeretnél inkább lenni, Ardarich — ismeretlen barbár király az Ister mellett, vagy a római császár sógora?»

«Talán te vagy az a római császár?» kacagott a gepida.

«A germánok — úgy tudom —» folytatta Attila síma, sárga kezére függesztve elgondolkozó tekintetét «szeretik a fogadásokat. Én neked fogadást ajánlok —» «Halljam», felelt a király, aki öntudatlanul a másik befolyása alá került.

«Hadseregre van szükségem», folytatta Attila lassan. «Az alán és hún nem elég. Kövessétek a parancsaimat öt évig, gepidák! Ha akkorra olyan nagy birodalmon uralkodom, mint a római, úgy hozzám adod a húgodat és te olyan uralkodónak sógora leszel, aki egyenlő a római császárral.»

«A másik oldalt is, Attila! Ha a terveid kudarcot val-
lanak?»

«Akkor» — gondos megfigyelő is nehezen vehette volna észre a hún hangjának alig észlelhető megrezdülésében, mennyire indulatba hozza maga a gondolat, — «a húnokat és alánokat a te parancsaid alá vetem, Ardarich király!»

«Hazudsz, Attila. Ezt nem teszed meg soha!» kiáltott a gepida.

A hún felugrott, olyan hirtelen, hogy a páncélos gepidák köre önkénytelenül is hátrált egy lépést.

«Nem, ezt soha sem teszem meg!» harsant fel a hangja. «Mert mielőtt az öt év letelnék beváltom a szavamat!»

A gepida fejedelem olyan tekintettel nézett reá, amelyben a csodálat és tisztelet bizonyos borzalommal vegyült.

Megfontoltan szólalt meg: «Mi gepidák szeretjük a játékot — de szeretjük a merészséget is.» Futólag és megvetően Blédára nézett, aki megrettenve bámulta őccsét. «Miért engedted, Attila király, hogy ezzel itt pazaroljam az időt? Áll a fogadás.»

Augusztusi napfény tűzött a pusztára. A távoli, sík látóhatár beleolvadt a levegő kékes-arany ragyogásába; a királyi palota barna, viharverte fafalai pattogtak a hőségben, mintha meg akarnának repedni.

A keskeny erkély, amely körülfutott a ház falain, árnyéksávot vetett az udvar gyér fűvére. Ott feküdt a fiatal hún fejedelem, keresztbe font kezei a feje alatt, tekintetét a mozdulatlan, kék égboltozatra szegezve.

Néhány lépésre tőle kuporgott Hormidak, az öreg hún, aki már Rua királynak is bizalmasa volt és szótlánul faragcsált egy íjon. Minduntalan félbehagyta munkáját, az íjat vállához és karjához mérte, javítgatta, simította. Annyira elmerült munkájában, hogy észre sem vette, amikor Attila elfordította tekintetét az égről és reá szegezte.

Megfigyelte viszont a hún Edeko, a fiatal lovasparancsnok, aki a germánok és alánok között járt idegen hadiszokásokat tanulni, s most hazatért volt, hallgatagabban, mint valaha, de a világ és kincseinek nagyságától telített lélekkel. — Hogy Attilára nézett, aki az öreg íjára irányozta tekintetét, megfeszült izmokkal, szinte ugrásra készen — úgy érezte: a nyugalom most már rövidesen véget ér.

A fiatal hún fejedelem azonban ismét visszahanyatlott, tagjai elernyedtek. Majdnem álmosan hangzott a kérdése: «Kinek készül az íj, Hormidak?»

Az öreg hún vállához illesztette a fegyvert. Szeretettel egyengette egyik végét, mielőtt válaszolt. «A királynak —»

«Melyik királynak?»

«A háború királyának.»

«Ki az?»

«Azt nem tudom», morgott az öreg. «Bléda vadászni ment, hogy elejtsen egy nyúlfiat és te az árnyékban heversz. Nem tudom, ki a háború királya.»

A fiatal fejedelem nem haragudott meg, mint Edeko várta volna. Kinyújtotta a karját, hogy álmosan nyújtózkodjék; kiterjesztett meztelen karjai könnyedén begörbített ujjakkal simultak a földre, mint egy ragadozó karmai.

«A víz, amit forralnak», szólalt meg lassan, «sok mindenre jó. Jeget olvaszthat; leforrázhat; elpárologhat — és ételeket főzhet.»

Edeko előrehajolt, hogy egy szót se veszítsen. Hormidak kése nyelével egyhangú ütemben kopogott az íjon; ezzel is mutatni akarva, hogy a fejedelem homályos szavai közömbösek előtte.

«Ámde», folytatta Attila ugyanazon, álmos hanghordozással «meg kell fontolni: mit akarunk elvégezni? Van-e elég tüzelőnk, hogy a vizet forrásban tartsuk?»

«Rua király nem sokat gondolkozott — háborút indított és zsákmányt hozott —» kezdett bele az öreg rekedt hangon a Rua király halottas énekének egyik sorába. «Hallgass reám ifjú fejedelem! Addig tétovázol a keleti gótok elleni háborúval, míg rajtunk üt Valamir király.»

«Valamir király nem fog rajtunk ütni», állapította meg Attila.

«Egyesítette a keleti gótokat —»

«Legalább nem nekem kell ezt elvégeznem.»

«— és meg fog támadni minket.»

«Nem», felelte a hún fejedelem és magához húzza a kardot, amely a tűző napon feküdt. «Más fog történni.»

Felemelkedett és nekidőlt a naptól forró deszkafalnak s fütttyentett a kutyáknak, amelyek szilaj ugatással védik az udvari bejáratot. Mert a keskeny gyepsávon, a külső bástyáktól a sánckapú felé egy idegen közeledik és Attila felismeri, hogy keleti gót, Valamir király régen várt követe.

«Attila fejedelem! Valamir király beszélni óhajt veled és Bléda testvéreddel!»

A körülállók azt várták, hogy Attila a fennhéjázó szavakat és hanghordozást vissza fogja utasítani. Ám, a hún fejedelem majdnem egészen lehunyta szemét, úgy, hogy vonásai még az előbbinél is áthatolhatatlanabb álarccá váltak s hanyagul megjegyezte:

«Én rendelkezésre állok. Mikor jön a király?»

«Itt van Bléda fejedelem?»

«Vadászik.»

«Elégséges a te szavad az összes húnok nevében?»

Attila habozott egy pillanatig. Aztán épp oly közömbösen és megfontoltan, mint az imént, válaszolt:

«Elégséges — Mikor jön Valamir király?»

«A mi királyunk nem jön; találkozni akar veled.»

«Hol?»

«Félnap lovaslásra innen, ahol a folyam kanyarodik és az öreg tölgyfa áll közvetlenül a parton. Valamir királynak két kísérője lesz és te se hozz magaddal többet két húnnál.»

Attila bólint, feláll. A görög Onegesius követi. «Lehetek én egyik kísérőd, király?»

Attila fejét rázza. «Nincs szükségem kísérőre.»

«Hogyan?»

«Egymagam megyek.»

«Egymagam?»

«Igen.»

Az izzó nyár kiszikkasztotta a mezőket. Csak a folyót szegélyező nyír- és bükkfák és az öreg tölgy, amely közvetlenül a parton áll egy dombtetőn, őrizték meg buja zöldjüket. Az alacsony lejtő gyeptakarója elsárgult és kiszáradt.

A hún fejedelem már egy órája a tölgyfa derekához támaszkodva áll és a messzeségbe tekint. A levegő tikkasztó és páratelt; alacsonyan úsznak a felhők és esőt ígérnek. Ha itt szántóföld volna, gondolja Attila, nagy szükség lenne az esőre. Így egészen mindegy; a lovaink majd csak találhatnak legelőt a pusztán, vizet a folyóban. Vad és tüzelőfa elég van a parti erdőkben — mi kellene még?

Talán kellene egyéb is —. Római parasztok felszántották a földet az Isternél, a rómaiak városokat építettek. Ki épít majd városokat, ha a római birodalom keleten és nyugaton szertehull?

Szélroham kél a távolban, megtorpan a part sűrű fáinak között s elhal az öreg tölgy ágai között.

A hún lerázza magáról ezeket a gondolatokat. Egyedül a jelen fontos — a jövőendő megoldódik önmagától. Így szokta volt apja, Mundzuk mondani: «Soh'se aggódj: ha pontosan céloztál, nyilad találni fog —»

Arckifejezése egyszerre közömbössé, szinte merevvé válik. Fejét sem fordítja meg, amikor a száraz lomb megzörren a közeledő lovak patái alatt.

A part mellett száll a nyeregből a három keleti gót és gyalog megy a halomra; Valamir király az élükön. És mialatt a két fejedelem köszönti egymást, a keleti gót tekintete gyanakodva kutat a part körül. Végre megszólal: «Attila fejedelem, hol vannak a kíséridei?»

«Egymagam jöttem.»

«Egymagad? — Két kísérideben egyeztünk meg.»

«Ezt te kötötted ki. — Nekem nincs szükségem reájuk. Nincs szükségem védelemre árulás ellen, ha a keleti gótok hatalmába adom magam.»

A keleti gót király nyílt, jóindulatú arca elvörösödött — egyrészt büszkeségből becsületes érzületük elismerése miatt, másrészt restelkedésből, hogy a húnokról kevesebb jót tételezett fel. — A szégyenkezés azonban hamar továtűnt s újabb gyanúnak adott helyet.

«Ti húnok szeretitek az ellenfelet kelepcébe csalni — A hún fejedelem most közéjük lépett, úgy, hogy ott állott a három german között, akik magasságukkal jelentékenyen felülmúlták.

«Három kérdést intézek hozzád, Valamir fejedelem: Mióta vagyunk mi ellenfelek? Ki óhajtotta ezt a találkozást, te, vagy én? És milyen biztonságot akarsz még tőlem? Mert én semmit sem kívántam a magam részére.»

«Éppen ez az, ami nem tetszik nekem», morgott a keleti gót. És még egyszer végigfűrkészte tekintete a nyáriás erdőt; de semmi gyanús nem volt észlelhető.

«Mióta vagyunk ellenfelek, Attila fejedelem? Még nem vagyunk, de tartok tőle, hogy ma mint ellenfelek fogunk elválni egymástól.»

A hún egy kézmozdulattal felelt, ami azt jelentette, hogy kész mindent meghallgatni.

Valamir a sarkain himbálta magát. Nyílt, kissé durva vonásai fáradtságosan őrizték komoly arckifejezését, ami mesterkéltnek látszott.

«Az is lehet, hogy mint barátok válunk el; én remélem. Így lesz; ha egyetértesz azzal, amit mondandó vagyok.»

«Beszélj.»

«Rua király haláláig gyakorolta a főhatalmat a keleti gótok felett. Most, hogy meghalt, sokmindennek meg kell változnia.»

Még mindig ott állott a hún sötéten, soványan és alacsonyan a germánok között. «Mi változik meg?» kérdezte olyan magas és éles hangon, hogy a germánok előbb meghökkentek, majd elmosolyodtak.

«Megváltozott», folytatta Valamir, «hogy a húnokat két fiatal, kipróbálatlan fejedelem vezeti, a harcok-

ban járatos Rua király helyett. Megváltozott továbbá, hogy a gótok engem, fejedelmet az Amálok véréből, királyukká választottak. És egy Amál senkinek sem engedelmeskedik, míg le nem győzték.»

Attila feltekint az előtte álló szőke óriásra, s lassan megszólal: «Az én terveim nagyobbak, mint a Rua királyéi voltak; ezért nagyobb hatalomra van szükségem. A keleti gótoknak és gepidáknak követniök kell engemet.»

«Nagy tervekről mesélsz», feleli Valamir türelmetlenül «és ezzel az orránál fogva vezeted a gepida Ardarichot. De én nem hiszek neked. Mondd el azokat a nagy terveidet!»

A hún elnézett Valamir mellett a folyamra, amelynek ezüstös szürke habjai összeolvadtak a messzeségben a borús éggel. Fejét rázta. «Nagy terveket nem árul el az ember.»

A keleti gót bosszúsan nevetett. «Mit tervezel? Rajta fogsz ütni egy néhány keletrómai határvároson — ezt egymagam is meg tudom cselekedni. Maradjunk abban, Attila fejedelem, amit mondtam. Senkit sem követsz, aki le nem győzött. — Élj boldogul!» És indulni készült.

«Várj még, Valamir fejedelem!»

A keleti gót gyanakodva fordul meg. A hún azonban még mindig úgy állt, mint az imént, hanyagul lecsüngő karokkal.

«Hogyan akarsz te most elmenni, mielőtt a döntés megtörtént volna?»

«Miféle döntés?»

«Te senkit sem követsz, aki le nem győzött téged. Tehát küzdjünk meg egymással.»

A keleti gót letekint reá, s hangosan felkacag túlrejtének eláradó tudatában. Aztán komolyra válik és egyenes, napsütötte homloka elborul.

«No nézd a ravasz hún fejedelmet! Hol vannak a mérgezett fegyvereid?

Attila nem árul el felindulást. Rövid lándzsáját az egyik germán kezébe nyomja, megragadja kését és a földbe szúrja. Ledobja köpenyét és az övén tapogatózik — tekintetét változatlanul Valamirra szegezve — előhúz még egy kést és az első mellé hajítja. Azután kitarja a karjait.

«Láthatod», mondja, «hogy nincsen több fegyverem». Valamir rámered. «Nem gondolod talán, hogy fegyverek nélkül, csak a magunk erejével mérkőzzünk?» «Miért ne?»

«Attila fejedelem! Nem látod, hogy én kétszerte erősebb vagyok náladnál?»

«Jól látom.»

«Hogy meg foglak ölni?»

A hún vállat von. Ismét elnéz a germán mellett a távoli látóhatár felé.

«Mitől tartasz?» kérdi szelíden. «Egyedül vagyok; egyetlen hún sincs a közelben. Mire felfedezik haláloamat, már régen biztonságban leszek.»

«Hún fejedelem — én megmérkőzőm ellenfeleimmel, de csak becsületes küzdelemben!»

Attila könnyedén felemeli szempilláit, hangja még szelídebbre válik: «Nos igen. Becsületes küzdelem legyen.»

«Kettőnk között? Nem, az nem becsületes küzdelem!» kiáltja haragosan a germán.

«Nem a te hibád, hogy erősebb vagy nálam», hízeleg a hún hangja.

A keleti gótnak fejébe tódul a vére, de fékezi magát.

«Nem tudom, miért igyekszel felingerelni», mondja.

«Nem akarom a halálodat. Elhatsz és uralkodhatsz a húnok felett, ameddig csak akarsz. — Az ember akkor mérkőzik, ha az eredmény kétséges; itt pedig nem kétséges. Én nem gyilkolok.»

A hún keresztbe fonta mellén karjait. Alig árulja el egy hevesebb lélekzet felindulását. «Kihívtalak megküzdeni, Amal-fejedelem! Vagy gyáva volnál kiállani?» «Gyáva! Az ördögbe!» Valamir felfortyant, karjait bír-

kőzásra emelte, majd megint lebecsátotta és gyanakodva, fürkészőn nézett a húnra: «Miért akarsz, minden szentekre, kezeimtől elpusztulni, Attila fejedelem!» «Én és az akaratom egyek vagyunk.»

A keleti gót elgondolkozott, a dolog nem volt számára elég világos. «Mit értesz ez alatt?»

«Aki meg akarja terveimet hiúsítani, elveheti az életet is.»

Valamir király lehajolt a húnhoz. Kék szemeit kutatóan szegezte a másik arcvonásaira, de azok semmit sem árultak el; a síma, sárgás arc kifejezéstelen maradt.

«Tehát kényszeríteni akarsz?» kérdezte majdnem elcsodálkozva. «Mínthogy én téged, a gyengébbet, nem ölhetlek meg, vagy nem akarlak megölni, — úgy van, nem akarlak megölni — ezért engedelmeskedjem neked?»

A hún állva maradt előtte s tartása mutatta, hogy még mindig kész a tusára és a halálra.

Valamir még egyszer megfontolta a dolgot. Azután bosszúsan kivette a lándzsát kísérője kezéből s oda nyújtotta a húnnak.

«Vedd a fegyvereidet, fejedelem. Nem mérkőzőm.» Küzdött önmagával, majd megszólalt: «Két évig önként követlek a hadban, Attila király; meg vagy elégedve? — Ha a terveidet többre becsülöd az életednél, ismerni akarom őket. Látni akarom, olyan nagyok-e, mint ahogy te elképzeled.»

Attila szó nélkül intett. Lassan lehajolt kései után és gondosan az övébe tűzte.

A keleti gót fejedelem aznap este székhelyéig kísérte a hűnt. Ünnepi lakoma — amelyen sokat ettek és ittak s alig beszéltek egy szót is — pecsételte meg a húnok és keleti gótok megújított fegyverbarátságát. Valamir király Attila mellett ült az emelvényen, mellette a hún fejedelem ajándékai: egy sátoztakaró piros rojtokkal, egy ezüst boroskupa és egy pohár

türkizberakásokkal — Rua király nem volt ilyen bőkezű —

Valamir kedve mindig virágosabbá lett, minél tovább ivott és minél gyakrabban tekintett Attila ajándékaira. És amikor úgy érezte, elérkezett a pihenés ideje, az utolsó serleget a hún király egészségére üritette. «A győztesre!» mondta és nevetett.

Amikor elment, Onegesius — aki a gót mellett ült — a királyhoz fordult.

«A győztesre! mondja Valamir? Küzdelem volt, Attila király?»

Attila bólintott. Vonásai fáradtak voltak; szinte kimerültek. «Úgy van. Küzdelem volt. És jegyezd meg Onegesius: csak a maguk nemeslelkűségüknél fogva lehet megnyerni a germán hősokeket.»

A király maga elé tekintett, friss bort rendelt s elbocsátotta vendégeit. Napkeltével úgy találták a szolgák, amint este elhagyták volt, ott ült a ki nem üritett serleg mellett. Kövek és golyók voltak előtte az asztalon; ezeket tologatta ide-oda, számolt és mérlegelt. —

Este a fiatal hún fejedelem a palota előtt ült a fából épült terraszon. A keleti gót már hazalovagolt, Bléda még nem tért vissza a vadászatról. Rőt alkonyi köd lebegett a távoli láthatáron; hallani lehetett a kút csobogását és a vízhordó asszonyok kacagását.

A görög lopva figyelte a hún síma, zárkózott arcát. Ismét felbukkantak benne a kérdések, amelyekkel a legutolsó napokban állandóan foglalkozott: mik az Attila tervei? És milyen szerepet szánt azokban a hún neki?

Rajtakapta magát, hogy most már néha nem is vágyakozott visszatérni Sziciliába — és hiába töprengett azon, mi idézte elő ezt a változást: a pusztá varázsa, az egyszerű élet, vagy Attila talányos és lenyűgöző egyéniségének hatása.

A hún arcán, amely az imént még közömbösnek és kimerültnek látszott, egyszerre az érdeklődés és figyelem kifejezése jelent meg.

«Az életedet, Onegesius», szólalt meg, «Aëtius közbelépésének köszönheted, nem nekem. — Aëtiusnak —» ismételte hosszabb szünet után, a nevet éneklő hangon ejtve, mint egy nő nevét. «Mégis tudom, hogy most már itt maradsz nálam, ha úgy kívánom.»

Ha én most nemet mondanék, érezte a görög, elengedne. Csak ki kellene mondani a nemet... De a szó nem jött az ajakára.

«Ha te most még szeretnél is hazatérni — néhány év múlva már elmulik ez a kívánságod», folytatta a hún egyhangúan. «Enyém Ardarich, Valamir és te, Onegesius. A kardom kovácsolva van. De» és a hún habozott, mintha a gondolat, amit éppen kimondani akart, idegennek és különösnek tűnnék fel előtte, «miért kellett megkovácsolnom, Onegesius?»

Csak egy lehet az úr

Még a tél folyamán — alig kezdtek hosszabbodni a napok — nekifogtak a lovak összetereelésének és szemlélésének. Azt is megparancsolta Attila — s ez meglehetősen feltűnést keltett — hogy az elkövetkező hadjáratra a kevésbé alkalmas, gyengébb lovakat is el kell vinni, nyereg és teher nélkül a szekerekhez kötve. Ezeket ugyanis szükség esetén le lehet vágni s a sereg nem szorul a vadászatra.

Igy eddig csak akkor jártak el, ha a nép új szálláshelyet keresett, nem pedig, mikor láborúba indult. Ebből azt következtették, hogy hosszú hadmenet lesz távoli és ismeretlen országokban.

A két fejedelem, Attila és Bleda nem beszéltek az előkészületekről. Attila azért nem, mert hite szerint a tervek és dolgok elvesztik erejüket, ha időnap előtt beszélnek róluk. Bleda pedig azért hallgatott, mert

megbánta — hogy Attila kívánságának és elgondolásainak végül is engedett s beleegyezett az északi hadjáratba. Mindenesetre ezt csak azzal a feltétellel cselekedte, hogy az északi háború befejezése után, a véleménye szerint, fontosabb támadás következék, a keletrómai határok ellen.

A húnok és alánok azonban, akik a hosszú téli estéken tűz mellett ülve nyílat metszettek nyíl után, élesítették a lándzsák hegyét és csatabárdot köszörültek, nem kérdeztek semmit.

Gyakorta hagyta el ezidőben Attila a királyi várat, nem a nagy sánckapun, amely a folyamra nyílt s amelyen át — a kő és földbástyák után — egyenesen a pusztára lehetett jutni, hanem csendesen és elővigyázatosan a meredek dombon ereszkedett le lovával s meglátogatta népének lakóhelyeit.

A hún fejedelmek székhelye részint egy sajátyszerű városhoz, részint hadi táborhoz hasonlított. A királyi csarnok közelében állottak az előkelő húnok házai, szintén fából, mint a királyi vár. A tetők hegyesre faragott gerendái sátorra emlékeztettek; sűrű farácsos nyílásuk kevés világosságot engedett belsejükbe. Ilyen faház azonban kevés akadt. Közvetlen mellettük sorakoztak fel a fekete nemezsátrak, amelyeket szíjak és kötelékek erősítettek a talajhoz, úgy, hogy a pusztai szélvihar sem árthatott nekik.

Attila fejedelem fellovagolt a behavazott földbástyára — végigtekintett a sátrakon s mögöttük a ménesen és juhnyájakon; megszámolta a sátrakat s a ménesek és nyájak tömegét. Majd megfordult, mert patacsatogást hallott a háta mögül.

Bléda fejedelem állott meg mögötte, kezében íjjal. «Te rendelted ezt így?» kérdezte indulatosan s a meghajlított fára mutatott.

«Én rendeltem-e? Hogy íjakat és nyilakat készítsenek? Igen, ezt én parancsoltam.»

Bléda érthetetlen szavakat dörmögött s ujjával megpendítette az íj idegét. Amint az íjat tartotta, el-

árulta a jó lövészt; nem is lehetett volna a húnok fejedelme, ha nyila nem talál pontosabban, mint a többieké.

«Íjat készíteni, helyes. De ilyen íjat?» És most észrevette Attila, hogy a fegyver fája meg volt faragva és festve, s egy különleges jelzést lehetett látni rajta, ami azt jelentette, hogy ez az íj Attila tulajdona. A fiatal fejedelem összevonta szemöldökét, nem értette meg rögtön a dolgot. «Ezt sem el nem rendeltem, sem az íj nem az enyém —» mondta lassan. «Honnan szerezted?»

«Mindegy, honnan. Minden íj, amelyet ezen a télen faragtak, minden üst, amit az idén kovácsoltak, a te nevedet viseli. Hogy lehet ez, ha nem te parancsoltad, Attila?»

«Én nem parancsoltam», jelentette ki Attila fejedelem megegyszer. Magában azonban azt gondolta: a nép az én népem és nem a Bléda népe. És ez így van jól.

Bléda fejedelem felemelte a karját és elröpítette az íjat magától. Az átsüvített a várárkon és lehullott egy sátornyílás elé; egy megrettent kutya, amely ott süt-kérezett a napon, felvonítva ugrott félre.

«Majd megtanítom őket arra, hogy az én nevemet is véssék a fegyverekre. Amíg te északon jársz, Attila, háborítatlanul és korlátlanul akarok uralkodni székhelyemen.»

Attila csodálkozva nézett reá. «Természetes» mondotta békésen. «Ki akarna a parancsaidba beleavatkozni?»

«Mit tudom én, milyen utasításokat adtál a görög macskának, akit te különleges barátságoddal tüntetsz ki.»

«A görög macska», válaszolt Attila, aki most megelégedetten gondolt arra, milyen ügyesen szötte terveit, hogy a torzsalkodást is elkerülte s egyúttal háborús terveit is előmozdította — «a görög macska

nem marad itt, hanem közben csapataink egy részével a kazárok ellen vonul.»

Bléda füttyentett a fogai között. «Bolond vagy te, testvérkém.»

«Miért?»

Bléda felemelte az ujját. «Először is», sorolta, «háborúzni akarsz az északi népekkel. Másodszor a déli határokat sem hagyhatjuk egészen őrizetlenül. Honnan akarod hát venni a harmadik sereget, amely keleten hadakozzék?»

«Vannak hadvezéreim», felelte Attila, «csapatok majd akadnak.»

Valóban akadtak is. A mindenféle szétszóródott alakok maradékából, a gepidatörzsnek abból a részéből, amely kevésbé lelkesedett az északi háborúért, mert szekérvárai és sátrai túl közel feküdtek az akkor ellenséges rokszolánokhoz; a keleti hadjárat mégiscsak módot adott arra, hogy asszonyaikat és gyermekeiket az út egy részén magukkal vigyék. — És végül, amikor Attila szemlét tartott csapatai fölött, módot talált arra, hogy néhány száz hún lovaszt a saját seregéből kiszakítson s a másikkal csatoljon.

«Ime, Onegesius», mondotta, «itt a hadsereg.»

A görög időközben kettőt tanult meg: annyit a hún nyelvből, hogy ki tudja fejezni, ami a legfontosabb és leglényegesebb — valamint azt is, fejedelmének nehezen érthető jelleméből, hogy ellenkezni ne merészeljen és meglepetést ne áruljon el.

«S mit csináljak ezzel a sereggel?» kérdezte lakonikusan.

«Alkoss falat kelet felé», válaszolt Attila és élesen megfontolta, vajjon eleget mondott-e ezzel. Úgy vélte, eleget. Elgondolása szerint a hadművészet lényege az egyszerűség és világosság. Minden haditervet elő kell tárni tudni két szóban — különben mit sem ér. Olyannak kell lennie, hogy mindenki megértse és végre tudja hajtani — nemcsak a hadvezér. A had-

vezér nagysága abban nyilvánul meg, ha ezt a tiszta és egyszerű gondolatot felfogni képes.

«Mégis» szólalt meg Onegesius, meghökkenve a sokat-jelentő parancson, «közelebbit is közölnöd kell velem.»

Nem lettem volna elég világos? gondolkozott a hún. Lábával vonalat húzott a homokban. «Ez az én utam: délről északnak. Itt keleten van a mocsár, amit ti Mäotisz tengerének neveztek. Ott uralkodik Karidach fejedelem a kazárokon. — Nyugodtan akarok északnak vonulni, abban a tudatban, hogy te vigyázol kelet felé. Most már megértettél?»

«Igen» válaszolt a görög, a felindulástól rekedten.

«De fognak engedelmeskedni az embereid nekem?»

«Én parancsoltam meg nekik —» válaszolt a hún.

A hún sereg kora reggel indult útnak. Gyorsan akartak haladni, mert a Danastrisnál találkozniok kellett a gepidákkal és keleti gótokkal. Az alánok messze elől meneteltek; Candax siettette az indulásukat, hogy a hún fejedelmek — helyesebben Attila előtt, hiszen ő vezette egyedül a hadjáratot — hűségét és harci-kedvét bizonyítsa.

Amint most Attila észak felé lovagolt, arra gondolt, hogy helyesen cselekedett, amikor parancsának hatalmában bízva, a görögöt sereg élére állította. Eszébe sem jutott, hogy saját elhatározásainak helyességében kételkedjék. Onegesiuszt választotta — tehát Onegesiusnak kell annak az embernek lennie, akire szükség volt.

Gondolatait éppen északi terveire akarta irányítani, amikor néhány lemaradt lovas csatlakozott a királyi palota irányából a sereghez. Magához intette őket. «Uram», mentegetődzött az egyik, «a lovam lesántult, újat kellett kiválasztanom magamnak a ménésből.»

«Azért késtem el, mert a rómaiakat néztem, amint éppen belovagoltak —»

«Rómaiak?» — kérdezte Attila hevesen — «Rómaiak? Miféle rómaiak?»

«Uram, én nem tudom. Igen jó lovakon ültek —»

«Mit törődöm a lovaikkal. Kik voltak?»

«Nem tudom! Egyikük közülük alacsony volt —»

«És a többiek magasak?» gúnyolódott a király. «A nevüket mondd! Nem ismerted őket? Nem láttad még eddig egyiküket sem?»

«Uram — énnekem minden római arc egyforma. —»

«Ostoba!» Attila megfordította lovát. «Haladjatok tovább!» parancsolta. «Utánatok jövök.»

Pusztai talaj, szürkészöld pusztai talaj. Néha egy-egy homokos folt. Mily gyorsan lovagol az ember, ha egyedül van. — Rómaiak? Milyen rómaiak? — Ott felrepült egy fogoly, ott egy második! — Gyorsabban, jó lovam? — — Aëtius volna? — Itt végződik a gyp; nehezebben megy a vágatás, a ló kifárad. Nos, arra lenn talál egy másikat. — Aëtius maga, nem, ez alig hihető, — de talán követek Aëtiusból. — Ennyire gyorsan lovagolni megerőltető; az embernek torkában kalapál a szíve — Követek Aëtiusból? Talán levelet küldött Aëtius; Aëtius tudja, hogy Attila olvas latinul — természetesen csak akkor, ha elég világosan van írva. — Ott legelnek végre Bléda lovai — megismeri őket fakó csődörükről. Ha visszafelé is ilyen gyorsan lovagol, két órát tölthet a rómaiakkal a estére beéri a sereget. — Ha azonban Aëtius maga volna itt, akkor nem éri utol őket este. Nem, akkor nem —

El a kapuőrök előtt, akik riadtan bámulnak reá. Fel a lépcsőkön. Benn a teremben Bléda tárgyal a rómaiakkal.

A teremben ült Bléda. És előtte egy nyeszlett kis alak, nagy fejjel vézna testén.

«Azt hallottam, rómaiak érkeztek.»

Bléda elvigyorodik — ez épp úgy illeti a meglepő visszatérést, mint az előtte ülő külsejét — reá mutat.

«Te római vagy?» fordul hozzá Attila; hangjában megvetés cseng.

«Galliái! I jövök, nagy király,» feleli a torzalak szolgáimmal. Én Eudoxius orvos vagyok. Azért jöttem, hogy segítségedet kérjem —

«Hoztál» — kérdi Attila rekedten — a heves lovaglás elfátyolozta a hangját — «hoztál valami üzenetet Aëtiustól?»

«A patriciustól, a hadvezértől?» álmélkodik az orvos. «Istenemre, nem! Én nem a hatalmasok követe vagyok, hanem a szegényeké és elnyomottaké; követe a gyengéknek. Attila király —»

«Ember, nem érek rá badarságokat hallgatni!»

«Attila király, nem tudod, mit beszélsz. A galliai bagaudák —»

A bagaudák Galliában — jutottak eszébe Attilának Aëtiusz szavai. —

«— talán a legfontosabb kérdést fogják jelenteni számodra is!»

«Lehetséges», felelt Attila. «De nem ma. Nem most. Előbb még meghódítok egy országot, míg időm lesz veled beszélni.»

«És erre várjak én?»

«Az udvarban áll lesántultan a lovam; azt gyógyíthatod addig, ha orvos vagy. Az emberek itt egészségesek. Más elfoglaltságot nem tudok számodra.»

Pusztai föld. Újból lovon, újból vágatni rajta. Nem egészen olyan gyorsan, mint jövet. — Bagaudák — a lázadó koldusok Galliában, akik nem akarnak dolgozni s örökké nyugtalankodnak. Aëtiusz beszélt róluk. — Aëtiusz, patricius, magister militum, hadvezér. Ez szépen hangzik. — Hej, a vakondtúrások! A legjobb paripa is megbotlik bennük. — Visszataszító ez az Eudoxius orvos. Minden római olyan legyen, mint Aëtiusz. — Bléda most meséltethet magának a bagaudákról. Ha ráérne, ő, Attila is szívesen megtudna többet róluk. Majd később. — A talaj nedvessé válik. Folyó volna a közelben? — Ott elől, az már

a sereg! — Ide látszik a gepida hátvéd lándzsáinak hegye. — Ki lovagol közületek úgy, mint Attila?

Sem Onegesius, sem maga Bléda, sem senki más, aki személyesen részt nem vett benne, nem tudta meg soha Attila északi hadjáratának összefüggően pontos történetét. Egy azonban bizonyos, bárki meggyőződhetett róla: a sereg, amellyel visszatért és amely most a királyi palota körüli térsíkon táborozott, vagy vadászott — ez a sereg háromszor akkora volt, mint amellyel kivonult.

Természetesen sokan hiába keresték a hazatértek között barátaikat. «Elesett a nagy folyónál», mondták róluk, vagy: «Éhen halt, amikor ötnapi koplalás után az egész sereg számára csak egy tucat nyulat tudtunk elejteni.» «És amaz?» «Belefult a mocsárba, egy nedves, ködös napon.»

«Harcoltatok?» — Akkor kacagva mutatták sebforrásaikra.

«És győztetek?» — Akkor az új, erős seregre mutattak.

Az új sereg főleg idegen hún törzsekből állott. Fehér húnok a keleti pusztákról, fekete húnok az északkeleti hegyek közül. A havas mocsaraktól jöttek le az apró, sötétbőrű, szívós harcosok, a finnek, a suomiak. Elkülönültek a többiektől s táborukban alacsony, szűk üregeket vájtak, amelyekben halzsír-mécses égett; ez új volt a fehér húnok előtt. Kíváncsian állottak körül a földbástyákat, amelyeket a suomiak emeltek s kérdezősködtek, miért nem visznek magukkal sátrakat. A finnek nem értették őket s feleltek valamit a maguk sajátzerű nyelvén, amelyet senki sem ismert.

Egy szőke népet is hoztak magukkal. Valahol egy folyóparton találtak rájuk, amint út és cél nélkül barangoltak a pusztán a nap irányában. Ezek voltak a galonok. Amikor megmutatták nekik a húnok apró, gyors lovait, nevettek és versenytfutottak velük.

Ha megkérdezték ettől a sokféle néptől, miért csatlakoztak a hún sereghez, miért jöttek le északról a pusztára, akkor megilletődötten a királyi palota felé fordultak. «Attila!» mondták, mint ami mindent megmagyaráz.

A germán fejedelmek, Valamir és Ardarich csapataikkal elváltak Attilától s ki-ki hazatért szállására. A főhatalomról most már nem esett szó; mindketten szó nélkül követték a hún fejedelem rendelkezéseit. Bléda kelletlen kíváncsisága csak lassankint derített fel egy-egy részletet: Attila vakmerő támadásáról, amely a fehér húnok frontját összetörte. A cselről, amellyel behatolt a fekete húnok hegyei közé, úgy, hogy azoknak hódolniok kellett s követniök őt. Mint győzte meg szóval Attila a galónok vezéreit s mint vesztegette meg a finnekéit. Miként kereste meg Attila a gepida nép egy szétszórodott részét s mentette ki őket a halálhozó mocsarak közül. Mint oltalmazta Attila saját testével Valamirt, a megsebesült gót fejedelmet — s miként ígért Attila harcosainak zsákmányt és asszonyokat. Attila, Attila.

Bléda gúnyosan megjegyezte: «Túlsok zsákmányt nem látok. Asszonyt még kevesebbet.»

«Mindnyájan tudjuk», felelte az alán Candax, aki büszkélkedett azzal, hogy ő esküdött legelőbb hűséget a fejedelmek közül a húnoknak, «ez az északi hadjárat csak előkészület volt egy nagyobb háborúra.»

Blédának azonban igaza volt, asszonyt alig ejtettek rabul. Természetesen követték a sereget nők és gyermekek is szekereken, amelyek egyúttal kevés holmijukat vitték. Természetesen a fejedelmek — és azok, akik a harcban különösképpen kitűntették magukat — legelőbb válogathattak a zsákmányból és asszonyokból. De ezek kevesen voltak. Új háború kell, töprengett Candax; új hadjárat szükséges, olyan tájakon, ahol több — és főleg szebb asszony akad. — Kelletlenül gondolt zsákmányrészül nyert fekete hún asszonyára — s nem irigyelte Attilát az aprótermetű,

sötétbőrű suomi nőért, akit az asszonyházába vitt. Minden alánnak és húnnak, aki Galliában a rómaiakat szolgálta, különb osztályrészt juthatott. Hiába, most még várni kell. Alig hihető, hogy sokáig tartson ez a várakozás, ahol Attila a vezír.

Attila megizente, hogy látogatást tesz az asszonyházban. Amikor azonban már a küszöbén állott, habozni kezdett, megfordult és felment a lépcsőn fiainak hálószobájába. Visszatérte óta még nem látta a fiúkat s amint a csikorgó lépcsőkön haladt, eszébe ötlött, hogy már a hadjárat előtt is régen nem törődött velük. Ellák rövidesen megéri a fegyverforgatásra, elmélt magában.

A hálólhely sötét. Bár úgy lát a homályban is, mint a vadmacska s pontosan ki tudja venni a gyermekek ágyának körvonalaikat, ma élesebben és alaposabban akarja megsejmelni őket.

Sajátkezűleg olajmécsest hoz a teremből s visszatér. Finomszemű eső indult; az apró lángot gondosan kell óvnia. —

Fiainak szobájában sem szolga, sem rabszolga nem őrködik. «Ha a gyermekeim nem alhatnak biztonságban köztetek, jobb, ha meghalnak», válaszolta egyszer az öreg Hormidaknak, amikor azt javasolta, hogy Attila elsőszülöttjét őrség vigyázza, mint az más fejedelmi sarjakkal is szokásos. Ma, hogy észrevétlenül a fiúk ágyához lopódzott, úgy érzi, az álmuk mégis csak túlságosan őrzetlen. Egy fából épült falura gondolt az északi pusztákon. Gerendák és oszlopok égtek. Bentről szánalomkeltő gyermekhangok jajveszékeltek —

A hún fejedelem halkán közelebb lépett. Bizonytalanul derengett feléje a két gyermekarc a barna homályból. Milyen idősök is lehetnek? Elgondolkozott fölötte, de nem tudta megállapítani.

Amikor az alvók fölé hajolt, vette észre, hogy kezével még mindig eltakarja a mécses lángját, mintha most

is az eső fenyegetné kioltással. Habozott keveset, mielőtt a fényt az alvókra irányította.

Nem mozdultak meg. Ellák, az idősebbik, hanyatt feküdt, kezeit nyaka alatt összekulcsolva, térdei felhúzva. Attila felismerte tartásában a mozdulatot, amelyet önmaga is kedvelt, ha gondolkozni akart valamin. A fiú keskeny ajkait keményen összeszorította. Majdnem pillátlan szemhéjai feszesen tapadtak a mély szemüregekben a lehúnyt szemekre. — Irnáknak, a kisebbiknek bohókásan puha arca volt; felvetett piros ajkakkal, mintha mosolyogna.

Attila fürkészve nézte fiait. Hosszasan, elégedetlenül. Aëtius fia, gondolta, bizonyára más — egészen más, mint ezek itt.

Amikor a helyiséget elhagyta, az eső záporrá erősödött és a mécses, amelyet elfeledett letakarni, tüstént kioltotta. Közömbösen lehullatta a földre, tovább haladt le a lépcsőn s egy pillanat múlva beleütközött valakibe, aki felfelé tapogatózkodott. Római szitkozódás hallatszott.

«Ki vagy te?» kérdezte Attila, vállon ragadva a másikat.

Ez felnyögött az acélos szorítás alatt. «Eudoxius orvos vagyok, király! Egy ízben már láttál engem.»

«Eudoxius orvos! No lám. — Hát még mindig itt vagy?»

«A te kegyes engedelmeddel, fejedelem.»

«Mit művelsz itt?»

«Vártam a visszatéréseidet —»

«Ügy?» Egy pillanatra elgondolkozott. «Valami mondanivalód van számomra, mi? — Mondd hát el.»

«Most?» hebegett az orvos, «itt?!»

A kérdés indokolt volt. A sötét lépcső, amelyre zuhogott az eső, a legrövidebb közlésre sem látszott alkalmasnak — különösen, ha valakinek annyi minden feküdt a szívéen, mint Eudoxiusnak.

«Most», felelte Attila, «időt szakíthatok számodra.

Holnap már nem. És holnapután el fogod hagyni az országot. — Itt? Nem kell éppen itt megtörténnie. Kövess.»

Attila ment elől. Majdnem megbánta már, hogy az orvost nem kényszerítette az esőben és állva beszélni; úgy rövidebben végzett volna, gondolta. Azt, hogy védő tetőt keressenek fel, egyáltalán nem a másik iránti figyelemből, sem önmagát kímélendő határozta el, hanem egyedül csak azért, mert a sötétben nem láthatta volna a beszélő arcát.

Ami a kényelmet illeti, az iránt Attila tanácskozó szobájában sem lehetett különös igényeket támasztani. Durván ácsolt padok, ugyanolyan asztal. Sem szőnyeg, sem párnák, sem támla a padokon.

«A tanácskozás rövid legyen», nyilatkozott egy ízben Attila «külömben semmit sem ér. Ha a tanácskozó felek túlságosan jól érzik magukat, lassan gondolkoznak és nem eléggé éles elmével.»

Esőtől átázott ruháikban ültek szemközt egymással. Tűz nem égett. Eudoxius didergett.

«Attila király» — kezdte.

A király kézmozdulata hallgatásra intette; keresztbe vetette a lábait s állát öklére támasztotta. Egy pillanatig előrehajolt — mozdulatai oly rugalmasan simák voltak, mint a hiúzé — s közvetlen közelről szemlélte meg az orvos arcát, magas homlokát, halványkék szemeit, szenvedélyes, duzzadtajkú száját.

«Galliából jössz», mondotta, ismét kiegyenesedve, «és a bagaudákról akarsz nekem mesélni.»

«Attila király —»

«Én beszélek. — El akarod mondani, hogy ott is úgy van, mint mindenütt: azok, akiknek semmijük sincs, a bagaudák, szívesen gazdagok lennének. — Eudoxius, az én időm drága.»

Az orvos szeretett volna megszólalni, de most már nem mert, amíg erre fel nem szólítják. Ez pedig nem történt meg, hanem a hún tovább beszélt.

«Keresztény vagy?»

«Igen» — válaszolt Eudoxius hevesen.

«Ugy, mint Aëtius. — Azt mondták valamikor nekem, hogy a keresztények szeretik a szegénységet. Meg akartam ismerni a kereszténységet, amíg ezt elhittem.» Elhallgatott és maga elé meredt. Aëtius szavaira gondolt: nektek nincs vallásotok — nem értette — Hirtelen feltekintett: «Mit akarnak a bagaudák? Mit akarnak a bagaudák tőlem?»

«Uram!» rettent meg Eudoxius, «hogymondjam azt el ilyen röviden? Meg kell engedned, hogy bővebben kifejtsek.»

«Vagy röviden beszélsz, vagy egyáltalán nem.»

Eudoxius félig lehunyta szemeit. A megerőltető gondolkodás éles ráncokat rajzolt az arcára.

«A nyugatrómai birodalom», kezdte, «lehanyaglóban van. Kell indokolnom?»

«Mondd el te az érveidet», válaszolt a hún fejedelem, erősen kihangsúlyozva a «te» szóval, hogy ő maga is elég érvet ismer.

«Afrika a vandálok kezére került, Hispania és Dél-gallia a nyugati gótoké és alánoké. A Rajnánál frankok és burgundok telepedtek meg. Noricum határain összetorlódtak a herulok, rugiak, a scyrek», sorolta fel Eudoxius. «Minden nép erjedésben és mozgásban van. A római népesség pedig állandóan fogyatkozik.»

«Mit akarnak a bagaudák?»

«Az állam kisebb lett, az igények megkevesbedtek, a nép szegényedik. Az adók végtelenségbe szöktek fel. A népnek nincs lehetősége túladni a terményein —» Attila intett, hogy folytassa.

«Azt kérdezed, mit akarnak a bagaudák?» Eudoxiusnak megtetszett a hún lapidáris beszédmodora. «Helyzetük megváltoztatását —»

«Helyzetük megváltoztatását», ismételte Attila. «Változást a helyzetükben —»

«A te birodalmadban, Attila király, nincsenek adók!»

«Gallia nem az én birodalmam. — Forduljatok a császárhoz.»

«Rómában üresek a pénztáarak. És pénzre van szükség a germánok elleni céltalan harcokhoz.»

«Forduljatok az egyházhoz.»

«Igen», kacagott Eudoxius keserűen. «Hallottam prédikálni a trecai püspököt: adjátok meg a császárnak, ami a császáré!»

«Ugy tagadjátok meg a fizetést.»

«Minden felkelést», az orvos hangja remegett a düh-től, «amit negyven év óta merészeltünk, véresen nyomtak el.»

«A császár fiatal. Talán gyöngé is.»

«Elfelejtet a patriciust, a hadvezért!»

Attila felemelte sárgás kezét s ujjain át bocsátotta a fáklya fényét. «Aëtius patriciust?» kérdezte vontatottan. «Nem — nem felejttem el —»

«Olyan hatalomra van szükségünk a határokon innen, amely oltalmaz bennünket, ha Rómával szembeszálunk», jelentette ki az orvos hevesen. «Egyszer már», fűzte hozzá jelentőségteljesen «a hún csapatok ellova-goltak a Rajnáig —»

«Többet mondok» — Attila hangja zengővé és lággyá vált — «még ma is harcolnak hún csapatok római szolgálatban Aëtiusért.» —

«Nem fognak többé Aëtiusért harcolni, ha te odavonulnál, Attila király —»

Attila felállott. «Mindent elmondottál nekem, Eudoxius. Holnap útnak indulhatsz.»

«Király!» Eudoxius hangja rikácsolt a mérhetetlen csalódástól. «Egyáltalán nem mondtam el neked min-dent! Tovább kell hallgatnod engem!»

«Ha nem is mondtál volna el nekem mindent, én viszont mindent megértettem.»

«És mit jelenthetek a bagaudáknak?»

«Mondd meg nekik, hogy egy ragadozó, mielőtt le-sújt, kiméri az ugrását —»

Attila kilépett az ajtón s becsukta maga után. — Az eső alábbhagyott, csak egyes cseppek hullottak még. Nedves, meleg szél indult.

A király visszaemlékszik, hogy megelőzőleg az asszonyházba készült és bár most már fáradt, ismét nekiindul. Kerka várni fog reám — gondolja. — Kerka fiának, Elláknak az anyja. — Kerka az asszonyház úrnője.

Az ajtóban két fehérfátyolos alán leány fogadja; szolgálók most, valamikor társai egy, vagy két már szinte teljesen elfeledett éjszakán. Elmegy előttük.

Az első szobában Saila hajlik meg előtte, Eszkam leánya és Fasid, Hormidak leánya. Fel kellett vennie őket asszonyházába, hogy az apákat magához csatolja. De ritkán gondol rájuk.

Most egy folyosón lépdél végig. Zárt ajtó van itt, szőnyegekkel takarva. Az ajtó mögött leselkedik lépéseire Vard, a csúnya, sötétbőrű suomii nő.

Attila habozik egy pillanatra, mialatt szenvedélyes kedveskedéseire gondol. Aztán elhalad az ajtó előtt. Az utolsó bejáratnál vigyáz Zerkon, az ő szerezsen szolgálja. Leborul előtte és megcsókolja a lábát. — Attila ügyet sem vet reá. Félrehárítja a szőnyegetek s felemelt kezében tartja, míg széttelint a szobában. Azután átlép a küszöbön.

Nehéz, selyemmelhímzett ruhákból emelkedik fel egy karcsú nyak s egy kicsiny, elefántcsont-sárga arc. A sötét szemek kissé ferde metszésűek a síma homlok alatt. Nagyon apró, piros száj nyílik meg köszönetére, anélkül, hogy mosolyogna.

«Tanyü, jövedeled boldoggá tesz engem.»

Tanyü, a menny fia, így hangzik a hún királyok ősrégi címe. Azok a királyok nevezték így magukat, akik századok előtt messzi keleten a nagy falnál harcoltak Meng t'ien ellen; azt a Csi-Csi fejedelmet hívták így, aki népét nyugatra, a sivatagba és a véghetetlen pusztákra vezette. —

«Az én uram sokáig volt távol tőlünk.»

Attila csak most vette észre, hogy még mindig esőtől átázott bőrrőtözetét viseli. Intésére Kerka házi ruhát hozott, amely valahol, egy keletrómai határok

ellen vezetett hadjáratban esett zsákmányul. Hangtalanul segített neki az átöltözésben és selyemkendővel törölte meg vállait, amelyek még nedvesek voltak az esőtől.

Attila végignyult egy nyugágyon s kezeit nyaka alatt összekulcsolta. Szélid jóérzés töltötte el; ritkán érzett, kellemes fáradtság. Az esőtől nedves, páratelt levegő okozhatta, amely beáramlott az ablakokon.

Asszony az én fajtámból, gondolta. Nem beszél; nem uralkodik. Szolgál.

Hogy is mondotta Aëtius —? A ti asszonyaitok nem tanítanak benneteket tűzhelyeitek védelmére? Nem így volt? Vagy valahogy ilyenformán? Már nem emlékezett pontosan —

Magához vonta az asszonyt. Kis kezei a mellén pihentek. «Az északi földön voltam, Kerka. Az északi tenger közelében.»

«A suomii nő elbeszélte, tanyü.»

A hún fejedelmén erőt vett a ritka kívánság, hogy beszéljen arról a gondolatáról, amely csak pár perc előtt fogamzott még — amikor az orvos előadta a bagaudák kívánságait.

«Lehetséges, hogy nemsokára megint elhagylak —»

«Az én uram megszomorít engem.»

«És hogy kivonulok a föld nyugati határáig —»

«Amit te akarsz, az úgy fog történni.»

«Eljössz velem?»

Halk kiáltás, mint egy madártól; szinte csak csi-csergés.

«Ahogy parancsolod, tanyü.»

Attila hallgatott. Persze, ahogy ő parancsolja. — Lehunyta szemeit. A jótékony elernyedés érzése ismét eluralkodott rajta. Így pihen az ember megerőltető lovaglás után a naptól átmelegedett földön. Így fekszik az ember csata után a tábornász mellett.

Kerka, arcával vállán, halk éneket suttogott, altatóan, lágyan. Úgy hangzott, mint egy fiatal madár halk dala; mint a tücskök ciripelése a pusztán.

«Fázik az én uram? Megmelegítselek karjaimmal?»
— És egy kis szünet multán: «Áludj jól, tanyü, égnék
fia —»

Aëtius —? Hogy is mondotta Aëtius —?

Ha a következő napokban a húnok között felbukkant az a híresztelés, hogy a két fejedelem, Bléda és Attila közt ellenségeskedés tört ki, ez így nem felelt meg a valóságnak. Nem volt viszály — egyetlen hangos szó sem esett a testvérek között. Mégis tudták, hogy meghasonlottak egymással s mindenik csak az alkalomra várt, hogy akaratát érvényesítse.

Attila visszatérése óta mindketten kerülték, ameddig csak lehetett, a kimagyarázkodást — abban a tudatban, hogy csak veszedelem származhatik belőle. Végül Bléda érezte úgy, hogy nem halogathatja tovább.

«Megfontoltad már, mi történjék most?» kérdezte Attilától váratlanul, amikor a csarnokban találkoztak. «Addig nem vállalkozhatunk semmire, míg Onegesius vissza nem tért», vélte Attila.

«Mit törődöm a görög macskával!» pattant fel Bléda. «Nem Onegesius személye a fontos, hanem a reábízott feladat.»

«Beszéltél Eudoxiussal?»

«Igen» válaszolt Attila. Ez az igen keményen és zárkózottan hangzott, mintegy figyelmeztetésül, hogy hagyja abba a kérdezősködést. Bléda nem értette meg.

«Nyugatnak indulunk, Attila.»

«Még nem.» Nehezen tört elő ez a felelet az ifjabb testvérből. Úgy érezte, hogy ezzel a kurta mondattal már túl sokat árult el terveiből.

«Miért még nem? Várjunk talán, amíg megvénülünk?»

«Ne csinálj kertet, míg házad fel nem épült», idézte Attila a régi bizánci közmondást, amelyet ifjúkorában hallott.

Bléda megvetően kacagott s ujjaival dobolt az asztalon.

«Gyáva vagy, Attila», mondotta. «Nyugatnak indulunk; én akarom így.»

Attila sárgás arcán egy vonás se rezdült. «Gyáva?» kérdezte vontatottan. «Gyáva? Nem indulunk még Gallia ellen. — Én nem akarom.» —

Mielőtt ez a beszélgetés folytatódott volna, Onegesius visszaérkezett seregével keletről. A hosszú hadjárat megbarnította arcát s megedzette testét. Ondutatos mosoly ült az ajakán, úgy, hogy Attila, aki a palotából figyelte bevonulását, minden szónál hamarabb megértette, a háború nem volt eredménytelen.

A görög még nem emelte ki lábát a kengyelből s nem adta át lovának kantárszárát az elősiető lovásznak, amikor már megkapta Attila parancsát, hogy haladéktalanul jelenjék meg előtte. Onegesius fáradt volt és poros a hosszú lovaglástól; a jelentéstétel előtt szívesebben kipihente volna magát — ezt azonban nem merte megmondani.

Hosszú keskeny szőnyeg az emelvény lépcsőfokain, ahol Attila várta őt. Párnák a padokon; az asztalon selyemhímzésű takaró, a hímzés kék és zöld pávákat ábrázol. Hogyan? gondolja Onegesius — ennyire megváltoztak volna a szokások a húnok székhelyén? Akkor pillantása Attilára esik, aki elviselt bőrruhájában félig ül és félig fekszik az egyik fapadon, amelyről le vannak szórva a párnák és a takarók. És ez a pillantás meggyőzi arról, hogy legalábbis a király szokásaiban nem állott be semmiféle változás.

«Onegesius, miként harcoltak a csapataid?» — Nincs köszöntés, egy szó sem esik ellenségről, sikerről — de mohón, szinte aggodalmasan tör elő ez a kérdés: «Miként harcoltak?»

Onegesius lassan közelebb lép. «Te nem parancsoltad nekem, hogy harcoljak, király. Azt parancsoltad, hogy biztosítsam utadat —»

Hang, amely majdnem nyögéshez hasonló. «Hát nem verekedtetek?»

Könnyű mosolygás. «Sőt. Mert ha nem rendelem el a támadást a kazárok ellen — nem maradhattam volna csapataid parancsnoka.»

A király arca egy árnyalattal sötétebbre válik. «Azért kérdeztem.»

«Több, mint méltóaknak bizonyultak a kazárokhoz», válaszol Onegesius elővigyázatosan Attila előbbi kérdésére. Ugy véli, hogy a király ülésével kínálhatná meg. De annak másfelé járnak a gondolatai.

«Bátrak voltak?»

«Nagyon bátrak.»

«Ugyesek és kitartók?»

«Ugy van.»

«Engedelmesek?»

«Nem lehet rájuk panaszom.»

Hosszú szünet. Olyan hosszú, hogy Onegesius mérlegeli, vajjon ez a szünet nem elbocsátását jelenti. Majd egy rekedt, halk kérdés, megváltozott hangon: «Tehát rómaiakkal szemben is helyt tudnának állani?» Onegesius ajakáig sápad. «Római csapatokkal szemben, uram?»

«Ismered a rómaiakat. Most már ismered a húnokat is. Helyt tudunk állani a rómaiakkal szemben?»

Onegesius igyekszik összeszedni magát. Attila meg akarja támadni a római birodalmat? A maga pusztai hordáival? Nem, ez lehetetlen, ez örültség.

«Nem», szólal meg, «nem tudnánk helytállani. A húnok könnyen elcsüggednek. A római csatarend ellen —»

«Csak nagy hadvezér harcolhat», fejezi be Attila a mondatot. «Így gondolom én is.»

Onegesius úgy véli, itt az ideje, hogy hadjáratáról, ha még olyan röviden is, jelentést tegyen.

«A kazárok birodalmát, Attila király, levertek. Karidach főnök harcosait mindig rendelkezésre bocsátja, ha parancsolod. A mocsarak között egy kis erősséget építtettem; majdnem bevehetetlen, mert csak

egy oldalról közelíthető meg. Ebben a várban őrséget hagytam, amely rendelkezéseidre vár —»

«Jó», szakította félbe a király — «Én közben előrehatoltam az északi tengerig.»

«A te dicsőséged, hogy akkora birodalmon uralkodsz, mint a rómaiaké.»

Halk, csodálkozó kérdés: «Gunyolódol? — Ures ország, kopár ország, mocsár. Harcosok, akik nem egyenrangúak a rómaiakkal —» És utána erélyes, kemény szavak: «Készülj a legközelebbi hadjáratra, Onegesius.»

Ha legalább addig kialhatnám magam, gondolja a görög bágyadt iróniával. És megkérdi: «A keletrómai határ?»

«Legközelebb talán az.»

«És azután? Noricum?»

Attila felszökik. «És tovább nem érnek a te szegényes gondolataid?» kiáltja. — «Nem», mondja hirtelen szelíden — olyan szelíden, hogy hangja szinte úgy cseng, mint egy asszonyé. «Most nincs ideje erről beszélni, még kevésbé cselekedni. — Talán egy kis hadjárat lehet a határ felé... Ez a lom itt», rápillant a szőnyegekre, takarókra és párnákra, amelyeknek itt a barbárok országában nagy az értékük — «a tied. Ti rómaiak és görögök szeretitek az efféléket».

A két fejedelem este szemközt ült egymással az erkélyen. A keményfa asztal széles lapja választja el őket, úgy, hogy Blédának előre kell hajolnia, ha ki akarja venni Attila vonásait, mert az alkonyat már leszállott.

Esti harmat hullott, sápadtan csillámlt a réten. A fa megnedvesedett; Attila, aki kezét a korlátan nyugtatta, lassan és körülményesen törölgeti az ujjait.

Lábainál kuporog a törpe Zerkon; okos majomképét minduntalan urára emeli, akinek tartásán és arckifejezésében valami szokatlant, vagy érthetlent észlel. Egy lenyírott szárnyú, szelíd fácán játszik a szerezsen

ezüstös övszalagjaival. Percekig a madár topogása és szárnycsattogtatása volt az egyetlen hallható nesz. Aztán végre Bléda hangja: «Küldd el a görögöt!» És Attila megfontolt felelete: «Okos ember és használható. Marad.»

«Egyszer már kértelek erre.»

«És én egyszer már nemet mondtam.»

Ismét hallgatás. Majd a szerencsen jajkiáltása, aki a madárral játszva, túl közel merészkedett Blédához, amire ez olyat rúgott rajta, hogy majdnem leröpítette a lépcsőn. Zerkon menekült; ijedt szárnyverdeséssel követi az ezüstoffácán.

Amikor a szerencsen már hallótávolon kívül volt, sziszegve szólalt meg Bléda: «Én engedtem, északra vonultál, amint akartad. Most már azonban itt az ideje, hogy emlékeztesselek, te vagy a fiatalabb.»

«Beszélj.»

A másik higgadtsága nem nyugtatta meg Blédát. «Gallia ellen indulunk», kiáltotta. «Zsákmányra van szükségem. Pénz kell nekem.»

«És mielőtt Galliában vagyunk», figyelmeztette Attila, «már egy keletrómai és egy nyugatrómai sereg harapófogójába kerültünk.»

«Róma most védetlen.»

Attila felfigyelt. Minden ideg megfeszült a kezén, amint markát könnyedén behúzott ujjakkal az asztalra bocsátotta. «Hogyan védetlen?»

«A határról jelentik. Aëtius kegyvesztett — és rajta kívül Rómának nincsen hadvezére.»

Attila nem árulja el, mennyire érintette ez a híradás. «Aëtius kegyvesztett? Ez régen megváltozhatik, mire római területre lépünk. Felszerelve sem vagyunk. Túl kevés a csapatunk. Urügyünk sincs a háborúra. És a hátunk sincs biztosítva.»

«Mondjad inkább egyszerűen: te nem akard! — A hátunk nincs biztosítva!»

«A keletrómai birodalom felől.»

«Konstantinápolyban nem törődnek velünk.»

«Talán híreid vannak Theodosius császártól?» gúnyolódott Attila.

«A görög macska ellenzi a terveimet s ő befolyásol téged!»

Majdnem teljesen besötétedett már; a válasz az árnyékból jött, nyomatékosan, szinte fenyegetően: «Nem. — De Bléda követni akarja a bagauda Eudoxius tanácsát — én viszont még nem.»

«Hol van Eudoxius? Ma reggel nem láttam.»

«Elment.»

«Ki engedte meg neki? Ki parancsolta ezt?»

«Én.»

Csend. Majd az idősebb testvér dühtől fuldokló hangja:

«Ellopod a népem szeretetét, ellopod a hatalmammat. Azt hiszed, Attila, hogy ezt békességgel fogom tűrni? Ugy véled, hogy itt egymagad fogsz uralkodni, mert az az ötleted támadt, hogy véredet áldozod Rua király hamvainál?»

Bléda erőszakos mozdulattal öccse karjára teszi jobbját, megérinti a sebforradást. A visszaemlékezés fokozza gyűlölségét. Attila lerázza a kezét, felelni akar. Am belép Vard, a suomii nő s fatálcán két borral teli ezüstszerleget hoz.

A suomii asszony, a rabnő óvatos lépéseivel közelít a fejedelmekhez s a serlegeket az asztalra helyezi. Újból visszatér egy lámpával. Most látszik csak, hogy arca félelemtől dúlt s a szája szögletében alig elfojtott sírás bujkál.

Förtelmes, gondolja Bléda. Attila nem talált valami különbet hadjáratán? — S egy pillanatig elidőzik a gondolatnál, hogy gall nőket fog hozni magával, ha nyugatról visszatért.

Attila alig látja a suomii nőket; tekintete és gondolatai az ezüst serlegekkel foglalkoznak, amelyek most előtte állnak.

«Igyál Bléda!» mondja rekedten.

Ez gyanakodva néz reá. «Nem iszom olyan pohárból, amelyet a te asszonyaid töltöttek meg, Attila!

Rövid kacaj. Attila ujjaival Bléda közelébe tolja mindkét serleget. «Válassz. A másikat én ürítem ki.»

«Elöttem fogod kiinni?»

«Válassz.»

Bléda tétovázva nyúl az egyik serleg után; Attila gyorsan felragadja a másikat. A lámpafényen át figyelő Bléda, mint üríti ki Attila az utolsó cseppig serlegét.

Amikor visszateszi az asztalra, arca fakó és élettelen, mint a holtaké. «Nos, igyál te is —» suttogja.

Bléda hosszú, szomjas kortyokkal iszik.

«Mint gyermek, Bizáncban éltem», kezdi mesélni Attila szelíd, megváltozott hangon, «ott láttam, amint az istenüknek templomot építettek. Az ívek és a kupolák nagyon magasak voltak és én megkérdeztem, ki felelős a boltív szilárdságáért»

«Mit érdekelnek az ilyen építkezések», horkant fel Bléda. Feje elnehezedett; Attila hangja elbágyasztóan hatott rá.

«Akkor elmondták nekem, hogy az építőmester pontosan ellenőrzi, megfelel-e a kivitel az ő számításainak», folytatta tovább zavartalanul Attila; «csak azután engedi elvenni az állványokat. Így hát, kérdeztem én, minden épületnél csak egy ember felelős? Igen, mondták nekem, az építkezésnél csak egy lehet az úr.»

Bléda nem válaszolt. Előre dült, bizonytalanná vált kezeivel az asztalon és csodálkozni látszott öccse szokatlan bőbeszédűségén. Az udvarról asszonyi kacagás hallatszott. Két fehér ruhás leány sivalkodva szaladt az asszonyház felé, alán harcosoktól üldöztetve. A lépcső előtt álló gepida őrség csendet parancsolt. Látni lehetett, amint magas, fekete árnyaik felemelkedtek, lándzsájuk hegye megvillant. A kacagás elhalt.

«Testvérkém —» suttogta Attila, «ismered a serlegeket?»

«Még soh'se láttam.»

«Apánk, Mundzuk ajándékozta egyszer nekem. Sok-száz évesek már. Hu-han-ya és Csi-Csi volt a két testvér, akik először ittak belőlük. Osztózniok kellett volna a hatalmon, mint nekünk. Nem tudtak meg-egyezni. Kiűritették a serlegeket; az egyik az uralmat itta ki, a másik a halált.»

«Attila!» kiáltott fel Bléda.

Attila magasra emelte a lámpást. Lobogó fénye megvilágította fakó arcát és a Bléda feldúlt vonásait; Bléda szemeit, amelyek irtózáttal meredtek reá, homlokát, amelyet kivert a verejték.

«Te választottál», mondotta Attila s lebocsátotta a lámpást. «Épp oly kevésbé tudtam, mint te, melyik serlegben a méreg —»

A lobogó lámpafényben Bléda kezei erőtlenül tapogatnak kés után. Elkékülő ajakaira már nem jön több szó.

A gyöngye lámpafény kilobbant. A sötétből felcsendül Attila hangja, s ez a hang egyaránt szomorú és irgalmatlan is: «Tanyú, csak egy lehet az úr.»

Már órája ül együtt Attila világos és józan tanácskozó szobájában a király és Onegesius. Attila rövid, szűkszavú kérdéseket intéz a göröghöz a római hadsereg szervezetére vonatkozólag és Onegesius arra törekszik, hogy épp oly röviden és szakszerűen válaszoljon. Mindegyre meg kell azonban állapítania, hogy Attila kérdései csak az ő vizsgáztatására alkalmasak — s a hun király sokkal tájékozottabb, mint ő. — Mégis úgy tetszik a görögnek, hogy a király szokatlanul felindult és gondolatai másfelé kalandoznak.

Végre félbeszakítja Attila a görög beszédét — az imént is csak félig-meddig figyelt arra a javaslatra, hogy a fiatal királyfit, Ellákot a kazárokhoz küldjék — gyorsan feláll s maga nyitva meg az ajtót, rab-szolgáját, Zerkont szólítja.

«Alapjában véve csak annak megbeszélésére hívtalak ma, Onegesius», mondja, «hogy Aëtius patriciusnak ajándékot akarok küldeni.»

A görög a király figyelmetlenségét arra magyarázta, hogy elégedetlen és türelmetlen vele szemben s most megkönnyebbülten állapította meg, hogy Attila szórakozottságát más személy okozza.

«Ajándékot, tanyü? Milyen ajándékot?»

Attila kezefejeével a kis szerecsen felé intett. «Zerkont!» mondotta.

«Zerkont?» csodálkozott a görög. «Azt hittem, szeretted, ha melletted van. Azonkívül nem mehet egyedül.»

«Két szolga fogja kísérni», válaszolta a hún, mellőzve Onegesius első megjegyzését.

«De — nem tudnál valami alkalmasabb ajándékot küldeni?» vetette közbe a görög, aki arra gondolt, hogy a patriciusnak aligha telik majd különösebb öröme a nyomorék szerecsenben.

«Más ajándék nem tud beszélni.»

«Ah —» Onegesius kezdte megérteni — «miért nem küldesz akkor más izenetvivőt?»

«A hún király más izenetvivője követ.»

Onegesius elgondolkozott. «Vagy egy bizalmas levelet?»

«A levelet el lehet fogni és olvasni. — Zerkon pedig mással nem fog beszélni.»

«Látom», mondotta a görög, «te már mindent megfontoltál. Mit jelentsen tehát Zerkon Aëtiusnak?»

«Ezt te mondd meg neki,» parancsolta a király és hátat fordított, mint aki közölte a szükségeseket.

Onegesius megszokta már némileg, hogy kitalálja urának gondolatait és kívánságait; megtanulta az arc kifejezésből és kézmozdulatokból kiolvasni a helyeslést, vagy elutasítást. Mindenekelőtt pedig tisztában volt azzal, hogy a hűnt leginkább az bőszítette fel, ha legalább nem kísérelték meg akaratát végrehajtani.

Gyorsan átgondolta magában, mit akarhat Attila a rómaival közölni?

«Mondjad hát, Zerkon», kezdte óvatosan, próbálkozva — még az előtte álló törpe ráfüggesztett szemével mintha minden szótagot emlékezetébe akarna vésni — «mondjad hát a Magister militum-nak, hogy Attila király téged a baráti visszaemlékezés jeléül küld hozzá —»

Tétovázva tekint Attilára, aki még mindig háttal áll feléje, mozdulatlanul.

«Közd továbbá, hogy Attila király egy merész északi hadjáratban — együtt a gepidákkal és keleti gótokkal — a földet egészen a jeges északi tengerig uralma alá vetette — s ugyanakkor a hún sereg egy része a kazárokot hódoltatta meg a keleti mocsarakban —»

«A te vezérleted alatt, Onegesius» — fűzte hozzá károgó hangon a törpe.

«Az én vezetésem alatt; — ez azonban lényegtelen Aëtius előtt», jegyezte meg a görög s másodszor is Attilára pillantott. Ez félfordulattal feléje mozdult.

«Tovább —» mondotta.

«Mondd el még aztán, Zerkon», folytatta Onegesius — azt hitte, most találta el Attila akaratát — «hogy Bléda király meghalt és Attila király korlátlanul uralkodik birodalmán.»

«Tovább, Onegesius!»

«Mit még, király?» kérdezte a görög megzavarodva.

«Nem hallottad, hogy Aëtius kegyvesztett lett a császárnál?»

«Hallottam. Régi ellenségeinek pártja megerősödött —»

«Nos — tehát —»

«Mit akarsz erről közölni Aëtiuszal, tányü? Ha elérkezettnek látod a pillanatot Róma megtámadására...»

«Ostobák vagytok!» förmedt rá Attila váratlan dühvel. «Bléda volt az egyik! Te is az vagy! — Rómát megtámadni? Most? Róma talán nem egyéb, mint a kazárok országa? Aëtiuszt akarod legyőzni, mint Karidachot? — Azt hittem, okosabb vagy, mint én, mert görög vagy. — Ugyesebb, ha már okosabb nem

is. Tévedtem. Most magam üzenhetek. — Zerkon! Kérdezd meg a patriciust, nem okoznak-e neki ellenségei Rómában nehézségeket és hogy ő — most — hajlandó volna-e hozzám jönni —» A szenvedélyes kitörés hangtalan, közömbösen hangzó mondatban végződött.

De ez már nem téveszthette meg a görögöt. Visszaemlékezett Rua király temetésére és sok egyébre, amit annak idején nem értett meg teljesen s ami most villámszerűleg világosodott meg előtte.

«Tanyü», szólalt meg, különös örömmel és meghatódottsággal, hogy Attilában olyan érzést fedezett fel, amire nem tartotta képesnek — «bocsáss meg, hogy nem értettelek. Küldötted ne baráti visszaemlékezésedről, hanem élő és éber barátságodról biztosítsa a patriciust. Én nem tudtam, hogy te a patriciust szeretted —»

Attila feléje fordult; mélyenfekvő szemei izzottak. «Zerkon» — mondotta halk, rekedt hangon — «hallottad, mit közöltem veled. Ennyit jelent Aëtiusnak. — Egyebet semmit — Egyebet —» alig észrevehető tétovázás az ajtónál, aztán szilárd elhatározással: «semmit.» —

Éjszaka a határon.

Idegen érkezett az Ister-parti parasztokhoz. Szállást és ételt kért, ott maradt egy, vagy két napig, mielőtt a következő tanyáig vándorolt s részt vett a munkában. Ugyesen segített, de nem szívesen, mint aki érti a paraszt dolgát, de a gondolatai másfelé kalandoznak. — A parasztok, akik vendégül látták, éppen ezért nem nagyon bánták, ha tovább ment, az aszszonyok pedig keresztet vetettek, amikor kilépett a házból.

«Nem látjátok», mondták, «hogy ez az ember vagy démon, vagy éppenséggel hún?»

— Aki érti a paraszti munkát, nem lehet hún —

— Nem vettétek észre, amikor északon felvörösölt a lángok visszfénye? Aki kacagni tud, mikor tűzvész pusztít, az nem paraszt —

Gót asszonyok, akik hűtelenek lettek férjükhöz, bűntetésük elől a mautisi mocsarakba menekültek. Mikor már gyötörte őket az éhség, előjöttek az álnok vizek, a halálhozó ködök, az emésztő forráság démonai. — Jöttek és ételt s italt ígértek nekik, ha kedvükre tesznek. — Ebből az egyesülésből származnak ők, pokol ivadékai, a húnok.

A föld, amelyet lovaik patája tiport, a következő évben sem terem; ahol gyujtogattak, víz nem oltja a tüzet. Imádság nem segít; tömjén nem úzi el őket. Fegyvertől nem vesznek sebet.

Csodálatos, hogy a paraszt az Ister partján még hinni tud Isten jóságában és mindenhatóságában. Ha nem élne munkájának, amely változhatatlan és örök, már nem hinne benne. Dologra és szenvedésre született — s elfeledte, hogy panaszkodjék miatta. Túlsok pap-ripa taposta eddig szét a földjét.

Az idegen vendég, aki délben a paraszt asztalánál megosztotta ebédjüket, amikor jóllakott, tovább szándékozott indulni. Mialatt köpenyét vállára vetette, sóvárogva tekintett észak felé, ahol a látóhatáron finom füstlobogók árulták el a hún sereg jelenlétét. A paraszt a fejét csóválta. «Megkezdjük az aratást», mondotta. «Maradhatsz és segíthetsz. Most nincs ideje a vándorlásnak.» Bizonytalan volt, a vándorlást tartotta-e túlságosan veszélyesnek, vagy az aratást mindennél fontosabbnak. Az idegen északra mutatott. «Minek aratni?» kérdezte. «Ezek majd elintézik a dolgokat.»

A paraszt nem felelt. Hallgatva vette le a falról a kaszát. Hallgatva, fel se tekintve tették ugyanezt a fiai is. A kalász érett; le kell aratni. Ha a termést nem lehet behordani, ha a teli csűröket tűz pusztítja el — erről a paraszt nem tehet. Kisebb bajnak tartja

ezt, mintha Isten áldását a földeken hagyják elpusztulni. A paraszt munkáját, mint a lélekzést, vagy a szívverést, az Uristen szabályozta örök ritmussá, változhatatlanul, tekintet nélkül arra, mi lesz a vég. A kalász érett; le kell aratni.

A fiatal idegen utánuk néz, amint kaszával vállukon kivonulnak a gabonaföldre. A déli nap, amely vihart-jósló felhők közül tűz, megvillan a vason.

De odaátrol a húnok füstfellegei fenyegetnek. Az idegen, amikor elindul az udvarról, látja, hogy egy leányzó a kútnál áll. Gondolkozik, megszólítsa-e, most, hogy a férfiak eltávoztak. Nem most, határozza el magában; de tudja, vissza fog még térni hozzá — Aztán elindul észak felé.

A gabonaföld végén kereszt áll, mindennek véges voltára intve. A paraszt és béresei soha sem mennek el előtte anélkül, hogy keresztet ne vetnének s egy imát el ne mondanának. Nyirkosan áll a ködtől, ami a folyóból száll elő, zordul és feketén magaslik a sárgán hullámzó kalászek felett. — De a fűzberekben, a kereszt mellett húzódik meg egy mohos kő, amely az élet örökkévalóságát hirdeti, mint a kereszt a halál örök jelenvalóságát; a parasztok nem bántják, bár régen elfelejtették, mit is jelent. Így vigyorog a kereszt alatt Priapus ábrázata, a legprofánabb az istenek közül.

Még a föld felét sem aratták le, bekövetkezett. A keleten felgomolygó füstfelhők figyelmeztethették volna őket; de a buzgó munkában nem ügyeltek rá, míg a szomszéd földjéről át nem futottak a vadul menekülő legények s fel nem hangzott a tanyán az asz-szonyok sikoltozása. — És már itt is voltak a fekete ördögök! — pocékká gázolták a kalászeket, ki-röpítették soha nem hibázó nyilaikat. Átugrattak az árkokon a nagy folyamig és csoportokban sereglettek vissza, megbizonyosodni arról, hogy élőlény nem moz-dul már — senki sem próbál ellenállni.

Egy fiatal parasztlegény, hátát egy fűzfának vetve, va-

dul védekeznek a húnok ellen, akik körülözlönlük. Kaszája a kezében, azzal suhint nagy körökben; senki meg nem közelítheti. Fogait összeszorítja, izzadságtól csapzott haja homlokába hull, így lendíti újra meg újra maga körül kaszáját.

A kereszt és a Priapusherma között, a sűrű bozótban két lovas áll és szemléli a földművelő kilátástalan küzdelmét. — Most valaki hátulról osont mögéje. Gyors lendület a kaszával, ez sem kel többé fel. De ott egy másik reá céloz a nyilával; ha talál, mindennek vége. De nem talált — «Nem — nem kaptok el addig, míg tartani tudom a kaszámat —» Oda-átról, ahol a küzdelem már véget ért, mind többi hún érkezik. A nyilak körülsvöltnék. Gyáva csőcselék — morogja — gyáva csőcselék, a kaszámat egyiketek sem fogja elvenni tőlem. De még végig sem gondolhatja, már is kiragadták a kezéből.

Váratlanul ott áll a húnok között, magas és erőteljes alakjával, más alkatú természetével, mint a többiek, az idegen, aki délben még a lefegyverzett paraszt asztalánál evett. Megragadta a karját, amely suhintani akart a kaszával — védőfegyverét kitépte a kezéből — s most magasra emeli a levegőben. Hangosan felkacag erejének és ügyességének tudatában, megfordul, s mint a gyerek, aki tilalmas játékszerhez jutott, elszalad a földeken át, mintha zsákmányát biztonságba kellene helyeznie. A lefegyverzett nem törődött többet; átengedte a húnoknak, hogy üssék agyon.

Amint végighaladt a földeken, meglátta a két lovaszt a kereszt tövében. Lépései meglassulnak, a kaszát csendesen lebocsátja kezében.

Az egyik lovas magához inti; habozva engedelmeskedik az idegen. Egyik kezével kisímítja haját a homlokából; el akarja eresztetni a kaszát — majd megdondolja s még keményebben markolja meg — oda-lép, fűrkészően tekintve a lovasra.

Kézmozdulat egész közelre inti: «Honnan jössz?»

Habozóan dacos a felelet: «Keletről.»

«Ki vagy?»

A harcos barna keze némi zavarral babrál a mellette álló paripa sörényén. «Te vagy Attila király?» kérdi halkán.

A lovas sárgás arca feléje fordul. «Kétszer kérdezem tőled, ki vagy?»

«Dengheziknek hívnak —» pillanatnyi tétovázás, szemtől-szemben a lovassal — «és Attila fia vagyok.»

Messziről hangzik már Attila harcosainak kiáltozása; sovány a zsákmány a parasztok tanyáin. A hún fejedelem félig lehúnyja szemeit; elgondolkozik.

...A fiatal Attila menekül a keletrómai városokból a hazai pusztára. A végre visszanyert szabadság forrong ereiben — és a most feltámadt férfiúi öntudat. — Magános lovaglás az esthomályban; előtte a nyeregkápán a kék kő, a holdkő, amely leigazza a szellemeket — arató nők az út szélén, magános arató nők. Egyikük az erdő peremén, messze a többiektől. — Késő éjszaka van, mikor újra nyeregbe száll. Nyugaton lehanyatlik a mézsárga hold. Ezen az éjszakán nem pihen többet — kora reggelig nem. — A nyeregkápáról eltűnt a holdkő; bizonyára elveszítette. De mit tehetnének a szellemek ellene, aki most lett férfivá?... A visszaemlékezés szertefoszlik. A hún fejedelem szemei tágra nyílnak. A parasztház felé néz, amelynek szalmafedelén most üt ki a tűz.

«Add ide a kaszát» — szólal meg és utána nyújtja a kezét. De közben nem néz a fiatal harcosra. Ez lassan és elővigyázatosan teszi nyitott markába a kaszát. Attila mérlegeli, végignézi az ívelésén, majd leejti a földre.

«Vedd fel, Denghezik» mondja aztán. Futólag rápillant. «Te tudsz vele bántani.»

Ennyi az egész. De a legénynek elég. Derűs kacagás virít ki az arcán, felkapja a kaszát s átszalad a földéken. A tűz felé indult, ám a gabonátábla egy része még learatatlan, a kalászhok majdnem összeborulnak

fölötte. Megsuhintja a kaszát, hogy átvágja magát. Halkan susogva omlanak a gabonaszálak. Majdnem öntudatlanul megismétli mozdulatát: Egy lépés előre, széles lendület, a gabonaszálak hullanak; — a ritmus magával ragadja — előre egy lépést — a gabona hull — egy lépés előre —

Attila utána néz, lova nyakára hajolva. «Onegesius» — szólal meg — a görög mellette áll s parancsaira vár — «mire van szükség egy birodalom kormányzásához? Háromféle szükséges: a kard, a kasza — és a fuvola.» És hosszú szünet után — Denghezik még mindig vágja az utat maga előtt a gabonaföldön; a közeli lángok megvilágítják alakját — «Ha Ellák fiam forgatni tudja a kardot — és ez ott a kaszát — ki, Onegesius, ki fog a fuvolán játszani?»

A görög nem felel. A tűz vörös visszfényében ott látja urát a megváltó keresztje és Priapus hermája között — s ez sajátságosan jelentőségteljesnek tűnik fel előtte. Ezt azonban nem tudja és nem is akarja szavakkal kifejezni. Arra is gondol magában, hogy Attila uralkodása alatt inkább a kardot, mint a kaszát, vagy a fuvolát vette észre. — Mégis, úgy véli, ezt most veszedelmes volna kimondani.

Azóta Attila is másra gondolt. Tekintete követte az ifjú Dengheziket, aki eközben érkezett a gabonaföld szélére. A húnok megbilincseltek a paraszt fiatal szolgáját és egy fához kötözték. A lány nem sírt, nem kiáltozott. Minden erejét megfeszítette, hogy megszabadítsa magát, kötelei mélyen a húsába vágta. Denghezik eldobta a kaszát — Attila hallotta ujjongását, amint a lányt eloldozta a fától s eltűnt vele a fűzfaberekben.

Hogy is történt —? A fiú, amint Bizáncból menekül — Újból feltámadt sóvárgás izzik át az erein. A holdkő — Ejh, mit, a holdkő! Férfi volt —

«Onegesius! Hol állottak meg a gepidák?»

A görög utána számolt. «Négy órányi lovaglásra innen, tanyū.»

«Holnap utánam jössz parancsaimért a gepidákhoz, Onegesius.»

«Ma még át akarsz hozzájuk lovagolni? Ki kíséren el?»

«Senki.»

Az ember gyorsan lovagol a világos holdvilágos éjben, gondolja. A holdköre már régen nincsen szüksége — A gepidahercegnőt neki ígérték, ma feleségül akarja. Halkan felnyög; túlsok az ereje, túlsok az akarata — úgy tölti el ez, mint a fájdalom. Négy órás lovaglás; aztán a gepida asszony. — Fogsz-e hasonlítani az apádhoz, te ifjú a kaszával, Denghezik?

Még mielőtt belovagolt volna a hún fejedelem a germánok táborába, már messziről hallotta kacagásukat és vidám kiáltásukat. Megfékezte lovát, hallgatózott. Nem volt ez ujság előtte, ismerte szövetségestársainak hangos jókedvét, épp annyiszor tanuja volt győzedelmi ujjongásuknak, mint lármás felkészülésüknek a küzdelemre. És mindig érthetetlennek találta. Mert mi fölött kacagtak? Erejük felett érzett örömükben? Az erő tudatához, így tudta magáról, nem szükséges az öröm. Örülni? Kacagni? — Mi indíthatna arra, gondolta magában, hogy kedvem támadjon nevetni? Nem tudta eldönteni.

«Attila! Attila!» A gepidák körülözönlöttek. Sokan harcoltak vele az északi hadjáratban, sokan állottak a hún személyes parancsnoksága alatt. Úgy vélik, Attila megjelenése a táborban nem jelenthet mást, mint hogy a határszéli portyázás véget ér s teljes erővel előnyomulnak Konstantinápoly felé.

«Attila! Attila!» — Mikor indulunk? — Még ma, király? — Ki vezérel bennünket? — Te magad, Attila? — Vagy Ardarich király? — Nem, te magad, Attila!»

A hún király túri, hogy a roham elviharzzék fölötte, nem száll a nyeregből. Egy mogyoróvessző leveleit szakgatja le gondosan, amelyet útközben tört le a

bokorról, meghajlítja a vesszőt karikába, összebo-
gozza, ismét kibontja, mintha e játéknak különös
jelentősége volna.

«Nem», szólal meg végül szelíden, fejét rázva —
nem. Még nem indulunk.» És amikor a csalódott ar-
cokat látja: «De nemsokára megindulunk.»

«Belefáradtunk a határmenti csetepatékba!»

«Jobbhoz is értünk, király!»

«De neked kell vezetni minket!»

«Úgy, mint ott északon!»

«Nem hódítottunk számodra birodalmat, nagyot, mint
a rómaiaké?»

«Igen», mondja a hún fejedelem, mondja fejük fö-
lött annak, aki most feléje közeleg — «olyan nagy
az országom, mint a római birodalom. — Nem úgy
van, Ardarich?»

A gepidafőnök bólint. Hallotta emberei örömujjon-
gását Attila érkezésekor. Hogy örült volna rajta, nem
mondhatná. Az okosság azonban egyetértést paran-
csolt, most inkább, mint valaha.

«Régi megegyezésünk teljesítéséért jöttél ma, Attila?»

«Jó, hogy nem felejtetted el.»

A germán felütötte a fejét. Nem úgy hangzott ez,
mintha fenyegetés volna? Nem volt arra teremtvé,
hogy fenyegetést békén tűrjön, még ha valamennyi
gepida Attila pártján állana is. — De Attila barátsá-
gos egykedvűséggel nézett maga elé. Erős körmeivel
éppen az ágat hántotta le, amelyet még mindig kezé-
ben tartott.

«Mi nem felejtjük el megállapodásainkat», felelte
Ardarich kimerően. «De úgy vélem, az idő most nem
alkalmas ünnepségekre. A hadjárat után üld meg
lakodalmadat.»

«Ki beszél ünnepségekről? — A húgod nincsen itt?»

«Itt van. Szállj a nyeregből, hadd köszöntsön téged.»

A hún felemelte kezét. Majdnem ijedtnek látszott.

«Nem! — Hogyan üdvözölhetnék ennyi férfi előtt
egy asszonyt, mielőtt még nem tettem feleségemmé?»

Ardarich vállat vont. Elmosolyodott. «Hún erkölcsök. Amint óhajtod; azt hittem, látni jöttél Erelievát. — Mikor legyenek hát a nászünnepek?» Attila elhajította a mogyoró vesszőt. «Unnepek? Egyáltalán nem. Nincs reá időnk.» — Pillanatig habozott. Aztán leszállt a nyeregből, eldobta a kantárt s félretolta útjából az ellenkezni próbáló gepidát. «A nász, Ardarich? Ma éjjel.»

Erelieva hercegnő a sátor sötétjében feküdt; arcát felemelve, megfeszülten figyelt, hangot várt, egy szót, ami nem hangzott el. Várt valamire, ami a borzalmat elhárítja róla. De semmi se mozdult.

Ovakodott minden mozdulattól, visszafojtottan, hal-
kan lélezett. Szíve dobogását túlságos hangosnak érezte, szívesen elcsitította volna.

Csend, csend. Csak álmodott. Ha most mozdulatlanul, csöndesen fekszik, órák múlva feltűnik a sátornyílásban az első halovány hajnali derengés. A parti erdőben felhangzik az ébredő madárdal; túlról, ahova este kikötötte lovát, nyerítése fogja köszönteni. Mint minden reggel. Megvirrad, mint rendesen. És később besüt a nap a sátornyíláson —

A sátornyíláson — nem álmodott. Egy alak sötét körvonalai jelentek meg az ég világosabb háromszögében. És tudta, egy pillanatig sem kételkedhetett benne, hogy ez Attila, a hún, aki az éjszaka beálltakor fáklyafény mellett a táborba lovagolt. Karjaival szétnyitotta a függönyöket, feje beolvadt a sátor sötétebb árnyai közé. Hosszan állott így; szemeit akarta a homályhoz szoktatni? Vagy a borzalmat még inkább fokozni? — Csendben feküdt a hercegnő. A kiáltás torkára fagyott. Az árny lebecsátotta karjait. Macskára emlékeztető nesztelen lépések közeledtek. A hercegnő reszkető kezeire támaszkodik. — Ragadozó, — vadmacskaszerűen hajlékony, — veti reá magát — Kiáltani? — Nem — Védekezni? — Nem — — Csak álom — A hercegnő a sötétségbe mered.

Felismeri egy selyemtakaró világos foltját, ő terítette a ládára, mielőtt lenyugodott. A ládán ezüst feszület áll, Ardarich bátyjának ajándéka. Ha szeméit kimereszti, hogy minden fényt felfogjon, ki tudja venni a kereszt körvonalait.

— Minden olyan, mint máskor. Semmi sem változott. Csak itt — mellette — mozdul egy sötét árnyék. Hirtelen élesebben látnak a szemei, mint az imént. Világosan felismeri az alakot, aki itt fekszik, térdeit felhúзва, kezei összekulcsolva a nyaka alatt.

A teste sajog; ajakai szárazak és forrók. Hirtelen úgy érzi: most a kéznek becéznie kellene a testét; csókolnia kellene az ajakát. Fájdalmas pontossággal emlékszik vissza minden pillanatra.

«Attila —» suttogja kínzottan.

Mozdulat sem árulja el, hogy hallják. Pedig látja nyitott szemeinek tompa fényét. — Mintha úgy tudna menekülni a rémülettől, ha maga idézi fel, karja után tapogat, érzi a síma, hideg bőrt, érzi visszahúzódását.

«Attila —?»

Az árny kiegyenesedik; figyel — hallgatódzik. Meszsziről, a dombon túlról pásztorlány éneke hallszik; néhány hangfoszlány csupán, mintha az álmából ébredő madár akarna emlékezni, hogyan dalolt nappal. A hún szétnyitva tartja karjaival a sátorfüggönyöket, feje beleolvad a sötétségbe. Éppen úgy, — ahogyan érkezett.

Most kezdi a halovány virradat kirajzolni a domb körvonalait. Odaát, ahol a pásztorlány énekelt, fehér nyírfák emelkednek árnyképszerűen a szürke égre. Ismét felcsendül a pásztorlány hangja, tisztán és világosan, mint a pásztorsíp.

A hún felemeli a kezét. «Hallgasd csak», szólal meg — «fuvolaszó!»

Ez az első mondat, amit kiejtett. — Pásztorlány énekel, akarja Erelieva mondani, nem fuvolaszó. — De

mielőtt megszólalna, Attila elengedte a függönyöket s eltávozott.

Erelieva utána bámul, de nem látja többé. Talán ott tűnt el, ahol bátyja sátrai állanak; talán ott merült el a parti erdőben —

Később látja, amint tovalovagol. Lassan halad, lépésről-lépésre a dombélen, amerre a nyírfák állanak. A fehér fatörzsek mögött, amelyek ezüstösen ragyognak a reggeli napsütésben, vonul el sötét árnyéka.

Margus

Százötven hún lovagolt be Margus városába — százötven hún csupán — és közöttük Attila. Ha bármi kevés harci bátorság élne még ebben az agyongyötört határvidéki lakosságban — vagy ha a kelet-római katonák ott volnának, ahol szükség van rájuk — vagy ha őt magát Theodosius császár csak valamivel szélesebb körű hatalommal ruházta volna fel — mi mindent lehetne csinálni! — Így elmélkedik Maximinus senátor és elküldi követét harmadszor is a hún fedelemehez.

Az első követ nem találkozott a húnnal; a második megtalálta, de nem engedték beszélni. Talán a harmadiknak több szerencséje lesz.

Talán! dühöng Maximinus. Ha neki most csak kétszáz megbízható lovaskatonája lennel — Csak kétszáz! Be kellene szorítani a húnokat a városba, ahova olyan arcátlanul belovagoltak. Ugynevezett királyukat foglyulejteni s túszként használni a következő tárgyalásoknál. — Nevetséges, hogy nem lehet végezni ezzel a néhány vad hordával. A helyzet határozottságot követel. Bátorságot. Semmi mást.

Gúnyos, önelégült kacagás zavarta meg gondolatmenetét. A nevetés Chrysaphius eunuchnak, a főkamárásnak és császári kardhordozónak hájas arcán szélesedett.

«A nemes Maximinus senator» szólalt meg «a barbá-

rokat barbár eszközökkel akarja legyőzni s nem gondol arra, hogy ez nem méltó a mi korunkhoz és kulturánkhoz.»

A senator arra gondolt, hogy ezt a figyelmeztetést, ha nem is helytálló, mindenki mástól jogosultnak tartaná. Chrysaphius szájából azonban elviselhetetlenül hangzik.

«A mi politikánk azt fogja eredményezni, hogy előbb-utóbb semmiféle harceszközünk sem lesz a barbárok ellen — sem barbár, sem más —» felelte udvariatalanul és hátat fordított az eunuchnak. Mi lelte egyáltalán a konstantinápolyi udvart, hogy a rátukmált megbízatást, amely anélkül is elég kellemetlen volt, még Chrysaphius társaságával is megnehezítették? Valentinianus nyugatrómai császár nővére — akinek Konstantinápolyban kellett élnie, mert mint pletykálták, testvére egyedül akart uralkodni Rómában — nemrégiben Chrysaphiust választotta bizalmasául. Honoriáról fel lehet tételezni, hogy bele akar avatkozni a politikába. Egyébiránt — ugyan milyen célt akarna elérni a hún királlyal? Maximinus gyanúja ismét elszállott; bizonyára Theodosius volt az, aki az eunuchot valami külön feladattal bízta meg. Nehéz tárgyalásokat folytatni, ha az ember nem lát egész világosan — Az eunuch a szállásul szolgáló korcsma nyitott ajtajába lépett. «Nézd meg magad», mondotta, «mit érnél a te kétszáz lovasoddal!»

A fogadó küszöbéről látni lehetett a folyam túlsó partját. Váratlanul, mintha a földből bukkantak volna elő, hemzsegett odaát minden a lovasoktól, akik bizonyos csatarendbe gyülekeztek s az áramlás irányába vághattak. Pár perc múlva megfordultak vezetőik s a lovasok hatalmas ívben kanyarodtak vissza; szemmel láthatólag Margus városával átellenben akartak táborot ütni.

A senátor megigazította ritkás, szürke haját. «Eltekin-tek attól, hogy nézeteimet még egyszer kifejtsem, Chrysaphius» felelte gögősen. «Fölöslegesnek tartom te-

veled harcászati lehetőségeket megbeszélni. Mire men-
nék kétszáz lovassal, mindegy — amikor a konstanti-
nápolyi udvar egyáltalán nem is akarja, hogy men-
jek velük valamire. És ezt a hún főnök éppen olyan
jól tudja, mint én.»

«Gondolod, hogy Attila még ma fogad bennünket?»

«Mit tudom én? — Talán továbbra is várani akar.»

«Alig hinném, hogy még ma beszélhessünk vele»,
vélte Chrysaphius közömbösen s igyekezett magát
kényelembe helyezni a szerföltre egyszerűen beren-
dezett helyiség egyik sarkában. Egykedvűsége és fel-
tűnő, kihangsúlyozott nyugalma felingerlően hatot-
tak. Felbőszítő volt az is, amint hozzá kezdett ked-
venc foglalkozásához, egy keleti kézimunkához.

Maximinus elveszítette türelmét. Az egyébként any-
nyira fékentartott temperamentuma kirobbant — olyan
volt ez, mint amikor egy mestervívó hosszas művészi
cselek és parádok után váratlanul eldobja fegyverét
és egy ökölcsapással kerekedik felül — s alapján
véve ennek a módszernek köszönhetette nem egy diplo-
máciai sikerét.

«Nem tudom belátni, Chrysaphius, miért ítélték arra,
hogy itt Margusban a te kézimunkád nézője legyek.
Mit akar az isteni Theodosius Attilától? Miféle álnok-
ságról van itt szó, amiről én nem nyerhetek tájékoz-
tatást?»

Az eunuch leejtette a selymet és az aranyszálat s ke-
rekre nyitott szemekkel bámult a senator felindult
arcára.

«Oh, Maximinus! Micsoda vakmerőség! Te az „ál-
nokság” szót merészeled használni a mi jószágos csá-
szárunkkal kapcsolatban!»

A senator felkacagott. Apró, okos szemei harciasan
villogtak. «Azt hiszed, hogy megfélemlíthetsz? Vá-
laszt akarok! — Ugy véled, akarok én Attilával tár-
gyalni, ha te a hátam mögött esetleg más utasításokat
kaptál?»

«Maximinus, minő gondolatok!»

«Nem az első eset volna, hogy Bizánc ezt az utat választja.»

«Túl sokat engedsz meg magadnak.»

«Meg is engedhetek magamnak sokat. Aki a bizánci udvarban él s elmondhatja magáról, hogy megőrizte kezei tisztaságát, az sokat engedhet meg magának. Jegyezd ezt meg.»

«Minden különösebb cél nélkül rendelték melléd —»

«Nos?»

«Mit akarsz még tőlem?» A rövidlátó Chrysaphius ismét mélyen a kézimunkája fölé hajol.

«Eppen amit tagadsz, ezt a különleges célt akarom ismerni. Már útközben akartam, de te kitértél kérdéseim elől. Most nem fogsz szabadulni.»

«Higyjél nekem, Maximinus!» rimánkodott az eunuch.

«Krisztus nevére! Higyjél nekem!»

«Jó. Legyen. — Minthogy ilyenformán csak nekem van tárgyalni valóm Attilával, mindenesetre módomban lesz megakadályozni, hogy te bármely húnnal érintkezésbe léphess.»

Chrysaphius felpattant. «Nem vagyok foglyod, Maximinus!»

Ez vállát vonta. «Ahogy tetszik. — Én a te helyedben nyílt kártyával játszanék.»

Az eunuch elrendezte a fonalakat, amelyek heveskedése miatt összegabalyodtak. Fehér ujjai reszkettek.

«Kielégít, Maximinus, ha annyit mondok, hogy az én megbízatásom — nos igenis van megbízatásom — semmiféle vonatkozásban nem áll a tieddel? —»

«Ez lehetetlen.»

«Esküszöm neked! — Megbízatásom nem határozott természetű — bizonyos érintkezés felvétele — kapcsolatszerzés későbbre —» «Ah —» szólalt meg Maximinus undorodva, «igazad volt. Hallgass felőle. Én elintézem a magam feladatát, te a magadét. — Boldog Róma, neked van egy Aëtiusod! Szegény Bizáncnak ő helyette csak — Chrysaphiusa van!»

Az eunuchnak nem maradt ideje a sértésre válaszolni, mert ebben a pillanatban visszaérkezett a senátor harmadik hírnöke és jelentette, hogy Attila, a fehér és fekete húnok királya, a keleti gótok, gepidák, szlávok, finnek és kazárok legfőbb hadura azonnal látni kívánja a keletrómai császár követét.

Attila előbb arra gondolt, hogy a követet benn, Margus városában fogadja. Onegesius tanácsára ez megváltozott s a városon kívül álló sátoztábort jelölték meg a találkozás színhelyéül. «Hadseregged körében jobban érvényesítheted az akaratodat», vélte a görög. Attila görbén nézett reá és megjegyezte, hogy akaratát mindig és mindenütt keresztül tudja vinni. Mégis engedett.

Kévéssel előbb, hogy a követeknek érkezniök kellett, hívatta a görögöt.

«Gondoskodtál tolmácsról?»

A görög először nem válaszolt, túlságosan meglepte királyának külseje. Mert mióta a húnoknál időzött, most elsőízben vetette le Attila bőrujjasát. Kék selyemruháján puha hiúzprémköpenyt viselt; nyakában aranylánc függött nagy, golyóalakú füsttopázzal.

A király észrevette tanácsadójának elbámulását. «Gondoskodtál tolmácsról», fordult hozzá ismételten.

Volt valami a hangjában, amit Onegesius nem ismert. Szinte úgy érezte, Attila ki akarja fürkészni a hatást, amit szokatlan pompája gyakorolt reá. Valami a magatartásában megindította a görögöt; soha sem látszott előtte ennyire barbárnak — félig büszkének, félig bizonytalannak.

«Minden parancsod teljesítve van, menny fia», válaszolt öntudatos hódolattal.

«A bizánci követek», jelentették e pillanatban, «megérkeztek a táborba.»

«Uram! Uram!» Az öreg Hormidak tört át a hún harcosok gyűrűjén, amely háromszorosan fogta körül a sátrat. «A törpéd visszatért! Zerkon ismét itt van!

Most jött, ebben a pillanatban! Ide hívjam?»

Attila kardja után kapott — de mozdulat közben megállott. «Zerkon?» szólalt meg végül, «Zerkon? — És ki még?»

«A paetovioi Orestes. Leveleket hoztak Rómából —»

«Leveleket Rómából —»

«Hívjam őket?»

«Nem» feleli Attila, szilárd, kemény hangon. «A bizánci követeket várom; a leveleket átvenni ráérek még — Nem —»

Attila sátorában egyetlen, durván ácsolt pad állott, és ezen a király ült maga. Maximinus, aki azt hitte, hogy személyében a római császárságot fogják megbecsülni, csalódottnak érezte magát. Így hát röviden meghajolt és az egyik sátorkaróhoz támaszkodva várta, míg a hún megszólítja.

Ez hallgatott, minden múltó perc feszültebbé tette az izgalmas hangulatot; nemcsak a senatort fogta el valami alig megmagyarázható feszültség, hanem Oneszesiust is, aki eléggé ismerte Attilát, hogy tudja róla, a hún fejedelem soha nem mutatkozott annyira nyugodtnak, mint a vihar előtt.

Végül is Attila a tolmácshoz fordult, aki szorgosan előretolta sovány ábrázatát — és megszólalt, mintha csak most vette volna észre a senátor jelenlétét: «Kérdezd meg az idegent, mit akar tőlem.»

Vigilas, a tolmács lelkiismeretesen lefordította a hún mondatot. Attilának természetesen nem lett volna szüksége tolmácsra; de minden szó ide és oda fordítása időt igényelt. És a mondatok között alkalmat nyerni a megfontolásra, fontosnak látszott a hún előtt. «Kérdezd meg az idegent, mit akar tőlem.» — Maximinus senátor keskeny ajkába harapott. Nem volt biztos benne, megtalálja-e a hangot, amelyen ezzel a barbár főnökkkel tárgyalni kell.

«Felvilágosítást szeretnék nyerni tőled — kormányzatom nevében felvilágosítást nyerni», javította ki

magát, «miért háborgatod harcosaiddal állandóan a határainkat.»

«Különös kormányzat, amely ezt követel és nem hadvezérrel kérdezteti», válaszolt a hún, miután Vigilas vékony hangja átültette Maximinus kérdését.

A senátor vére fejébe tolult. — Így vélem én is, gondolta. Am követnie kellett utasításait. — «Az én császári uram a béke barátja», jelentette ki.

«Én is szeretem a békét», kiáltott fel a hún fejedelem. Szelíden, panaszkodó hangon beszélt; úgy hatott, mint a színész, aki hirtelen elhatározta, hogy új maszkot ölt. «De én hadvezér vágyok. Ha te hadvezér volnál, Maximinus, eltűrnéd talán, hogy seregedből harcosaid büntetlenül megszökhessenek? Nem, te sem tűrnéd el.»

«Mit jelentsen ez?»

«Panaszt emelek. Az én területemről telepesek menekültek át a határon. A roxolán és gepida törzsekből némelyek nem akartak a seregemhez csatlakozni és most római földön élnek. Panaszt emelek.»

«Megértem, hogy ez kellemetlen neked», helyeselt Maximinus. «De mit tehetnek arról a mi szegény határvárosaink, hogy nálatok néhány szőkevény akadt?»

«Miként érhettem volna el másként, hogy Theodosius császár megemlékezzék rólam?» — A hang még mindig panaszos volt, de félreismerhetetlen gúnyos árnyalattal.

«Mínthogy most már meg kellett emlékeznie rólad, Attila fejedelem: mit akarsz tehát?»

«Ami jogosan megillet —» jelentette ki a hún szelíden. Hosszú, sárga ujjai a ruhája prémjét simogatták, amely érintésére halkán sercegett.

«És miben áll ez?»

«Mindazokat ki kell szolgáltatnotok, akik az utolsó években átmenekültek a határokon.»

«Egyéb semmit? — Miért fordulsz ezekkel a követelésekkel éppen Konstantinápolyhoz? A nyugati gó-

tok egész népe hún uralom alatt élt egykor, mielőtt Hispaniába vándorolt. Ezeket is visszaköveteled?»

Nem lehetett észrevenni, hogy Attila megértette volna az iróniát. «Esetleg», felelte, a senátorra meredve «esetleg. De mit érdekel ez téged? — Itt van a lista», átvett Onegesius kezéből egy ívet — «követelem annak az ötszáz férfinak kiszolgáltatását, akik fel vannak rá jegyezve.»

«Ez lehetetlen! Ezek az emberek bizonyára szétszóródtak szerte a birodalomban; nem kerestethetem őket egészen a persa határig. Sokan közülük talán hamis névvel élnek, soha sem lehet megtalálni őket.»

«Minden szökevényért, akit nem tudtok megtalálni, nyolc font aranyat fizettek.»

A senátor fellelékezett. Kormányának utasításai világosak voltak: nyugalmat és békét akartak minden áron. «Úgy vélem, ehhez hozzájárulhatok», felelt felvidulva, «ha ezért viszont biztosítod a határon a békességet.»

«Megegyeztünk», mondotta Attila. «Helyes. Onegesius majd megírja a szerződést.»

Ezt sikerült gyorsan és fáradság nélkül elintézni, gondolja Maximinus megkönnyebbülten. Konstantinápolyban száz tisztviselő egy hétig dolgozott volna a megállapodás e két mondatán. — Meghajolt, hogy elbúcsúzzék.

«Várj még!» kiáltott utána Attila — és amikor visszafordult: «Még nem rendeztük az én fizetésem dolgát.»

«A te fizetésedét?» A senátor azt hitte, nem halott jól.

«Az én fizetésemét», hagyja helyben Attila — és a tolmácsot meg sem várva, maga fordítja át nyomatékkal: «Salarium meum.»

A senátor végigsimítja a homlokát. «Nem értem.» mondja zavartan. «Fizetést? Miért? Hogyan?»

«Hogyha én itt a keletrómai birodalom határán fentartom a nyugalmat, ezzel egy keletrómai tábornok

feladatát látom el. — Úgy hallottam, a ti tisztjeitek fizetést kapnak. Nem így van?»

«Természetesen. De —»

«Az én fizetésem évi hatszáz font arany.»

«Te nem állasz a mi szolgálatunkban —»

«De én nekem kell fentartanom a békét — vagy nem?»

«És azonkívül túl sok is volna.»

Attila felállott. Egyetlen kézmozdulattal félrelódította Vigilast, aki izgatottan melléje tolult, hogy egyetlen szót se veszítsen.

«Maximinus senator», szólalt meg a hún kemény latinsággal, «jobban szeretnéd, ha ezt a fizetést adónak neveznők?»

Onegesius, aki a háttérből figyelt, felemelte keskeny, okos arcát. «Maximinus véleménye iránt ne érdeklődjünk» — mondotta, «mert akkor holnap itt volna a háború. De Theodosius szívesen áldoz a békéért egy tisztí fizetéssel többet.»

«És mivel mostmár római tábornok vagyok,» folytatja Attila, «Theodosius császár kötelezi magát, mint az magától értetődik, hogy nem támogat ellenem egyetlen barbár törzset sem.»

«Inkább nevezzük a fizetést adónak, minthogy ezzel a feltétellel megkössük a kezünket!» kiáltja Maximinus indulatosan.

«Ugy gondolod», kérdi Onegesius, «hogy a császár szívesen hallaná az 'adó' szót?»

«Én ezt nem írom alá!» ismételte Maximinus, aki nek síma, sápadt homlokán kiütött a verejték.

Szélroham csapta fel a sátor zárólebenyeit s porfelhőt sodort be.

«Adj gondolkozási időt, Attila király!

Attila nem figyelt rá. Mereven kinézett a táborba. Onegesius, aki követte tekintetét, nem messze a sátor-tól észrevette Zerkont, aki a földön ülve szemmeláthatólag az őt körülvevő hún harcosoknak mesélt.

«Gondolkozási időt, Attila király!»

A hún feléje fordult, annyi méltósággal, hogy a senátor önkénytelenül visszahőkölt. Hangja most már nem volt panaszos, sem fenyegető. «Holnap,» jelentette ki, mint amivel szemben nincs több ellenvetés. «Onegesius átfogja nyujtani a szerződést, úgy, ahogy megbeszéltük. Alá fogod írni, mert különben hadüzenettel kellene hazautaznod.» És hirtelen olyan heves felindulás fogta el, hogy a vér az egyébiránt sárgáshalovány arcába tolult; rájuk rivallt. «Ki veletek, mind a kettőtökkel! Ki innen. — Zerkon jöjjön!» Maximinus és Onegesius elhagyták a sátorot. Vigilas, aki szolgálatkészén félrehúzta előttük a sátorlebensyt, tétovázott, majd megemberelte magát, visszatért Attila elé.

«Egy szót, uram! Egy pillanatnyi meghallgatást!»

«Mi az? Gyorsan!»

«Chrysaphius, Theodosius császár kardhordozója titkos kihallgatást kér tőled általam.»

«Mit akar?»

«Uram, azt személyesen szeretné elmondani.»

«Szerződéshez csak két ember kell. Egy-egy mindkét fél részéről. Már beszéltem Maximinussal.»

«Chrysaphius óhajításainak és megbízatásának nincsen köze a szerződéshez, amelyet Maximinusnak kell megkötnie —»

A hún fejedelem lenézett a tolmácsra, látta félénk és mégis bizalmaskodóan-szemtelen mosolyát. Undorral vegyes kíváncsiság futó érzése fogta el. Miféle megbízást adhatnak ilyen embernek, mint ez itt? gondolta. Talán helyes lesz megtudni.

De közben Zerkon becsúszott a sátorba. Vigilas sovány alakja kisurrant; nem mert volna egy pillanatig sem tovább maradni, olyan fenyegetőnek érezte Attila tekintetét.

A törpe földre vetette magát. «Menny fia! A hold örömeidre világoljon és a nap hízelegjen neked sugaraival»

«Jöjj közelebb,» szólította meg a fejedelem. Lábával félretolta az útjában álló padot s helyet foglalt a sátor sarkában egy bőrpárnán. A törpe odamászott és ráncos homlokát a király térdére fektette.

«Tanyü, most már nálad maradhatok?»

Attila nem felelt erre a suttogó kérdésre.

«Miért jöttél vissza?»

A fekete ábrázat fájdalmas kifejezést öltött; Attila hangjából elégedetlenséget olvasott ki.

«Aëtius patricius küldött.»

«Igen» — Most nem volt tolmács, aki fölösleges fordításával kitöltötte volna a gondolkodás szüneteit. —

«Aëtius. — Miért küldött vissza? Más követ nem lett volna megfelelő?»

«Megismétlem a szavait, tanyü. Lovagolj vissza Attila királyhoz, mondotta. Ő megszokta a jelenlétedet és hiányozni fogsz neki. Mi rómaiak —»

«Nos?»

«Mi rómaiak», folytatta a törpe panaszosan, «nem szeretünk magunk körül torzszülötteket látni —» Szél rázza a sátor oszlopait. A sátorfalak megfeszülnek, mintha ki akarnák szakítani a cölöpöket. Szolga lép be, a sarkokban félénk mozdulatokkal feszesebbre köti a sátor tartószíjait s eltűnik.

«Miért sírsz, Zerkon?»

«Te sem akarsz majd látni engem, tanyü?»

Attila felemeli hosszú, sárgás kezét, mintha a törpe vállára akarná tenni. Mozdulat közben megáll — de Zerkon megérti a jelentőséget, széles szája boldogan elvigyorodik.

«Tanyü, leveleim vannak számodra», mondja és zöld selyem ujjasában keresgél.

Attila a pergament után nyúl, habozva tartja kezében.

«Mondd el előbb, hol találkoztál a patriciussal?»

«Házában találtam, Menny fia, Rómában: Oszlopcsarnokában feküdt és könyvet olvasott. «Nem Zerkon ez?» kiáltotta, amikor meglátott. «Alig hinné az em-

ber, tényleg Zerkon! — Hogy van az én barátom, Attila?»

«Mit mondott még?»

«Mindent mást inkább vártam, mint ezt a látogatást!»
Elismételtem előtte: «Uram, Attila király ajándékba küld engem neked! Akkor elnevette magát.»

«Elnevette magát. — Igen — És aztán?»

«Ez nagyon kedves Attila részéről, kis Zerkonom', mondotta.»

«Így mondotta? — És nevetett?»

«Azután megkérdezte, mit üzentél általam. Nem tudtam azonban rögtön elmondani, mert küldöttek jöttek a császártól, akik elhívták.»

«Így később beszéltél vele?»

«Jóval később. Sokáig nem volt ideje számomra.»

«Mit válaszolt neked?»

«Semmit, tanyü. Megírta ezt a levelet.»

A fejedelem világításért kiáltott. Egy kis, rosszszagú halzsirlámpást hoztak be. Attila tombolt. Ez nem elég neki. Hogy azt hihetik, ez «világosság». Fáklyákat hozzanak. — Ma veszedelmes fáklyát égetni sátorban, a szél túlságosan heves.

«Ha én fáklyát kívánok», kiáltja Attila, «akkor fáklyát hozzanak — és ha az egész világ lángot fog tőle!»

A fáklyafénynél — most már szinte túlságosan világos a sátor — felnyitja Attila a levélzáró zsinórokat. Nem nagyon hosszú — ez helyes. Érthetően, nagy latin betűkkel van írva. Ez is helyes. El tudja majd olvasni.

A párnára kuporodik. «Tartsd a fáklyát s világíts ide, Zerkon —»

A törpe lábujjhegyre áll, kiemeli a fáklyát a tartógyűrűből és ura mellé térdel.

Ez nehézkesen betűzi a levelet, félhangon mormolva. «Aëtius barátjának, Attila hún királynak. — Uzeneted, Attila, meglepett és megörvendeztetett engem. Nem tudtam — minthogy búcsúzásunkat hamis hang za-

varta meg — hogy ilyen barátságos módon gondolsz reám. Amit Zerkon a birodalomban történt változásokról közölni akart, az már régen ismeretes volt előttem. Róma még egyáltalán nem vénült meg annyira, hogy ne kísérné szomszédait éber érdeklődéssel. Nem kerülte el a figyelmünket, hogy Európa északi és keleti részeit kezéidben egyesítetted. Ez a feladat elég nehéz volt — és meglepett engem, hogy te ezen felül még a római eseményekkel és a nekem támasztott nehézségekkel is törődni tudtál. — Ami ezeket a nehézségeket illeti, már a magam erejéből kiegyenlítettem őket s ismét kegyben állok Valentinianus császárnál. De ha ez nem is lenne így, akkor sem segíthetnél rajtam. Soha sem lehetnék hűnná, hogy húnokkal harcoljak Róma ellen. Ha Róma hálátlan is, én római maradok. — Ezt egyszer már megmondottam neked, Attila; elfelejtetted volna? — És ha becsvágyad a nyugatrómai határokat veszélyeztetné, ellened, mint minden más barbár főnök ellen harcolni fogok — és győzni —

Ezeket a szavakat, Attila barátom, nem Aëtius írta neked, hanem a császár Magister militum-a. Aëtius hálával gondol barátságodra és viszonzni szeretné. De a hadvezérnek mérlegelni kell, vajjon a sors nem egymás ellenfeleiül rendelt bennünket. —

Fogadd a nálad tartózkodásom emlékéül a gyűrűt, amit Zerkon által küldök neked. — Vale, Attila!»

— Félbeszakítás nélkül, csak néha silabizálva nehezebben egy-egy szót, félhangon mormolva, olvasta végig a hún fejedelem a levelet. Anélkül, hogy hangján változtatna, kérdezte: «Hol van a gyűrű?»

A törpe köpenye alól óvatosan előhúzott egy bőrszerszényt és kinyitotta. Aranybafoglalt hosszúkás smaragd csillant elő, mint egy zöld szem. Attila lassan az ujjára húzta. A smaragd olyan volt, mint tojásalakú, erősen behajló körmei s épp oly sápadt fényű. A hún király szemei elé emelte begörbült kezét s megszemlélte a gyűrűt.

«Sohasem lehetnék hűnná, hogy hűnökkel harcoljak Róma ellen», idézte Aëtius levelét. És egy idő múlva leeresztvén kezét: «Mérlegezni kell, vajjon a sors nem ellenfelekül rendelt bennünket. — *Deliberandum est.*» Élesen és keményen csengtek a latin szavak. — «*Deliberandum est* —»

A szerezsen csendben felemelkedett. Kioltotta a fáklát, amelyet kezében tartott, óvatosan felkapaszkodott a padra és kioltott két másikat, amelyek leégtek és a sátorfalakat veszélyeztették.

Ezután ura felé fordult, aki fölötte a messzeségbe bámult, lekuporodott melléje, fekete arcát térdére támasztva. Felnézett reá, suttogva: «Menny fia?»

Egy dal jutott eszébe — valamikor Kerka királyné énekelt: «Menny fia — kél a nap a nagy fal fölött keleten —

Ki az, aki küzd a falnál?

A mocsarakon át keskeny ösvényen vezeti csapatait a vezér.

Ki lovagol a mocsáron át?

A mocsarakon áthalad, át a pusztákon, sivatagon.

Ki az, ki nem fél a sivatagon?

A törpe reszelős hangja kísértetiesen hangzott a csendben. — A király nem mozdult.

«Ki vonul nyugatra a tengerig, ahol kihúny a nap — Ki az, aki nem ismer határt?»

Ekkor történt, hogy a törpe felnézett s amint szemei találkoztak ura tekintetével, félbeszakadt az ének. Egy pillanatig — két pillanatig úgy meredt reá a király fájdalmasan, álarctalanul és mégis kiismerhetetlenül.

Aztán az arc vonalai ismét elsímultak, s nyugodt, közömbös hang rendelkezett: «Hívasd hozzám Chrysaphiust, Zerkon — *Deliberandum est* —»

Az eunuch halálsápadt volt, amikor a sátorba lépett. Almából ébresztették fel, hogy a király parancsára azonnal eléje vezessék. Ruháit csak úgy magára

hánya, haja rendetlenül lógott, úgy állott itt, mint aki ki van szolgáltatva minden önkénynek. Önkénynek? Talán Attila — tudomást szerzett volna az ő másik megbízatásáról? — Ez majdnem képtelenségnek látszott. De mit lehet tudni, merre vannak kémeik ezeknek a barbár főnököknek?

«Hallom, beszélni akarsz velem», kezdte a hún behizelgő hangon.

«Mivel érdemelte ki a jelentéktelen barbár vezér, hogy magasságod látogatásával kitüntess?»

Attila görögül beszélt. Amennyire nehezen és keményen ejtette a latint, éppen olyan lágyan, sőt szinte túl folyékonyan ömlött ajakairól a görög szó. Ritkán beszélte ezt a nyelvet; de úgy érezte, hogy ez mindennél alkalmasabb gondolatainak elpalástolására. Alattvalói remegtek volna e veszedelmesen szelíd hang hallatára; Chrysaphius nem ismerte a jelentőségét s szilárdabb talajt érzett a lába alatt. Ekként beszélni a bizanci udvar tanította meg.

«Fenséged méltatlan szolgáljának üzenetet kell átadnia,» válaszolt.

«Kitől?»

«Valentinianus császár nővérétől, Honoria hercegnőtől.»

Attila összevonta szemeit. «Úgy hallottam,» szólalt meg, «hogy nálatok egy asszony követét többre becsülik egy hercegénél.» Közelebb tolta a padot s Chrysaphiusnak helyet mutatott. «Nem akarom megsérteni országodnak ezt a szokását.»

Chrysaphius meghajolt és leült. Kővér kezével gépiesen rendezgette haját, miközben szaporán átgondolta, mi módon fog hozzá a legcélszerűbben mondandóhoz. — Attila semmi jelét nem mutatta a türelmetlenségnek.

«Ismeretes Bizáncban, milyen nagy birodalmon uralkodik, Attila király.»

«Ismeretes nálatok,» hagyta jóvá Attila. «Romában is —»

«És hogy határainkat veszélyezteted.»

«Szerződést kell kötni.»

«Bizonyára. — De nem szerződésről és politikáról akartam beszélni, hanem a csodálatról, amely személyedet Bizáncban övezi.»

Hallgatás.

«Nem tudom, Attila király, ismered-e Honoria hercegnő szomorú sorsát?»

Még mindig várakozó hallgatás. Mi sem nehezebb egy diplomata számára, mint monologokat tartani, véli Chrysaphius. — Másképp próbálkozik.

«Honorია hercegnő nagyon szép,» mondja és egy pillantást vet a hún királyra, ahogy a férfiak szokták, ha maguk között vannak s amit egyértelműen meg is szoktak érteni.

Attila nem fogja fel a pillantást; nem is vette észre. Chrysaphius kénytelen továbbhaladni.

«Ha Honoria testvére, Valentinus császár úgy járna el, amint illik, akkor megosztaná az uralmat nővérével.» (Most érzi először, mintha a fejedelem érdeklődni kezdene.) — «Ezt azonban nem akarja. Sőt olyan messzire ment, hogy Honoriat Konstantinápolyba küldötte azzal, hogy ott kolostorba vonuljon. Tudod te, Attila király, mi egy kolostor?»

«Túlságosan hosszan beszélsz nekem erről az idegen nőről —» szólalt meg válasz helyett a király; nem türelmetlenül mondotta — inkább panaszosan, mint akinek a másik úgy veszi igénybe az idejét, hogy nem tud védekezni ellene.

Chrysaphius hevesebb lett. Előre hajolt s nyelvével megnedvesítette telt, piros ajakait. «Mindjárt befejezem, király. Honoria nem akar kolostorba lépni. Férj szerelmére áhítozik — de egyúttal olyan erős támaszt óhajt, akinek segítségével Rómában érvényesíteni tudja igényeit. — Altalam kérdezteti, Attila király, meg tudnád-e adni számára ezt a segítséget?» «Nem értettem,» szólalt meg Attila. «Nagyon gyorsan beszéltél. Ismételd meg.»

Ez hazugság volt, hogy időt nyerjen. Attila minden szót megértett és Chrysaphius, aki hallotta, milyen jól beszél a király görögül, pontosan tudta ezt. Mégis engedelmesen megismételt minden szót.

«Segítség!» mérlegelte Attila. «Jogosultság Rómára? — Legyen.»

Elhallgatott. — Chrysaphius azt hitte, ez még csak a bevezetése Attila válaszának. Amikor több nem következett, szerette volna megkérdezni, vajjon Attila még mindig nem értette őt meg. De ehhez gyáva volt; ritkán merészelt irónikus lenni.

Elhatározta, hogy feladatát maradéktalanul elvégzi. «Honorია hercegnő kérdezteti tőled, király, elfogadod-e a gyűrűjét?

Attila előhúzza kezét a köpenye alól és maga elé tartotta; zölden ragyogott a kő.

«Már van egy gyűrűm,» mondotta.

Chrysaphius megértően mosolygott. «Honorია hercegnő ismeri szokásaitokat és tudja, hogy nem ő lesz az egyetlen. De a császár leányának elég tudnia azt — hogy bárhova kerül — ő lesz az első.»

Attila még mindig kinyújtott kezét szemlélte.

«Ez a gyűrű nem asszonytól származik.»

«Oh!» Megint azt hitte Chrysaphius, hogy megértette. «Nem tudnád, mi a jelentősége nálunk annak, ha egy asszony valakinek elküldi gyűrűjét?» Olajos hangja jóindulatú csodálkozást fejezett ki.

«Tudom. — Add a gyűrűt»

Minden szelídség eltűnt Attila hangjából. Az eunuch megrettent. «Mit jelenthetek tehát Honoríanak?» dadogta.

«Semmit.»

«Hogyan — semmit?! A gyűrűt elfogadtad!»

«Talán még hasznát veszem.»

«Mit — jelentsen ez?»

«Gondolkozz fölötte, rabszolga. De nem itt.»

«Holnap reggel —»

Néma parancs, egyetlen kézmozdulattal. Chrysaphius nem merészeli a mondatot befejezni. Mögötte lehull a sátorlebeny.

Attila feláll. A fáklya mellé lépve, összehasonlítja az ujjára húzott gyűrűt Honoria gyűrűjével, amelyet a fény felé fordítva tart.

«Az egyik gyűrű összeillik a másikkal,» gondolja.
«Egyik összeillik a másikkal. Deliberandum est.»

Chrysaphius a sátor előtt találja Vigilas tolmácsot, aki a sötétben a keze után tapogatózik, hogy vezesse. «Vissza Margusba, uram?» kérdi.

«Badarság» mordul fel az eunuch. «A görög húnhoz, Onegesiushoz.»

Vigilas füttyent a fogai között. Chrysaphius hangjából és szavaiból lehet egy és másra következtetni. Lehet, hogy az ember szolgálatait gyakrabban is igénybevennék — bár Attila aligha észre nem vette, hogy jobban beszél görögül, mint a tolmácsa. Hóbortos ez a hún király. Ha ő, Vigilas ma le nem fordít pontosan minden szót, poruljárhatott volna.

Vigilas kézenfogva vonja maga után Chrysaphiust a tábor utcáján; ugyancsak siet. Késő van; Onegesius már valószínűleg alszik.

Onegesius sárta azonban még világos és Vigilas biztosabban érzi magát, amint meglátja.

Onegesius, lámpással az asztalán különböző feljegyzéseket rendezget. Szokásává vált, hogy Attila kurta parancsait, terveire történt célzásait, amelyeket egyszer egy közmondásból, máskor egy hasonlatból kell kihüvelyezni, a római politika nyelvén és a római hadiszokások formuláiban rögzítse meg.

Eleinte lelkiismereti okokból csinálta — hogy ön-maga előtt érthetőbbé tegye Attila akaratát. Rövid idő múlva azonban valóságos lelkesedés fogta el a munka iránt; minden mondattal, amit gondosan pergamentre jegyzett, világosabban és tisztábban bon-

takozott ki előtte Attila képe és a saját életéé is. Az északi hadjárat: távolból megítélve egy barbár-főnök kalandja. Ha azonban világos, római hadijelentést készítettek róla: olyan nagy volt a sereg, olyan nagy az elfoglalt ország, olyan nagyok a veszteségek — hogy egészen más jelentőséget nyert; az embert elnémitotta a bámulat.

Onegesius kezére hajtotta fejét s egy másik listát vett elő. Kétségtelen: itt az Attila kormányzatának gyöngye pontja. Hiányzik a pénz. Minthogy a király ellenezte azt, hogy birodalmában adót vessenek ki, az északi háború pedig úgyszólván semmi zsákmányt sem hozott, a hún királyok régi kincsét majdnem teljesen elköltötték. Az udvartartás ugyan szinte semmibe sem került, a határvidéki harcok költségeit az ellenség fizette. De nem beszélt Attila nagyobb előkészületekről?

Harmadik lap: a margusi szerződés. Hatszáz font arany évente — a szőkevények kiszolgáltatása. Vajjon ez a szerződés Attila erejének megnyilatkozása volt? Nem inkább Theodosius császár gyengeségének bizonyítéka? — Nem, Theodosius nem egyenrangú ellenfél.

Onegesius összegöngyölte a pergamentet — ő maga fogalmazott meg gondosan minden pontot — és lepihenni készült. Ekkor pillantotta meg Chrysaphius hájas arcát, amint előbukkant a sötétből.

Első érzése az volt, el kell utasítania. A hún táborban sem szokás éjfél után tárgyalásokat kezdeni, akarta mondani. De meggondolta magát. Theodosius császár kardhordozója fontos dolgokat közölhet; helyesebb, ha az ember, tekintet nélkül idegenkedésre és fáradtságra, meghallgatja.

«Mit óhajtasz tőlem ilyen késői órában, Chrysaphius?» Az eunuch nyögve és levegő után kapkodva lépte át a küszöböt. «Éz itt», mondotta és vállával Vigilas felé intett, «végighurcolt a dombon, mintha az ördög lenne a sarkunkban.» Nevetett, szemmel láthatóan azzal

a szándékkal, hogy bizalmas légkört teremtsen. «Attilától jövők.»

«Nos?» Onegesius hűvös maradt. Nem volt képes az eunuchsal szemben legyűrni fizikai irtózását, bár emiatt igazságtalannak érezte magát.

Chrysaphius elsímította köpenye ráncait. «Úgy tesszik, nem mindig könnyű a királlyal tárgyalni», jegyezte meg félig megállapítóan, félig kérdően.

«Az mindig a tárgyalások anyagától függ», felelte Onegesius s igyekezett legyőzni türelmetlenségét. A Chrysaphiussal való eszmecserét fölöslegesnek érezte. Holnap majd elmondja neki Attila — vagy legalább is értésére adja — aminek fontossága volt.

Chrysaphius előhúzott egy gazdag kötésű papírtekerest és az asztal fölött átnyujtotta a görögnek. «Priscus legújabb műve. Theodosius császár megkérdezte tőlem, milyen ajándékkal tudna megörvendeztetni. Én ezt a munkát tanácsoltam. — Bizonyára nem lesz hiányában az anyagi javaknak, gondoltam, inkább szellemed nélkülöz a barbárok országában. Theodosius császár úgy vélte —» abba hagyta a beszédet, amint látta, hogy Onegesius milyen örömmel, szinte mohón nyúl a könyv után. — «Úgy látszik, helyesen választottam.»

A görög kibontotta a tekercset s elolvasott néhány sort. «Csodálatos» jelentette ki élénken. «Chrysaphius, nagyon köszönöm neked. Miként érdemelted ki baráti jóindulatodat?»

Chrysaphius kövér keze elhárítóan intett. «Az ajándék Theodosius császártól jön!»

A görög az iratot az asztalra helyezte és elgondolkozva kulcsolta össze kezait. «Mit tudhat én rólam Theodosius császár —?»

«Te mindenható ministere vagy egy szinte mindenható barbárfőnöknek», válaszolt az eunuch röviden, felkacagva. «A te nevedet épp oly jól ismerik, mint az Attiláét.»

«Én csak végrehajtom Attila parancsait», vetette el-lene a görög.

«Bizáncban gyakran beszélnek rólad. — Csak legutóbb említette nevedet Honoria hercegnő. És erre Athenais császárné azt felelte, nem tudja megérteni, hogy egy ember a te képességeiddel miként lehet egy barbár alárendeltje.»

Onegesius nem felelt.

«A császár — (mert a császár jelen volt a beszélgetésnél) így vélekedett: „Alárendeltje? Az az első kérdés, valójában ki uralkodik a húnokon — tényleg Attila-e — vagy esetleg a görög Onegesius.” „És ha így is volna,” felelte a császárné, „nem tudom elképzelni, hogy ne vágyakoznék a civilizáció után.” „A civilizációt terjeszteni szintén csábító feladat,” jegyezte meg Honoria hercegnő. — De ha látlak, Onegesius, én is azt kérdem a császárnéval: nem vágyakozol te vissza?»

A görög felvonta szemöldökeit. Mit akarnak vajjon tőlem? mérlegelte magában. Hangosan azonban így szólt: «Mért jöttél, hogy az óhajításaimról beszélj?» «Igen!» kiáltotta a meggyőződés hangján Chrysaphius, «semmi más célból! — Megértem, hogy neked — aki itt megismerted a hatalmat — nem lenne kedvedre való magánemberként hazatérni. De ez nem is szükséges. Bizánc mindig hálás volt s az lenne ebben az esetben is.»

«Hálás?» kérdezte Onegesius — «hálás? Mit jelent-e ez? Miért lenne hálás?»

Chrysaphius némileg zavartan nevetett. «Istenem», szólalt meg, «hálás — talán helytelenül választottam a szót. Beszéljünk azonban nyíltan, Onegesius: két megbízatással jöttem ide Bizáncból. Két különböző megbízatással. Megbízóim nem is tudnak egymásról.» «Kíváncsivá teszel.»

«Az egyik megbízóm Honoria hercegnő volt. Izene-tet és egy gyűrűt küldött Attila királynak.»

«Ugy?»

«Nem kérdezed, mit válaszolt Attila?»

«El tudom képzelni.»

«Második megbízatásom egyenesen a császártól ered. Ha az első nem is sikerül, legalább a másodikat szeretném jó kezekbe tenni. — Mint mondtam, Bizánc hálás.»

A görög keskeny arca elsötétült. «Chrysaphius!» mondja figyelmeztetően.

Ez nem érti. «Némelykor egy egész, nagy birodalom nehézségek közé kerül egyetlen ember miatt. Ez előfordul. — És egyszeriben eltűnnek a nehézségek azért, hogy a sors akaratából ez az ember nem él tovább. Igen, ez is előfordul. — Nem, ezzel nem célozok senkire! Nem, Isten ments! — Csevegjünk még egy negyedórászkát, Onegesius, mielőtt lepihenünk. Mikor is volt, hogy utoljára láttad a Bosporus kertjeit? És a rhodosi rózsaszüretet?»

Kifelé! akarja Onegesius mondani. De a szó elhal az ajkán. Chrysaphius háta mögött megnyílt a sátorbejáró és nesztelenül, mint egy vadmacska, belépett a hún fejedelem. Sárga, könnyedén begörbített kezét az eunuch vállára tette, aki felkiáltva rezzenet össze.

«Akit én a sátramból kiutasítottam», mondja a király lassan és érthetően, «az nem léphet be a minis-terem sátorába. Ki innen!»

A király fejét rázza, amikor Onegesius ülésével kínálja. Hallgatva szemléli a görög felindulását.

«Nektek, keresztényeknek van egy imátok az istenetekhez», mondja végre, «így hangzik: ne vigyél minket a kísértésbe. Így van?»

«Ilyenformán hangzik.»

«Ma én mentettelek meg a kísértéstől.»

«Nem!» kiáltja a görög és megragadja a király kezét, «soha sem engedtem volna a kísértésnek!»

«Ki tudja», feleli Attila, elhúzza a kezét és elgondolkozva nézegeti Aëtius gyűrűjét. «Ki tudja. Én hún vagyok.»

Másnap Maximinus a császár képviselőjében, Onegesius pedig Attila nevében aláírja a szerződést, amely minden követelését teljesíti a hún királynak, csupán azzal a kötelezettséggel szemben, hogy a római határokat nem fogja többé nyugtalanítani.

«Azt hittem, Attila személyesen fogja aláírni», jegyezte meg Maximinus. Rossz bőrben volt. Szeme alatt sötét karikák árulták el az álmatlan éjszakát.

«Nem», felelt a görög félmosollyal. «Az méltóságán aluli volna. A császár nincs személyesen jelen, csak te, mint képviselője.»

Maximinus is mosolygott. Mindkét férfi — ugyanabból a fajból, ugyanazzal a neveléssel — megértette egymást szavak nélkül is; önkénytelenül, mintegy közös lelki indítékkal, megmosolyogták a barbárfejedelem gögjét, amellyel egyenlőnek tartja magát a római császárral. És ugyanúgy egyszerre komolyodtak el, érezve, hogy a mosolygásuk nem volt jogosult a hún királlyal szemben.

«Reméltem», mondotta Maximinus, tollal a kezében, «hogy még egyszer beszélhetek Attilával és elérjem a feltételek enyhítését.»

«A király bizonyára meg akart kímélni ettől a céltalan kísérlettől», vélte Onegesius. «Nekem nincs teljhatalmam.»

A szenátor ápol, finom keze remegett, amint sóhajtván aláírta a nevét. «Helyes», mondotta keserűen, «miért is engedne Attila bármiből? Éppen olyan jól tudja, mint én — talán még nálam is jobban — hogy a császár el van tökélve a béke megvásárlására.»

«Elég pénzetek van», jegyezte meg Onegesius. «Attila nem vet ki adót alattvalóira — tehát a szomszédoktól kell megszereznie.»

«Amíg a szomszédoknak olyan császáruk van, aki csak a vadászattal törődik, s olyan császárnéjük, aki ver-

seket készít, ez sikerülni is fog», felelte Maximinus. «Aláírtad már?»

«Igen», mondotta Onegesius s összegöngyölte a szerződést. — «Látni fogunk még vendégként benneteket?»

A senator fejét rázta. «Tisztviselő vagyok, vissza kell térnem.» És egy kis szünet után, kelletlenül: «Beszéltél Chrysaphius kardhordozóval?»

A görög arca zárkózott és kemény lett. «Igen», felelte röviden.

A senator felállott. «Nem tudom, mit akart tőled», mondotta. «De bármi volt: meg kell állapítanom, hogy semmi közöm sincs hozzá.»

«Erről meg is voltam győződve», felelte Onegesius szeretetreméltóan. «De miért ez a kijelentés?»

«Rosszul esett volna nekem, ha Attila ministere tévesen ítelt volna meg.»

«Attila ministeréről», tréfált a görög, «mégis csak fel kell tételezni némi emberismeretet.»

«Ez reményt nyújt nekem arra», mondotta a senator, «hogy az én margusi látogatásom a szégyenteljes szerződésen kívül más, öröndetesebb eredménnyel is fog járni: dolgozzunk mindketten azon, Onegesius — te egy túlságosan tettekre, én egy nagyon is gyenge uralkodó oldalán, — dolgozzunk mindketten azon, hogy a békét biztosítsuk és a szerencsétlenséget elhárítsuk.»

A görög maga elé nézett. «Igent kellene mondanom. Szeretnék is igent mondani. De Maximinus, te láttad a királyt és megérted, ha azt válaszolom: ahogy Attila akarja.»

Több nap telt el a konstantinápolyi követek elutazása óta anélkül, hogy Onegesius a király elé jutott volna. A görögöt emiatt nyugtalanság fogta el, amely óráról-órára fokozódott. Csak nem hiszi Attila, hogy ő egyezkedett Chrysaphiussal? Attila szavai «én mentettelek meg a kísértéstől» erre látszottak utalni. A

gondolat, hogy Attila többé nem bíznék úgy benne, mint eddig, olyan fájdalommal töltötte el, hogy Attila határozott tilalma ellenére («ha szükségem van reád, hivatlak») kihallgatásra jelentkezett. Mint ahogy előre látta — nem fogadták. Csak az ötödik napon — a hún haderők eközben még mindig Margusnál táboroztak az Ister partján — kegyeskedett őt Attila hivatni.

Onegesius sietve engedelmeskedett — egészen azzal az érzéssel, mint ahogy a vádlott jelenik meg bírāja előtt — a királyt alacsony zsámolyon ülve találta, háttal feléje; izmos nyaka előrehajolt és egy apró tárgyat szemlél, ami a térdén feküdt.

«Parancsodra jövök, tanyü», köszöntötte a görög. Attila felnézett. «Ez nagyon szép», mondotta és rámutatott egy kis, kerek, cizellált aranytányérra, amelynek finom rajza pásztort és bárányt ábrázolt s ki volt rakva türkizekkel. «Nagyon szép. Edeko találta Margusban. Mi ez?»

«Patená, keresztény templomi eszköz.»

«Nagyon szép», mondotta Attila és szinte megszakítás nélkül folytatta szavait: «Ot napja mult, hogy a császár követei elhagytak. Gondolkoztam. Nem mindent értek; te majd megmagyarázod nekem.»

«Beszélj, tanyü.»

«Háromféle történt.» A király lassan beszélt, mintha nehezeére esnék gondolatait röviden és világosan kifejezni. «Aëtius patricius írt nekem; azt mondja, a sors egymás ellenfeleivé rendelt bennünket. — Ezt megértettem. — Aztán Chrysaphius eunuch meg akart nyerni téged az én meggyilkolásomra. Ezt is fel tudom fogni.»

Onegesius meg akart szólalni; a hún hallgatásra intette.

«Ugyanabban az órában» — Attila előhúzta Honoria gyűrűjét s csörrenve dobta a még előtte álló arany kehelytányérba — «Chrysaphius felajánlotta nekem Honoria hercegnő kezét. — Ezt nem értem.»

Onegesius hallgatott. Mit is mondhatott volna? Hogy Chrysaphiusnak mindegy, milyen megbízatást vállal, csak megfizessék érte? Hogy a bizánci hölgyek új élményekért sóvárogva minden méltóságot és józan-ságot elfeledtek? — Nehezen kereste a válasz szavait. Most azonban úgy látszott, Attila már másra gondol. Apró, mélyenfekvő szemeit a görög arcára szegezte, mintha homlokáról akarná leolvasni gondolatait.

«Elárultál volna-e Chrysaphiusnak, ha közbe nem lép-pek? — Talán. — Talán nem —»

«Soha, soha nem feledhettem volna el Attila király, hogy életemet neked köszönhetem», kiáltott közbe re-kedten a görög: a harag könnyei lepték el szemeit. A gazfickó, az eunuch, aki ellopta Attila bizalmát — «Aki valamiről azt hiszi, hogy nem feledheti el», elmélkedett Attila, «az szíve legmélyén azt kívánja: bár elfeledhetné.» Nehezére esett ezt a gondolatot megfogalmaznia; a hún nyelv alig volt alkalmas a kifejezésére. — «Hazatérhetsz hazádba, Onegesius.» A görög ajkáig elfehéredett. Ártatlannak érezte magát, valóban. De Attila szavai nem vádoltak; egy szó sem volt, amit visszautasíthatott volna, egy sem, amely alkalmat nyújtott volna magyarázkodásra, igazolásra. — Ennyire értékelte hát munkáját a király? Olyan ér-telmetlen volt, hogy itt akarta életét megalapozni — mint egy híd a hún életmód és a római civilizáció között? — Attila elhatározásával, hiábavaló ellenkezni. Ezt éppen elégszer tapasztalta.

«Akkor nincs mit tennem, mint elbúcsúzni tőled» — mondta keserűen, kísérletet sem téve a király meg-győzésére. Megfordult. Úgy érezte, lehetetlen sértő-döttségét elrejteni, még méltatlanabb volna kimu-tatni.

Ekkor rövid, rengő kacagást hallott, amely hirtelen félbeszakadt.

Attila kacagott? Hát tud Attila kacagni?

«Maradj» mondta a hún. «Megfeleltél nekem, Onege-

síus. — A keleti népeknek van egy közmondásuk: aki hátat fordít neked, az nem árul el. — Itt maradsz.» — És választ sem várva, anélkül, hogy a görögnek egy szóra is időt hagyna, tovább folytatta: «Dolgoznunk kell, Onegesius. Szükségem van reád. Fegyverkezünk.»

Onegesius elleplezte az örömét, ami egész valóját hirtelen eltöltötte. Az idegen akarat sodrában önkéntelenül is felvette Attila higgadt, rövid beszédmodorát. «Fegyferkezünk, uram? — Mily mértékben? És ki ellen?»

«Minden erővel — Ki ellen? Konstantinápoly ellen.»

«Uram!» pattant fel a görög. «Ot nappal ezelőtt írtuk alá a békeszerződést!»

«Igen. — A szerződés módot ad nekünk, hogy nyugodtan fegyverkezzünk. A határvárosok pénztárából már meg is érkeztek az első aranszállítmányok. Különben is a császár fogja megszegni a szerződést; nem fog fizetni a szökevényekért, akik a listán szerepelnek. Ki sem fogja szolgáltatni őket.»

«Ezt nem tudhatjuk!»

«De igen. — Mert... azok a szökevények nem léteznek.»

«Nem cselekszel jogosan. —»

«Jogosan?» kérdezte Attila elgondolkozva. — «Mi a jog Chrysaphius és Theodosius császár ellenében? — Pénzre van szükségem. A császárnak békére van szüksége. Meg kell tehát a békét vásárolnia.»

«De ezt már megtette.»

«Több pénzre van szükségem», feleli Attila fejcsóválva. «Sokkal többre.» Ismét felémelte Honoria gyűrűjét s úgy vizsgálgatta, mintha még soha nem látta volna. «Az ilyen gyűrűk ritkák», jegyezte meg szelíd hangon. «Még hasznát fogom venni.» És hirtelen kitörve: «Jog? A hatalom a jog. A szerződések csak a háború ürügyei. — A margusi szerződés jó ürügy. — Fegyverkezünk, Onegesius. —»

«Király! Segítségemet kérem testvérem, Merovech ellen!»

Attila felpillantott. Halkan kopogott az ezüst íróveszszővel a térképen, amelyet Onegesius rajzolt neki a keletrómai határról.

«Testvérek», mondotta. «Természetesen. — Testvérek.» Futólag fiaira, Ellákra és Denghezikre tekintett, annyira futólag, hogy a pillantást intésre sem lehetett magyarázni. Talán egyedül Onegesius vette észre és értette meg a király arckifejezésének alig észlelhető elváltozását: nemcsak a Blédára való emlékezés éledt fel benne — de a gond későbbi időkre. Tudvalévő volt, hogy Attila fiai nem szeretik egymást. «Testvéred Merovech», ismételte Attila. «És ki vagy te magad?»

Az idegen közelébb lépett. Hosszú, szőke haja érintette az asztal szélét; nőies hullámokban vette körül szögletes homlokát.

«Erre többféleképp lehet válaszolni, Attila király. Azt is mondhatnám, hogy egy bagauda, koldús vagyok. Éppen úgy Childerichnek is nevezhetem magamat, a frankok jogszerű királyának. — De tudok egy harmadikat is. —

«És az?»

«Halálos ellensége vagyok Aëtius főhadvezérnek.»

A hún király szemét Onegesius rajzára függeszti.

«Mit érdekel ez engem?»

«Te és Aëtius előbb, vagy utóbb meg fogtok mérközni, Attila király. Miért tagadnád?»

Csend. A király két fia lélekzetét is visszafojtja; az idegen, akit apjuk elé vezettek, olyan merészen beszél, hogy megrémülnek miatta.

Attila azonban lágy hangon kérdi: «Miért vagy Aëtius ellensége, hosszúhajú herceg?»

«Mert ő olyan okos» — gúnyolódik az idegen.

A hún király nem veszíti el türelmét. Lassú mozdulatokkal felemelkedik és elkezd alá és fel járni.

«Beszélj», mondja.

A frank az asztalnál áll és megkísérli tekintetével lekötteni Attilát. Amikor ez nem sikerül, szavaival az előtte ülő Onegesiushoz fordul.

«Aëtius főhadvezér legyőzte az apámat. Apám meghalt, amikor másodszor fegyverkezett háborúra a rómaiak ellen; ha én lettem volna az örököse — folytattam volna a harcot. Ezt tudta a főhadvezér. Mit eselekedett tehát? Merovechet királlyá kiáltatta ki! Király Róma kegyelméből! A legtöbb frank hozzá csatlakozott, mert békét akartak. Akik nem félnek a harctól, azok körém sereglettek.»

«Mennyien vannak?» kérdezte a görög, amikor a frank szünetet tartott, a király pedig hallgatott.

«Ma, hogy menekülnöm kellett, nincsenek sokan. Ha visszatérek a húnok oldalán, sokan lesznek.»

«Hol van most Aëtius?»

«Amikor menekülnöm kellett, Trecában volt.»

«Maecilius Avitus nem Trecánál áll csapataival?»

«Maecilius lemondott parancsnokságáról. Tolosába utazott Theodorich nyugati gót király udvarába.»

«Vagy úgy. Theodorich udvarába.»

Attila hirtelen abbahagyta járás-kelését és éles hangon közbeszólt. Onegesius megrettent; most vette észre, hogy Attila alig hallgatott oda az idegennel folytatott párbeszédre.

«Uralkodni akarsz, frank? Akkor tanulj meg előbb várni. — Ellák és Denghezik! A hosszúhajú herceg a ti vendégeitek, vigyétek magatokkal.» Attila az asztal fölé hajolt és nehézkesen igyekezett a feljegyzések között eligazodni. — «Sardica? — Hol van Sardica? — Sokáig, türelmesen várni... Sardica—Naissa—Singidunum —»

Amikor Onegesiusal egyedül maradt, gondterhelten ismételte: «Naissa—Singidunum —», megállott, kezét a görög vállára tette. «Nézz reám!»

A görög ráemelte tekintetét, könnyű mosolygással, amely azonban tüstént eltűnt az ajakáról. Attila arckifejezése nem tűrt tréfát.

«Aëtius és én? — Miért mondhatja ki a frank, amiről én csak most kezdek gondolkozni? — Aëtius és én?»

«Ha te valaha mérkőzni fogsz Aëtiuszal —» Onegesius kimondotta, amit magában gyakorta megfontolt — «akkor az germánok harca lesz germánok ellen. Nem a rómaiak az egyik és nem a húnok a másik oldalon döntenek majd, hanem a germán segédc csapatok emitt és amott.»

Attila rámeredt. «Látod. — Te ezt már mérlegelted» — suttogta halkán. Elhallgatott. Ismét a térkép felé fordult, amin nehezen ismerte ki magát és amit mégis szükségesnek és hasznosnak ítélt. «Sirmium—Singidunum —»

A berkekben álltak, röpködtek és fészkeltek az ezüstös madarak s ezüsthallakra vadásztak.

Naponta kilovagolt a folyópartra Erelieva, a gepida hercegnő; s övéen naponta ott függött az elejtett ezüstkócsag.

Némelykor a hún Edeko kísérte, máskor bátyja, Ardarich; nem egyszer az alán Candax — aki mindnyájuknál jobb lovas volt.

Azt azonban egyiküknek sem engedte meg, hogy kilőjjék nyilukat az ezüstmadarakra. Ezt maga cselekedte meg — és a férfiak szívesen elismerték ezt az előjogát azért a gyönyörűségért, hogy a nyilazásnál nézők lehettek —, hogy láthatták, amikor telt karjai megfeszültek s a soha célt nem tévesztő nyíl elröpült az idegről.

Amikor Erelieva hazalovagolt a vadászatról, lovát mindig a király sátora előtt vezette, elbocsátotta kíséreit s lassan, lépésben haladt — lovát is visszatartotta egy, vagy két pillantásra. És ha semmi sem mozdult, visszatért saját sátorához.

Egy este a görög Onegesiuszal találkozott. Megállította lovát és lehajolva hozzá, megszólította: «Ne siess el, Onegesius! Szeretnék valamit kérdezni tőled!»

Attila ministere a hún erkölcs szerint, amely tiltotta más asszonyára tekinteni, elnézett mellette s úgy válaszolt: «Szívesen meghallgatlak.»

«Mindenki tudja a táborban», kezdte a gepida nő, «hogy békét kötöttünk Konstantinápolyal. Mindenki, aki nem vak, láthatja, hogy mi itt haditáborban élünk és mindennap újabb csapatok csatlakoznak. Már itt van Valamir a keleti gótjaival. Az alánok közül nem hiányzik egyetlen fegyverbíró férfi sem — és Hormidak a fiatal Ellákkal a kazárokhoz lovagolt, hogy összes tartalékaikat idevezesse. Onegesius, mit jelent ez?»

«Te királyok felesége és nővére vagy», mosolygott Onegesius. «Nem illő, hogy Attila ministerétől kérdezősködj.»

Az asszony homloka elpirult. «Ardarich testvérem épp oly keveset tud, mint jómagam.»

«Akkor kérdezd meg Attilát.»

«Azt is megkérdezzem Attilától, mit akart tőle Chrysaphius követ? — Azt gondoltam, Onegesius, te tanácsot adsz nekem, ha kérlek —»

Lehajolt a lova nyakára és azon igyekezett, hogy szemébe nézzen a görögnek, ez azonban, kezével lova sörényén, maga elé szegezte a szeméit s kikerülte a tekintetét.

«Kérdezd meg Attilát!» gúnyolódott a nő sértődötten. «Attól tartok, hogy hallgatásoddal mindent elmondtál, amit tudni akartam. Kérdezd meg Attilát! — Hát jó — meg fogom kérdezni.»

Leszökött a lováról, mint akinek gyorsan végre kell hajtani elhatározását, hogy kellő bátorsága és ereje legyen hozzá s belépett a király sátorába.

Onegesius ott maradt, kezében a ló kantárszára és a szomorúságnak, részvétnek és kívánságnak valaminő keveréke támadt fel benne, amit az asszony váltott

ki belőle. Sajátszerű sors lehet, gondolta utánanézve, Attila feleségének lenni —

A király nem volt a sátorában; de megérkezett, mielőtt Erelieva hosszabb ideig várakozott volna. Nem ismerte fel rögtön, amint a sátor homályában feléje fordult. De amikor már felismerte, akkor is tovább hallgatott s fürkészően nézett reá mélyenfekvő szemével. Majd alig észrevehetően intett neki, hogy távozzék.

Az asszony bátorsága elillant. Elviselhetetlennek érezte a talányos szemek kifejezését. Már azon volt, hogy szó nélkül elhagyja a sátort. Végül is győzött félelmén a szenvedélyes vágy, megmérkőzni ezzel a férfival, aki a férje volt.

«Két szót csak, Attila», szólalt meg. «Onegesiussal beszéltem — és ha ő válaszolt volna nekem, nem jövök hozzád.»

«Ahol Onegesius hallgatni tud, ott Attila sem fecseg», válaszolt a fejedelem.

Az asszony leakasztotta övéről az ezüstkócsagot. Lassan végigsimogatta ujjaival a madár selymes nyakát — mintha becézné. És arra kellett gondolnia, hogy az ő nászában nem kapott és nem adott semmi gyöngédséget.

«A táborban szóbeszéd tárgya az, amiről tőled akarom hallani, hogy nem igaz», kezdte. Kérdést várt s amikor az elmaradt, így folytatta: «Azt híresztelik, hogy feleségül akarod venni Honoria hercegnőt.»

A hún leereszkedett a válaszáig. «Nem vagyok keresztény. Nekem nincsen tiltva több feleséget tartani.»

«Ezt tudom», felelt Erelieva keserűen. A sok magános éjjelre gondolt, amelyek irtóztatóan vad nászéjszakáját követték. Gondolt a suomi leányra és Attila asszonyházának mindig titokzatosan elzárt ajtajára, amely Kerka királynét őrizte a többi nő előtt.

«Ha tudod, miért kérdezel?»

«Tehát igaz?»

«Mit érdekel téged?»

«Attila, én feleséged vagyok!»

A király vállatvont. Hozzálépve kivette kezéből a kócsagot, kiterjesztette szárnyait, amelyek bágyadtan összehullottak ismét, amint visszahúzta a kezét. «Ha Attila nem maga emlékszik meg egy asszonyról», mondotta halkán, «akkor nem akarja, hogy emlékeztessék —»

Szó sem esett több. Sem pillantás. Mozdulat sem. Erelieva megborzongott, mintha a halál keze érintette volna; anélkül, hogy egyetlen hangot mert volna ejteni, elhagyta a sátort.

Attila utána nézett — de már nem gondolt reá. Még kezében tartotta a madarat. Ujjai akaratlanul végigsímították pulia tollazatát, mint előbb az asszony tette, ő is kedveskedésre gondolt — egy éjszakára, langyos, párás éjre, amelyben úgy merült el, mint most keze a puha tollak közé. — Ő élte át? Vagy az emlék még apjától és anyjától származott át a vérébe? — Nem tudja és nem is töpreng fölötte. Másra kell gondolni, világosabban gondolni, élesebben gondolni: Sardica—Naissa—Singidunum —

Egyetlen fala sem maradt Sardicának. Legázolták a keletromai segélycsapatot — nevetség! Ötszáz görög lovassal akarják Attilát feltartani? — A lakosok alig védekeztek. Ennek ellenére majdnem valamennyien elpusztultak. A hún harcos nem szereti a foglyokat; még ha gazdagok volnának. De a nagy urak, akiknél váltságdíjra lehetne számítani, kellő időben biztonságba helyezték magukat.

Naissát leégették. Hormidak volt a főparancsnok s néhány ezer kazárral és alánnal rendelkezett. — Alapos munkát végeztek. Nem volt semmi tennivaló, amikor Attila a fősereggel Sardicából megérkezett. Csak egy kis vizsályt kellett elintéznie: Hormidakot illessék-e az összes zsákmányolt templomi ruhák, vagy

a kazár alvezér is részesedjék belőlük. Attila Hormidak javára döntött s aztán tovább vonult.

Singidunum — ez már nehezebb feladat. Attila személyesen vezeti az ostromot. Egyik oldalon az Ister, másikon a Savus. Megközelíteni nem lehet. Ahol azonban támadni nem lehet, ott menekülésre sincsen mód; ott nem lehet élelmiszerekhez sem jutni. Főként akkor nem, ha az ostromló olyan okos volt, hogy előbb bevette Sardicát és Naissát s így köröskörül elleneséges vidék terül el.

Attila az alánokat és kazárokat rajokként küldi szét dél és kelet felé; a fősereggel elégséges a laza kapcsolat összekötő lovasok révén. Messzire kell előnyomulniok s feladatuk egy esetleges tartaléksereget mindaddig feltartóztatni, míg Singidunum elesett. — A keleti gótok és húnok eközben rohamozzák a várost. Falként állanak a gepidák nyugaton és északon, megfélemtetések elhárítására. Ardarich a parancsnok nyugaton, északon Ellák. A fiú Sardicában kitüntette magát; nem ismeri a félelmet. Most meg kell mutatnia, hogy parancsolni is tud.

Hat nap múlva bevették Singidunumot.

Amidőn éppen átadták Attilának a város kulcsait — teljes erővel folyt a fosztogatás — megérkeztek a bizánci követek.

Nem volt olyan előkelő, jól felszerelt követség, mint a másik, amelynek élén Maximinussal a margusi szerződést megkötötték. Egy tiszt érkezett azoktól a csapatoktól, amelyek Bizánc és Thessalonice között állomásoznak s idejüket hadgyakorlatokkal és haszontalan lovaglásokkal töltik. Egy pap kíséri és egy állami hivatalnok, aki láthatólag reszket, amikor Attila elé vezetik (biztos-e, hogy ez a barbár méltányolni fogja a nemzetközi jogot, a követek sérthetetlenségét?) — Attila még annyira sem érdemesíti ezt a követséget, hogy zárt helyen fogadja. Lován ül, abban a porlepte bőrruhában, amelyet reggel óta visel, amikor a döntő rohamra kiadta a parancsot.

«Mit akartok?» förmed rá a követekre.

«A mi császáruk, Theodosius —» kezdi a tisztt.

«A ti Theodosius császárotok», szakítja félbe Attila, «vegye tudomásul, hogy a jövőben olyan követtel, akinek nincsen szenátori rangja, nem állok szóba!»

A tisztnek a vér a fejébe tolul, de visszaemlékszik a kapott parancsra: kiengesztelni, kiegyenlíteni, békét szerezni.

«A császár nem akart megbántani, Attila király. A követek ugyanabban az órában akartak útrakelni, amikor megérkeztek a háborús hírek; a szenátorok közül erre egyik sem volt felkészülve —»

«Azt el tudom képzelni. — Mit akartok tehát?»

«Tudni akarjuk, király, mi indított arra, hogy megszegjed a margusi békét?»

«A margusi békét? — Csak margusi szerződésről tudok.»

«És ez nem ugyanaz?»

«Nem. — Egyébiránt nem én szegtem meg a margusi szerződést, hanem ti nem tartottátok meg a feltételeit. — Hol vannak a szökevények? Hol a pénz hátralévő része?»

«A szerződést bizonyára teljesíteni fogják. A szökevényeket keresik; időt kell engedned nekünk.»

«Miért kellene időt engednem? — Lovagolj haza, katona, és jelentsd, hogy a margusi szerződés többé nem elégít ki és hogy készen állok» — a hún egy kézmozdulattal a lerombolt falakra mutatott maga körül — «új szerződést teremteni magamnak.»

«Ohajtasz még egyszer Maximinussal tárgyalni?»

«Nem», felelte a király. «Szívesebben látnám, ha Chrysaphiust küldenétek.»

A tiszt nem volt tisztában vele, komolyan vegye ezt, vagy gunynak.

A király megindította lovát; de ekkor útjába állott a pap. «Uram», mondotta, «kíméld a templomokat!» Attila visszatartotta lovát ugrás közben; majdnem el-

gázolta a papot. Egy másodpercig rászégezte a papra mélyenülő, fekete szemének átható tekintetét. «Miért?» kérdezte fagyosan és választ sem várva előre-lendült lovával s eltűnt egy szűk utca sötét boltozata alatt.

Sylvanus kelyhei.

Úgy látszott, mintha Attila Singidunum bevétele után megelégtelt volna a vérontást és egyéb, békésebb eszközöket szándékoznék igénybe venni. Mert ahelyett, hogy haderejével Sirmium ellen vonult volna, amit nemcsak harcosai, de a megrémült lakosok is vártak, Onegesiussal folytatott hosszas tanácskozás után csak titkárát, Konstantiust küldötte előre ötven főnyi fedezettel. Konstantiusnak ki kellett eszközölnie a város békés feladását, azzal az ígérettel, hogy ez esetben az emberéletet megkímélik. A házakat természetesen ki fogják fosztani; ehhez a húnok annyira hozzászoktak már, hogy erről a szokásukról nem voltak hajlandók lemondani.

Konstantius Durosturumból, Aëtius szülővárosából származott. Homályos volt, miért lépett Attila szolgálatába. Vigilasnak úgy nyilatkozott, hogy a birodalom vonzotta, amely nem ismeri az adóztatást. Onegesiussal szemben viszont azzal indokolta a határon át történt szökését — hogy szabadulást keres a keletrómai kultúra túlcivilizált életéből. Királyuk hadvezetése iránti csodálat az ok, magyarázta a húnoknak.

Onegesius egyik magyarázatban sem hit. Valószínűbbnek tartotta, hogy Konstantiusnak nem a keletrómai civilizáció vált terhessé, hanem törvényeinek szigora s ezt a nézetét a király előtt sem titkolta.

«Nem fontos», felelte ez. «Emberekre van szükségem, akik latinul írnak és beszélnek. Te ministerem vagy és nem írnokom. Ha Konstantius nem is tisztelte a római törvényeket, ez engem nem érdekel. Ha

nem tisztelné az enyéimet — úgy — az részéről nagy oktalanság volna.»

Onegesius meghajolt az érvek előtt, Konstantiust bevezette új feladatkörébe s ügyes és szorgalmas munkát nyert személyében.

A mostani feladatát is — ami pedig nyilvánvalóan nem volt könnyű — Sirmiumot meghódításra bírni, gyorsan és egészen Attila kívánsága szerint oldotta meg. Nehány nappal Singidunum elhagyása után megérkezett követte Sirmiumból, aki jelentette, hogy a húnok bevonulására minden készen áll.

Eközben azonban történt valami, amit a húnok és a germánok egyaránt elképzelhetetlennek tartottak volna, ha saját szemeikkel nem látják. Attila király — Onegesiussal és Hormidakkal a folyótól a város felé lovagolva — át akart vágtában ugratni egy árkot. A ló nekiugrott — a király azonban egyszerre megíngott a nyeregben és felnyögve zuhant a földre. Onegesius és Hormidak fel akarták segíteni s akkor látták, hogy bár Attila nem vesztette el eszméletét, de ereje oly hirtelen elhagyta, hogy úgyszólván a kezét sem volt képes megmozdítani.

Ha a menybólt szakad le, az is érthetőbb és kevésbé borzalmas lett volna a húnok szemében, mint Attila váratlan megbetegedése. A megdöbbenés olyan nagy volt, hogy akik tanúi voltak a király összeroskadásának, segítségnyújtás helyett üvöltve vágtattak a város felé, hírt adni a csapásról.

Amikor Onegesius tanácstalanul tekintgetett maga köré s elhatározta, hogy Hormidakot, akinek kezei reszkettek és egy titokzatos istenséghez fohászkodott, emberekért és erősítő szerekért küldi, Attila felemelkedett egy kissé.

«Hormidak — lovagolj fel Singidunumba», parancsolta. «Ardarich maradjon itt a gepidákkal. — A többiek még ma induljanak Sirmiumba. — A parancsnokságot te veszed át. — Ellák ezer lovassal visszatér Naissába; Dennghezik ugyanannyival Sardicába. —

Valamir — az Isternél — félnap távolságra összekötő lovasokat felállítani —»

«Tanyü», szakította félbe Onegesius — «hagyd a rendelkezéseidet későbbre. Megbetegedtél, lázas vagy. Pihenned kell —»

«Mi ketten, én és te, Onegesius, előre lovagolunk Sirmiumba.»

«Uram! — Te nem teheted!»

Attila nagynehezen kiegyenesedett. Emberfölötti erő feszítette meg idegeit. «Beteg?» — kérdezte — «Nem tehetem?»

Fütyentett lovának a segítség nélkül a nyeregbe lendült.

«Lovagolunk, Onegesius — lovagolunk — gyorsan —»

Az öreg Hormidak felujongott. Úgy érezte, Attila már elűzte a gonosz szellemeket. Az élesebb látású Onegesius pedig, anélkül, hogy ellent tudott volna mondani a királynak, szót sem ejtve sietve nyeregbe szállt, hogy urát kísérje.

Sebesen lovagoltak. — A király mindig két lóhosszal előtte. Onegesius hiába próbált az oldalára kerülni. Singidunumtól Sirmium két napi lovaglás; természetesen nem ennyi ebben az örületes tempóban. De meddig fogja bírni Attila? Neki, az egészségesnek is kiállott már a lélekzete.

A folyó mentén lovagoltak. Singidunum már eltűnt mögöttük. A lovaglás nehéz; a nedves föld rátapad a lovak lábára. Keskeny hónyelvek fehérlenek a mélyedésekben. Az óvatosság lassúbb haladást parancsolna. Óvatosság? Hogy is hangzik ez a szó hún nyelven? Onegesiusnak sehoggy sem jut eszébe; talán nincs is erre szavuk —

Attila lova botlik, megcsúszik; hiányzik a megszokott, biztos vezetés. Most sikerül a görögnek Attila mellé kerülnie. De a király elfordítja az arcát — vágat — vágat —

Lágy, átlátszó a koratavaszi levegő. Alacsonyan szálló varjak keringenek a nedves föld felett, szárnyaikat

csapkodva szökdelnek a barna göröngyökön. A baráz-
dákban víz csillog a most olvadt hóból. A szántóföldek
szegélyén lovagolnak, kopár mezők mellett.

Kétnapi lovaglás Sirmiumig — egy nap alatt akarja
megtenni Attila?

Parasztház tűnik fel, sötéten emelkedik a halovány-
piros esti ég.

Az udvarkapunál lóról száll a király; egyik kezével a
kantárt fogja, másikkal a nyeregbe kapaszkodik. Az
arca fakó.

«Fáradt vagy, Onegesius», mondja. «Látom, fáradt
vagy. Tartsunk pihenőt.»

A görög nem felel. Az udvarkapu csak be van tá-
masztva; amikor betaszítja, kellemetlenül csikorog sar-
kaiban. A lovak széles pocsolyákba lépnek az udvaron;
a trágyadombról megriadt varjak röppennek fel.

A ház ajtaja nyitva áll; de senki sem lép ki belülről.
Az istállók üresek; nedves, dohos széna van benne
csak. A húnok elől menekültek el a lakók? Elrejtöz-
tek az erdőkben? Átköltöztek a biztos Sirmiumba? Ugy
látszik. — A ház egyetlen lakószobájából hiányzik
minden berendezés. Egyedül a koromtól fekete tűz-
hely különbözteti meg az istállótól.

Attila belép — lovát magával viszi. A kengyelszíjba
fogódzva tartja fenn magát.

«Széna van itt», — mondja. «A lovaknak. Nekünk.»
Lovához támaszkodva áll, míg Onegesius kiterage-
ti a szénát a nyírkos földön. Lassankint ereszkedik le
a hún, erőlködve, hogy ura maradjon mozdulatai-
nak; lehúnyja szeméit, mialatt Onegesius ellátja a
lovakat. — Majdnem besötétedik, mire a görög vissza-
tér és Attila hallja, amint mellette fekvőhelyet készít
magának.

A nyitott kéményen át metsző élességgel áramlik be
a hideg. Ha az ember hátrahajtja a fejét, belátszik az
ég, sőt néhány csillag is.

Égeti a láz. Különös, hogy egyszerre lehet fájni és
gyötrődni a forróságtól. Hogyan is magyarázzák ezt?

Aëtius tudná. Talán Onegesius is. Vajjon alszik már Onegesius? — Jó, hogy egyedül van itt. Egyetlen hún se tudjon arról, hogy Attila beteg lehetett — — Beteg? Mit jelent ez, betegnek lenni? Az ember didereg és szomjas — Oh — és fájdalmai vannak.

«Onegesius?»

«Uram?» A görög felserken könnyű álmából. A kémenyen át füttyöl a szél.

Szomjazik; a görögnek megparancsolhatná, hozzon vizet. Fázik. Nem, a forróság önti el —

«Éhes vagy, Onegesius?»

A görög halkán nevet. «Igen, uram. De ezt el lehet viselni. Parancsolj valamit?»

Szomjazik. Fázik. — De bevallhatja ezt Attila? «Semmit, Onegesius?»

A sötétség zúgott a füleiben, mint az áradat. A vér az, ami így zuhog? — A hún kezei szerte tapogatództak, mindkét felé, belemarkoltak a szénába, a zizegő szalmába, kerestek valamit — majd mozdulatlanra meredtek egy gondolatra. — Fenn, Suomi földjén halálra sebzett egy vadmacskát Attila nyíla. Mancsai kinyúltak mindkét oldalán, tapogatództak kifeszülve, kerestek valamit, bemélyedtek a földbe. Az állatnak szörnyű fájdalmai lehettek halálküzdelmében —

Fájdalmak? — Attila nem ismeri a fájdalmat; kezeit nyugalomra kényszeríti, ökölbe szorítja, oly görcsös erővel, hogy a gyűrű húsába vág, az Aëtius gyűrűje —

«Onegesius!»

«Tanyü?» A görög most már nem aludt, ébren leste a király megszólalását.

«Holnap Sirmiumban vagyunk.»

«Igen, uram.»

«Mielőtt beáll a nyár, Görögország ellen vonulunk —»

«Amint elhatározod.»

«Majd akkor kezdek el azt, aminek mindez csak előkészítése — Ismered az utat Afrikába, Onegesius?»

Onegesiusnak vadul dobog a szíve. Homályosan megsejti a gigászi tervet, a nagyszerű kalandot, amely oly nagyszabású, hogy hősiesség gondolni is reá — Fájdalmak — Fájdalmak — Ez nem a halál, gondolja Attila, ami ilyen kínokkal jön, ez egy más élet, sajátyszerű élet, amit még nem ismerek...

«Keletről jövök, Onegesius, tudod. Keleten, a nagy falon túl kél a nap. Merre hanyatlik le? Nyugaton, a tengeren. Nincsen határ az én népem számára — a faltól a tengerig —»

A görög figyel. A király hangja lágyan zeng, éneklően és nagyon halkán. Míg beszél, az arca egyenesen felfelé tekint. A légvonat elkapja a szavait — előre kell hajolni, hogy érteni lehessen.

«Onegesius! — Mint mondanak a keresztények, ki vagyok én?»

A görög megismételte a római kolonisták elnevezését, amit Konstantius közölt vele és a királlyal, aki akkor látszólag nem is hallgatott rá.

«Isten ostorának neveznek —»

«Igen» felelte Attila, «Isten ostora.» Görögül monddta, majd lassan latinra fordította át. — «Most aludj, Onegesius.»

Isten ostora. — Melyik istené? — „Nektek nincs választok”, — mondta volt Aëtius. „És feleségeitek!”

Ez nem tartozik ide. — Feleségek? Van asszony elég. — Istenek is? Nem, istenek nincsenek.

De fájdalmak igen. Forróság — szomjúság. — A kürtőben eltűntek a csillagok. Szürkül már a reggel? Holdsütötte fellő takarta el?

Kifeszülten fekszik a földön. Szemeit már nem tudja lehunyni — tekintete odatapadt a kéménynyílásra, az eget keresve. És az égből, ezen a nyíláson át, amelyet a démonok tartanak nyitva, soha már el nem zárnak — soha el nem zárnak — áradt reá a kín — — Isten ostora, Aëtius —?

Másnap reggel el kell fogadnia a görög segítségét, hogy lóra szállhasson. De azután úgy megy minden, mint tegnap — lovagolnak, lovagolnak. Talán valamivel lassabban; talán a szóvalan déli pihenő egy kissé hosszabb. Am este feltűnik előttük Sirmium.

«Holnap», mondja Attila, «megérkeznek a singidunumi csapatok Hormidakkal. Holnap egészséges lesznek. — Ma —» megerőltetésébe kerül a vallomás «betegnek érzem magam.»

A csapatok jöttek, jöttek, már az éjszaka. Hormidak, aggodalomtól gyötörve, nem engedett pihenőt.

Jöttek, tetterőtől duzzadva, telve önérzettel az Attila vezérlete alatt kivívott sok és gyors győzelemtől, jöttek s Konstantiustól és Onegesiustól értesültek a felfoghatatlanról, a lehetetlenről: Attila beteg.

A csapatok tanácskoznak az üres római fórumon. Sok kiabálás, dühös viták; Onegesiushoz úgy tűnik fel, amint távolról elmegy mellettük, mintha mind egyszerre mondanák el a véleményüket. A zürzavarból mégis aránylag hamar támad határozat és Hormidak, az öreg vezér, mint teljhatalmú szószóló jelenik meg Onegesiushoz a sirmiumi püspök elhagyott házában, ahol most a király lakik.

A húnok, jelenti, nem tudják megérteni, miért vitték a királyukat házba és miért nem sátorba, amihez szokva van. Attól tartanak, hogy még nagyobb bajt titkolnak előttük; látni kívánják királyukat.

Ez lehetetlen, feleli Onegesus. A király betegsége nem engedi, hogy felkeljen — még az ablakhoz sem mehet oda.

Hogy akkor vajjon őt, Hormidakot és még néhány bizalmi férfit bebocsátának-e a királyhoz? Ők majd tájékoztatják a többieket.

Ez bizonyára jó volna, véli a görög, de azért kivitetlen, mert Attila a legszigorúbban megtiltotta, hogy bárki rányissa az ajtót. Nem gondolná Hormidak, hogy ő, Onegesus beszéljen a húnokkal?

Az öreg Hormidak a vállait vonogatta. «Talán» — mondotta kétkedve. Szemei tanácstalan rémületet fejeztek ki. «Mi legyen belőlünk, ha Attila nem vezérel?» dörögte.

Onegesius titokban igazat adott neki, maga sem volt kevésbbé tanácstalan. Sejtette a király terveit — valószínűleg többet tudott róluk, mint bárki más. De mit ért ez? Ha Attila meghal, Ellák akar majd uralkodni; talán Denghezik is. Akkor ő nem maradhat. Sem Ellák, sem Denghezik nem tudnák beteljesíteni Attila gondolatait.

Amikor Onegesius Hormidakkal megjelent a piactéren, olyan ordítás fogadta, ami teljesen reményét vette, hogy itt valaha megértetheti magát. Amikor mindannyian felismerték, csend lett. A tömegben sokan voltak, akik az ő vezetése alatt vettek részt a kazár hadjáratban; ezek azzal az éles, rövid, harsány kiáltással köszöntötték, amellyel a hún csapatok jelentkeznek vezérük előtt.

És azután, mielőtt Onegesius szóhoz jutott volna, felharsant ezek ajakáról ismételten a név, ami épp annyira kérdés volt a király, mint a saját sorsuk iránt: «Attila! Attila!»

Edekon — a fiatal lovasvezér, aki ott áll túlhan, jobbra, egy bazilika oszlopai alatt — felkiált: «Megrontották!»

A tömeg dühtől tajtékzik: «Megrontották! Ki rontotta meg?»

Az alán Candax kiáltja: «Engedje magához a papokat! Azok feloldják a rontás alól!»

A húnok belekapaszkodnak a reménységbe. «Vezesd a papokat a királyhoz, Onegesius! Vezessed hozzá!» Onegesius visszaemlékszik a gúnyos hitetlenségre, amit Attila a papok varázs-szertartásaival szemben tanúsított. Nem tartja valószínűnek, hogy maga elé bocsássa őket.

«Attila akarata ellenére nem tehetem. De kérni fogom reá.» Onegesius becsületesen gondolja; kérni

fogja Attilát, bocsássa maga elé a papokat, bármennyire nem is hisz a művészetükben. De a sereget meg kell nyugtatni.

«Papok?» mondja megvetéssel, amikor Onegesius beszél róluk — «Papok?!» Behunyja a szemeit s elfordítja a fejét. A teste láztól ég. Onegesius az egyetlen, aki szobájába léphet; szívesen segítene rajta, de sokszor nagyon nehéz eltalálni, mit is tehetne. Mert Attila nem beszél, nem parancsol. Csak néha árulja el a megkönnyebbülés akaratlan sóhaja, hogy Onegesius egy kézmozdulattal, vagy szolgálattal eltálta, mit kívánt.

A ház előtt, ahol Attila betegen fekszik, kuporognak a sereggel jött papok. Tízet számol belőlük Onegesius, amint este lemegy a lépcsőn, hogy Edeket felkeresse. Keresztbevetett lábakkal ülnek a legalsó lépcsőfokon, farkasbőrbe burkolózva, kopaszra nyírt fejükön szorosán tapadó vakondprém sapkákkal. Mindenikük előtt egy kis dob áll, amelyet fáradhatatlanul vernek, hogy elriasszák a szellemeket, amelyek Attila életére törnek. Amint Onegesius elhalad közöttük, az egyik abbanhagyja a dobolást és kiaszott kezével megfogja a ruhája szélét. Madárcsontból készült karperecei csörögnek.

«Onegesius!» szólal meg a varázsló. «Te keresztény vagy. Miért nem hívsz keresztény papot a királyhoz?» Onegesius meglepetten néz reá. «Attila király senkit sem akar látni — titeket épp annyira nem, mint keresztény papot. Mi indított erre a gondolatra?» A varázsló kiegyenesedik s szájával a görög füléhez hajol. «Tudom», suttogja, «van hatalmasabb varázslat is, mint a mienk. Tegnap éjjel megkérdeztem az isteneket; megmondták nekem, hogy Attilát csak keresztény pap mentheti meg.»

«Vannak közöttük, akik orvosok», mérlegeli Onegesius. «De Attila orvoseről sem akar tudni —»

«Onegesius, te keresztény vagy. Mondd meg nekem, igaz-e az, hogy a keresztény papok aranykehelyből isszák istenük vérért?»

«Nem egészen így van —» akarja kezdeni Onegesius — «Adjál ilyen vért inni a királynak és meg fog gyógyulni.»

A varázsló visszalép s megragadja a dobját.

Húsz kézcsuklón zörögnek az aranypénzek és a madárcsontok, tíz dob dübörög tompán.

Onegesius elgondolkozva megy tovább és nagyon bizonytalan, mit is kellene tennie. Megszentségteleníteni templomi eszközt? Bár nem fanatikus keresztény, mégis keresztény annyira, hogy e gondolattól visszarettenjen; erre nem szánhatja rá magát. Eltitkolni a varázsló «sugallatát?» Ezzel önmagát is halálos veszélynek teszi ki, ha szemére hányhatják, hogy figyelmen kívül hagyott egy lehetőséget a király megmentésére. Némi elmélkedés után úgy véli, nem járhat veszedelemmel, ha ezt a királlyal és egyedül a királlyal közli. Attila sem hitet, sem babonát nem ismer; erről az eszközről bizonyára épp úgy hallani sem akar, mint sok másról, amit ajánlottak neki s amit elutasított.

Éppen, amikor erre az elhatározásra jutott s meggondolta, melyik utcában kell elindulnia, hogy a házra rátaláljon, amelyben Edeko szállása volt, hallotta, hogy nevéen szólítják.

«Onegesius! Ide gyere, Onegesius! Ellopta!»

A görög maga köré nézett. Senkit sem látott.

«Ellopta a gazember!»

Nem abból a házból jött a hang? Onegesius megfordult, átlépett a kapu nyíláson s benézett a kis, fával beültetett udvarra.

«Ki szólított?»

Alacsony ajtó nyílt s megjelent a hún Edeko szögletes, csúnya arca.

«Onegesius, láttalak elmenni a ház előtt! Keresztre feszíttessem? Megégettessem? De mindez nem szerzi vissza! Ellopta!»

Onegesius elmosolyodott. «Ha követni akarod a tanácsomat, Edeko, erőt veszel felindulásodon s előbb elmondod, ki lopott és mit lopott el.»

A hún fellievülésében öklével verte az ajtófélfát. «Ha Attila meghal, úgy ez a gazfickó lesz a bűnös!» — nyögött fel.

«Ki lesz a bűnös? Hogy mondod?»

Hún vezérekkel szemben is sokszor helyénvaló az éles parancsnoki hang. Edeko összeszedte magát.

«Konstantius ellopta a kelyheket a keresztény templomból!» jelenti és ismét elfogja a remegő düh. «Megfojtom! Magam fogom megfojtani!»

Ah — a sámánpap már másokkal is közölte az istenek parancsát! Edeko is ismeri már Attila betegségének gyógyszerét. — És most a kelyhet, amelyből innia kellett volna, ellopták?

«Hol van Konstantius?»

A hún ujjával vállán át a házra mutatott s utat engedett a bejáraton a görögnek. Benn, a falhoz támaszkodva állott Attila titkára, Konstantius, szeméit rémülten kimeresztve, halálsápadt ábrázattal.

«Onegesius», suttogta görögül, hogy Edeko ne értse — «segíts rajtam!»

A görög részvétre igyekezett erőltetni magát, de nem sikerült.

«Mi történt itt?» kérdezte nyersen. «Hallom, hogy loptál?»

Konstantius előre dőlt. Kis szájának telt, halványpiros ajakai kicsucsorodtak, mint a hal szája, míg ki tudott nyögni egy szót.

«Zsákmány!» — bökte ki. «Ti többiek szintén zsákmányoltatok!»

«Halld, Onegesius!» Edeko kettőjük közé lépett. «Nem tudom, mit mesél itt neked ez a gazfickó. De az

igazság a következő: a sirmiuni püspök rábízta a kelyheket. Reábízta!»

«Miért bízta reá? Honnan tudod te ezt?»

«Kerestem kelyhet a papoknál s megígértem nekik, hogy sértetlenül visszaviszem, mihelyt Attila ivott belőle. Nincs náluk, mondották. Püspökük, mielőtt elmenekült volna, Konstantiusra bízta. Miért, kérde? Hogy a fosztogató katonák elől megmentse. Azt hitte, hogy ettől itt —» dühödt pillantást vetett a titkárra — «valamikor visszakapja.»

«És hol vannak most a kelyhek?» kérdezte elkomorlyodva Onegesius.

«Rómában!» ordított a hún nagán kívül — «vagy útban Róma felé. Hogyan szerezzük vissza? A gazfickó a kelyheket megővta a fosztogatóktól s eladta a maga javára! Eladta a római Sylvanusnak, aki, mielőtt bevonultunk, visszatért Rómába!»

«Igaz ez, Konstantius?»

Edeke megvetéssel elfordult. «Már bevallotta.»

«Ezzel nagy bajba kerülsz, Konstantius», állapította meg a görög. És azzal a tiszta és könyörtelen tárgyilagossággal, ami a barbárok között eltöltött idő következménye volt, hozzáfűzte: «Nem tudom, mi menthetne meg téged.»

Konstantius rámeredt. «Melyik értelmes ember hinné el, hogy ezek a kelyhek meggyógyíthatják Attilát? Te, Onegesius, éppen olyan jól tudod, mint én, hogy ez csak babona és képzelődés!»

«A húnok hisznek benne.»

«Attila soha sem fogja elhinni!»

«Attila talán nem», hagyta helyben Onegesius.

«Akkor vezess Attilához!» kiáltott Konstantius.

«Tudod, hogy lehetetlen», válaszolt a görög. «Mit érnel egyébíránt vele? Attila minden sikkasztást kellehetetlenül büntet.»

«De ő nem fogja elhinni, hogy én ártottam neki és a kelyhek megmentették volna!» Konstantius gör-

csösen ragaszkodott a gondolathoz, hogy ezzel megmenekülhet.

Onegesius megfontolta a dolgot. A másik halálfélelme részvétre indította és főleg felébresztette benne az emlékeztetést saját sorsára, amikor a húnok foglya volt. Konstantius gondolatai ugyanezt az utat járták. «Te is halálra voltál szánva, Onegesius és Attila megmenett téged!»

A hún Edeko felliorkant. Úgy érezte, hogy az akkor egészen más eset volt s hogy a görögöt meg kell védenie ettől az összehasonlítástól. A helyénvaló szavakat azonban nem olyan könnyű megtalálni.

«Egyet tehetek érted, Konstantius», mondta a görög habozva — mert nem tudta, vajjon nem súlyosbítja-e ezzel a tolvaj büntetését — «fogságban tarthatlak, míg Attila felgyógyul. Akkor ő ítéljen feletted.»

«És ha meghal?» siránkozott a titkár — «és ha nem gyógyul meg? Akkor azt fogják mondani, én vagyok a bűnös! Mi lesz akkor velem?»

«Konstantius!» — rivallt rá Onegesius. «Ha Attila nem gyógyul meg, Isten tudja, mi lesz mindannyiunkkal —»

«Nem, nem! Ez nem lehet! Attila megkegyelmez nekem — még ma vezess Attilához!»

A görög a fejét csóválta. «És ha Attila nem ad kegyelmet?»

«De megteszi! Én csak zsákmányt szereztem! — És Attila nem babonás!» ismételte Konstantius konokul. «Megmenekülésedre hivatkozva kérlek, Onegesius! Vezess Attilához!»

Onegesius az estére gondolt, amely döntő fordulatot adott életének. Látta a két hún fejedelmet, amint az ünnepi csarnok asztalánál ülnek a rómaiakkal. Attila kifürkészhetetlen tekintetét, gyors kérdését: «Mit adsz az életedért, görög?» — Ha erre gondolt, nem lehetett irgalmatlan, segítenie kellett Konstantiuson. De mi itt az irgalmatlanság? Ez és a jóság, elnézés és szigor — a sorstól függött. Az emberi

akarát az egyiket szándékozott tenni és talán így segítette elő az ellenkezőjét. Segíteni akart és hóhérrá lett —

«Vezess a királyhoz!»

Eltalálta a másik, mi mentheti meg?

«Te leszel a gyilkosom, Onegesius, ha nem viszel a király elé!»

A görög végül is engedett. «Te követelted, Konstantius; hát jöjj», mondotta csendesen.

Amikor Onegesius be akart lépni a reszkető Konstantiussal Attila szobájába, az ajtóban találkozott paetoviói Orestessel, aki egykor Zerkonnal jött Rómából és Attila szolgálatába lépett.

«A király hivatott magához?» kérdezte Onegesius elámulva.

A paetoviói símulékonyan meghajolt. «Jelentések érkeztek Galliából és te nem voltál kéznél. Így engem rendelt be, hogy olvassam fel és fordítsam le neki.» Onegesius kurtán bólintott és halkán belépett. A király félig lehúnyt szemekkel feküdt, úgy, amint elhagyta arcát mélyen a párnákra szorítva. Csúnya ábrázata a görögöt önkénytelenül azokra az ügyefogyott, kézzel készített mozaikokra emlékeztette, amelyeket valaha látott valahol. — A király kétségtelenül észrevette Konstantius jelenlétét, de nem fakadt ki, mint Onegesius várta.

«Ismered a folyót, amelyet Samarának neveznek?» kérdezte a fejedelem színtelen hangja.

A görög közelebb lépett. «Nem jártam soha a Samara partjain, de tudom, hol folyik: Gallia északi részén.» A király szemhéjának egy mozdulatával helybenhagyta a választ. «Ennél a folyónál győzte le Aëtius a frankokat.» És egy kis szünet után. «Amikor a frankok a római határ felé nyomultak, a bagaudák lázadást kíséreltek —». Alig érezhető felindulással: «Aëtius elnyomta a felkelést.» Attila ujjai összekulcsolódtak, mint egy vasfogó ágai, amint folytatta: «Ki segítette a győzelemre? Hún zsoldosok és alánok, akik

valamikor a nyugati gótokkal vonultak Galliába — ismét elnémult, majd idő múltán halkán tovább beszélt: «A segédsapatoknak nincs jelentősége; miért is szólok róluk? A hadvezér dönt. Aëtius győzött nyugaton, mint Attila keleten —» És hirtelen harsány kiáltás, hogy a görög összerázkódik: «Aëtius győz Galliában és én beteg vagyok!»

A király feldúlt arccal dől párnáira; egyenes, szögletes fogai kivicsorognak ajkai közül a kintől.

Onegesius megnyugtató szavakat keres, de ekkor térdein előretolakszik Konstantius titkár: «Uram, fel fogsz gyógyulni! Uram, új életet fogsz nyerni! De legyél hozzám is irgalmas, uram!»

Attila tekintete végigsiklik az írnocon. «Mit akar a varangy?» kérdi.

Onegesius röviden tájékoztatja. «Amikor Konstantius a kelyheket eladta, király», fejezi be, «nem tudta még, hogy a papok babonája gyógyszerzt lát bennük a te számodra. Kapzsiságból vétkezett, nem gonoszásból.»

«Zsákmányt szereztem, mint valamennyi hún, mint Onegesius, mint te magad, uram! — És ha ez jogtalan volt: nálam van a kelyhek ára. Az egész.» Ravasz tétovázás után. «Majdnem az egész. Adjam neked? Szívesen adom —»

«Onegesius azt mondotta, hogy a kelyheket reád bízta a püspök.»

Konstantius felemelte sápadt arcát, szája visszataszítóan előre bigyedt. «Emiatt nem lett volna hadizsákmány? A sirmiumi püspök ellenségünk volt, a te ellenséged.»

«Loptál, Konstantius.»

«A püspök önként adta nekem a kelyheket. Azt mondtam neki —» Konstantius heves, hadaró védekezésbe kezdett.

«Akármit mondtál is: hazudtál neki.»

«Amikor a kelyheket eladtam —»

Ismét félbeszakította a király szüntelen, személytelen hangja. «Kinek adtad el?»

«A római Sylvanusnak.»

«A római Sylvanusnak. — Levél a császárnak Rómába, Konstantius.»

A titkár tántorogva emelkedett fel térdeiről. Ezekkel a szavakkal, ezen a hangon szokta Attila mindig a diktálást megkezdeni. Azt jelentené ez, hogy kegyelmet kapott? Félig kérdő, félig diadalmas pillantást vetett Onegesius felé. De a görög nem mozdult, kikerülte a tekintetét; ajkába harapott — Nem kapott kegyelmet? Megbünteti Attila?

«Levél a császárnak, Rómába, Konstantius!»

A figyelmeztetés szelíden hangozott — túlságosan szelíden. Reszketve keresi Konstantius az írótablát és íróvesszőt.

«Irad: „Valentinianusnak, a római császárnak írja Attila, aki úr minden császár felett. A titkárom kelyheket sikkasztott, amelyeknek az én zsákmányrészemül kellett volna szolgálniuk Sirmium bevételekor. A te alattvalód, a római Sylvanus vette meg és Rómába szállította. Megkövetelem tőled, hogy a kelyheket nekem visszaszármaztassad és Sylvanust kivégeztesse. — Ezt barátságos érzületed megnyilatkozásként követelem. Rövidesen többet is fogok követelni. Ujjamon viselem a gyűrűt, amelyet Honoria nővéred küldött nekem. Mihelyt elérkezik az ideje, követelni fogom tőled menyasszonyomat, — őt és a római birodalom felét, ami hozományként megilleti’ — Leírtad, Konstantius? Ird tovább: „A kelyheket és Sylvanus megbüntetését elvárom azonnal. És hogy lássad, én is tudok büntetni, tudd meg, Konstantius titkáromat, mert a kelyheket elsikkasztotta, kivégeztettem’ —»

«Nem!» jajdult fel Konstantius — »ezt nem teszed meg! Megbocsátasz nekem — csak zsákmányt szereztem — semmi mást —»

«Irad.»

«Nem írok —» üvölt a titkár, felszakítja a ruháját s feltárja meztelen, fehér mellét — már most olyan a teste, mint egy hulla, gondolja megborzadva Onegesius — «ölj meg! Ne kínozz tovább —»

A király int. Mozdulatlan arccal — nem sejtette-e jól az ítéletet? — Onegesius kivezetteti a tolvajt. Attila rámutat ujjával a földön fekvő íróasztalára. «Onegesius, fejezd be a levelet.»

A görög felemeli a táblát. Keskeny, barna arca fölője hajol, s kínzott kifejezéssel futja végig a sorokat. «Mire jó ez?» — kérdezi. «Csak nem fogod elküldeni ezt a levelet? — Ez az ítélet Konstantius felett; nos, az ítéletet kimondtad.»

«Mit mondott Konstantius, melyik a szülővárosa?»
«Durosturum, ha jól emlékszem.»

«Igen. — Durosturum Aëtius házaja is.»

«Ügy hallottam, tanyü.»

«Ez a levél, amely kimondja az ítéletet az egyik durosturumi férfi fölött, egyúttal hadüzenet a másik durosturumi férfinak.»

«Hadüzenet Aëtiusnak? — Bizánc ellen akartunk vonulni!»

«Igen — egyelőre igen.»

«Nem értem —»

«A rómaiaknak tartaniok kell attól, hogy betörök Itáliába! Így szabadon fogják hagyni az útat Gallia felé! — Értesz most már?»

A lépcsőről kiabálás hallatszott — Konstantius hangja volt.

«Uram!» kérte a görög — nem bírta el, hogy ne próbálkozzék az elítéltet megmenteni — «ajándékozd meg Konstantiust az életével! Gyáva tolvaj, száműzzed innen. De miért megölni?»

«Egyedül vagyok», válaszolta Attila halk, különösen elváltozott hangon. «Első ministerem gondolatait egy tolvaj foglalkoztatja, mialatt én a világ meghódításáról beszélek. — Menj!»

A görög a beteg fölé hajolt. «Tanyü, bocsáss meg. Én nem vagyok Attila —»

A király hirtelen tágranyitotta szemeit; úgy látszott, nagy erőfeszítéssel is alig őrzi meg öntudatát. «Fejezd be a levelet, Onegesius —» beszélt hevesen — «küldd el Rómába. Küldd a főhadvezérnek, ő majd átadja a császárnak.»

«Aëtius főhadvezérnek?»

«Aëtiusnak —» suttogta Attila alig hallhatóan s behunytt szemekkel hátrahanyatlik.

Tétovázva állt fel a görög. Kérdezni akart még. — De a király aludt, vagy elveszítette eszméletét. — Onegesius halkán eligazította a prémeket és párnákat, mielőtt kiment volna.

Ettől a naptól kezdve a király Onegesiust sem bocsátotta maga elé. Teljesen egymagában bírkózott Attila a kórsággal, anélkül, hogy ételt, vagy italt kért volna, hogy orvost, vagy ápolót engedett volna magához. Ajtaja előtt szorongtak suttogva és hallgatódzva hűséges emberei, boldogan, ha egy hang, ha egy mozdulat zöreje hozzájuk jutott, aggodalmasan, kétségbeesetten, ha órák multak el halotti csöndben s minden arcon olvasható volt a riadt kérdés, vajjon van-e még élet az ajtó mögött —

Hormidak és Edeko egymást váltották, egyikük mindig az ajtó előtt tartózkodott. Onegesius — akit nem hagyott pihenni belső nyugtalansága, naponta húszszor eljött — kérdezősködött, hallgatódzott — meg akarta kockáztatni, hogy a tilalom ellenére is behatoljon. Az ajtó zárva volt, elhatározta, hogy felfeszítteti; aztán letett róla — elhatározta a következő órára.

Harmadik nap este történt. Hormidak Edeko után küldött. Már három órája, izente, hangot sem hallott belülről. Elhatározta, hogy betöri az ajtót, a bizonytalanságot nem bírja tovább. Jöjjön Edeko is. Edeko jött Onegesiussal és Candaxxal.

Gyors, suttogó tanácskozás. Igen, ki kell nyitni az ajtót. Talán — az istenek őrizzenek tőle — a király meghalt —

Az öreg Hormidak ajkába harapott, hogy vére kicsordult. Candax hosszú bajuszát csavargatta az ujjai-val és ráolvasási formulákat mormogott maga elé. «A késeket!» rendelkezett Onegesius rekedten. Nem tudta ő sem a bizonytalanságot tovább elviselni. «Feltöröm az ajtót!» És már neki feszítette pengéjét. Ebben a pillanatban felpattant az ajtó s a görög visszatántorodott.

A küszöbön állott Attila; viaszszárga, lesóványodott arcában izzottak mélyenülő, apró szemei.

«Mi dolguk van itt a tisztjeimnek?» kiáltott a húnokra. «Hívtalak benneteket? Gyülekezőt parancsolni. Fegyverkezni. — Egészséges vagyok. Holnap hajnalban ellovagolunk.»

«Uram!» hebegett Hormidak boldogságtól sugározva. — «Uram, lovagolunk! És merre?»

Futó pillantás a görög felé. Rövid szünet.

«Konstantinápoly ellen», mondja a király, visszafordul és behúzza maga mögött az ajtót.

«Ti valamennyien», szólalt meg Aëtius főhadvezér és a «ti» megszólításba bizonyos hanyag módon a császárt is belefoglalta — «ti valamennyien nem tudjátok felfogni, mit jelent ez az üzenet!»

Ráncolt szemöldökkel meredt reá a sokszorosán összehajtott, tisztának egyáltalán nem nevezhető pergamentre, amelyet felindulásában ökölbeszorított markában gyűrögetett.

«Aëtius», mosolygott a császár — gyakran mosolygott; apró, fehér fogai kicsillantak szépen formált, piros ajakai közül «te ezt a sajátságos levelet egészen olvashatatlaná teszed — és ez kár volna. A levéltárban a helye, mint a mai idők dokumentumának.»

A hadvezér kinyitotta az öklét és a pergamentet óvatosan az asztalra tette. «Szeretném, ha valami egyebet

is látual benne, mint a mai idők dokumentumát», jegyezte meg keményen.

«Promotus!» A császár a pannoniai határ parancsnokához fordult — «te is úgy véled, hogy alábecsülöm ennek a levélnek jelentőségét?»

Valentinianus duzzogó hangon beszélt — nem volt kétséges, milyen választ vár és Promotus rajta volt, hogy óhaját teljesítse.

«Ha bárminő veszélyt látnék a határon, akkor nem volnék itt Ravennában, hanem az állomáshelyemen», biztosította a «derék katona» mellhangján. «Mégis kérem felségedet, hogy az írásművet még egyszer elolvashassam. Minthogy a patricius —» egy kis meghajlás Aëtius felé aláhúzta gonoszkodását — «kétségen kívül okosabb nálamnál, az első olvasáskor bizonyára elkerülte valami a figyelmemet.»

«Aëtius, add oda a levelet!» rendelkezett a császár. A főhadvezér átnyújtotta. «Aligha kerülte el valami a figyelmedet, Promotus», szólalt meg hidegen. A levél elég rövid. — Csak nem értetted meg.»

Promotus kibontotta a pergamentet és még egyszer átfutotta. Felkacagott. «Honorius hercegnő és a fele birodalom! Egyéb semmi. — De mégis, ezenkívül a sirmiumi kelyhek és Sylvanus feje. Nem érem fel ésszel, miért nyugtalanít ez a nevetséges levél, Aëtius!» «Még nincs negyven esztendeje», emlékeztetett a hadvezér, «hogy Alarich, a nyugati gótok királya kifosztotta Rómát. Még mindig nem tanultátok meg komolyan venni a barbár fejedelmeket? — A mi érinthetetlenségünk kora elmúlt. — Mit szándékozol tehát cselekedni, imperator?»

A császár nem szeretett véleményt nyilvánítani. Oda fordult a negyedik férfihoz, aki eddig hallgatagon ült a sarokban.

«Tatullus», szólította meg, «te Paetovióból érkezel, a határról. Te még nem nyilatkoztál.»

A megszólított összerezett. «Én?» szólalt meg durva hangon s kezével végigsímította széles paraszti homlokát — «azt hiszem, közömbös, mit teszel —»

«Látod, Aëtius —» kezdte a császár szaporán —

«— mert Attila akaratával szemben erőtlenségünk» fejezte be a mondatot Tatullus rekedten.

Ezekre a szavakra elnémult a kis társaság. Végül is Valentinianus zavartan elnevette magát.

«Valóban nem értem meg —» kezdte. «Ami Honoria testvéremet illeti, őt férjhez fogom adni, mielőtt Attila követelését — amit valóban nem lehet komolyan venni — megismételné. — És ettől eltekintve Attila nem kíván egyebet, mint egy tolvajlás jóvátételét. Nos, legrosszabb esetben a béke kedvéért ezt a követelését teljesíteni fogjuk.»

«Ezt nem teheted», vetette ellene Aëtius. Nemes arca öregnek és fáradtnak látszott. «A római Sylvanus a kelyhet Konstantiustól jóhiszeműen vásárolta meg — legalább is az ellenkezőjére nincsen bizonyíték. Római jog szerint nem büntethető.»

«Ah, igen», mondta a császár. «Természetesen. Bizonyára. — Nem szolgálthatjuk ki. — Nos, akkor küldjük vissza a hún fejedelemnek a kelyheket.»

«Azokat bizonyára rég beolvasztották.»

«Akkor elküldjük a kelyhek értékét, Aëtius, vagy valamivel többet is. Ez nem okozhat nehézséget.»

«Attila —» Aëtius hangsúlyozott minden szót, «kívánsága: Sylvanus és a kelyhek.»

«De ha ez a követelés teljesíthetetlen!» kiáltotta a császár.

Promotus mérgelődött: «Miért olyan fontos az a néhány kehely egy királynak, aki, mint maga mondja, hatalmasabbnak érzi magát a római császárnál?»

«Éppen ez az!» Aëtius felugrott. Máskor annyira mérsékelte, mély hangja nyersen és élesen csengett. »Mit jelent az, ha egy nagy birodalom fejedelme szomszédiához egy kicsiny, jelentéktelen, de teljesíthetetlen követeléssel fordul?»

A császár összefonta kezeit. «Nyugalom!» mondotta. «Nyugalom, kérlek! — Úgy véled, Aëtius, hogy viszályt keres?» Pirosra színezett ajkai könnyedén remegtek; gyűlöletes volt előtte, ha a patriciust felindultan látta. Ezeknek a felindulásoknak mindig tanácskozások, rendeletek, intézkedések voltak a következményei.

«Ki akarna velünk viszályt keresni?» jegyezte meg Promotus parancsnok. Majd megbánva, hogy a teljhatalmú Aëtiusnak túl határozottan mondott ellen, otromba hízelgéssel hozzáfűzte: «A frankok felett aratott győzelmed óta és hogy védencedből, Merovechből királyt csináltál, még legnyügösebb gyermekünk, Gallia is békés és engedelmes — nem is szólva a többi provinciákról.»

«Igen», gunyolódott a hadvezér. «A frankok a Samaránál, a nyugati gótok a Garumnánál. Benn a bagauda felkelés, amely csak alszik, de kioltva nincs! — Minő békés kép Galliáról!»

«A burgundokat még el is felejtetted!» fűzte hozzá a császár.

Aëtius, amikor a bagauda háborúk miatt hosszú évekig Galliában volt kénytelen tartózkodni, a császár és a senatus hozzájárulása nélkül az Alpok lábánál, a Leman tó mellett letelepítette a szétszórt burgundi törzs maradványait. Ezt az önkényes eljárását a császár soha sem bocsátotta meg.

«Nem felejttem el a burgundokat», felelt higgadtan Aëtius. «Mert ezek hűségeselek.»

Nem feledkezett meg róluk, nem. Most, éppen a pillanatban is a keze alatt érezte a levelet, amelyet pontosan az előtt kapott volt, hogy a császárhoz indult, s gyorsan ruhájába rejtett. A levél régi fegyvertárából, Maecilius Avitustól érkezett, aki megvált a katonai szolgálattól s idejét az avernusi villája és Theodorich nyugati gót király udvara között osztotta meg, ahol a nagyszámú fiatal herceget részesítette római nevelésben. «Hálás feladat ez», írta a levélben. «és

boldognak érezném magam, ha leszármazásom által bensőbb kapcsolatban állanék a gerinának sorsával, mint a halódó római birodaloméval. Így azonban gondok gyötörnek és nélkülözöm a kezdet Galliában. A bagaudák, akiket titkon az alánok támogatnak, nem nyugosznak. Kockáztatni akarod habozásoddal, patricius, amit annyi szerencsés csatával, oly sok merészséggel és nemeslelkűséggel, hódítottál meg: a burgundiak és frankok hűségét és a gallusok országának békességét?»

Ha elhagyjuk Maecilius retorikáját, mi marad meg lényegül? Egy világos mondat: Galliának, a nyugtalanság tűzfészkeének szüksége van a hadvezérre.

«Ez a legfontosabb», fejtegeti Aëtius gondolatmenetéből kiindulva. — «Attilát nem szabad beengedni Galliába. Danubiusnál el kell zárunk az útját. Ha Attila támad, Gallia felé fog nyomulni, az a mi leggyengébb pontunk!»

«Ki tudja, akar-e Attila egyebet Konstantinápolytól, mint pénzt, hogy azzal más államok ellen indíthasson háborút?»

«Aëtius» — szólalt meg aggodalmasan a császár, «nekünk, tekintettel magasabb kulturánkra, lehetőleg el kell kerülnünk a konfliktusokat a barbár népségekkel. Követséget küldünk Attilához.»

«Tégy úgy» felelt sóhajtván a főhadvezér. Mit fog ez használni? gondolta magában s a burgundi és frank csapatok erejét számolgatta.

«Kit küldjünk?» folytatta a császár. «Téged, Promotus, aki ismered a határvidéket. És talán a te Orestes fiadat, Tatullus?»

«Fiamat, Orestest», kezdte a paetoviói durva hangján — «fiamat Orestest —» habozott, elakadt.

A patricius figyelmessé lett. «Nos?» kérdezte élesen. «Mi van Orestes fiaddal?»

«Ő — nos igen — a szolgálati lehetőségek a római birodalomban mindig csekélyebbek lesznek. Az én fiam, aki államszolgálatra szerzett képesítést —»

«Nos hát?»

A paetoviói összeszedte magát. «Elvégre nem szégyen —» mondja, de a durva hang megtört rezgése elárulja, hogy ő maga is így érzi — «egy fél év előtt Attila király szolgálatába lépett.»

Attila király szolgálatába. A római Orestes. — A császár elsápad, a szálas Promotus nem talál szavakat. Maga a főhadvezér is elnémul pár pillanatra.

«Ah úgy» mondja végre színlelt nyugalommal, «akkor talán legcélszerűbb lesz, ha a császár által tervbevett követséget te veszed át, Tatullus. Egyúttal legalább fiadat is meglátogathatod —» Sorra ránéz a császárra és a másik kettőre s olyan határozottan, hogy még Valentinianusnak is szinte lehetetlen volna ellenvetést tenni, megszólal: «Engedd meg imperator, hogy távozzam.»

Úgy látszott mégis, hogy az események nem igazolják a hadvezér aggodalmait; már a következő napokban jelentések érkeztek, hogy Attila haderejével ismét Bizánc ellen fordult. Valentinianus császár sietett az Aëtius által felkeltett aggályait elfelejteni és így Attila király levelének az lett az egyetlen következménye, hogy Honoria hercegnőt — a barbár esetleg megismételendő kívánságának könnyebb elhárítása céljából — összeházasította kedvesével, Flavius Cassiussal.

Bizánc ellen.

Amikor megvívták Thessaliában a csatát és az ellenség visszavonult Bizánc felé, először jutott lélekzetnyi szünethez a sereg, mióta a hadjárat megkezdődött.

A király a kis folyó partján pihent — a bizánci ezredestől tegnap zsákmányolt sátortakarókból készítettek neki fekvőhelyet — és Zerkon azzal foglalatatoskodott, hogy hűsítse azt a könnyű sebet, amelyet egy eltévedt hajítódárda ejtett a lábán.

A király hagyta; nem mintha szükségesnek tartotta volna, hogy ápolják, hanem mert fáradt volt s attól tartott, hogy elalszik, mielőtt terveit végiggondolta volna. A törpe mozgólódása és a sebére locsolt hideg víz ébren tartották és elűzték bágyadtságát.

A hún fejedelem előrenyult a takarókról, a nedves parti fűbe, míg kezeivel elérte a főveny homokját és köveit. Mint ahogy a gyermekek játszanak, bástyát formált és tornyokkal erősített falakat. A fal hosszú volt és enyhe ívet írt le; végei egy mély árokban veszttek el, amelyet a folyó hullámai csobogva töltöttek meg vízzel.

«Hol van Onegesius?» kérdezte Attila.

Hívták a görögöt, de nem találták meg azonnal. A tábor messze szétterjedt, csak az imént állították fel s így még nem volt rendben. A mostan érkezett csapatok parancsot sürgettek; hiányzott az Onegesius szervező keze.

Attila azokat a csapatokat, amelyek a Haemus hegy-ségben a szorosokat őrizték, a fősereghez vonta és a gepidákat rendelte a helyükre, akik Ardarich parancsnoksága alatt az elfoglalt istermenti határvárosokat tartották megszállva.

Az összekötő lovasok laza lánc kiterjedt Thessaliától egészen az Ister és Boristhenes melletti hazai pusztákig. Helyesebben, mint egy háromszoros lánc, mint egy láncból való rács, mert Onegesius javaslatára belátta, hogy nemcsak a hazai területtel fontos a kapcsolat, hanem az összekötő lovasok között is. Így Attila valóságos pókhálóval vonta be az egész hadszínteret, — pókhálóval őrszemekből és hírvivőkből — s ennek a hálónak legcsekélyebb érintése is érezhetővé vált a főseregnél és Valamirnál is. Valamirnál: mert ennek jutott a feladat, hogy a kimeríthetetlen pusztákról mindig újabb csapatokat küldjön, ha Attila kívánta. A görögöt a táboron kívül találták meg, amint elgondolkozva szemlélte az Olympos hegyvonulatát, amely a kékes holdfényben valószínűtlenül és sokkal mesz-

szebből derengett elő, mint amily távol valójában volt. Nem szívesen engedelmeskedett Attila hívásának; az elmúlt idők mithoszai e pillanatban erősebben és elevenebben hatottak reá, mint a jelen nyers követelményei —

— ille caput flavum lauro Parnaside vinctus — gondolt Onegesius Ovidiusnak erre a sorára; mint iskolásgyerek tanulta volt — és most ismét felbukkant emlékezetében. Hogyan tűrheti Apollo, hogy Attila hatalmaskodjék az ő birodalmában?

Ne itt — ne itt pusztítsanak a hún lovasok! Az ő területük a rónaság, a végeláthatatlan mocsarak az övék — nem a thessaliali hegyek. A hegy az ő számukra csak fedezék, a folyó csak ital — semmi más. Ah, halottak vagytok, görög föld' istenei!

Az élet Attila mellett ritkán adott alkalmat ilyen gondolatokra. Csak néha érezte nyomasztóan, mintha árulást követett volna el a régi, haldokló kultúrával szemben, amelyhez tartozott —

«Ha én most», magyarázta Attila — «minden harcosommal széles félkörben közelítem meg ezt az ívet» — a homokbástyákra mutatott, amelyeket sajátkezűleg épített, formált és kisímított — «úgy győzni fogok». Attila állító formában beszélt: ha azonban Onegesius nem foglalkoztatják annyira saját gondolatai, kiérezte volna a kérdést. Így hallgatott előbb, szemében még a holdfényes táj apollói formáival, amelyek gyöngéd álmódosítását felkeltették, csak azután kérdezte közömbösen, a homoképítményre tekintve, amelyet Attila kezei gyúrtak és tapasztottak: «Mit jelentsen ez?» «A városfalak», válaszolta röviden a hún és kezének élével rést ütött a homokbástyán.

«Bizánc falai?» Apollo és a sulmói versei tovatűntek; a hún király és a hún háború győztesen maradtak a téren. «Bizánc falai? Bizáncot akarod ostromolni? Uram, ezt ne tedd!»

«Miért ne?»

«Nem mi vagyunk az elsők, akik a keletrómai birodalom épületén megtorpanunk, tanyü. Az épület még szilárd; kevesebbre becsülöd a kelleténél.»

«Nem bizonyították be előtted a húnok tegnap és ma, hogy mire képesek?»

«Igen. De te mindig többet követelsz tőlük.»

«Miként tudnám egyébként, Onegesius, tervemet végrehajtani?»

A túlságosan vakmerő terveket nem szokták véghezvinni, gondolta a görög; és túlságosan vakmerő volt már a kísérlet is, megostromolni Konstantinápolyt. De a számtalan érvből, amit ellene tudott volna vetni, első meglepetésében egy sem jutott eszébe.

«Békét a falaknak! ezt mondotta volt a nyugati gót Fritigern, amikor a keletrómai birodalom ellen vonult», kezdte. Ez az emlékeztetés indokolt volt; Attila szívesen elmélkedett a nyugati gótok merész, Bizánc ellen vezetett hadjáratain és Hispániába történt vándorlásukon. Néha úgy látszott, ezekből meríti az igazolást még nagyobb szabású terveihez.

«Béke a falaknak! A nyugati gót királynak is olyan iskolázatlan, csak a nyílt csatákban jártas serege volt — mint neked, Attila király!»

«A nyugati gótoknak azonban», — egészítette ki Attila s visszahúzta sebesült lábát, intve Zerkonnak, hogy nyugton maradjon «csak Fritigern volt a vezérük, míg benneteket Attila vezet.»

«Konstantinápoly falai bevehetetlenek.»

«Semmi sem bevehetetlen.»

«Ostromgépekre lenne szükséged és emberekre, akik bánni tudnak velük. Hajók kellenének, amelyekkel a tenger felől is —»

«Hajók?» szakította félbe Attila — és hangjából kicsendült annak a népnek iszonyodása a bizonytalan elemtől, annak a népnek, amely a tengert és a hajózást csak hallomásból ismerte. «Hajók? — Hajókkal nem akarok semmit sem kezdeni.»

«Akkor Konstantinápolyt soha sem fogod bevenni»
A hún király elgondolkozott. Gyermekkori emlékeit,
azokból az időkből, amikor mint tusz élt Bizáncban,
összekapcsolta a görög szavaival.

«Talán» — mondotta tapogatódzva — «talán nem
fogom — megkísérelni».

Onegesius tenyerét a homoképítményre tette, ame-
lyek a császári város erődítményeinek falait jelképez-
ték. «Kérlek, ne kísérelj meg. Mindent elérhetsz anél-
kül is, hogy ebbe a vállalkozásba belefognál —»

Attila bólintott. Kezével símára egyengette a homokot.
Csak egy ívalakú vonal nyoma maradt meg. «Jó»,
mondta, «béke a falaknak. De csapataink félköre
marad. Te vezeted a déli szárnyat, Onegesius. Én a
közepet. Ardarich támaszunk marad a Haemus heg-
ységben —»

A mondat hirtelen félbeszakadt. Az asszonysátrak felől
halk, apró léptekkel közeledett Erelieva, a gepida
hercegnő. Attila tudta, hogy a Haemusból utánavonult
csapatokkal jött; szüntelenül követte szekéren és lovon
Attila seregét, mint ahogy azelőtt bátyját, Ardarichot
kísérte hadjáratain. Anélkül, hogy férjét észrevette
volna, a folyócska partjára ment — nehézkesen és
fáradtan lépkedett, mert áldott állapotban volt — és
a szemközt fekvő hegylejtő felé nézett; most tért vissza
oda egy kecskenyűj, amelyet a tábori élet lármája
elriasztott volt.

Csak amikor Erelieva ismét a sátrak felé fordult s
eltűnt az árnyékban, fejezte be szavait Attila: —
«támaszunk marad a Haemusban, amíg Theodosius
császár nem teljesített mindent, amit követelünk, One-
gesius».

Valójában nem volt semmi, amit a keletrómai udvar
megtagadott volna. Onegesius hiába kérdezte magától
— s kérdezte forró szégyenkezéssel, mert elvégre
maga is görög volt — meddig terjed a határa a
bizánci kormányzat méltatlan béketűrésének. Vala-

hányszor Attila ismét újabb követelésekkel lépett fel, lehetetlennek tartotta, hogy ezt is teljesítsék — és ismételen be kellett látnia, hogy a hún király nálánál sokkal inkább tisztában van a keletrómai hatalmasok kifejezhetetlen gyávaságával.

Azzal kezdődött, hogy a hún király megizente köveiteivel, a hatszáz font arany évjáradék — amit a margusi szerződésben állapítottak meg számára — oly nevetségesen csekély, hogy erre a megszegényítésre szót sem talál. Római tábornoknak az ő — Attila — képességeivel legalább évi kétezer font aranyat kell kiutalni.

De Attila Margusban maga is csak hatszáz fontot kívánt, vetették ellene.

Bizonyára. Csakhogy azóta Singidunum, Naissa és más határvárosok elfoglalásával, valamint a thessaliai hódító úttal bebizonyította Theodosius császárnak, hogy mint tábornok és csapatparancsnok, sokkal magasabbra értékelendő.

Ezeket a bizonyítékokat szívesen elengedték volna, jelentették ki Bizáncban. Ők nem akarnak egyebet, mint nyugalmat és békét.

Nem volt másként módja, izente Attila, a keletrómaiak előtt érvényesülnie és tekintélyt szereznie. Maga is sajnálja, hogy háború van; annál is inkább, mert ez nagy költségeket okozott. A szökevényekért kapott pénzt s az első keletrómai fizetéseket teljesen ezeknek fedezésére kellett fordítania. Ez kényszeríti arra, hogy Bizáncból hadikárpótlást is kíváncson hatezer font értékben.

Konstantinápolyban dühtől tajtékozottak a guny miatt. Theodosius császár fogadkozott, hogy az arcátlan hún főnököt sajátkezűleg fogja ledöfni; egyúttal elhatározták, hogy az utolsó izenetre már nem válaszolnak. Erre Attila szűkített csapatainak félkörén és Chersonesos közelében megfutamított egy illir ezredet. Hajlandó-e abbahagyni a fosztogatásokat, ha követeléseit teljesítik, kérdezte ezek után Bizánc.

«Ami nincs már birtokunkban, a tettek maradhat» felelt gunyosan Attila, jól tudva, hogy a megszállott területről már minden érték rég eltűnt s fel van csomagolva a hún és germán podgyász-szekerekre.

A konstantinápolyi udvarban ezt a választ, gunyos hangjának élét véve úgy terjesztették a császár elé, hogy Attila hajlandó ezeket a feltételeket elfogadni. A pénzt el fogják hát küldeni évi részletekben, határozott sóhajtvá a bizánci kormányzat, mihelyt Attila visszavonja csapatait a határok mögé.

«Szó sem lehet róla!» izente a hún király. «Itt maradok kapuitok előtt, országotokban, míg a pénz a kezemben nincsen. És elküldöm Edeko prefektust» — Attila szerette alattvalóit római címekkel felruházni — «és titkáromat, Orestest Konstantinápolyba, hogy a fizetéseket sürgessék. Megkívánom, hogy követeimet úgy fogadjátok, mintha én magam látogattam volna városotokba; mert ez is egyik feltétele a békének.»

Orestes és Edeko rendkívül elégedettek voltak megbízatásukkal. Az egyiket csábította a visszatérés a civilizációba, a másikat a császári város. De csábította őket feladatuk jutalma is. Attila nem fukarkodott. A zsákmányoló hadjáratokból és a hadisarcokból mindenki megkapta a maga részét — akár, ha harcolt, akár pedig, mint tolmács, működött közre a hún követeléseknek latin és görög jogászai fogalmazásában.

A Haemus szakadécai között — napijárásra a hún seregétől, amely a síkság torkolatában várta Edeko és Orestes követek visszatérését — egy бүккердöбөн elrejtve állottak az asszonyok sátrai és szekerei.

Ott szült néhány nap előtt Vard, a suomii nő, egy holt gyermeket. Az erdőben született, az erdőben takarította el; senkit sem hívott segítségül, senkinek sem mutatta meg a holttestet, még azt sem mondta, el senkinek, fiú volt-e, vagy leány. Órák mulva meg-

jelent a táborban, üres kezekkel és fáradt lépésekkel, nem válaszolt az asszonyok kérdéseire s dideregve kuporodott le a tűz mellé.

Másnap reggel már a fakunyhóban látták, amelyet a gepidák Erelieva hercegnőnek építettek.

A hercegnő előbb el akarta küldeni; betegnek, elesettnek érezte magát. A suomii nő azonban kis, sötétbőrű kezeivel végigsimította a testét, miközben varázsszavakat mormogott — s ekkor fájdalmai elcsitulnak. — A hercegnő terhessége óta nem volt soha egészséges, mintha szervezete nem tűrné az idegen vért. Napról-napra sápadtabb és gyöngébb lett — és ha azelőtt részint gyűlölte, részint megvetette a suomii nőt, most gyámoltalanságában nem érezhette sérelmesnek sorsközösségüket.

«Az én gyermekem is meg fog halni, mint a tied —» suttogta egyik fájdalom-rohamában.

A suomii nő fejét rázta. «Élni fog —» felelte. Ugy hangzott, mint a ráolvasás.

A hercegnő kinyúlva feküdt párnáin, szőke fejét karjaiba rejtve.

«Nem fogom túlélni a születését», panaszolta. «Nézd, milyen gyenge vagyok és mennyire szenvedek. — Nem fogom táplálni tudni a gyermeket.»

A suomii nő nem felelt rögtön, de ruháját megoldva felmutatta telt melleit. «A mi gyermekünk, Attila gyermeke», mondotta, «nem fog éhezni.»

A hercegnő halkán sirdogált, a suomii nő pedig a lábaihoz kuporodott és egy kis, kéthúrú hangszert kezdett pengetni — mindig ugyanazokat a hangokat. Olyan volt, mint egy tücsök fáradhatatlan ciripelése. Erelieva kinyújtotta a kezét és rátette a rezgő húrokra. «Hagyd abba!» kérte. «Mesélj. Tudsz valami újságot a seregről?»

«Nem tudok semmit.»

«Hallottál Ardarich királyról?»

«Azt beszélik a táborban, hogy testvérbátyád még mindig a hegyszorosokban időzik —»

«Hallottál Attiláról?»

A suomibeli hallgatott egy ideig, mintha mérlegelné magában, mit jelenthet ez a kérdés Erelieva ajakairól. Ugy látszik, végül is tisztába jött vele, halkan elnevette magát és szelíden megszólalt: «Nem, semmit.» A hercegnő feltámaszkodott könyökére. «Néha mégis úgy hiszem, Vard, hogy Attila házában az asszonyok közül te tudsz róla a legtöbbet —»

A finn nő tiltakozva terjesztette szét az ujjait. «Nem!» kiáltotta. «Semmit sem tudok róla. Egyetlen asszony sem ismeri; ő démon.»

Erelieva megfélekedezett fájdalmairól. «Nem szereted őt? Szeret ő téged?»

A suomii nő fejét rázta, csodálkozva és értetlenül. «Ő az uram.»

Erelieva észrevette, hogy balgatagul kérdezett. «Mesélj nekem a démonokról!»

A finn asszony keze végigsuhant a húrokon. «Sokan vannak. Olyanok, akik rombolnak és ölnek, mások, akik intenek és megmentenek. Vannak a levegőben és vannak a tűzben —»

A gepida hercegnő keresztet vetett. «Az Isten oltalmazzon tőlük», mondotta. «Ne hagyj magamra, Vard. És beszélj a démonokról, akik barátságosak irántunk.»

«Egyetlen démon sem barátságos velünk, emberekkel szemben», kezdett mesélni a suomii. «Azok használhatnak nekünk, akik a balsors előhírnökeiként jelennek meg, de rendszeren túl későn figyelmeztetnek. Ezek közül az egyiket Gheizmnek hívják —»

«Mesélj —»

«Ha a férfiaiink közül valaki eltévedt az erdőkben, megjelent néha a tábor környékén fehér szarvas alakjában. Akkor kivonultak az emberek az eltévedetteket keresni — de nem sokszor esett meg, hogy rájuk találtak. — Ha a halálhozó mocsarak követeltek áldozatot, némelykor mint szürke bagoly röpköd a hozzátartozók sátrai körül. Egy, vagy más esetben sikerült

megmenteni valakit a mocsárból — ám a bagoly hívása rendesen késve jön. — Néha előfordul, hogy egy törzsnél gyermek születik gyér hajjal és világosszínű szemekkel, gyenge tagokkal és nagy koponyával. Azt mondják, ez Gheizm démon lenne, aki annak jeléül érkezett, hogy a törzs a romlás útját járja. Egykor a legészakibb tájakon élő finneknél született egy ilyen gyermek. A főnök okos volt. Alig nézte meg, alig, hogy a papok felismerték Gheizm démont, azonnal tábornontatott és megparancsolta népének, forduljanak vissza az úton, amelyen jöttek. Voltak a törzsben fiatal férfiak, akik ezt nem akarták — előttük gazdag legelő, mögöttük a sivár pusztaság. Elváltak az öreg főnöktől nyájaikkal és megígérték, hogy a következő évben visszatérnek. — Egy sem jött soha vissza —

«Mi történt velük?»

A suomi nő az alacsony ajtófélfá alá lépett. Beállt az est. Hideg szél kerekedett az erdők felől, amelyek elborítottak mindent, merre ellátott a szem.

«Nem tudom, mi lett belőlük. Bizonyára meghaltak. Gheizm nem jön hiába. Néha fagy következik, ami mindent elpusztít, néha járvány, néha háború. Sokféle veszedelmet hoznak a démonok, ritkán származik tőlük jó az emberekre —»

A finn asszony visszafordult az ajtóból. Ráfújt a pislákoló parázsra, míg újraéledt a láng, fát dobott a tűzre. Gondosan félretette kis lantját, nehogy szikra pattanjon reá. Feltekintett s tovább akart menni és látta, hogy a hercegnő elszunnyadt.

Erelieva fiút szült. A gyermeknek gyenge volt a teste, a feje formátlanul szögletes, gyér, fekete haj borította. Előre ívelő, ráncos homloka alól világos szemek tekintettek elő gyermekhez nem illő fájdalmas kifejezéssel.

A szülés nehéz volt; csak másnap kívánta látni Erelieva gyermekét. Habozva és ellenérzéssel vette kar-

jaiba és szemmelláthatólag megkönnyebbült, amikor a finn asszony jött és a saját mellére vette. «Gheizm —» suttogta Erelieva.

A suomii nő nem felelt. Mióta a gyermek megszületett, minden gondja és figyelme feléje fordult s úgy látszott, hogy a hercegnőről teljesen megfeledkezett. Két nap multán a király a táborba érkezett. A hegyek között Ardarichhal találkozott, futárt indított Valamirhoz, hogy végre küldje el a rég megígért roxolán segédcsapatokat, a sarmata Knivát Oresteshez küldte Konstantinápolyba, hogy siessenek — különben kénytelen lesz a fizetéseket személyesen megsűrgetni.

Ezek után lovagolt vissza a sereghez a völgyön át; nem szándékozott az asszonytábort meglátogatni. Amikor azonban jelentették, hogy fia született, megváltoztatta elhatározását.

Fényes dél volt, amikor belovagolt a táborba; a nap besütött a nyitott ajtón Erelieva kunyhójába. A két asszony azonnal felismerte; a suomii nő sietve letette a gyermeket és mélyen meghajolt. A király a kunyhó hátsó részébe nézett fölötte, miközben kezével öntudatlanul a lehajtott fekete fejet simogatta. Az asszony hátrahajtotta nyakát, mint egy macska s testével a térdéhez simult.

Erelieva hercegnő sokkal boldogtalanabb volt, sem-hogy félni tudott volna tőle. «Attila király! Itt a gyermeked!» kiáltotta éles, csengő hangon.

Ez félretolta a finn nőt és közelebb lépett.

«Ez a gyermek Gheizm démon —» folytatta Erelieva. Hangja kemény volt és remegett a visszafojtott fájdalomtól.

A király a gyermek fölé hajolt. «Gheizm démon?» kérdezte és úgy látszott, tud mindent, amit a suomii nő a démonról elmesélhetett. «Mit akar tőlünk Gheizm?»

«Az nem tudom», felelte Erelieva. «Én keresztény vagyok. Nem tudom, mit akarnak az ördög démonai —»

A király nem hallgatott reá. «A húnök legnemesebb vére és a germánok legnemesebb vére —» mondotta, elhallgatott és rámeredt a gyermekre, akinek rút arca sírós grimaszra torzult.

«Úgy hallottam, Gheizm démon figyelmeztetni szokott», szólalt meg Erelieva, «ha egy nép és vezére hamis úton járnak.»

«Így tudja a monda», válaszolta a király. «De Attila nem hallgat démonokra.»

Hirtelen megtört a gepida hercegnő erőltetett nyugalma és kétségbeesett sírásba kezdett. «Az én gyermekem, Attila — miért legyen démon az én gyermekem?»

A király megcsóválta a fejét — mintha helytelenítené fegyelmetlenségét és mint aki erre a kérdésre nem tud választ adni. Visszadugta övébe a kését — kicsúszott volt, amikor a gyermek fölé hajolt — és távozott.

A kunyhótól néhány lépésre megállott.

Előtte feküdt a lármás tábor; a kazárok valahol felszedtek egy trák pásztort, egy szegény eszelőst, akinek értelme alig lehetett arra elég, hogy juhait megfejje. Ezt a táborba cipelték, gúnyolódtak a ferdeszemű lovasok miatti rémületén és mégis óvakodtak tőle — mert nem démon megszállottja volt-e?

Mögötte kihallatszott Erelieva hercegnő sírása.

A láthatárig nyúltak a Haemus tölgyerdei, sötétzölden a közeli szakadékokban, mély kékbe olvadva a távoli csúcsokon. Pásztortűz füstje emelkedett nyílegyenesen a mozdulatlan légbe.

Mit lármáznak a táborban? gondolkozott a király. Miért sír a hercegnő? A démonok haladnak a maguk útján és Attila a magáén. Panasznak és a lármának nincs semmi értelme —

Azután folytatta útját.

— A tigris zsákmányával visszatért a pusztára — mondták Konstantinápolyban. — A zsákmány ugyan csak kiadós volt, a tigris jóllakott.

Így beszéltek a császár pénzügyi tisztviselői, akiknek intézniök kellett nemcsak a «hadikárpótlás», hanem Attila keletrómai tábornok illetményeinek kifizetését és a hún székhelyre való szállítását is. Gondosan kerültek az «adó» kifejezést; ezért a hún királyt ott szerepeltették a császári tisztek rangsorában és sok fejtörést okozott a kapcsolatot Attilával a helyes diplomáciai formák között tartani, amikor is néha mint tábornokot, máskor mint szuverént kellett kezelni.

Kevesen voltak Bizáncban, akik nem hitték, hogy a tigris kielégült, jóllakott, és ezek voltak, akik a hún fejedelmet személyesen ismerték. — Maximinus senator, akit a tárgyalásokba mindig bevontak, valahányszor hún követek érkeztek és a határmenti viszályokat pénzajándékokkal kellett elintézni, minden alkalmat megragadott, hogy a császár és a kormányzat előtt kifejezze aggodalmait. Attila olyan veszedelem, amit pénzküldeményekkel csak fokoznak. Minél hamarabb szállnak szembe ezzel a veszedelemmel, minél kevesebb időt engednek a húnoknak fegyverkezésre, annál jobb volna. — Vagy talán a végtelenig akarják cipelni a húnadó igáját? — De Maximinus intelmei süket fülekre találtak.

Chrysaphius, akinek küldetése olyan siralmas kudarcot vallott Onegesiusnál, most a hún Edekót próbálta tervei számára megnyerni. Mi több, teljhatalmú megbízatása alapján kilátásba helyezte a becsvágyó fiatal lovasvezérnek a keletrómai császár kegyelméből a hún királyi méltóságot. A hún úgy viselkedett, mint aki érti célzásait, de még nem tud határozni. Chrysaphius vendégül látta magánál és igyekezett rábeszélni. — A maga részéről abban reménykedett, hogy Attila halála esetén — mihelyt köztudomásúvá válik, ki volt az, aki a birodalmat legveszélyesebb ellenségé-

től megszabadította — jelentékenyen növekedni fog a befolyása. Mert ez a befolyás pillanatnyilag nem elégtette ki. Theodosius keveset törődött vele és Honoria hercegnő, aki eddig az eunuchot mindenben támogatta, már hónapok előtt Ravennába utazott, testvérének, Valentinianus császárnak udvarába.

Pannonia

Ezenközben Attila székhelyén, a folyómenti pusztaságon lényeges változások történtek s Onegesius is azt hitte, hogy a király megelégszik azzal, amit elért s már csak országának kiépítésével és megszilárdításával törődik.

Az utolsó bizánci háborúból sok zsákmány és gazdagság került az északi pusztákra — és a keletrómai birodalom civilizált városainak ismerete megtanította a húnokat, mint használják fel ezt a gazdagságot.

Attila csarnoka ekkoriban sokat veszített nomádjellegű egyszerűségéből s a király maga a pompának és luxusnak ezt az állandó növekedését részint kellett lenni, részint rosszul palástolt büszkeséggel vette tudomásul. Most már nem fordulhatott elő, hogy római vagy bizánci követeket lovon, vagy vadászaátorában fogadott volna. Titkárának, Orestesnek erre a célra pontosan ki kellett dolgoznia a szertartásokat s Attila király maga is szigorúan ügyelt arra, hogy az előírásokat betartsák.

A király az aranyáradatot, ami Bizáncból özönlött, nem sajátította ki fukaran a maga számára. Onegesiusnak most már módjában volt, hogy a hún pusztaságban római udvarházat építtessen római fürdőberendezéssel. Görög mester, thessaliai hadifogoly végezte az építési munkát. Orestes is építtetett magának egy kis villát atriummal és oszlopos folyosóval a király fapalotája közelében. A húnok és szarmaták természetesen kitartottak a faépítmények és sátrak mel-

lett s növekvő gazdagságuk inkább díszes ruhákban és a szaporodó aranyékszerekben mutatkozott meg. Edeko lovasvezér, aki rövid ingadozás után ellent tudott állani Chrysaphius kísértésének, — kételkedve nemcsak az eunuchi megbízhatóságában, de még inkább a saját képességeiben, amelyeket nem tartott kielégítőeknek arra, hogy Attila utódja lehessen, — visszatért a pusztába és minden szót elismételt a király előtt, amit Chrysaphiustól hallott volt.

Attila úgy hallgatta végig a jelentést, mint aki már mindent tud. «Szerencséd, hogy okos maradtál», jegyezte meg s a fiatal hún szögletes, sápadt arcára fürkészően gúnyos pillantást vetett, majd lehunyta szemét és elbocsátotta.

Aëtiuszal, a magister militummal a király időnként udvarias, jelentőség nélküli üzeneteket váltott. Mintegy közös megegyezéssel nem esett több említés a Sylvanus kelyheire és a Honoria hercegnő kezére irányuló követelésekről. — A nyugatrómai birodalommal nem fordultak elő surlódások, mint az Bizánccal szemben oly gyakran megesett. Békében maradt a pannoniai határ, ami a hún szomszédságot illette; sőt nem egyszer megtörtént, hogy a római lakosságot hún lovasok védelmezték meg germán betörések ellen.

Attila király ilyenkor soha sem mulasztotta el követeket küldeni Rómába, ahol azok előadták, hogy ő, mint keletrómai tábornok, mennyire boldog, mert szolgálatára állhatott a baráti nyugatrómai birodalomnak.

Aztán mult az idő s elmaradtak ezek a követségek. Csak nyáron, amikor a király a fejedelmeket magához rendelte a nagy vadászatra, küldötte el a szarmata Kivát Rómába levéllel, amelyben a legudvariasabb kifejezésekkel válasz nélkül maradt követeléseire emlékeztetett.

Aëtius igen nagy jelentőséget tulajdonított a levélnek és kérte, hogy személyesen lovagolhasson a húnokhoz, felvenni az érintkezést Attilával. A császár azonban

megtagadta kérését, szükségesebbnek tartotta, ha Rómában marad és elküldötte — mint azt már egyszer annakidején elhatározták, de nem hajtották végre — a paetovioi Tatullust a királyhoz.

Attilához Afrikából is követség érkezett.

A világosszemű vandál, aki részt vett a vadászaton, s akit most Attila parancsa magához rendelt, engedelmesen hozzáügetett és boldog volt, hogy végre — mert már napok óta időzött Attila udvarában — alkalma nyílik a királlyal beszélni. Miután azonban több, mint egy negyedórán át, mint illet, tiszteletjes távolságban lovagolt a király mellett, elveszítette a türelmét. Lehet, hogy a hún szokás szerint a követnek kell előbb megszólalnia és nem annak, aki fogadja. Miért hívta volna a király, ha nem akarna beszélni? — Ő vette fel tehát a beszélgetés fonalát: «Mi is szeretjük a solymászatot Afrikában, király.»

A király bólintott és vágta ugratta a lovát. Futólagos oldalpillantást vetett a vandálra, aki a hún pusztán is úgy volt öltözve, mint az afrikai izzó ég alatt — fejről és nyakáról hosszú fehér kendő lógott. Attila most solymára pillantott, amely a kezén ült — a madár szerette a vágatás egyenletes ütemét — s tollai karcsún és feszesen simultak a testére, úgy, hogy félakkorának látszott, mint az előbb.

A király csuklójára csavarta a szárakat s megsimogatta a madarat. Mindig ő maga tartotta, ha vadászatra lovagolt s kellenlenül engedte át másoknak, hogy ápolják és etessék. Sakhr-sólyom volt, hegyesvégű szárnyakkal és galambkék lábakkal.

«A vadászsólyom megtanít minket arra», szólalt meg végre a király, «hogy nyugodtan várni kell, amíg feltűnik a vad — lecsapni reá, ha erre a pillanat érkezett.»

A lassú gondolkodású vandál is azonnal megértette, hogy a király szavai a solymászaton túl olyan dol-

gokra is vonatkoznak, amelyeknek be kell következniök; ő azonban többre tartotta a világos beszédet a csak félig felfogható képeknél.

«Királyom, Geiserich», felelte neki, «megkapta izenetedet, de az nem volt előtte elég világos. Azért vagyok itt, hogy egyértelmű szavakat halljak s királyomnak hírt adjak róluk.»

«Hogy hangzott az izenetem, amely nem látszott előtetek elég világosnak?»

«Így hangzott:» ismételte meg a vandál a szemmel láthatólag szószerint betanult izenetet, «haldokló szarvas fekszik közöttünk. Akadna elegendő patkány, amely jól akarna lakni belőle. De a tigris megveti a patkányokat s magának és azoknak számára szerzi meg a zsákmányt, akik oldalán állanak.»

«Mi nem érthető ezekből a szavakból?» kérdezte a király.

A vandálnak fejébe tódult a vére. «A haldokló szarvas — ez Rómát jelenti, gondolom. A tigris — te vagy. Jó. De mi Afrikában vagyunk, te pedig Pannonia határán. Ha egyidejűleg meg is támadnók Rómát —» «Nem», vágott közbe a király, «az nem segítene! Egymás oldalán, mondtam. Mi Pannonia határán állunk — de van út Afrikába.»

«A tengeren át?» kérdezte a vandál megrettenve.

A hún fejedelem bosszúsan vállat vont, hogy a másik oly soká nem érti meg. «Pannonia, Gallia, Hispania», vetette oda kurtán. «Odaát a sivatagokban» — kelet felé intett — «harcosok élnek, akik úgy szoktak küzdeni, hogy körülölelik ellenségüket s hátukba döfik a kést. — Megértettél, vandál?»

A vandál bólintott. Kezével végigtörölte izzadó homlokát, úgy, hogy a fehér kendő meglazult a haján s úgy csüngött nyakára és vállára, mint egy barát csuklyája.

«Csakhogy —» kezdte ismét — «a Gallia felé vezető úton olyan népek élnek, akik ellenségeink.»

«Csatlakozni fognak.»

«A nyugati gótok is?» kételkedett a vandál. «Ellenséges viszonyban vagyunk velük.»

«Mit törődöm a torzsalkodásaitokkal, vandál? Én nem tanácskozom veled. Kérdezd meg királyodat, Geisericet, akar-e velem együtt Rómába bevonulni — vagy egyedül tegyem meg. — Nincs más eldönteni való.»

Kezével intett a vandálnak, hogy elbocsátotta és visszatartotta lovát, mert észrevette, hogy Onegesius mögötte lovagol; őt hívta magához.

Ezen a napon nem kísérte a vadászatot szerencse. Alant a folyónál, amerre a szarmaták és gepidák vadásztak, még feltűnt néhány kócsag és tűzok — de a pusztán, ahol farkasokat és őzeket vártak, semmi sem mutatkozott.

Attila király vendégül látta Flaccitheus rugiai fejedelmet, akinek tolmács útján udvarias szavakkal tudomására adta, hogy a vadászatot kizárólag az ő tiszteletére rendezték. Estig azonban nem talált alkalmat arra, hogy a rugiai előtt bebizonyítsa solymának kiválóságát. Csak ekkor hajtottak fel odujából néhány pusztai rókát és a király rábocsátotta solymát az egyébként kevésre becsült vadra, csak hogy a madarat foglalkoztassa.

«A sólyom rendkívüli biztonsággal csap le», jegyezte meg bámulattal a rugiai.

«Ismeri célját», felelte röviden Attila.

Egyéb semmit. De este — a vadászszátrakat alacsony halmon ütötték fel a folyó mellett — suttogva kérdezte a rugiak fejedelme a herultól, aki megbetegedett urát képviselte Attilánál: «Ha Attila a folyó mellett felfelé akarna vonulni — ellenállánatok neki?» A herul megdörzsölte az állát, végigtekintett a folyó mentén lefelé és felfelé, ahol a húnok, gepidák, keleti gótok és kazárok sátrai álltak és tüzei égtek — vadászatnak nevezték; nem volt ez inkább hadiszemle? — és csak azután válaszolt: «A sólyom,

úgy vélem, jó vezető. Azt hiszem, mi Danuvius mellett élő népek jobban tesszük, ha velemegyünk, mint ha ellenállanánk —»

A király nyugágyán feküdt a sátrában; feje mellett egy kis lámpa égett — világított a görögnek, aki térdén írotáblájával, Attila parancsaira várt. Bronzgyűrűn himbálódzott a Sakhr-sólyom, félig nyílt csőrével tollait rendezgette, közben oldalt fordította fejét s merev szemét urára szegezte.

«A vandáloknek szóló izenetet elintéztem, Onegesius. Szóbeli útbaigazítás. Geiserich király mindenről értesülni fog, ami érdekli.»

«A vandál», vetette közbe a görög, «arra kért, hogy szavaidat írásban is adjam át neki.»

Attila elutasítólag intett a kezével. «Ez nem megy. Tengeri úton tér haza Afrikába. Ha a rómaiak elfogják a levelet, túl sokat tudnak meg belőle. A vandál véssze az emlékezetébe szavaimat. — Onegesius, levelet írunk Theodosius császárnak.»

«Milyen tartalommal?»

Attila úgy dől ágyára, mint ugrásrakész ragadozó.

«Theodosius császárnak: Rendezz be számomra egy palotát Bizáncban, mert meg foglak látogatni.»

Onegesius mosolygott. «Valóban ez lenne a szándékod?»

Attila halkán felmordult. «Iradj, Onegesius: Meg foglak látogatni, mert még több pénzre van szükségem, mint amennyit eddig küldöttél. Ezenkívül van egy szolgád, Chrysaphius eunuch, aki már kétízben az életemre tört. A fejét követelem; el fogok jönni érte.»

Onegesius homlokát ráncolja, feltekint: «Ez minden?»

«Minden.»

«Nem lesz egészen könnyű ezt a levelet diplomáciai formába átültetni.»

A hún fejedelem hanyattfordul — szemtől-szembe a sólyommal — kiterjeszti karjait. «Ez alkalommal

semmi diplomáciai forma, Onegesius. Ird a levelet úgy, amint diktáltam.»

«Uram, így nem lehet!»

A király könnyedén felvonja szemöldökeit; szólnia sem érdemes. Nem lehet? Mi nem lehet, ha Attila úgy akarja?

«A másik izenetet Valentinianus császár kapja Rómában», folytatja tovább. «Írjad: Rendezz be nekem egy palotát, mert kedvem támadt meglátogatni téged. Követelésemre eddig nem válaszoltál; megyek tehát, hogy személyesen beszéljünk róluk.»

«Uram! A római követ, Tatullus tegnap megérkezett! Te nem akartad őt látni.»

«Nem.»

«Hogyan állíthatod akkor, hogy Valentinianus nem válaszolt?»

«Én a követtel reggel találkozom, amikor ez a levél már elment. — A harmadik követség holnap hajnalban Theodorich nyugati gót királyhoz indul: Ha én sereggemmel nyugatra vonulok, ne nyugtalankodjál! Hadjáratom csak Gallia és római városai ellen irányul. Légy a barátom és szövetségestársam.» Attila egy pillanatra a görög felé fordítja arcát, amikor látja, hogy némán jegyez, megleégedetten bólint. «Negyedik követség Eudoxiushoz, a bagaudák vezetőjéhez Galliába: Gallia ellen vonulunk és elvárjuk, hogy a római bagaudák a mi oldalunkra álljanak, minthogy hadjáratunk nem Gallia, hanem a nyugati gótok ellen irányul, akik atyáink idejében kivonták magukat a húnok uralma alól. El vagyunk határozva Hispaniáig üldözni őket, hogy megemlékeztessük őket főhatalmunkról.»

«Tanyü!» kiáltott fel kifulladásra a görög — «Bizánc, Róma, Tolosa, Gallia! Mit akarsz mindabból valóban megcselekedni, amit leirattál?»

A király maga elé nézett és halkán füttyentett a sólyomnak, amely fejét vállai közé húzta. «Mit akarok cselekedni, Onegesius? — Lám, milyen okos minis-

ter! Kérdezd meg a vandált; azt hiszem, ő tudni fogja.»

Onegesius előre hajolt és megragadta a király jobb-ját. — Hidegen és mozdulatlanul feküdt kezében. «Tanyū, attól tartok, én is tudom. S emiatt félek. Terveid túlságosan merészek! Minden uralkodó számára vannak határok.»

A király visszavonta kezét a görögéből, tenyerét mellére tette s ujjaival úgy forgatta Aëtius gyűrűjét a fény felé, hogy az aranyfogalat felragyogott. «Határok?» mormolta — «Határok? Nem ismerek határokat —»

Másnap — nagyban folyt a vadászat — olyan véletlen eset történt, amely Tatullus követre és kíséretére majdnem végzetessé vált.

Délre járt az idő. A király solymát egy kócsagra bocsátotta s tekintetével követte a menekvő madár rémült emelkedését, amellyel mind magasabbra és magasabbra szárnyalt, a Sakhr-tól követve. Már egyenlő magasságban szállanak, a sólyom megelőzte, — aranyosan világít szárnyainak visszája — még magasabbra lendül, reá ér már, a zsákmány nem menekülhet — magasabbra — ismét magasabbra. — Most lecsap, mint egy kő, elkapja a kócsagot — Ekkor jutott eszébe a királynak a római Tatullus, aki előtte állott. «Róma nem siet», szólítja meg. «A követelésekre adott válasz későn érkezett. Túl későn.»

«Túl későn?» hebeg a paetovioi — «Uram, Valentinianus császár megbízásából jelentenem kell —»

«Túlkésőn —» ismételte meg Attila. «Hazalovagolhatsz, Tatullus. Időközben már követséget küldtem Rómába.» És Attila kinyújtja kezét, amelyről lehúzta volt keztyűjét s füttyentett sólymának. A madár szélesebben közelít, már hallszik érces szárnyzuhogása. Ebben a pillanatban egyik római, — Tatullus kíséretéből, — vadkacsát pillantott meg, kilövi rá a

nyilát, a kacsát nem találja el. — De a Sakhr, amelyet inár csak néhány szárnycsapás választ el urától, meginog a levegőben, bizonytalan ívben majdnem a földet súrolja s fáradt lendülettel a király kezére száll. Karmai a támaszul szolgáló kézbe kapaszkodnak, nyakában egy nyíl vessző rezeg —

Attila felordított. Akik hallják, azt hiszik előbb, fáj dalmában kiált, mert a sólyom acélos karmai úgy mélyednek meztelen kezébe, hogy kiserked a vér. Azután látják, hogy a madár halálküzdelmében szárnyaival verdes.

A hún fejedelem a Sakhr nyakából kihúzza a nyíl vesszőt és ajkai közé veszi. Kiszabadítja vérző kezét a sólyom erejüket veszített karmai közül és a madarat kiterjesztett szárnyainál fogva melle elé emeli. Ránéz a rómaiakra. — Széles, lapos arca hamuszürke.

«Római nyíl volt», mondja halkan. «Vannak még más sólymaim is, rómaiak. Sakhr-sólymok, mint ez itt. Sólymok, amelyek nemcsak kócsagokra tudnak lecsapni, hanem emberi szemekre is. — Kibocsássam őket, rómaiak?»

Tatullus felemeli kezét: «Király, király! Te nem torolhatsz meg rajtunk egy véletlent, egy szerencsétlen véletlent!»

Orestes titkár, Tatullus fia előlép és térdre veti magát. «Tanyü, légy igazságos! A rómaiak nem tehetnek róla!»

A király maga elé mered. Szemei — mindenki látja — különös, elrémitő módon hasonlítanak a holt Sakhr-sólyom megtört, sötét, aranycsillogású szemeihez.

Végül is enged a merevség a király arcán, mélyen fellélekzik. «Nem», mondja nagyon is szelíden, «nincs szándékomban megbüntetni benneteket. A sólyom mostantól kezdve Attila hadijelvénye lesz; úgy lehet, hogy egyszer még ő maga áll haláláért bosszút rajtatok, rómaiak —»

És míg Orestes megcsókolja kezét, Tatullus köszönetet dadog s a többi rómaiak az ügyetlen lövésszel együtt igyekszenek sietve elpárologni a hún király közeléből, Attila maga erősíti nyergére a holt sólymot — nehezen boldogul vele, sebesült keze akadályozza — majd vállán át hanyagul hátraszól Edeko lovasvezérnek: «A vadászat tovább folyik!» —

«Hogy ezt a határt megoltalmazhassam», mondotta sötéten Aëtius és a horizontra mutatott, amelyre az esti napsütésben alacsony falak árnyai rajzolódtak ki, még távolabb a folyó finom ezüstvonala — «pénzre és csapatokra volna szükségem — csapatokra és pénzre —» ismételte és hangjának kifejezése minden kétséget eloszlatott az iránt, hogy ezeknek egyike sem áll rendelkezésére. «Pedig nem is volna annyira nehéz», folytatta, hogy választ nem kapott. «Olyan ellenféllel harcolunk, amellyel nagyon is megbírnánk. — Csak néhány légiót, amilyenek az egykori Rómában voltak! És egy kevés pénzt!

«Caesar lennél — ha Caesar idejében élnél» — felelte egy sóhajjal kísérlőjének, a trecai Lupus püspöknek csengő hangja.

«Igen», kacagott a hadvezér keserűen. «Caesar önkénteseket toborzott és adósságot vett volna fel, hogy fizesse a zsoldjukat — ha nem ment volna másként. És én? Önkéntesek nem jelentkeznének — és pénzt senki sem kölcsönözne nekem. Pénz — kinek van egyáltalán pénze?» A talajra mutatott, amerre lovagoltak. «Ez szántóföld, Lupus! Megművelték, gabonát termett Rómának — És miért nincs ez ma is így?»

«Mivel Egyptom és Északafrika olcsóbban szállítanak, gyaníthatóan —»

«Mert Egyptom egymaga többet szállít, mint amennyire Itáliának ma szüksége van! Ah, Lupus — a római nép elcsorog, mint a rostából a víz és a mi

régi kultúránk elpárolog a barbár törzsek tábortüzeitől, mint a gőz!»

A trécai püspök nem talált ellenérveket — csak érzései tiltakoztak a megállapítás ellen. Megelégedett az-
zal, hogy ennyit mondjon: «Nem hiszem, hogy ez lenne a vég. Nem, nem hiszem.»

A püspököt tulajdonképpen Cölestinnek hívták; az elkeseredett küzdelem, amit püspöki székhelyén a bagaudák szétzüllesztő, magántulajdonellenes törekvéseivel szemben folytatott, szerezte neki a Lupus, farkas melléknevet. Talán keskeny feje, sárgászöld, szenvedélyes szemei is emlékeztettek erre a ragadozóra. Így rajta ragadt a csúfnév, szelíd keresztnevét pedig elfeledték.

Aëtius nem felelt. Sebesebb haladásra ösztönözte lovát; a gyors lovaglás a puha réteken a hún síkságot és a hún fejedelmet juttatta eszébe, aki arrafelé a társa volt. Az ellentétek már akkoriban ébredtek — Promotus parancsnoknak nagyon kedve ellenére történt a főhadvezér elhatározása, hogy személyesen lovagol a pannoniai határra. Már egy virunumi, vagy norreiai felülvizsgálat sem kellemes; még elviselhetlenebbnek érezte, hogy az urak Rómából beleavatkozzanak az őrszemek, őrségváltások és más hasonló katonai kisüzembe. Promotus előre meg volt győződve: a hadvezér abban fogja kedvét lelni, hogy az összes előkészületeket hiányosaknak, valamennyi intézkedését helytelennek találja. És a parancsnok, amint kisszámú fegyveres kíséretével követte a főhadvezért, a választ ismételte magában, amit adni fog és ami minden esetben találó lesz: «Ez nem történhetett meg csapatok hiányában. És az nem volt keresztülvihető, minthogy Róma nem küldött pénzt —» Amde Aëtius — akár azért, mert nem is számított másra, mint amit látott, akár, mert előre sejtette Promotus választ — tartózkodott minden megjegyzéstől, amikor, oldalán Lupus püspökkel Favianisba belovagolt.

Szegény nép — gondolta, amint az utcákon végighaladt és látta a részint félénk, részint reménykedő pillantásokat, amelyekkel fogadták. Szegény nép — A piactér kapujának, ott, ahol az országút továbbvezetett Lauriacum felé és kiágazás kezdődött a Danuvius irányában, amelynek partján ott állottak a quadok ellen emelt régi erődítmények, a hadvezér kis csapata egy csoport kivándorlóra bukkant. Szegényes holmijuk batyukba kötve, ökrösszekérre volt felpakolva. Egy áldott állapotban levő asszony kötöttük, mintha maga is érzéktelen csomag volna. «Merre?» kérdezte a főhadvezér a férfitől, aki a szekér mellett haladt.

Vállvonítás. «El —» felelte szófukaran és bizonytalanul dél és nyugat felé mutatott.

«Jön a tél», figyelmeztette Aëtius.

«Igen», válaszolt az ember keserűen. «És északról jönnek a germánok. És keletről a húnok. És mindenfelől a nyomorúság. — Miért nem oltalmaztok meg bennünket? Ti! Ti római nagyurak! Munkát adjatok! Pénzt adjatok! Katonákat!»

A férfi dühöngve vágta szavait a patricius képébe s megragadta a kantárszárat, ügyet sem vetve a ficánkoló paripára. «De ti nem törődtök velünk! Csak meg legyen a szórakozások és nyugalmatok Rómában. Mi, itt a határon megdögölhetünk tőletek —» Majd hirtelen elengedte a kantárt és közömbös hangon hozzátette. «Mi is tönkre fogunk menni. Túlságosan kevesen vagyunk ahhoz, hogy Rómába menjünk és kellemetlenek legyünk számotokra —»

Elindította az ökreit. Nyikorogva mozdult meg a nehézkes jármű.

A hadvezér azon gondolkozott, beszéljen-e Róma üres pénztáráiról, a mérhetetlen nehézségekről, a látszólagos fényről, amelynek nem alapja már a gazdagság, az esztelenné vált szórakozásokról, amik senkit sem elégítenek ki. Az ember úgy sem értené meg. — És amint ez, úgy indulnak el sokan, nagyon sokan

a veszélyeztetett határokról a bizonytalan jövő felé.
— Szegény nép, szegény nép. — Ez a vár kétszáz-
esztendő már — és akkor is, amikor felépítették,
csak hevenyészett védőbástya volt a beözönlő germá-
nok ellen — már akkor is, amikor még császár és
légiók oltalmazták a határt — mit várjanak ma et-
től az erősségtől?

Az őrség harminc tagja a főépület még egyetlen
jókarban lévő helyiségében üldögélt és hevert, kö-
zepettük egy vas serpenyőben izzó szén, ennek kel-
lett némi meleg képzetét felkeltenie. Kockáztak.

«Kérdezzük meg a sorsot», kiáltotta az egyik, ami-
kor Aëtius rájuk nyitotta az ajtót — «leváltanak min-
ket, vagy a húnok ütnék előbb agyon —»

A tisztek belépésére zavart csend támadt. Trecai Lu-
pus farkasszemeivel az arcokat mustrálja. Némelyi-
küké római; a többieké germán, vagy kelta jellegű.
Mi köti ezeket Rómához? gondolja magában. A zsold.
És talán a hit is. De elégséges-e ez a hit, ha elmarad
a zsold? Ki tudja —

Egy százados jelentkezik: «Harminc ember szabad-
ságon a városban; harminc itt a várban. Ötven em-
ber őrségen a folyamnál —»

Promotus hozzáfűzi szaporán: «Vindobonában és Car-
nuntumban, mint tudod, sokkal több csapat állomá-
sozik. Favianis csak őrállomás —»

Aëtius elhárítólag int. «Tudom, Promotus, tudom. —
Tájékoztass, centurio. Nyugalom van a határon?»

A centurio katonásan jelenti: «A herulok Lauriacum-
nál átlépték a határt; ma kaptuk a jelentést. Nem
lehetett őket viasszaszorítani.»

Aëtius ajkába harap. «És itt?»

«Flaccitheus rugiai király megüzente, hogy csak az
első óra vár s akkor támadni fog —»

«Az első óra? Mit jelentsen ez?»

«Úgy véli, hóban könnyű nyomon követni a mene-
külőket. Azt akarja, hogy senki se szabaduljon.» A

centurio hangja megremeg — a dühtől, vagy félelemtől, ki tudná megmondani?

«Ismersz, centurio?»

«Igen, főhadvezér.»

«Nehéz a beosztásod, centurio. Van valami kérdeznivalód tőlem?»

«Igen, főhadvezér.»

«Beszélj.»

«Tudni szeretném, nem állok-e elveszett őrállomáson?»

«Hogy értsem ezt?»

«Vagy feladott őrállomáson — Már Aurelianus császár kénytelen volt feladni Dáciát, amit Traianus császár hódított meg. — Nem kell ezt a határvonalat is feladnunk, uram?»

«Nem —» feleli a hadvezér. Keményebben beszél, mint akart, hogy elpalástolja gondolatait, amelyeket ugyanez foglalkoztatja. «Semmit sem adunk fel. És tőled nem vártam volna ilyen kérdést, centurio. Teljesítsd a kötelességedet, a gondolkozást bízd másokra.»

«Feladni a határt» — mondja pár perccel később a trecai püspöknek, amint a keskeny mezei úton a Danuvius partja felé lépkednek — «feladni a határt? Mit érnék vele? Semmi mást, mint hogy a veszélyeztetett vonal még közelebb kerülne Rómához. Ah, Lupus, Lupus! Ugy állok itt, mint akinek kiterjesztett karjaival kellene minden balsorsot és pusztulást visszatartani!»

«Mi valamennyien», válaszol a püspök szikrázó szemekkel, «harcolni fogunk szellemünknek és hitünknek egész erejével!»

«Katona vagyok», mosolyog borúsan a hadvezér. «Szívesebben látnék egy jól fegyelmezett hadsereget.»

A parton állottak. A folyam ezüstszürke habjai beleolvadtak a lassan emelkedő esti ködbe. Favianis városában magános fények csillantak fel. A homály elsimította Aëtius vonásairól a barázdákat; s barátja

előtt arca oly fiatalnak és szépnek látszott, mint Mars hadistené —

«Tudod-e», kérdezte Aëtius, «mit jelent Attila neve?» Lupus nem tudta.

«Messzire özőnlőt» — mondotta Aëtius elgondolkozva. «A név egy keleti folyótól származik, amely még az Isternél is nagyobb. — Mostmár az a kérdés: ha az ember szembeszáll az árral —»

«Aëtius!» szakította félbe halk kacajjal a püspök, «ez talán még sem találó hasonlat.»

«De igen», tartott ki a gondolat mellett a hadvezér. «Mint az ár, úgy öntötte el a földet, amelyet le akar igazni. — Sokáig alábecsültem. Az utolsó években úgy növekedett, mint viharfelhő az égen. Most már nem becsülöm le többé.»

«Te mindig Attiláról beszélsz — holott itt a határon más veszedelmek látszanak sürgetőbbnek —» vetette ellene a püspök. «A rugiak, a herulok!»

«Kis vizek —» folytatta tovább Aëtius hasonlatát «nem veszedelmesek, de egyesültek a nagy áradattal.» Majd megerőltetéssel lerázva magáról borús hangulatát, hozzáfűzte: «Egyébiránt nem hiszem, hogy a jövő nyár előtt tartanunk kellene valamitől. — Eltekintve néhány határszéli csetepatétól a germánokkal. — Holnap Vindobonába lovagolunk, ha még kísérni tudsz és akarsz, Lupus — ott majd meglátjuk, hogy rendezte be Promotus az ő úgynevezett nagy helyőrségeit. Azután visszatérek Rómába és csapatokat küldök Pannoniába — hogyha egész vagyonomat is fel kell áldoznom a senatus megvesztegetésére. — Jer, térjünk vissza, Lupus.»

Amikor megfordult, közvetlenül előtte a lovas állott meg, apró, bozontos lován. — Kezében fehér kendőt tartott.

«Béke» — szólalt meg latinul. «Követ!»

Sötét volt már. Csak bizonytalanul lehetett kivenni a kis lovon ülő férfit, aki hún hadifelszerelést viselt. «Honnan jössz?»

«Favianis —» felelt tört latinsággal a hún. A Danuviuson túlra mutatott. «Flaccitheus király — izenet Attila királytól.»

«Izenetet hoztál a rugiai fejedelemnek Attilától?» kérdezte Aëtius és arra gondolt, hogyan tudhatná meg az izenet tartalmát.

A hún bólintott. «Izenet Attila királytól hozzád —» felelte.

«Hozzám? — Lehetetlen. —»

«Aëtius patricius, Magister militum» — betűzte a hún lelkiismeretesen.

«Honnan tudja Attila, hogy itt vagyok?»

«Az én atyám mindent tud.»

«Ah —» Aëtius közelebb lépett. — Te fia vagy Attilának! Mi a neved? Jer velem a tűzhöz, hogy lássam az arcodat —»

«Béke közöttünk?» ismételte gyanakodva a hún.

«Béke», biztosította Aëtius.

«Nem megyek a római katonák tűzéhez», mondta mégis a hún. Szólj kísérednek, hozzon világosságot, hogy Attila izenetét elolvashassad. — Mi a nevem? Dengheziknek hívnak.»

«Tehát levél?» mormogta a hadvezér. «Add ide —» Kasza villant meg a levegőben. Keresztben feküdt a nyergen, Aëtius nem vette észre a sötétségben.

«Előbb a világosságot», sürgette a hún. «Akkor olvashatsz és válaszolhatsz.»

Aëtius engedett. A püspök eltávozott a visszatért, kezében egy égő fenyőszilánkkal. A hún gondosan szemügyre vette, vajjon egyedül jött-e vissza, azután húzta elő Attila levelét.

Aëtius hevesen tépte fel. Mindössze két sor, gyakorlatlan, nagybetűs írással; ezt aligha írta a király bármelyik titkára — ez bizonyára Attila saját kezéből származott. Mindössze két sor. — A római előtt sajtóságon ismerősen hangzottak. És akkor egyszerre reádöbrent, hogy egyik leveléből vették ki, amelyet ő küldött évek előtt a hún fejedelemnek: «Szívesen

gondolnék a barátságunkra — de mérlegelni kell, vajjon a sors nem egymás ellenfeleiül rendelt bennünket?»

Semmi több. De mit írhatott volna még egyebet? Eppen elég ennyi. Eléggé érthető. Becsületes bejelentése a harcnak. Lehet-e ennél többet kívánni? Igen, és a levél még valamit elárult: a Danuviustól jobbra sem történhetett semmi, amiről Attila hírt ne kapna — úgy látszik, mindenütt vannak kémei. Miként szerezhetett volna egyébként tudomást az ő — Aëtius — itt tartózkodásáról? És a követ, Denghezik, Attila fia, a rugiaknál volt? Ez annyit jelentett volna, hogy szövetség áll fenn a húnok és rugiak között? Mit akartak a rugiak? At akartak törni a római határon. Ez Pannonia veszedelmét jelenti, veszedelmét — «Elolvastad?» kérdezte hosszú idő múlva a hún. «Mi a válaszd?»

«A válaszd?» Aëtius igyekezett összeszedni magát — ezer gondolat kavargott a fejében — ezer kép rohanta meg. «Megértettem —» szólalt meg rekedten — »megértettem Attila izenetét. Mondd meg a királynak, hogy beszélni szeretnék vele.»

«Megmondom», felelte a hún. «De az én atyám nem szeret beszélni.» Megfordította lovát s eltűnt, mintha az éjszaka nyelte volna el.

A püspök a folyam habjai közé vetette a leégett fenyőszilánkot; szikrák szálltak fel és kialudtak.

«Megértetted te is?» kérdezte a hadvezér. — Hangja remegett a felindulástól — «Itt a veszedelem! Az összes rendelkezésre álló csapatokat Pannoniába — Itt akar Attila támadni! Sőt, még Galliából is ki kell vonnom a katonaságot —»

«Aëtius!» vetette ellene a püspök figyelmeztetően, «a bagaudák!»

A hadvezér felkacagott; úgy hangzott, mintha felnyögött volna. — «Minden csapatunkat, amennyi csak van, a te Galliádban hagynám, Lupus, ha lehetne —»

Hirtelen kétség fogta el. Attila félre akarja vezetni? Gallia volna inkább veszélyben? Mi itt a teendő?

A sötét folyamra szegezte tekintetét, mintha az elárulná a jövődő titkát. Keletről felhők emelkedtek; késő őszi vihar készült, távoli villámlásokkal; lehullott egy-két nehéz esőcsepp. — Onmagában is kételkedni kezdett; nagyon is könnyen rábeszélhetném magamat, gondolta, hogy Galliában akarjam a kötelességemet ellátni — azon a földön, amelyet szeretek, és oly sokszor megvédelmeztem — De a veszély itt van — itt, Pannoniában. És akármit tervez Attila — még itt, Pannoniában kell feltartóztatni —

«Valamennyi rendelkezésre álló csapatnak Pannoniában a helye, Lupus», ismételte elhatározottan. «Megváltottam szándékomat — holnap hazaindulok Rómába. Ősz végével ismét itt leszek.»

Amikor Aëtius visszatért Rómába — egyedül, mert a trecai püspök a folyam mellett felfelé utazott, hogy hazajusson Galliába, Promotus parancsnok pedig a főhadvezér sürgető kívánságára Carnuntumba ment — a császár nem fogadta túlságos kegyesen.

«Igaz volna», kérdezte összeráncolt homlokkal, «hogy Galliában barátságot kötöttél az ariánusokkal?»

«Barátságot? — Nos, dolgom volt velük; majdnem valamennyi germán törzs, amennyiben keresztény, ariánus is.»

«A burgundok is?»

«Bizonyára, a burgundok is», mondotta a hadvezér kissé bosszúsán. Sürgős lett volna az északkeleten fenyegető háborús veszélyről beszélni s ezt a keresztény szektákra vonatkozó eszmecserét nagyon is fölöslegesnek érezte. «Ezért még katolikus vagyok és katolikus maradok.»

«Remélhetőleg. — Hallottál róla, hogy Antiochiában egy arianus diakonus is az Aëtius nevet viseli?»

A hadvezér nevetett, noha a császár szavai mögött felismerte ellenségei áskálódását. «Remélem, nem

fogsz összetéveszteni engem egy antiochiai diakonussal», mondta kedélyes gúnnyal, «és az Aëtius név magában még nem eretnek, úgy vélem. — Ne római beszéljünk — beszéljünk arról, ami égetően szükséges. Csapatok kellenek Pannoniába.»

«Zsoldos csapatok?» kérdezte ijedten a császár. Csinos, puha arca grimaszba torzult. «A senatus nem fogja megszavazni a pénzt.»

«Jó akarattal lehetne még egy, sőt két római légiót is toborozni —»

«Ah, Aëtius!» kiáltott szaporán a császár — «te még nem tudod! Távollétedben új törvényeket bocsátottunk ki! Az egyiket éppen tegnap írtam alá: rendelet a születések korlátozása ellen.»

«Ügy», jegyezte meg szárazon a főhadvezér. «Ez talán harminc év múlva katonákat jelent számunkra. Csak-hogy Attila nem fog addig várni.»

«Attila! Igazán azt hiszed, hogy Attila megtámad minket? Azokért a nevetséges kelyhekért? De hiszen nincsenek már meg! Vagy Honoria nővéremért? Hiszen régen férjhezment.»

«Ha Attilának nem lesznek helytálló ürügyei —» a hadvezér felemelkedett — «akkor minden ürügy nélkül is megcselekszi, amit akar. Nevetséges volna, ha ebben csalódnám, Valentinianus császár! A te és az én kezemben fekszik Róma sorsa! Támogatnod kell engem a senatusban! Csapatokat Pannoniába — azonnal!»

A császár fátyolos, kék szemei megnedvesedtek, anynyira megrázta az ünnepélyesség és komolyság, amivel Aëtius beszélt. De másodpercek múlva úgy érezte, hogy a hadvezér visszaél a befolyásával, olyan célokra, amelyeket nem tudott világosan áttekinteni.

«Nemrégiben még úgy vélted —» szólalt meg habozva, «hogy Attila Galliában támad meg bennünket?»

«Véleményem megváltozott,» jelentette ki röviden Aëtius. «Azért gondoltam erre, mert Galliát tartottam a leggyengébb pontunknak. Mióta láttam a pan-

noniai határt, ezt még gyengébbnek tartom — Egyáltalán hovatovább csak gyenge pontjaink lesznek — Azonfelül, ha megfelelő haderővel rendelkezem, fel tudom tartóztatni a húnokat a Danuviusnál, akármit tervezzenek is. Minél bennebb engedjük nyomulni őket, ez annál nehezebb lesz. A germán törzsek, amelyek északról nyomulnak előre, csatlakozni fognak hozzájuk — Ezt meg kell akadályozni, Valentinianus császár! Nekem ellenségeim vannak a senatusban —» a hadvezér mindjobban felindult, a vér keskeny arcába tódult — «szavaid az arianismusról újból meggyőzhettek, ha eddig is nem tudtam volna. Segíts nekem, Valentinianus császár, mert nélküled nem tudom keresztülvinni azt, aminek meg kell történnie! Higyj nekem, aki huszonöt éve forgatom a kardot érted és anyádért, aki Attilát ismerem, Rómát szeretem, mint ahogy senki nem szeretheti — higgy nekem és segíts: csapatokat Pannoniába!»

«Ceterum censeo —» mosolygott a császár kényeskedve — «csapatokat Pannoniába. Nyugodj meg, Aëtius! Meglátjuk, mit lehet tenni.»

A felszólítás, hogy nyugodjék meg, fölösleges volt. Mire Valentinianus Cato szavait idézte — mennyire más időkben és más ajakokról hangzottak azok el! — Aëtius már uralkodott magán. Belátta, hogy szenvedélyes hangú kérését alig értették és egyáltalán nem hallgatták meg. Ez azt jelenti, hogy a senátussal egymagában kell felvennie a harcot. Ki fogja ebben támogatni? Számot vetett barátaival és megsámolta, hány hónap van még a tél beálltáig. A dolog sikerülhetett — esetleg! És ha nem sikerül?

«A senátus elé fogod terjeszteni javaslatodat, nemde, Aëtius? Én bevallom őszintén, hogy a veszedelmet nem látom olyan sürgetőnek, mint ahogy előadtad. Legközelebb tanácskozunk róla. Meg vagy ezzel elégedve, Aëtius?»

A főhadvezér némán meghajolt.

Az Aëtius patricius sürgős indítványának tárgyalását, hogy csapatokat küldjenek Pannoniába és az északi határ erődítményeit amennyire csak lehet, megerősítsék, a senatus egyelőre ellíalasztotta, mert túlsoká tartott annak a kérdésnek megvitatása, vajjon követiséget indítsanak-e a bizánci udvarba Theodosius császár elliúnyta alkalmából a gyász tolmácsolására. Mint-hogy ez igen költséges volna — nem lenne-e kielégítő a császár sajátkezü részvétle vele a megboldogult növérelhez? És ha elégséges volna, ki adja át? Legalább is egy volt consul. Vagy nem volna mégis helyesebb kitartani a rendkívüli követség gondolata mellett? Ez inkább megfelel a római birodalom méltóságának.

Indítványa sürgős, hangoztatta Aëtius.

Miért volna sürgős? vélekedtek az atyák. A tél a küszbön áll; egyetlen ellenfél sem képes ezt az időszakot az ellenségeskedések megkezdésére felhasználni. — Hogy tavasszal küldjenek-e csapatokat Pannoniába, igen, ezt majd mérlegelni kell.

A senátorok talán azt hiszik, hogy a húnok és germánok épp úgy félnek a hótól és a téltől, mint a sicíliai földbirtokosok? kérdezte Aëtius feldühödve egy viharos ülésen. Az előtte felszólaló ugyanis sicíliai volt. Erre az elnök nagy méltósággal visszautasította a főhadvezér szavaiból megnyilatkozó személyeskedést s javaslatát levette a napirendről. Helyette a következő, a római bíborospap jogállására vonatkozó pontot vették megvitatás alá.

Késő ősz lett, mire Aëtius ki tudta erőszakolni javaslatának senátusi tárgyalását. Laurentius senátor nyomban ellene szólalt fel. Esztelenség, fejtegette, csapatokat küldeni olyan országba, amely majdnem teljesen pusztaság és amelyben már csak csekély maradványai élnek a római lakosságnak. Sokkal bölcsőbb volna az ottlevő kevés katonaságot is kivonni Pannoniából és a Danuviust, mint határt feladni. Inkább tartsák a Dravus-vonalat.

«Nem nyithatjuk meg az utat a húnoknak Gallia felé!» ismételte meg érveit századszor Aëtius és végül sikerült neki — szenvedelmes viták után — álláspontjának többséget szerezni.

«A tervben hát megegyeztünk», jelentette ki zsíros hangján Claudius senátor. «Most már csak a pénzt kell hozzá előteremteni.»

«Csak még a pénzt előteremteni» — gondolta keserűen Aëtius. «Nagy Isten! Csak!»

Jelentkeztek is azonnal különböző senátorok, akik arra emlékeztettek, hogy előbb hozott határozatok alapján többrendbeli célra szavaztak meg már pénzeket.

A városi tisztviselők fizetésemelését egy év előtt elhatározták — de a végrehajtás pénzhiány miatt elmaradt. Mielőtt távoli határvidékek védelmére történének kiadások, gondoskodni kell a római polgárok javáról.

A cirkusz már régen renoválásra szorul; az utolsó ülősorok beomlással fenyegetnek.

Kisázsiában az igaz hit súlyos küzdelmet folytat az arianizmussal. A szorongatott testvéreket pénzzel kell istápolni.

A legközelebbi jövőben halaszthatatlan egyházi zsinatot kell tartani, Eutyches nemrég felbukkant tévtanai miatt.

A pénztáarak üresek, állapította meg a senatus. Az adókat csak nagynehezen és mindig csökkenő mértékben lehet behajtani. Az egész ország jóléte hanyatlott.

Természetesen magánkézen még nagy vagyonok halmozódnak és ha volna áldozatkész római polgárerény, mint hajdan...

Erre a senatus órákon át a polgárerény fogalmán vitatkozott és azon, mit kellene tenni, hogy újból felviruljon.

Karácsonyra érte el Aëtius — ezt is a római egyház fejének váratlanul támogató állásfoglalása révén, mire a senatus szigorúan egyházi pártja hozzájárult

kívánságaihoz — hogy néhány csapatot Egyiptomból és Tripolisból Pannoniába rendelték és elhatározták, hogy frank zsoldos sereget kell toborozni — amire Aëtius védencét, Merovech frank királyt könnyű lesz megnyerni. A pénzügyi fedezet előteremtésére fel-függesztettek néhány útépitést s diadalmasan közölték a hadvezérrel, hogy tavaszra mindent meg fog kapni, amit óhajtott.

Január első napjaiban pedig pannoniai menekültek meghozták a hírt: a hún hadsereg előrenyomult a Danuvius mindkét partján. És mire intézkedéseket tehettek volna, megérkezett a katonai jelentés is: Carnuntum határerőssége elesett. —

Ildeko

A rugiak és scyrek az Északi-tenger partjáról — istenekben hisznek, akik versenyt harcolnak velük s ezért szinte legyőzhetetlenek —

Galonok, akiknek kasza a fegyverük. Denghezik vezérelje őket; ő tudja forgatni a kaszát, jobban, mint bármely galon —

Bellenotok — hej, ezek kék keresztek és csillagokat égetnek arcukra, homlokukra; mintha a Mäotis démonainak rokonai volnának —

Turcilingiak — láttatok már ilyen szőke óriásokat? A keleti gótok törpéknek látszanak mellettük.

A gepidák, az alánok, húnok és kazárok — ma is a sereg magvát alkotják.

Az elővéd? — Az elővéd mindig az a törzs legyen, amely legutoljára csatlakozott hozzánk. Így lehet leggyorsabban és legveszélytelenebbül kipróbálni megbízhatóságukat. Tegnap a rugiak voltak — derekasan viselkedtek, Favianis a miénk lett, hamarabb, mint gondoltuk — ma a scyrek lesznek elől! Holnap a herulok. A herulok, akik Lauriacumnál állanak, várva, hogy a hún sereg lavinája magával sodorja őket.

Mit érnek egymagukban a nyugatrómai birodalommal szemben? Semmit. — Mi Attila serege? Attila serege a kemény Észak és a kimeríthetetlen Kelet, Attila serege véghetetlen, mint a puszták, ahonnan ered — Attila serege olyan, mint a távoli folyam keleten, amelynek nevét viseli, amely felé minden patak siet, amelyet az összes vizetek erősítenek és amely mindent magával sodor áradatával —

De mit akar Attila serege?

Attila serege a Danuvius mindkét partján előnyomult a folyás irányával szemközt és most — Rätia határán — megállott, széles, lenyűgözően hatalmas arcvonalban. A germán törzsek gyors és feltétel nélküli csatlakozása lehetővé tette, hogy a veszedelmes felvonulás hézag nélkül történhett Pannoniától Rätiaig.

Kergetik, űzik egymást a jelentések Ravennában és Veronában. Ravennában tartózkodik a császár, Veronában az Aëtius főhadiszállása van. A hún veszedelem úgy tornyosul fel a Danuviusnál, mint a vízözön árja. Össze fog-e omlani önmagában? Vagy előzőnli Itáliát? Sikerül-e gátat vetni eléje?

Sürgősen összeválogatott, még sietősebben utasított követség siessen Tolosába, a nyugati gótok királyához, siessen — ne csak siessen — rohanjon! — Szövetség kell Theodorichhal — hadiszövetség! Mit ígérjünk érte? Mindent, amit kívánnak! Kell a szövetség, Róma forog kockán! Meg kell lennie —

Aëtius megáll. Kezei remegnek. Gépiesen ismétli: «Meg kell lennie —» és arra gondol: hátha tévedek? Ha vak vagyok a közeli, legközelebbi veszéllyel szemben, mert rettent a nagyobb, a megsemmisítő veszedelem kísértete? Semmi, semmi sem mutat arra, hogy Attila Galliába készül — még kevésbé lehet arra következtetni, hogy Hispania és Afrika volna a célja, ahonnan szétmorzsolna bennünket. De nem éppen ez — éppen ez — az a terv, amely Attilára vall?

Galliába a csapatokat — valamennyi rendelkezésre álló csapatot Galliába. A pannoniai utat elzárni, erre már nincsen idő —

Parancs Ravennából a császártól: a Dravus-vonal minden eszközzel megerősítendő. Egyetlen barbár sem léphet Itália földjére! Aëtius, ezért te felelsz nekem és a római birodalomnak!

A főhadvezér írásbeli válasza: Nem hiszem, hogy a Dravus-vonal veszélyeztetve volna. Ezzel a manőverrel Attila igazi szándékát igyekszik leplezni. Galliába készül, Hispaniából és Afrikából akar bekeríteni. — Tábornok bontok Veronában és minden emberrel, aki csak nélkülözhető, Galliába megyek. Kérem utólagos jóváhagyásodat a nyugati gótokhoz küldött követség ügyében —

A császár sürgős levele: Aëtius, te képzeldől! Én azonban elvárom tőled, hogy most ne agyréinek után szaladj, hanem a birodalmat védelmezzed. Megtiltom, hogy Felső-Itáliából csapatokat küldjél Galliába. Megtiltom, hogy feladd állomásodat a pannoniai határon!

Aëtius tombol: «A császártól sem tűröm, hogy megakadályozzon a birodalom megmentésében!»

A senatus határozata Rómában, január 25-én: Aëtius Veronából azonnal személyesen induljon a Dravushoz. —

Január 30-án: Ferreolust, a praefectus praetoriit visszarendelik Galliából segítségül Pannoniába.

Február 2-án: ezt a parancsot visszavonják.

Február 3-án: a senatus is követséget küld a nyugati gótokhoz.

Február 4-én: Ostiába utánaküldenek a követségnek és visszarendelik; helyette segélykérést intéznek Bizáncban —

Ugyanazon napon: Aëtius ellen vádat emelnek, mert kevés és pontatlan jelentést küld a senatusnak — jelenjék meg Rómában, hogy emiatt felelősségre vonják. Másnap: mindazon rendkívüli teljhatalmat, amit a

főhadvezér kívánt a maga számára, teljes egészében megadják —

Zürzavar, zürzavar —

Eközben Attila nyugton tartja seregét, úgy tartja egyben, mint felemelt öklöt a határ fölött, készen lesújtani, készen teljes lendülettel a nyílt országra lezúdítani. Nyugton tartja seregét, sajátságos, idegeket felkorbácsoló nyugalomban — négy napig — hat napig — kilenc napig — míg végre értesül róla, hogy Aëtius a császár és a senatus sürgetésének engedett s összes csapataival a Dravushoz nyomult előre. «A patricius személyesen ott van a seregnél?»

«Igen», biztosítják, «Aëtius személy szerint is megérkezett Noricumba.

Erre mozgásba jön az ő seregének megmerevedett tömege is. Parancsok röpülnek lefelé a folyamon. A tömegek gyülekeznek, csatlakoznak a középponthoz, Attila táborához. Kémek és járőrök vágatnak a Dravushoz, jelenteni a római előőrseknek: a húnok készülnek a támadásra.

Kelletlenül, azzal az érzéssel, hogy helytelenül jár el és mégis képtelenül más elhatározásra, Aëtius kidolgozza a saját harcvonalát, csapatait felállítja széles félkörben, gyöngén visszahajló görbülettel — kikeresi a csatateret, ahol Attilát majd útközetre kényszeríti, ha valóban itt fog támadni — ha megteszi!

És alig értesül Attila, hogy a római haderő csatarendben várja támadását, seregének ütésre emelt, fenyegető ökle hirtelen megmozdul — de nem dél felé, a római csapatok ellen, hanem nyugatnak — a Rajna, Gallia felé —

Egy lovas jelenti — már este van — a patriciusnak. Hírszerző lovas; úgy lóg a nyeregben, szinte a jelentés megtételére sincs elég ereje a kimerültségtől. A főhadvezér alig hallgat reá — tudja, mindig is tudta jól Oh római senatus! Oh Valentinianus császár! Ki menti meg immár Galliát? Ki ment meg téged, Róma?

Augusta Trevirorumba kardcsapás nélkül vonulnak be a húnok. Árulás, mondják Rómában és keserű párhuzamokat vonnak a jelen és a múlt római polgár- és katonaseregei között. Pedig nincsen igazuk: nem árulás adta fel a várat, hanem tévedés, könnyen megmagyarázható emberi tévedés.

Húnok állomásoztak a Mosa-partján, mint római zsoldosok, frank seregek esküdtek királyukkal, Merovechel Aëtiusnak hűséget. Honnan sejthette volna a városban parancsnokoló legátus, hogy az északról érkező hún és frank csapatok ellenségek. Hogy a hún zsoldosok Attila mellé pártoltak. Hogy a frank harcosok fele cserben hagyta Merovech királyt és Childerich, a hosszúhajú herceg parancsnoksága alá helyezkedett. Honnan tudhatta volna a város, amikor vélt szövetségeseinek kaput nyitott, hogy ellenségeit bocsátotta be?

Augusta Trevirorummal értékes támaszpontot nyert Attila. Innen ismét visszafordult keletnek és az utána-induló és legmesszebb előrenyomult seregrészek között bevette Borbetomagust és Mogontiacumot — amikor a két város már fellelékzett volt, azt híván, a fenyegető viharfelhő elvonult fejük felől, hogy messzebb nyugatra tombolja ki magát.

«Megmutattam, germánok, hogy egyetlen ország sem tud nekünk ellentállani? Megmutattam, húnok, hogy lovaitok mindenütt enni találhatnak? Láttátok, galon harcosok, hogy kaszáitokkal télen is arathattok? Megértettetek, ti rugiak és scyrek, hogy Odin maga vezet benneteket, ha Attila áll az élen?»

«Attila! Attila!»

«Elég a zsákmány? Esztek eleget?»

«Hei-jal Attila!»

«Láttátok —» és a hún király harsány hangja megtörik. Hirtelen úgy érzi, eleget beszélt — legalább is olyan szavakat, amelyeket hangosan kell elmondani. Halkan és szárazon, csak a vezérek, Valamir, Ardarich, Candax és Childerich számára, akik körülveszik, fűzi

hozzá: «Parancs holnapra: a fosztogatást abbanhagyni. Előre, nyugat felé, a legnagyobb gyorsasággal. A lá-tunk szabad.»

Nemcsak a hátuk szabad, mióta meghódította a Rajna völgyét — előtte sincs ellenség sehol. Ami zsoldos-csapat van Galliában, ép eléggé megbízhatatlan. Az országot behálózza a bagauda lázítás s a bagaudák az ő oldalán állanak. Az országot fel lehet göngyölni, mint egy pergamentet — míg — míg Aëtius megér-kezik s az ellenállást szervezi. De lesz-e erre módja Aëtiusnak? A lényeg: megelőzni Aëtium!

Ezen az estén — mielőtt Trevirorumból elindulnak, küldi Attila az első megrakott zsákmányszekereket a hazai pusztára. Veszedelem nélküli az útjuk; a királyt megtanította a hosszú haditapasztalat, mint kell az összeköttetést őrszemekkel és helyőrségekkel biztosítani hazáig; ha pedig elérték az Istert, baráti tájon haladnak.

A király hosszasán fontolgatja, küldjön-e a hazatérők-kei üzenetet miniszterének, Onegesiusnak — és még behatóbban töpreng azon, ne rendelje-e maga után a görögöt. Végül is elveti a gondolatot.

Amikor megindult nyugatnak, azért hagyta vissza, mert jól tudta, hogy a hún birodalomnak — nem kevésbé a kelet nyugtalanvérű népeinek, a kazárok-nak szükséges a céltudatos kormányzó. Attila elő-ször arra gondolt, hogy Ellák fiát bízta meg ezzel a feladattal — elég idősnek és okosnak látszott, hogy Onegesiust pótolhassa. De vajjon éppen olyan megbíz-ható is? A hún uralkodóház véres múltja tekinthetett vissza: fiúk nem túrték apjuk uralmát, testvérek a testvérét. — Nem, a görög hű; a görög maradjon otthon.

Pedig itt Galliában is nélkülözötte. Sok mindennel ta-lálkozott, ami újnak és érthetetlennek tűnt fel előtte; ilyenkor jó lett volna, ha a görög az oldalán áll. De alig ébredt tudatára a hún fejedelem, hogy óhajtja a görög jelenlétét, a kívánságot, mint a gyengeség

jelét, elvetette magától. Nem, nincs izenet Onegesiusnak. Egyetlen célra szabad gondolni most csak: megelőzni Aëtiust — s ha nem sikerül megelőzni, úgy erősebbnek bizonyulni —

Azon a napon — április elején történt — a király nem vett részt személyesen a harcban. Ezt állandóan kerülte, mióta a sereg nyugatra vonult és azok, akik az északi és a Bizánc elleni hadjáratokban résztvettek, álmélkodtak ezen; mert akkoriban Attila szemmel láthatóan kereste a veszélyt, hogy tanubizonyosságát adja ügyességének és bátorságának. Most azonban nem tette ki magát az ellenséges láudzsáknak, mint aki-nek fontosabb, megőrizni magát a sereg számára, annál, hogy személyesen mutasson példát. És mivel így nem az élen tartózkodott, hanem messze hátul lovagolt, gepida testőrségétől körülövezve, hiányzott a sereg gyors és határozott vezetése, amikor a burgundok és helvétek eszeveszetten vakmerő támadása érte.

Mert eszeveszett és vakmerő volt ez a támadás, dacára annak a zavarnak, amit a húnok között előidézett és a sok vérnek, amit kiontottak.

A hún sereg Metis városa felé nyomult; elővédben a könnyűfegyverzetű herulok. A dombok mögül törtek elő a helvétek, s támadtak szemtől-szembe. Olyan volt ez, mintha a sereget homlokon sujtották volna. Az elővéd visszaszorult a szarmaták felé, akik legközelebb állottak hozzájuk; a szarmaták balfelé tértek ki s az egész haderő felvonulása megingott; és ekkor rohantak reájuk a burgundok s kaszabolták le az embereket hosszú pallosaikkal.

Mégis esztelenség volt! Azt hitte a burgundi király — ott lovagolt az élen — azt hitte, hogy a húnokat meglepni egyúttal vereségüket is jelenti? — Ott állítja már csatarendbe keleti gótjait Valamir, ott gyülekezik lovasaival Candax, hogy a helvéteket hátba támadja. Eszeveszett vakmerőség; ha Attila el akarja

foglalni Galliát, két kis germán törzs nem fogja ettől visszatartani.

Mire Attila odalovagolt, — vöröses porban hanyatlott le a nap — a munka már véget ért és a burgundók utolsó maradványai nyugat felé menekültek, Metis városa felé.

Sok a halott, gondolja Attila. Kár. Még nagyobb kár az elveszett nap — a két elveszett nap. Reggel megkezdhetette volna Metis ostromát — így pihenőnapot kell adnia a seregnek.

Megelőzni Aëtiust — ez a lényeg! Atkozott germánjai, akik feltartóztatták!

«Foglyul ejtsék-e a sebesült burgundiakat, vagy megöljék?» kérdezteti Candax.

«Olják meg.» Rövid Attila válasza. Miért kérdezi a szarmata? Tán betegeket cipeljenek magukkal? És amint a hún király lassú lépésben végiglovagol a csatamezőn — a ló patái száraz, vörös porba süppednek, az alig sarjadó, zöld fűvet megsemmisítették, széttaposták — előre hajlik, mintha űlne vágató paripán.

Nem! Kiegyenesedik. Semmi türelmetlenség. A ma elvesztegetett időt pótolni lehet holnap. Nem engedélyez a seregnek pihenést; csak vereség után szükséges a nyugalom, győzelem után újabb győzelem kell — A térség közepén áll fia, Ellák és int neki. Mit akar? Nem rendelte-e el: a sebesülteket meg kell ölni, a holtakat kifosztani s akit utól lehet érni a menekülők közül, azt foglyul ejteni? Candax is ott áll? Persze, Candax arra vár, hogy mindenki előtt kitüntetésben részesítse, Candax, aki lovasrohamával kivívta a győzelmet. Attila összeszorítja keskeny ajkait; soha sem osztogatott dicséretet, ma sem teszi. A szarmata csak kötelességét teljesítette.

Mégis gyorsabban lovagol hozzájuk. Mögötte, nyergén keresztben a kaszával az ifjú Denghezik. Attila egyszerre oly gyorsan áll meg, hogy a mögötte haladó

nem tudja lovát ennyire hirtelen visszatartani s oldalra kell ugratnia.

«Ki ez a nő?»

Aztán lassan tovább lovagol — egészen csendesen — Ellák és Candax között áll sápadtan és tántorogva — vállsebéből omlik a vér — egy burgundi harcos. Az a nő, aki a támolygót fenntartja és támogatja — mennyire hasonlít hozzá! A testvére volna? — A ló, amelyen menekülni akartak, mögöttük áll, Candax tartja kantárszáron —

Ellák megnyitotta összeszorított száját — mintha mosolyogni akart volna s közben ráeszmél, hogy nem illő mosolyognia — és felemeli törrel fegyverzett kezét.

«A fogoly, akit most parancsodra meg fogok ölni, tanyü, Gondicar, a burgundiak királya!»

Attila hátra nyúl, megragadja Denghezik kaszáját, s kinyújtja maga elé, úgy, hogy az alkonyi napfényben megcsillanó penge elválasztja fiát a burgunditól.

«Ki az asszony?»

«Foglyom» — vigyorog Ellák. «A burgundi testvérhúga.»

A nő nem néz reá. Sem Ellákra, aki bátyját meg akarja ölni, sem Attilára, akit nem ismer. Tekintete testvérének sápadt, feldúlt arcára tapad.

«Kérdezd meg —» parancsolja Attila hún nyelven, a kaszát fel és alá lóbálva, «hogy került ide.»

Ellák elbámulva néz reá. Még soha sem fordult elő, hogy a király tolmácsul használta volna, hiszen sokkal rosszabbul beszél latinul, mint Attila. Ám, a királynak engedelmeskedni kell. Keservesen lefordította a kérdést.

Az asszony nem válaszolt. «Nem értettél meg?» förmed reá.

A nő megrettenve kapaszkodik a sebesültbe. «Az ütközet után kerestem a bátyámat, Gondicart», felelte végül. «Kíméld az életét!»

«Miért támadtatok meg minket?» kell Elláknak kérdeznie.

Gondicar akar válaszolni. Attila közbevág: «Az asszony beszéljen!»

A burgundi nő reá pillant, remény csillan meg a szemében: «Kíméld az életét! — Megtámadtunk beneteket, mert megfogadtuk Aëtiusnak, hogy az országot oltalmazni fogjuk!»

Attila bólint. «Aëtiusnak fogadták», mormogja — «Aëtiusnak — Denghezik, vidd a rabnőmet hátra a sátrakhoz —»

«A te rabnődet, tanyü!?» fakad ki Ellák és megragadja az asszony karját.

«Minden zsákmány a király zsákmánya — minden fogoly a király foglya —» mondja Attila színtelen hangon.

Osszehirapott ajkakkal lép Ellák Gondicarhoz. Tudja, hogy a király parancsol s nincs szüksége magyarázatokra. De ha már elveszi tőle az asszonyt, legalább meghagyja neki a férfit, a burgundi főnököt —

Ismét megvillan az elválasztó kasza. «Vissza, Ellák!» És aztán halkán, de érthetően, lehajolva a fogolyhoz, a germán szó: «Menj!»

Gondicar király kételkedve néz reá. Mit jelentsen ez: menj! Azt, hogy meneküljön? Hogy szabadon bocsátják?

«Menj!» ismétli a hún és a lóra mutat. A burgundi tétozáva tesz egy lépést, lassan nyúl — farkasszemet nézve a húnnal — a kantárszár után, amit Candax kelletlenül enged át. Jól értette vajjon? Lovagoljon el? — Kínosan — a seb sajog — nyeregbe kapaszkodik; senki sem akadályozza meg.

Így lesz ez, gondolja a burgundi: a menekülő vadat ejtik el. Vadásznak, de nem mészárolnak. Hány lépést adnak? Ötvenet? Százat? — A seb sajog; lassan, csak lépésben képes lovagolni. Nem soká fog fájni

a sebem; mikor jön már hátulról a nyíl? Mielőtt elértem az erdő peremét? Vagy pont az erdőszélen? — Menj, mondotta. Ki volt? Ő volt a király? — Miért engedelmeskedtem? Szívesebben esem el nyíltól, mint annak a tőrdöfésétől ott? — Szegény húgom, szegény húgom — miért is nem menekült el? Miért keresett meg engem? Meghalok, mint ahogy meghaltam volna nélküle is. — Itt az erdőszél, még mindig nem ért el a nyíl? — Gondicar király megfordul. Ott állanak — húga és a négy hún, az esti nap végső ragyogásában. Utána néznek — de egyik sem emeli rá fegyverét.

«Nézd», szólal meg Attila király, amikor Gondicar elérte az erdő szélét — «a nap lehanyatlik. Úgy lehet, testvéred sértetlenül megérkezik népe közé. — Ha így leszen, te mentetted meg őt.»

Ellovagol. Csak amikor már nyeregből száll sátora előtt, veszi észre, hogy még mindig kezében tartja Denghezik fia kaszáját.

Este, amikor éppen egy római szökevény, a bagauda Tamás áll előtte s leírja és ismerteti Metis erődtítéseit és helyőrségét, a király hirtelen félbeszakítja s hívja titkárát, Dionysiuszt.

«Mi a neve a burgundi nőnek, akit Ellák ejtett ma foglyul?» kérdi tőle.

Dionysius nem tudja, de siet tudakozódni utána. Mire visszatér, Tamás nincs már a királynál. — Attila maga elé mered s egy ostáblajáték figuráit mozgatja ide-oda hegyes ujjával. A deszka közepére tolja valamennyit, elválaszt egy csoportot, újra visszatolja tenyerével.

«Tanyü!» suttog Dionysius, hogy észrevétesse magát. Attila feltekint, ujjai elernyednek.

«Mit akarsz?»

«Kérdezted a burgundi nő nevét, tanyü. Ildekónak hívják.»

Attila úgy néz reá, mintha nehezen fogná fel szavainak értelmét. «Il-de-ko —» betűzi és minden szótagnál nyomatékosan felrak egy figurát a deszkalapra. «Jó-jó. — Hagyjál maganra Dionysius. —»

A következő esték egyikén történt, hogy a király nem tudott elaludni. Sokféle gondolat gyötörte s korholta magát, amiért nem hívatta Onegesiust. A görögnek nem egyszer sikerült kifejezni és feloldani azt, ami őt néma teherként nyomta. —

Metist azon a reggelen foglalta el, amikor a keresztények húsvét ünnepét akarták megülni. A fosztogatás gazdag zsákmányt hozott. Az előnyomulás eddig elég gyorsan haladt, ellenére annak az idővesztésnek, amit a helvétek és burgundiak támadása okozott. Aëtiusról nem tudtak semmit; aligha lehetett módja intézkedéseinek megváltoztatására. Galliában igyekszik majd ellenállani, ez kétségtelen. Gyorsnak kell hát lenni és ügyesnek.

Lehet, hogy kikerülhetik a nyílt ütközetet, kitérhet Aëtius elől, hogy gyorsan törjenek rá Hispaniára... Sietni kell, ez az első. Fontos másodszor, hogy Onegesiust csapatokat küldjön, mindig újabb csapatokat, amelyek fenntartják az összeköttetést a pusztával. Nem elég, ha a sereg torok, amely az előtte fekvő országot elnyeli — testének is kell lennie, hosszú, mozgékony, megfeszülő testének, mint az ugrásrakész tigrisé —

Némelykor — emlékezik Attila — aranyműveseink keleten állatokat utánoztak, oroszlánt, lovat és tigrist. A sörényes fejet pontosan ábrázolták, de a test saját-szerűen elnyújtott, erőtlén alakokban vész el. Ez nem helyes; miért nem formálták ki a testet is, amely erőt ad a harcos végtagoknak? — Ha egyszer hazatérek keletre — gondolja — készíttetek egy művésszel tiszta aranyból való tigrist, hajlékonytestű, hatalmas tigrist —

És ekkor ötlik eszébe — de mert fáradt és nem akar felemelkedni, elhajtja magától a gondolatot. Hiába, kerüli az álm; túlságos fényesen ragyognak az ablakon át a pirosas és kékes csillagok. A falak is fulasztják, a takarók. Miért is rendelkezett úgy, hogy itt a városban készítsék el a szállását, nem pedig künn, a megszokott sátorban? — Vörösen fénylő csillagok esőt hoznak, mondják a pusztán. Vörösen csillognak, mint a drágakövek. — Legyen, fel fog kelni és utánanéz a ládában — azután majd el tud aludni. A király halkán felkel, meggyújtja a tűzhely paraszán a kis olajlámpát s meghorzongva nyúl prém-bélésű selyemkabátja után, amit a szolgák odakészítettek. Az ócska bőrruhát már régóta csak lóháton hordja — Itt van — Attila motoszkál a nehéz záron — a láda, amelyben az őt személyesen megillető zsákmányt tartják: aranypénzeket az Augusta trevirorumi püspök kincseiből, lapis lazulival kirakott aranyabroncsokat — ezek Sardicából származnak és nehéz, esetlen aranygyűrűket Metisből. Avagy Mogantiacumból való? Mindegy. De itt kell lennie még egy láncnak — Attila kezei türelmetlenül kotorásznak a láda fenekén — ez nem hadizsákmány, hanem apjától, Mundzuktól örökölte. És emiatt kellett meghalnia egyik keleti királynak —

Megvan! — Attila kihúzza a láncot a csengve visszahulló gyűrűk közül. Egy láncszem leszakad. Se baj, elég hosszú így is. Itt van az övcsat, a széles csat, amelyre gondolnia kellett, hogy nem tudott elaludni. Tigris veti rá magát egy lóra, ez visszafordítja fejét, orrlíkai kitágultak a rémülettől. A ló sörényét, a tigris fejét és mancsait finoman kidolgozták. A két állat tagjait piros, ragyogó drágakövek díszítik, testük kacskaringós vonaldíszítményekben vész el. — Nem baj, azért szép. Attila a hűvös, sárga aranyláncot lassan kézcsuklójának sárgás bőrére tekeri. Szép ez a lánc, állapítja meg újból, majd az egésszel kíméletle-

nül a balmarkába ragadja s a lámpával másik kezében, elhagyja szobáját —

A burgundi Ildeko sem aludt. Hallotta az ajtaja felé közelítő lépéseket s látta a repedéseken átszivárgó lámpafényt.

«Ha isten is úgy akarja —» imádkozott — «a lépések elhaladnak az ajtóm előtt —»

Régen tudja már, hogy Ellák királyfi volt, aki Gondicar testvérének életét ki akarta oltani és hogy a lovas, aki megmentette, maga volt Attila. És hogy napok mulnak és senki sem közelít hozzá, kezdi a hún király védelme alatt biztonságban érezni magát. Néha szeretné viszontlátni; mert most, hogy halála van kötelezve iránta, már nem fél tőle. Ha egyszer megoltalmazta őt — miért ne tenné ezt meg máskor is? Némelykor latin mondatokat fogalmaz magában, amelyekkel kérni akarja, hogy bocsássa haza —

De a lépések, amelyek a folyosó végéről indultak, nem haladnak el az ajtaja előtt. Tanácstalan rettegéssel gondol arra, hogy Attila nem védelmezheti meg, hogy Attila nincsen itt, amikor kinyílik az ajtó — Az ajtó megnyílik és a király áll a küszöbön. Meglibben a lámpa fénye, amint bezárul az ajtó és lassan közelebb lép.

Ildeko felegyenesedik — «Attila király!» suttogja riadtan. Azután győz félelmén a keresztény nő önérzete, a burgundi hercegnő büszkesége. «Mit akarsz tőlem, Attila király?»

A hún nem felel. Közelebb hajlik lapos, sápadt arcával az övéhez és komoly pillantásokkal szemléli szőke, hullámos haját, szürke szemeit.

«Miért jöttél? Hogy megrémítsél? Olyan szívesen köszöntem volna meg oltalmadat — Nem tudtam, hogy ez nem oltalom —»

A hún még mindig nem felel semmit. Figyelmesen hallgatja szavait, mint akinek fontos, egyúttal pedig nehéz is felfogni értelmüket. A burgundi hercegnő hirtelen úgy érzi, talán nem is érti meg, amit be-

szél; azután eszébe jut, hogy akkoriban beszélni is hallotta latinul — kemény, nehézkés kiejtéssel. Akkor most miért nem szól semmit? Miért nem felel?

Megpróbált felemelkedni. A hún lágy, de határozott mozdulattal visszatartja; a prémkabát eközben lecsúszott a válláról s meztelen, fakó bőre kilátszott, rajta széles, piros sebforradás.

«Miért kínozol engem, Attila király?»» jajdult fel Ildeko. A félelem forró hullámában feloldódott minden büszkesége és biztonsága — tágra nyílt szemeit elöntötték a könnyek.

A hún még mindig nézte őt — nyakának nemes vonalát, összekulcsolt kezeit a térdein, amelyeket egymáshoz szorított, hogy ne reszkessenek. Lassan előhúzta a láncot, az arany láncszemeket végigpergette az ujjai között, a csatot gondosan egybeillesztette. Azután — mint tündököltek a piros kövek az állatalakokon — odahelyezte a leánynak térdére és kezeire. «Ildeko — ez ajándék», mondotta. Gyöngéden és lágyan hangzott, mint a tavaszi madárszó.

A burgundi nő a hangra figyelt, amely egészen más-ként csengett, mint ahogy tartott tőle; a félelemtől még elfogulva, tétovázott a köszönettel. Csak pillanatok múlva tekintett fel.

Attila eközben már eltávozott.

Gallia földjén

Földig hajolt — sőt kevés hiányzott, hogy nem borult le és nem érintette homlokával a padlót. És ha végül nem is cselekedte meg, amikor ismét kiegyenesedett, majdnem bocsánatkérő mosolygás jelent meg barázdás arcán.

«Bocsáss meg, tanyű! Annyira megöregedtem, hogy kelet szokásai már nehezemre esnek.»

«Nem kívántam más köszöntést», szólalt meg Attila király. «Jer közelebb, Sangiban!»

Az alán újból elmosolyodott. «Jól esik, király, a te ajakaidról hallani a nevemet. Úgy ejted ki, mint valaha apám — »

«Miként hangzanék másképpen?»

«Itt hosszú idő óta Sangibanusnak neveznek,» válaszolt az alán, nem minden tetszelgés nélkül hangsúlyozva a római szóvégződést. «De», fűzte hozzá szaporán — «nem szeretném, ha te is így hívnál — »

«Sajátszerű», jegyezte meg a hún fejedelem, «sajátszerű: a te nevedhez hozzá lehet illeszteni az idegen végződést, az enyémmhez nem.»

«A római nyelv — » — kezdte Sangiban, de rögtön abba hagyta, amint észrevette Attila arcán a türelmetlenség kifejezését. — «Tanyú, rendelkezéssel velem; azért jöttem, hogy felajánljam neked szolgálataimat.»

A hún kutatóan nézett rá. Tekintete rövidebb ideig nyugodott a barázdás, sápadt arcon, mint a rövid római ruhán, a szandálokon, és a csinos, könnyű fegyverzen. Végül szemeit másodperceken át a kis aranykeresztre szegezte, amely az alán mellén függött.

Kereszt megérintette ujja hegyével. «Keresztény vagy?» Az alán elvörösödött. Tenyerével a kereszt után tapogatózott, mintha még gyorsan el akarná rejteni.

«Attila király, én majdnem negyven éve élek Galliában. Okosságból sok mindent megtesz az ember, ami nem szíve szerint való.»

«Tehát keresztény vagy?»

Az alán vállat vont. «Külsőleg. Csak kifelé. — Azonnal el fogom hajítani a keresztet, amint Galliát meghódítottad.»

«Miért?» Attila félig lehúnyta szemeit. «Talán a keresztény isten hatalmas isten — talán veszedelmes megharagítani.» Onkéntelenül a sámánpapok tompa ráolvasóhangján kezdett beszélni.

Az alán hüvelyk- és mutatóujjával letépte melléről a keresztet; csörrenve hullott az a földre. «Ha isten

ostora kegyes hozzám», mondotta és meghajolt a hún előtt — «kitől kellene tartanom?»

Attila mereven nézett reá. Az a mód, amivel oly könnyen és ügyesen tudott válaszolni — és amit természetesnek tartott volna hármely római vagy görög részéről — megdöbbsentette fajából származótól. Mióta gyakorolják a szarmata lovasok a beszéd művészetét? Mióta simul a hún nyelv ily könnyen agyafurt gondolatok kifejezésére?

Az alán Sangiban megtanult úgy beszélni, mint a rómaiak, de nem felejtett el olvasni a hún arcából s így rögtön érezte, hogy hibát követett el.

«Negyven év óta», ismételte megváltozott hangon, «élek Galliában. Jó ország — semmim sem hiányzott, csak a puszták vilhara — Most, Attila király, hogy seregeid megjelentek határainkon, már ezt sem nélkülözöm. Mert a te akaratom olyan, mint fergeteg a síkon.»

«Akaratom az enyém —» válaszolt Attila röviden, hún közmondással, amelynek azt kellett kifejeznie, hogy nem hajlandó terveiről és szándékairól beszélni. Az alán hallgatott egy pillanatig. «Emlékeztessz apádra, Mundzuka, az én barátomra —» kezdte óvatosan. Figyelte szavainak hatását; nem folytatta.

A hún király előhúzott egy kést az övéből s ujjaiával könnyedén végigsimított az élen. «Ez a kés», mondotta lassan, «apám, Mundzuk kése volt.»

Sangiban bólintott. A köpenye alóli tarsolyból gondosan kibontott egy sötét bőrből készült késhüvelyt, amelyet művésziesen kidolgozott tarka szíjak ékesítettek. «Ez a kés hüvelye —»

A hún beleillesztette a kést a bőrtokba. «Jó, hogy ez a hún kés Galliában találta meg hüvelyét. Apám, Mundzuk beszélt egyszer rólad, Sangiban.»

«Elváltak kés és a hüvely», szólalt meg elgondolkozva az alán, «amikor a nyugati gótokkal elindultam új birodalmat keresni s apád Mundzuk visszamaradt Rua királlyal. Gyakran akartam hazatérni; most már

elkéstem vele. Nemcsak késő már, de szükségtelen is, amióta Mundzuk barátom kése eljött Galliába.»

Sok minden volt az alán beszédmodorában, ami a királyt emlékeztette az asszonyoknak a puszta peremén énekelt dalaira. Kísértést érzett, hogy maga is ebben a hangnemben válaszoljon. Nem ezen a módon beszélt Rua király is barátaival? Nem így mesélt Mundzuk is fiainak kelet királyairól és a Nagy falnál vívott háborúkról?

De Attila nem keleten harcolt. — Az ő feladata: megelőzni Aëtiust és a rómaiakat — és ezért vágta el Sangibanus körülményes-ünnepies szavait Attila nyers kérdése:

«Milyen előnyöket akarsz hát eladni nekem, Sangiban?»

Az alán összerezsent; a kérdés a maga világos éles-ségével annyira meglepte, hogy rögtön válaszolni sem tudott. Úgy látszik, a hún modor, — gondolta magában, — ugyancsak megváltozott, mióta negyven év előtt elhagytam a puszta —

«Eladni?» kérdezte végül s annyira felvonta szemöldökét, hogy homlokán mély ráncok keletkeztek. «Miért eladni? Nem magától értetődő, hogy a hún seregnek — hogy Mundzuk fiának segítségére akarok lenni?»

«Jó, hát nem eladni», hagyta jóvá Attila. Úgy látszott, békességesen kerülni akar minden vitát.

«Beszélj.»

Az alán bólintott, keresztbe fonta karjait s kihúzta magát, amint a rómaiaktól látta, ha Arelatumban vagy Aurelianiban tanácskoztak.

«Meggyőződtem róla, Attila, milyen nagy a sereged.» Attila gyanakodva hallgatott. «Tehát eléggé nagy ahhoz», szólalt meg aztán, «hogy az én oldalomon biztosabbnak érezd magad, mint a rómaiakén.»

«Olyan nagy, hogy meghódíthatod vele a világot!» kiáltott fel Sangiban lelkesülten. Oreg, ravasz arcát az asztal fölött a másikhoz közelítette, aki önkénytelenül visszahúzódott. «Senki sem tudja, Attila ki-

rály, hogy idejöttem hozzád», suttogta jelentősegteljesen.

«Tehát?»

«Ha én ma alánjaimmal csatlakoznám hozzád, az természetesen gyengítené ellenségeidet. De ha harc közben hagyom ott őket — vagy ha — egy város kapuit nyitnám meg, amely ellent akar állani —? Ez megsemmisíthetné ellenségeidet!»

«Bízna benned a rómaiak? Bízna Aëtius?»

A kérdés csendesén, nyugodtan hangzik el, mintha olyan dologról lenne szó, amelynek később talán nem lesz semmi jelentősége.

«Aëtius úgy bízna bennem, mint sajátmagában.»

A hún király felugrik. Mindkét tenyerével az asztalra támaszkodik s úgy látszik, nem tudja elég gyorsan kimondani, ami foglalkoztatja; mielőtt Sangiban válaszolhatna, már zúdul a következő kérdés a megelőző után.

«Biztosan tudod, hogy Aëtius még nincs Galliában?»

«Igen —»

«Meg kell érkeznem a nyugati gótok földjére, mielőtt szembe tud állani velem. Aureliani városa útban fekszik. Ismered Aurelianit?»

«Igen —»

«Meg tudod nyitni kapuit, amikor odaérkezem?»

«Én —»

«Nem szabad feltartóztatniok. — Mennyi harcosod van?»

«Pillanatnyilag kétezer, de —»

«Azonnal megindulok Aureliani ellen. Vannak embereid, akik ismerik a vidéket?»

«Természetesen.»

«Szükségem van két vezetőre, akik követeimet Theodorichhoz kalauzolják. — Maguk is odatalálnának, de talán gyorsabban érnek célra, ha vezetőik vannak —»

«Mikor álljanak rendelkezésedre?»

«Ma. Azonnal. — Mikorra tudsz visszatérni Aurelianiba?»

«Amikor kívánod.»

«Még ma. Rögtön. — Vedd ezt.»

«Mi ez?»

«Pénz.»

«Pénz? Mire a pénz?»

«Sangibanus!» Attila gúnyosan hangsúlyozza a római szöveget. «Az árulókat meg kell fizetni.»

Az alán barázdás arca szomorú grimászra torzul. «Ha én népemnek és barátom fiának segíteni akarok, miért nevezed azt árulásnak?» — Ujjai a pénz után tapogatódnak, míg tekintete a király ismét megnyugodott arcára tapad.

«Mint hogy te Aëtium elárultad — ki tudja, nem fogsz-e engem is elárulni, ha nem fizetlek meg eléggé?»

Az alánnak eszébe jutott az a mondás, amit a papok szoktak használni a vértestvériség szent szertartásakor. Természetesen nem emlékezett már pontosan rájuk, hiányzott néhány vers, de azért elkezdte: «Eszébe jutja meg őket, szél szárítja meg őket. Egy-akarat legyen egy-azon pusztán, mint az anya egy-vére, az apa egy-vére —»

Attila lehúnyta szemeit. Amikor ismét felnyitotta, elkerülte az alán tekintetét és az ablakhoz lépett.

«Három hét múlva seregemmel Aurelianus városánál leszek.»

«Ez lehetetlen! Nem ismered a távolságot!»

«Ismerem. Lehetséges. Ott váltsd be ígéretedet.» Ilabozott. Egy-akarat egy-azon pusztán visszhangzott benne a vers, lenyűgözően ismerősen ebben a környezetben, amely idegenségével nyomasztólag nehezedett rá, bármennyire nem is akarta beismerni. Talán túlságos szigorúan ítélte meg az alánt? Majdnem akarata ellenére búcsúztatta azzal a köszöntéssel, ami a hun szokások szerint még egy király részéről is megillette apjának barátját: «Legyünk egymásnak, mint paizs és lándzsa egyazon karon, atyám Sangiban.»

Amikor a sereg Metisből Scarpona felé vonult, forróan tűzött a nap a kék égről, holott csak most kezdődött április. A nyugati égaljon szürke és fehér fellegek tornyosultak s esőt ígértek a következő napokra. — A sereg zöme a régi római országúton menetelt. Oldalbiztosító járőrök és a hátvéd fosztogatták jobbra és balra a falvakat, amelyeket nagyobb időveszteség nélkül elérhettek. Az ilyenkor elmulasztott órákat gyors lovaglással pótolni lehetett; a fősereg, megterhelve a szekerekkel, amelyek az asszonyokat és az élelmet szállították, elég lassan haladt.

Burgundi Ildeko lovat kért, amikor más foglyokkal együtt szekérre ültették. Nem fog megszökni, ha lovat adnak neki, ígérte; nem bír órákig kocsin ülni; szokva van a lovagláshoz.

Az öreg Hormidak, akinek felügyeletére bízták az asszonyok szekereit — («annyira elvénültem, hogy más feladatra már nem vagyok való?») — úgy hallgatta panaszait, mintha nem értené. De a törpe Zerkon, aki együtt utazhatott az asszonyokkal a kocsin, hogy felvidámitsa őket — Vard, a suomi-i nő szorított neki maga mellett helyet — a déli pihenő alatt előrelopódzott a királyhoz.

«A burgundi nő», suttogta, «szeretne egy lovat, tanýű. Nem akar a szekéren ülni.»

A király elnézett fölötte, mintha észre sem venné — és lehet, hogy valóban így is volt, mert gondolatai Valamir keleti gót királynál időztek, akít egy hírnőkkel éppen most hivatott magához. A keleti gót úgy vezette törzsét, mintha holmi jelentéktelen zsákmányhadjáratról volna szó és nem alkalmazkodott semmiféle szilárd tervhez. Úgy tett, mint aki Galliát a saját szakállára akarja meghódítani. De a hún sereg nem hódító germántörzs, Attila nem egy kis törzsi herceg. Néhány kedélyes kardesapással, mindig nevető ábrázattal még nem fogják legyőzni Aëtiust és a régi Rómát.

A keleti gótnak ide kell jönnie, beszélni fog a fejével. Ardarich vegye át az elővédet. A gepidák elővigyázatosabbak — lehet, talán kevésbé bátrak. Ez azonban nem árt, amennyiben megbízhatóbbak.

«Nem megmondtam: most kerülni kell a harcot? Miért nem tértetek ki tegnap a helvéteknek? Kétszáz keleti gót elesett. Meghallhatnak, ha úgy tetszik; nem is érdekelték mást. De most kétszáz emberünk hiányozni fog, amikor Aëtiussal megütközünk —»

«Uram!»

«Igen? —» Attila felrezzent. A szavak, amelyekkel félig hangosan gondolkozott, elhalnak az ajkán. Félig hűnyt szeméit kinyitja s a keleti gót helyett a szercesen torzalakját látja maga előtt.

Kezével magához vonja. A törpe térdéhez símul; kézcsuklóján és bokáján ezüst perecek csengenek, aminőket Bizáncban az előkelő hölgyek viselnek.

«Uram —»

«Mi volt az, amit mondani akartál, kis Zerkon?»

«Uram, a burgundi nő —»

Attila felemeli hosszú, sárgás kezét — úgy látszik, mintha meg akarná símogatni a törpe fejét — de aztán eltolja magától kezefejevel. «Hagyd az asszonyokat!» mondja. De a hangja szelíd.

Az úton cseresznyefák százai virulnak.

A fű zöld és buja, amelyet nem lehet a pusztán találni. A patakok sietnek; nem kanyarognak lomhán, mint a keleti síkságokon.

Sajátságos országút; sajátságos ország. A levegő lágy és meleg, a nap ragyog és még sincsen forróság. Nyugatról gyöngye szellő lengedez, alig borzolja fel a kis, bozontos lovak sörényét, alig mozdítja az asszonykocsik tarka szalagjait és szíjait. Mégis símogatja az arcot, felüdüti a szemet —

Az országút nem feneketlen, vizes és híg, mint Panonniában; nem olyan kegyetlenül kemény és köves,

mint Thessaliában — de nem is poros és nem egyhangú. Sötéten és bársonyosan vezet a zöld földet — szelíden vezet, csalogatóan a viruló halmok között.

Ott, ahol a fiatal bükkerdő végződik — a ló patája szinte elmerül a mult ős zörgő, sötétvörös avarjában — ahonnan váratlan, messze távlat nyílik a barátságos tájra, megállítja lovát a király s hagyja a menetet elvonulni.

A völgyben, amelyet keskeny, lapos folyómeder választ el tőlük, paraszt szántja a nehéz, fekete földet. Nedves pára száll fel a talajról. Amikor a földművelő meglátja az elvonuló sereget, megállítja ökreit s szemeit tenyerével árnyékolva áttekint. Pár pillanat s keze ismét az ekeszarvát fogja.

Ma szánt, gondolja Attila. Holnap vetni fog. Vajjon beérik-e a vetés az aratóknak? Ki fog aratni?

Denghezik lovagol el előtte, vezeti galon-harcosait — villognak a meztelen kaszák — megkérdi egy pillantással, mellette maradjon-e. Apjának alig észrevehető fejrázására tovább vonul, vissza se tekintve.

De Attila megfordítja lovát, utána néz. Kaszák, gondolja, kaszák; de nem aratásra. Embereket levágni, arra valók ezek a kaszák.

Később egyszer majd meg kell tanulniok ezeknek a kaszás lovasoknak a gabonát is levágni. Denghezik ért hozzá; majd megtanítja őket.

Később, később. — Még nincs mit levágni, még virágzásban a táj.

Itt jó Ellák. Viruló táj, vagy aratásra érett föld — ő neki mindegy. Hormidak mellette. Megvénült, — csak a háború tartja benne a lelket. Ha nem volnánk hadjáraton, már meggyújtották volna a máglyáját.

Irnák, a gyermekifjú. Erre néz — de nem látja a királyt; szemciben más kép tükröződik. Attila önkénytelenül hátrafordul, megnézni, mi nyugozta le a fiú figyelmét. De nincs itt senki. Nincs egyéb viruló cseresznyefáknál —

Egy csapat germán. Énekelnek. Ugy legyen, emellett állítólag jól lehet lovagolni. De ezek közben himbálódznak a nyeregben, ez pedig rossz, kifárasztja a lovat. Holnap meg kell tiltani.

Most következnek a zsákmány-szekerek. Gyűjtik a zsákmányt s magukkal viszik — mértföldeket nyugatnak, mértföldeket keletnek. Ez nem lényeges. Mi a lényeges? Megelőzni Aëtiust, felülmulni Aëtiust.

Végül jönnek az asszonyok járművei. A pusztai falpalotában várja hazatérését Kerka királyné. Carnuntumban visszamaradt a gepida hercegnő, Erelieva. «Vagy én, vagy a suomi-i nő», mondotta. Nos, a finn nőt jobban lehet használni a haditáborban. a sebeket varázslatos ráolvasással gyógyítja. Persze Erelieva nyíllal eltalálja a galambot a levegőben. De erre a férfiak valók —

Itt van a suomibeli asszony. Kocsijának bőrfedele alatt guggol, mint akit zavar a napfény. Nappal alszik, éjjel virraszt — mint a macska.

És itt van még egy kocsi. A burgundi nő? Igen, a burgundi nő.

Attila megindítja lovát. A hirtelen mozdulat, amelylyel megsuhintotta lovaglókorbácsát, eltalálja egyik ágát a fának, ahol állott. Amint lova megindul, hal-
kan záporoznak rá a fehér virágszirmok.

Így látja őt meg a burgundi nő és az a sajátoszerű gondolata támad — alap és összefüggés nélkül — talán, ha megsebesülne, ápolni tudná — A király szorosan a kocsi mellé léptet. Egyik kezével visszatartja lovát, amely nyugtalanzkodva követné a sereget, másik keze térdén nyugszik. Ismét oldalt ül a nyeregben, mint a nők; arcát a kocsi felé fordítva.

Látja, hogy a lány viseli a láncot, amit neki adott. De nem mint nyakláncot hordja, hanem mint övet — keble alatt villog az arany tigris, övcsatul.

Csodálatos ez, zavarba ejtő. Annyira karcsú, hogy a nyakláncot övként tudja hordani? Ezt a csatot

ki kellene kapcsolni s helyette összekulcsolt kezeit tenni oda —

«Király —» szólal meg a burgundi hercegnő és rámutat a láncra. — «még nem tudtam megköszönni ajándékomat. Látod, viselem.»

A király bólint. «Lovat akartál?»

A burgundi nő elpirul. «Ki mondta neked? — Kértem, de megtagadták.»

«A törpe Zerkon mondotta el.»

A király intett. Figyelmesen nézte, amint elővezették a lovat és a burgundi hercegnő kiszállt a kocsiból és nyeregbe lendült.

Egymás oldalán lovagoltak a hosszú, sötét úton, amely a bükkös dombról a völgy mélyébe vezetett. Egyikük sem beszélt.

Csak egy óra múlva — a nap már a nyugati dombok mögé hajolt — ösztönözte Attila gyorsabb haladásra lovát, hogy ismét az élre kerüljön.

Ildeko utánanézett, amint kis, szürke lovával továbbgátatott az aranyzöld, virágzó mezőn.

Huszonegy mértföld Metistől Scarponáig, további tizenöt Tullumig, negyvenegy Caturigesig; és akkor még hatvanhat Durocaturumig. Hatvanhat — ez három teljes napi menet a seregnek. A türelmetlenség nem használ; gyorsabban nem tudnak haladni a csapatok. Ha egyszer Durocaturumban lesznek, marad idő rövid pihenőre — talán! Ez is a hírektől függ, amiket kapni fog.

Attila nem lovagol be a városba. Künn, egy terephullám tetején, amely alig magasabb a tábornál, állíttatja fel sátorát. Alig ütik fel a sátrat, zuhogni kezd az eső, amely egész nap a fejük felett lógott az égen. A párás levegő elbágyasztotta a sereget, kedvét vette a lovaglástól. Ahol hiányzik a lelkesedés, a parancs nem sokat segít; így esett meg, hogy este lett már, mire megérkeztek Durocaturum elé.

«Még ma megkezdjük a zsákmányolást?» kérdezte a sötét Ellák, aki Candax kíséretében lépett a király sátorához.

Mindkettőjük átázott bőrködmönéről csepegett a víz. Attila megjegyezte magának, hogy Candax a hadjárat kezdete óta mindig Ellák társaságában látható. Egykor, még Rua király és Bleda életében ugyanilyen buzgón kereste az ő — Attila barátságát. Már az utódom fontos neked, szarmatafőnök?

A bosszúság, ami a hosszú, lassú — túlságosan lassú — lovaglás alatt gyülemlett meg benne, dühilé forrott fel. Meg kellene ölnöm ezt a szarmatát, a vérét akarom látni. Még itt vagyok én; mit törődik Ellákkal? Azt hiszi, Ellák le tudja győzni a római birodalmat? Hogy Ellák ellent tud állani Aëtiusnak? Erre én vagyok képes, egyedül én, Attila! — Ellák harcol, de nem gondolkodik — Attila mindkét kezével megragadja a sátorfedő széléit és rojtjait. Egész esőpermeteg zúdul fejére, a vízcseppek alacsony, sárgás-fehér homlokára tapadnak, mint verejtékgyöngyök. Ügyet sem vet reá, rángatja a sátorlapot, rázza a hajlékony sátorpóznát.

«Megkezdeni a zsákmányolást? Még ma? — Nem. Az emberrek fáradtak. Aludjanak.»

«Megteszik, tanyü, ha értesülnek arról, hogy holnap lesz még idejük a fosztogatásra —»

«Tökfilkók! — Aludjanak, ha fáradtak. Fosztogatni! Nem fosztogattak már eleget?»

A király tekintete hirtelen merevvé válik, egy pontra irányul, egy emberre, aki a tábor utcáján közeledik. Végre, gondolja, végre! Eudoxius!

De valóban Eudoxius? Igen, Eudoxius, római egyenruhában. Azt hiszi a bolond, hogy így olyan, mintha római katona volna?

Ellák még itt áll; Candax is. Mit is akartak tőle? A zsákmányolás, igen —

«Életetekkel feleltek, Candax és Ellák, hogy egyetlen ember sem távozik a táborból!»

Hangjának szelíd símasága oly vésztjósító, hogy mindketten — Candax és Ellák — megrettennek s visszalépnek a sötétségbe.

Eudoxius közben megérkezett.

«Mindig gazembernek tartottalak», szólítja meg a király és türelmetlenségét nehézkes latinságának megfontolt szavaival palástolja. «De még ostoba is vagy.» Begörbített ujjával gyors mozdulatot tesz, mintha rá akarna koppintani a másik fegyverzetére; de mégsem érinti meg.

Eudoxius orvos öntudatosan és tetszelgően mosolyog, mint aki biztos a király elismerésében.

«Ez a te álöltözeted, mint kémnek?» rivall rá Attila indulatosan. «Azt hiszed, akad római, aki a te nyomorúságos alakodat katonának véli?»

Az orvos megdörzsöli hosszú, csontos ujjait. «Miért ne?» mondja. «Bizonyára igen, ma éppenséggel.»

A hún fejedelem úgy érzi, az orvos aligha merészelné gúnyolódni vele. Bizonyára fontos jelelni valója van, különben nem engedné meg magának ezt a hangot.

«Beszélj.»

«Nagy király, ezt a fegyverzetet jogosan hordom. Mert én Arelatumban voltam, ahol a praefectus praetorii, Tonnantius Ferreolus sok mással együtt felavatott az ország védelmére.»

«No lám!» Gúnyos kacaj lappang Attila hangjában, bár alig húzza félre az ajkát. «Nem találtak különbet náladnál?»

Az orvos vállat von. «Nem vagyok túlságosan erőteljes», mondja kelletlen nevetéssel. «A mesterséghez sem értek. — Nos, Attila király! Az a hír, hogy Ferreolus hozzám hasonló embereket toboroz a védelemre — ez a hír nem a legjobb, amit hozhattam?»

«Nincsenek csapatok Arelatumiban?»

«Majdnem semmi.»

«Érkezett a nyugati gótoktól üzenet Tolosából?»

«Semlegesek akarnak maradni; kívánni a végét, mondják.»

«Így mondják Arelatumban?»

«Ez hallik a praefectus környezetében.»

«Várható segítség Rómából?»

«Aligha. Hallottam panaszkodni a tiszteket, hogy a senátus nem enged elvonni csapatokat Itáliából.»

«Jól van, jól. És a bagaudák? A csőcselék, amit ígértél volt nekem?»

«A Ligernél egyesülnek, hogy seregedhez csatlakozzanak.»

«Lépjenek Sangiban parancsnoksága alá. Sangiban a Ligernél áll embereivel.»

«Uram, negyven mértföldre innen találkoztam egy hírnökével. Átvettem az üzenetét. Légy nyugodt, izeni Sangiban. Mihelyt odáig nyomulsz, Aureliani kapui megnyílnak előtted.»

«Jól van», mondja Attila ismételten. «Ha Aëtius nem jó segítségükre, nem kell sietnünk, jól van. Lassan lovagolunk tovább. A seregnek pihenésre van szüksége. Ha három hét alatt elérjük Aureliant, éppen elég lesz — Eudoxius, meg vagyok veled elégedve.» Elgondolkozva hallgat. Aztán, míg ujjai egy ezüst serpenyő fogójával játszanak, a gyanakvó kérdés: «Ferreolus tehát nem vár segítséget Aëtiustól?»

«Azt hallottam», feleli a kém, «hogy Itáliából nem küldenek csapatokat. Nehány nap múlva Aëtius egyedül érkezik az arelatumi főhadiszállásra —»

A hún ujjai egyszerre megszűnnek játszani, mintha megmerevedtek volna. Szája csúnyán és petyhüdtten megnyílik; széles, lapos arca nevetséges volna, ha hirtelen ki nem ülne rajta egy olyan fájdalom, amin nem lehet gúnyolódni. Feláll, ingadozik, mintha ittas volna. Mint akinek támaszra van szüksége, mindkét kezével megragadja Eudoxius vállait.

«Tehát —» kérdi rekedten, elváltozott hangon — «Aëtius ma már Galliában van?»

«Ma, vagy holnap», feleli az orvos, «meg kell érkeznie Gallia földjére.»

«És te csak most mondd ezt?»

«Minthogy egyedül lesz, tanyü, csapatok nélkül, azt hittem —»

«Azt hitted, te hülye — te hülye — hogy értetlek, bagaudákért harcolok? Magamért? A húnokért? Aëtius ellen harcolok! Aëtius ellen, hallod-e! — Nem akart barátom lenni — a római fennhéjázás! Nem én velem harcolni, inkább ellenem! — Az egyetlen hadvezér a föld kerekén rajtam kívül. — Deliberandum est. —»
«Deliberandum est?» dadogta a mérhetetlenül elré-
mült orvos.

«Megfontolandó», kacagott harsány gúnnyal a hún — olyan, mintha megőrült volna — örült valóban — hogyan meneküljön előre? — «Megfontolandó, vajjon a sors nem ellenségekül teremtett bennünket, őt, a gőgös rómaiakat és engem, a pusztá démonát. Deliberandum est. Mit? Megfontolni? — Római, megfontolni. Én harcolok, nem fontolgatok. Gyűlölök — harcolok.» Úgy tört elő ez a szó, mint fájdalomkiáltás. Az orvos tágranyílt szemekkel meredt reá. Érti Attila kezét vállain, a nyakán. Segítségért szeretne kiáltani. De van segítség Attila ellen Attila táborában? Megkísérli észrevétlenül kiszabadulni a király kezei közül. «Megfontolni. Megfontolom, hogy nem használhatlak, kém! Összeviszsa fecsegsz Ferreolusról és Sangibánról s majdnem megfélemedkezel Aëtiusról! Nem használhatlak!»

«Uram!» suttogja nyögve az orvos, mert érzi, mint szorulnak mind feszesebbre a nyakán Attila ujjai — «engedj utamra!»

«Római katonai egyenruhát viselsz, te hitvány! — Menni akarsz. — Te római alattvaló vagy. — Menni? — Mehetsz. Hogyne — menj —»

Nem néz reá. At rajta a sötét sátorfalra mered, mintha ott látná ellenfelét, egyetlen ellenfelét. —

De kezei, a vonagló, feszülő ragadozókarmok nem engedik el az orvos nyakát. Nem tud róla.

Az áldozat nyöszörög. Nem hallja.

«Galliában vagy már, Aëtius — már Galliában —»

Halkan himbálódzik talpain ide-oda. A sötét sátorfalon, amelyre szeméit szegezi, megjelenik a büszke, nemes római képe. Féltékenység — fájdalom — csodálat — gyűlölet — Himbálódzik erre, amarra. Görcsösen kapaszkodik Eudoxius nyakára. Évek óta emek a napnak él, amelynek most el kellett jönnie. Én leszek kettőnk közül az erősebb, Aëtius?

Ha csak gondol a nevére, lágyan zeng az, mint egy női név. Ha kiejti a nevet, sebez, mint a tör.

«Aëtius» — rikoltja. — Mint aki esztét veszítette. Kezei fojtogatnak, küzdenek áldozatának ellenállásával, anélkül, hogy tudatában volna —

Az ellenállás hirtelen megszűnik. A király előre tántorodik. Szétnyitja kezeit; közülük egy alacsony, szárnalmas test zuhan a földre kékes-vörös, szederjes ábrázattal.

Majdnem reáestem — gondolja undorral Attila.

Több gondolatot nem veszteget a megfojtott emberre.

«Húnok! Gepidák! Alánok! Keleti gótok! Rugiak és és turcilingiak! Herulok és scyrek! — Láttok valamennyien? Hallotok mindnyájan?»

Nem kiáltják az «igent» — üvöltik, tombólnak. A dombon áll, a tűz fényének ragyogásában.

«Attila! Attila!»

Az ordítás behallatszik Durocaturumba; ott egy halovány püspök tartja reszkető kezében az oltári szentséget, áld és újból áld és beszél a tömeghez, amely előtte térdel, mindig ugyanazokkal a szavakkal: «Imádkozzatok, imádkozzatok, akkor nem hagy el bennünket az Ur!» Kinek a hite erős eléggé? Nem halljátok a pogányok ordítását? Isten messze van — «Fáradtak vagytok?» harsog Attila. «Egy órája azt mondtam, ne fosztogassatok, aludjatok. Nincs idő

a fosztogatásra, de alvásra sincs. — Most nem parancsolok. Itt a lovam, még ma éjjel tovább indulok. Aki követni akar, tegye. Aki pihenni akar, pihenjen és reggel kövessen. — Sietnünk kell!»

A tűzfényben látják, amint a hún király felül kis szürke lovára és lassan nekivág az országútnak. Nem néz körül, nem áll meg. Nem hallja a tolongást, a kiabálást a lovakért és fegyverek után, a lármát, a sátrak bontását, a kocsikerekek nyikorgását.

Egy óra múlva pusztá a tábor. Egy sem akadt, aki ne követte volna.

Még az éjjel megteszik a fele utat Catalaunumig. Itt mégis kell rövid pihenőt tartani; a lovak felmondják a szolgálatot, amikor még a lovasok energiája töretlen. Estére kelve érik el Catalaunum városát. Nincs zsákmányolás — sietni — sietni.

A következő napon a catalaunumi mezőkön vonul a sereg. «Ez itt —» Attila maga mellé inti Ardarichot és Valamirt — «ez itt csatatér».

Mindkét germán fejedelem meghúzza a kantárszárat és szétnéz a szelíd halmokon.

«Csatatér, de ellenség nélkül», mosolyog Ardarich. És Valamir nyílt, kissé durva vonásain gondtalan vídamsággal, nevetve: «Megkérjük Aëtiust, jöjjön ide a seregével!»

Attila mintha nem is hallaná őket. «Itt», mondja és jobbra mutat, «neked kellene vezetned a jobb-szárnyat, Ardarich. Arra a dombra támaszkodik keleti gótjaival Valamir. Én a centrumot vezetem.»

Most Valamir hangosan felkacag. «Attila király! Komoly esetben még soha sem csináltál ilyen pontos csatatervet. Minden úgy ment, ahogy mennie kellett.»

«Gyorsan haladunk s azt mondják, a római sereg még messze van», fontolgatta Ardarich. Ó, aki óvatosabb Valamirnál, Attila szavait nem fogja fel egyszerűen henye elmeséltatásként. Éppen elég gyakran tapasztalta, hogy van értelme látszólag jelentőség-

nélküli szavainak is. «Más híreid vannak, király? Közelebb volna az ellenség, mint hisszük?»

«Nem» — felel a hún fejedelem, végignézi a mezőn s úgylátszik, még mindig azzal van elfoglalva, hogy gondolatban felállítsa és csoportosítsa csapatait. «Nem, nincsenek híreim — De ez itt olyan, mint egy csatatér —»

Harminchárom mértföldet tesz meg a sereg egy nap alatt — Catalaunumtól Artiacáig. De a túlerőltetés megbosszulja magát. A germánok, halálra fáradva, pihenőnapot kérnek.

— Lehíjhatatlan!

— Nem bírjuk tovább!

— Mennie kell —

Végül is megegyeznek. Attila hozzájárul a rövidebb napimenetekhez; ma csak tizennyolc mértföldet kell megtenni, csak Trecáig. Trecában talán egy félnapi pihenő, a szerint, milyen jelentések futnak be Sangibantól.

Igy érkeznek a következő este Trecába, abban a pillanatban, amikor Lupus püspök kétségbeesetten és tanácstalanul Aëtius barátjának éppen annyira kétségbeesett és tanácstalan levelét — amelyet az imént hozott egy lovas küldönc — a kezében tartja.

Amikor a főhadvezér — úgy lovagolt, mint az ördög, Isten a tanuja — Itáliából a provinciába érkezett, a Gondviselés küldöttjeként fogadták. Ez jól esik, növeli önbizalmát; az önbizalmat, ami e pillanatban egyedül saját okosságára és két és fél — oh, kacagni kellene! — két és fél légióra támaszkodik!

Valentinianus császár ezalatt Rómában és Ravennában díszszemlét tarthat az Itáliában nem foglalkoztatott, de okvetetlenül szükséges csapatok felett. — Nem gondolni rá — csak nem gondolni erre! Sokkal fontosabb dolgokon kell töprengeni.

Amidőn Arelatumban, a praetorium előtt leugrik a

lováról, az egyik katona felismeri. Felkurjant s térdre rogy előtte.

«Itt vagy hát, patricius! Gallia meg van mentve!» — És a többiek ugyanezt kiáltozzák újongva.

Megtisztelő ez a bizodalom, gyermekeim. Két és fél légiónk van, tudjátok-e ezt? Két és fél légiónk és — talán, de nem egészen biztosan — némi segédcsapatok. És az ellenfelünk Attila. Tehetek-e csudát? «Hol van a praefectus?»

Kivilágított ablakra mutatnak s felvezetik a lépcsőn. Amint a szobába lép, két ember emelkedik fel, egyik katonás tisztelgéssel, a másik reszkető, fehér aggasztván kezeivel az asztalra támaszkodva.

«Ez itt, főhadvezér», mondja Tonnantius Ferreolus praefectus, «Anianus, Civitas Aurelianinak püspöke.» A patriciust rémület dermeszti meg. Ebben a pillanatban ő is reszket és keze támaszt keres.

«Aureliani püspöke?» Azt jelenti — azt jelenti ez, hogy Aureliani már nincs — a mi birtokunkban?» Anianus püspök elsímítja gyér haját fehér halántékairól. «Nem, patricius. Aureliani még nem nyitotta meg kapuit. És most, hogy itt vagy, mindnyájunkon segíteni fogsz.»

A patriciusnak sikerül haloványan elmosolyodnia. «Tehetek csodát, püspök?»

«Te nem —» válaszol komolyan a püspök. «De talán mindannyiunk beléd vetett hite előidézheti a csodát.» Ferreolus praefectus jelentéseket és listákat vesz elő, de Aëtius elhárítólag int. «Előbb a püspök jelentését», mondja hevesen.

A püspök összekulcsolt kezei fölé görnyedt. «Félórával előttem érkeztem Arelatumba, főhadvezér. Valamennyi római hatóság elmenekült Aurelianiból, amikor értesültek a hűsereg közeledéséről. A meg-rémült nép csak hozzám folyamodhatott. Védtelenek vagyunk! Ments meg bennünket!»

A patricius maga elé mered, barázdás homlokkal

számít, mérlegel. «Mennyi ideig tarthatja magát Aureliani?»

«A mult évi aratás gyenge volt, uram! Kevés az országban az élelem. Az erődítések rossz állapotban vannak —»

«Meddig? Kérdeztem!»

Az aggastyán megretten. «Pár hétig — talán pár hétig tarthatjuk magunkat —»

«Ferreolus! Az utolsó jelentés a húnok előnyomulásáról?»

«Útban Metistől Scarpona felé.»

«Nem tudnak repülni, ezek az ördögök. Időnk van. — Jelentések a frankokról?»

Ferreolus vasszürke katonakoponyája a papírok fölé hajol, mintha el akarná kerülni, hogy szemébe nézzen a hadvezérnek. «A frank harcosok felerésze az előzőtt Childerich herceg vezérlete alatt, aki Attilával visszatért, csatlakozott a hún sereghez.»

Aëtius ajakai, amelyeket vonallá szorított össze, alig tudják kiejteni a következő kérdést — a kérdést, amelyre a választ úgylis előre tudja —

«A hún zsoldosok?»

«Átpártoltak az ellenséghez.»

«A gall lakosság?»

«Valamennyi bagauda nyíltan vagy titkon Attila szövetségese.»

«Legalább Sangiban alánjai megbízhatók?»

Némán keres ki Ferreolus egy levelet a papírjai közül, azt a levelet, amelyet tegnap ragadtak el egy alántól s átnyújtja a hadvezérnek. Ez az asztal fölé hajolva, olvassa Sangiban jelentését Attilához, a nagy királyhoz, a legyőzhetetlenhez. «Még mindig élvezem a rómaiak teljes bizalmát», áll a levélben. «Mihelyt előnyomultál idáig, megnyitom előtted Civitas Aureliani kapuit —»

Aëtius hosszasan bámul a levélre — már régen elolvasa — de nem képes a reménytnyújtó, biztató szót kiejteni, amire társai várnak —

Nincs segítség, nincs segítség, kalapál az agyában. Minden küzdelme hiábavaló volt, minden győzelme, amit kivivott, haszontalan. Róma tönkremegy és Attila uralkodni fog? Mivel tartsam fel? A kezeimmel? Két és fél légióval?

Nagy erőfeszítéssel összeszedi magát. «Anianus püspök», mondja és kényszeríti magát, hogy nyugodtan és bizakodóan beszéljen, «mindketten fáradtak vagyunk az úttól. Holnap folytatjuk a tárgyalást.»

Amikor azonban az aggastyán elhagyta a szobát, nem gondol a pihenésre. Karjait hátán keresztbefonva, fel és alá járkal a helyiségben, fel és alá, gyors, heves lépésekkel. A lámpa mindannyiszor fellobban, amikor elhalad előtte. — Gondolkozik, gondolkozik. Kell kivezető utat találnia. Más nem fogja megtalálni. Neki kell megtalálnia —

Egyszerre különös hang zavarja meg. Ferreolus az, az öreg katona, aki az asztalra borulva zokog, mint egy gyermek.

A következő reggel — hideg, tiszta reggelre virradtak — ismét ugyanabban a szobában találkozik a három férfi. Az álmatlan éj egyikük fölött sem mult el nyomtalanul.

«Anianus püspök», szólal meg a hadvezér, «nagyon korai órában hivattalak. Szívesen kímélnélek — de nem tehetem. A zürzavarnak ebben az órájában —» bizonytalan kézmozdulata meghazudtolja hangjának szilárd nyugalmát, — «csak egy áll világosan előtttem: Aurelianinak nem szabad elesnie.»

A püspök maga elé néz; éles, sápadt aggastyán-arca meg se rezdül: «És az alánok?» — kérdi.

«Az alánok előtt le kell zárni a kapukat.»

«Ha az alánokra nem számíthatunk, akikben bízunk», válaszolta Anianus — mérhetetlen aggodalmában elakad a szava — «akkor nincs helyőrségünk.

A polgárok magukban nem védhetik meg a várost.»
«Meg kell kísérelniök.»

A püspök félig elnéző, félig fájdalmas mosollyal tekint Aëtiusra és nem felel.

A patricius a legteljesebb nyugalmat erőszakolta magára. «Világos» — s hangjában oly acélos biztonság csengett, hogy Ferreolusban önkénytelenül is feltámadt a reménység — «mi az Attila szándéka. Előre akar törni a nyugati gótokhoz Tolosáig, mielőtt megakadályozhatnám. Theodorich királyt, aki — még — semleges, a maga oldalára akarja állítani. Elő akar nyomulni Hispanián keresztül Afrikába, ott a vandálokkal egyesülni s Rómát összetörni a harapófogóban, amely az Istertől Karthágóig ível. — — Anianus püspök! Aurelianinak a hivatása, feltartóztatni a hűnöket, míg megérkezem.»

A püspök sovány ujjai az asztallapot simogatják. «Míg megérkezel?» szólal meg kérdően.

«Amíg megérkezem —» Aëtius mélyet lélezkzik — «sereggel — amelyet akárhonnan — Isten segíteni fog — előteremtek.»

«Isten útjai kifürkészhetetlenek. Ha nem segít, patricius? Ha nem tudsz jönni?»

«Ha nem tudok Civitas Aureliani segítségére jönni, püspök,» felel halkán Aëtius — «Gallia elveszett Róma — és Róma a világ számára.»

Csend. Csak Ferreolus ziháló lélekezése hallatszik. — A püspök felemelkedik.

«Hazalovagolok», mondja vékeny, öreges hangján. «Még ebben az órában. Megtesszük, amit ember megtehet. Aureliani polgárainak megfogok jelölni egy napot, amelyben reménykedhetnek — akkor minden lehető el fognak követni, hogy a várost addig a napig megtartsák. Gondolod, patricius, hogy Szent János napjáig segítségünkre jöhetsz?»

«Szent János napjáig?» töpreng a hadvezér. Hadsereget Szent János napjáig? Isten tudja, alig hiszem. Hogyan is volna ez lehetséges? De hangosan

ezt mondja: «Szent János napjáig jönni fogok, Anianus püspök.»

Ha nem lesz seregem, egyedül jövök, gondolja, hogy elessem Aurelianival és elpusztuljak Galliával. De ezt nem mondja ki. Nem is volna értelme beszélni róla. Galliának nem halálára van szüksége, Galliának sereg kell —

Két és fél légio. Semmi segédcsoport. Nincs menekvés — nincs reménység.

De már a következő napon — a hadvezér anélkül, hogy elárulná kétségbeesését — két és fél légióját az arelatumi főhadiszállásról észak felé vezette — mutatkozik az első, ha még annyira halovány, reménysugár.

Hírszerzők és követek érkeznek Merovech királytól, aki népének maradványaival, azokkal, akik hűek maradtak hozzá, a gall tengerparton dél felé húzódtak és most a Ligertől délre táboroznak. A frankok — így jelentették a hírszerzők, lassan tovább tapogatóznak és keresik az összeköttetést a római sereggel.

A hírhozó — frank harcos az északi tengerpartról — Aëtius előtt áll s szélesen nevet örömeiben. «Ha te vezetsz bennünket, győzünk!» magyarázza.

Senki sem veszi észre, milyen bizonytalanságot árul el az, hogy Aëtius válaszol erre a hízeltetésre. Más időben nem tette volna meg soha; de most szomjazik minden szóra, amely erősíti önbizalmát.

«Olyan biztos vagy benne?»

«Te bennünket is legyőztél, amikor még Merovech király apja vezetett minket!» feleli a frank gyermekes fennhéjázással.

A mosoly, amit a válasz kelt, elhal a római ajakán, mielőtt megjelent volna. Bizonyára, legyőzte a frankokat és Chlotar királyt a Samara folyónál. De mit érnek a száli frankok magukban Attila seregével szemben!

Este felé egy szétugrasztott zászlóalj csatlakozik a római katonákhoz. Helvéték, akik a hegyek közül

jönnek, tudósítják a metisi harcról, jelentik Gondicar király megsebesülését és szerencsés menekülését a hegyek közé. Gondicar király nővérét elfogták a húnok, hozzák hírül és Gondicar lázasan gyűjti minden fegyverbíró emberét, hogy segítőhadtestet állítson a rómaiak mellé.

A hadvezér lovon ül — a legiók táborát vizsgálta felül — mikor a jelentéseket hallgatja.

«Miért ereszkedtetek harcba Metisnél Attilával, ti balgák? Miért? Nem láttátok, mennyire gyengék vagytok? Nem értettétek meg, mit jelent Attila ellen küzdeni?»

«Dehogynem», felel a germán. «De mi, helvétek és burgundok megfogadtuk neked, hadvezér, hogy az országot megvédelmezzük.»

«De ha túlságosan gyengék voltatok erre!» rivall rájuk a római indokolatlan heveséggel.

«Ugy véltük», felel a helvét megfontoltan, «hogy minden óra, amivel a hún sereget visszatartjuk, fontos lehet —»

Aëtius érzi, hogy könnyek tódulnak a szemébe. «És igazatok volt —» mondja még és elfordul.

Órák döntik el Róma sorsát.

«Nem érkeztek még vissza a követek a nyugati gótoktól?»

«Nem.»

«Nincsenek hírek Rómából, vagy Ravennából?»

«Semmi.»

A helvét habozik, majd ismét elébe áll.

«Hadvezér?»

«Mi az?»

«Mikor lovagolunk a húnok ellen, hadvezér?»

«Bolondok vagytok!» förmed rá a római. «Ti germán hősök! Azt hiszed, fel foglak áldozni titeket, mint ahogy feláldoztátok magatokat? Nem tudjátok még, hogy az élet drága? — Legalább a győzelem lehetőségében kell bíznom, hogy felvegyem a harcot —»

«Főhadvezér!»

A római arra fordul, ahonnan a hang szólítja. Felismeri a porlepte paripán bizalmas jelentő lovasát.

«Antonius! Már visszatértél? — Szinte lehetetlen!»

«Hadvezér, jelentem: leveledet átadtam a trecai püspöknek.»

«Jó.» A főhadvezér látja, hogy a lovasnak még kö-zölni valója van; alig bírja leplezni aggodalmát, amely erőt vesz rajta. «Mi történt még? — Hírek a húnok előnyomulásáról? Az utolsó jelentés Scarponából érkezett. — Gyorsan halad a sereg?»

«Uram, uram!» kiált a hírhözö — felindulásában megfélemlkezve a katonai fegyelemről. — «Alig tudtam elmenekülni! Ugyanabban az órában, amikor a püspöknek a levelet átadtam, a húnok bevonultak Treca városába!»

A hún fejedelem szemközt ült a püspökkel; az asztal lap választja el őket egymástól, az asztalon kovácsoltvas tartókban gyertyák lobognak. Hún testőrök állanak hosszú sorban a falak mellett és megszállva tartják az utcákat.

«Te —» kérdezte a hún fejedelem, «te vagy ennek a városnak a feje?»

Lupus püspök rövid habozás után bólintott. A római hatóságok régen elhagyták a várost; így senki sem maradt, aki ezt a rangot elvitathatta volna tőle. Kezében tartotta Aëtius írását, amit még elolvasni sem tudott, oly hirtelen özönlöttek el a húnok a védtelen várost. «Ide!» parancsolta a hún. «Úlj ehhez az asztalhoz. Olvasd el az üzenetet, amit az imént kaptál. Olvasd el, aztán add át nekem.»

A püspök kibontotta az írást és átfutotta. «Flavius Aëtius trecai Lupusnak. Ha szíveden viseled Róma sorsát — ha szíveden viseled a mi szent egyházunk ügyét — tartsd vissza a húnokat. Nem tudom, milyen eszközöket találsz erre — hogy van-e reá egyáltalán mód. Csak azt tudom, hogy meg kell szerez-

nem Róma és a nyugati gótok segítségét és hogy időt kell nyernem — Időt!»

Idáig olvasta magában Lupus a levelet, kissé ajakait is mozgatva. A hún merően nézett reá. Hirtelen — gyorsabban, mint hogy bárki megakadályozhatta volna — a püspök a gyertyalánggra tartotta a papírt, amely fellobbant és elhamvadt.

A hún fejedelem alig mozdult tettének megakadályozására, olyan hamar belátta, hogy úgylis elkészt vele. Nem árult el bosszúságot; a kíváncsiság sajátzerű kifejezésével figyelte a másik keményvonalú állat, okos, szögletes száját.

«Igen», szólalt meg lassan, «ez bátorság. Igen, nagy bátorság. Kitől kaptad a levelet?»

A püspök, mielőtt felelt volna, eltávolított néhány pernyét köpenye ujjáról.

«Aëtiustól», válaszolta végül.

A hún kitárta karjait s hosszú, sárgásbőrű kezeit az asztallapra nyugtatta. «Ezt a gyűrűt», mondotta s állával a jobbkezén csillogó smaragdra intett, «egyszer Aëtius küldötte nekem.» És némi szünet után: «Mondd ki a nevedet, püspök.»

A trecai püspök az imént bizonyosságot tett bátorságáról; de most, hogy maga előtt látta a hún király kifürkészhetetlen arckifejezését, titkos borzalom fogta el. Mit akar tőle?

«Mondjam ki a nevedet, király? Jól értettelek?»

«Mondd: Aëtius és Attila.»

A püspök megcsóválta a fejét. «Aëtius és Attila?» ismételte értetlenül.

A hún lehunyta szemeit, mintha a szavak csengését figyelné. «A késői nemzedékek így fogják együtt ki ejteni a két nevet, amint te most kimondottad. Nem barátok neve, hanem ellenfeleké. Melyiket fogják nagyobbnek tartani?»

«Azt», felelt a püspök elcsukló hangon, «amelyikük többet akart, magasabbra tört.» Szinte magának beszélt, alig hitte volna, hogy a hún megérti.

Úgy is látszott, hogy Attila nem ügyel a szavaira, mert válasz nélkül felemelkedett s magához intette az egyik hún harcost. Parancsát követve, amit a püspök nem értett meg, az összes húnok elhagyták a termet. Hallatszott, amint a lépcsőkön és az előszobában be-
rendezkednek az éjszakára.

Attila lassú, csendes léptekkel visszatért az asztalhoz.

«Néhány nap előtt», kezdte újból és kinyújtotta sovány, izmos ujjait a gyertyafényben, «megfojtottam egy embert, mert ki merte mondani előttem Aëtius nevét. — Mit írt neked Aëtius?»

A püspök rövid ideig Attila feléje kinyújtott kezét szemlélte s önkénytelenül is a nyakához nyúlt.

Attila észrevette ezt s a mosolygásnak halovány árnyéka tűnt elő színtelen, keskeny ajakain. «Felelj nekem!»

A püspök gyorsan határozott. «Ha valaki a tigris karmai alatt fekszik», mondotta elszántan, «csak a tigris nagylelkűsége, de nem a saját gyávasága révén menekülhet meg. — Aëtius főhadvezér írt nekem; de levelét nem azért égettem el a szemeid előtt, hogy utóbb elmondjam a tartalmát.»

Attila megelegedetten bólintott. Nem csak a válasz tetszett neki, de az is, hogy a püspök folyékony és gyors latin beszédét olyan jól megértette.

«Nem is szükséges», válaszolta. «El tudom képzelni a levél tartalmát. Aëtius azt akarja, tartsál vissza itt engem, hogy időt nyerjen. Ez azonban nem áll hatalmadban.»

«Sajnos, nem.»

«Holnap tovább vonulok.» Attila elgondolkozva símtotta végig mindkét kezével hiúzprémes kabátját. «Te barátja vagy Aëtiusnak. Amikor Aëtius nálam tartózkodott a nagy pusztán — mindketten fiatalok voltunk még — elmondotta, hogy Rómában sok éjszakát töltött el barátaival beszélgetve. Nem tudtam megérteni, miről lehet hosszú órákon át beszélni. Ma sem értem.»

És amikor a püspök kérdően tekintett reá és hallgatott, folytatta: «Az éjszaka előttünk van és én nem szándékozom aludni. Beszélj, püspök!»

Lupus püspök, mielőtt Treca lakossága lelkipásztorává választotta volna, ügyvédi foglalkozást folytatott és rendszerint nem okozott számára nehézséget, gondolatait szavakba önteni. De mit akart tőle a hún király hallani? Miről beszéljen? Minden lélekjelenléte elillant a hún különös parancsára: «Beszélj, püspök!»

A király azonban, úgy látszott, nem ütközik meg hallgatásán. Maga elé nézett s míg Aëtius gyűrűjét ide-oda forgatta az ujján, végül is maga szólalt meg halk, szelíd hangon:

«Azt mondtad az előbb, az a nagyobb, aki magasabbra tör. Jól meggondoltad ezt?»

A püspök meglepetten tekintett reá. Világos farkaszemei gyors megértéssel viszonyozták a hún tekintetét.

«Természetesen meggondoltam.»

«És ki törekszik többre —» a király nehezen tudott kifejezési formát adni gondolatainak, «az, aki a világot akarja meghódítani mint én? Vagy az, aki a régít és korhadtat akarja védelmezni, mint Aëtius?»

«Azt nem tudom», felelte Lupus. «A nagyságot nem a törekvés külső célja, hanem belső ereje határozza meg.» Elhallgatott; a kérdés és a felelet önönmagát is lenyűgözte. Elfelejtette, hogy barbárral beszél.

Attila hosszasan elgondolkozott. «Bizonyára. Megértetek», szólalt meg végül. Egy pillanatra úgy látszott, mintha további kérdést akarna feltenni, aztán elejtette szándékát, vagy mert fölöslegesnek tartotta, vagy mert kérdését nem tudta kellőleg formulázni. — «Azt is megfontoltad», — most új gondolatot vetett fel — «hogy az ember annál könnyebben kudarcot vallhat, minél többre törekszik? Kit fog kudarc érni, Aëtius, vagy Attilát?»

«A gondolat nagyságát nem kisebbíti az, ha a gondolat elbukik is», felelte Lupus. «Ki fog győzni közületek, te vagy Aëtius?» A püspök felidézte elméjében az

állandósult zürzavart, a megoldhatatlannak látszó kérdéseket. Valamennyi nép mozgásban van, valamennyi vallás egymás ellen küzd, sehol egy nyugvó pont, mindenfelé nyomorúság —

«Isten tudja!» mondotta és a határozatlanság megnyihította arcának kemény vonalait. — «Talán mindkettőtöket legyőznek. —»

A hún király némán az ablakhoz lépett.

«Lásd!» mondotta hosszú szünet után. «A csillag, amit mi darú szemének nevezünk, még alacsonyan áll, az éjszaka soká fog tartani. És máris mindarról beszéltünk, amiről beszélni érdemes.»

Az ajtóhoz lépett, majd megállott, mielőtt kinyitotta volna. «Még egyet. Van egy foglyom, azt oltalmazom bízom, mikor tovább vonulok. Később követelni fogom tőled.»

Attila töprengett egy kis ideig, vajjon szükséges-e fenyegetést is fűzni szavaihoz, megmondani, hogy Trecát egyenlővé teszi a földdel, ha nem találná meg ismét foglyát. De egy pillantás a püspök szemébe meggyőzte arról, hogy az szavak nélkül is megértette őt.

«Ildeko az, a burgundi nő», mondotta tehát egyszerűen és kinyitotta az ajtót.

Két nap kellett a hún seregnek Trecától Agedincumig; innen egyetlen egy Aquae Segestae-ig. Onnan azonban már csak két és félnapi út Civitas Aureliani.

Amikor Aëtius értesült a húnok előnyomulásáról gyors elhatározással visszavezette légioit az arelatumi főhadiszállásra. Amilyen gyenge, nem merészkedhetik harcba — és Arelatumban éri legközelebb a segítség — amely jön — amelynek jönnie kell. Serege csak jelentéktelenül erősödött. Önkéntesek csatlakoztak Britannia Armoricából; a breonok is leereszkedtek az Alpokból — tisztára harci kedvből, mert senki sem kényszeríthette volna, senki sem akarta megtámadni őket.

De mindez együttvéve kevés volt, nagyon kevés! Minden a nyugati gótoktól függ, kizárólag a nyugati gótoktól!

Végre megérkezett a régen várt követ Tolosából, maga Thorismund, Theodorich király legidősebb fia.

A hadvezér már nem tudott izgalmán erőt venni. «A segítséget hozod nekem, amit kértem, Thorismund?» kérdezte anélkül, hogy még az üdvözlésre is időt engedett volna.

A germán túlságosan fiatal volt, semhogy ezt a pillanatot, amikor Róma leghíresebb hadvezére szinte mint kérelmező áll előtte, ki ne élvezte volna; ezért halogatta a választ.

«Át kell adnom neked apám üdvözlését, főhadvezér», mondotta ünnepélyesen.

Aëtius nem felelt.

«Apám» — a germán hangja sajnálkozó színezetet öltött — «helyesebbnek tartja, ha vár és nem avatkozik a küzdelembe.»

A hadvezér halálsápadt lett. Elvesztünk, gondolta. Elvesztünk — Kiszolgáltatva a húnoknak — Aureliani, Gallia, Róma. Ez a vég. Ez legyen a vég? Még küzdenem kell — talán még reá lehet beszélni — «És mi a visszautasítás oka, nyugati gótok?»

«Nem minket támadnak. Csak titeket.»

A főhadvezér felkacagott. «Azt hiszitek, Attila megáll a határaitokon?»

«Ezt ígérte az apámnak.»

«És mit írt Valentinianus császárnak? Hogy egyedül és kizárólag a ti leveretéseitek végett vonul át Gallián.» A fiatal Thorismund vállat vont. «Én nekem üzenetet kellett átadnom, főhadvezér, nem a magam nézeteit előadni. Az apám határoz.»

«Te vagy Theodorich király legidősebb fia. Te elmondhattad volna véleményedet; a te örökséged forog kockán.»

«Ha a mi birodalmunkat veszély fenyegeti, mindnyájan fegyvert ragadunk.»

«Akkor már késő lesz! Nem látjátok, hogy minden nap Attila hatalmát növeli?»

«Akkor sem fogunk félni, főhadvezér.»

«Szavaid bátorságra vallanak, de nem okosságra», felelte Aëtius, nem gondolva már arra sem, hogy az ilyen szemrehányás ebben a pillanatban aligha nevezhető diplomatikusnak. «Pedig egyébként ugyancsak harckedvelők vagytok, ti germánok.»

«A mi tanítónk», jelentette ki Thorismund büszkén, «aki minden ügyében tanácsadója maradt apámnak, azt mondotta egyszer, hogy barbár dolog és keresztényhez nem méltó, szükségtelenül harcba bocsátkozni.»

«Szükségtelenül!» fakadt ki majdnem Aëtius. De hirtelen új gondolat villant keresztül agyán. «Tanítótok? Tanítótok Maecilius Avitus?»

Thorismund bólintott. «Ez alkalommal is tanácsot kért apám a Villa Avitacumból. „A béke jobb, mint a háború”, izente tanítónk, Maecilius.»

«Lovamat!» — kiáltotta a hadvezér, «a lovamat! — Sietek! Nem kell kíséret, nem! — Ferreolus átveszi a parancsnokságot! — Mikor térek vissza? — Majd meglátjátok. Ferreolus! Arelatumban maradtok, míg üzenet nem jön tőlem. — Thorismund! Neked nem parancsolhatok, de megkérlek, várd meg visszaérkezésemet!»

És még lovaglás közben odakiáltja utolsó parancsait a breonoknak, akik a táborkijáratnál állanak. «Felvenni az érintkezést Gondicarral! — Kémeket kiküldeni Aurelianiba!»

Maecilius Avitus, öreg fegyvertárs! Most majd megmutatkozik, mi erősebb: a te kiokoskodott bölcsészeted vagy a veszedelem, — az ország veszedelme!

«Több, mint hatszáz püspök jelentette be részvételét a chalcedoni zsinatra!» kiáltotta Papianilla, Maecilius Avitus leánya.

«Miért hirdették meg a zsinatot keleten?» Könnyebb lett volna a pápának felfogását itt, nyugaton érvényesíteni.»

«A bajt ott kell leküzdeni, ahol keletkezett. Az eretnek Eutyches Konstantinápoly közelében archimandrita.»

«A mi magasztos, szent tanunk ott is győzedelmeskedni fog — miként mindenkoron és mindenhol diadalmaskodott», szólalt meg a fiatal Sidonius Apollinarius, Maecilius veje, a maga mesterkélt és körülmenyes beszédmódján. — «Szabad lesz nekem most előadnom Athenais császárné egyik költeményét? Még csak tegnap érkezett kezeimhez.»

«Várj még, Sidonius! Beszéljünk egyelőre Eutychesről. Nem azt tanítja, hogy Krisztusban úgy keveredik az isteni természet az emberével, mint a bor és a víz?»

«Így véli, Papianilla», hagyta jóvá leánya szavait Maecilius. «És ti, gyermekeim, akik szokva vagytok a gondolkodáshoz, azonnal fel fogjátok ismerni ennek a nézetnek gyarlóságát: az a keverék nem volna sem egészen bor, sem egészen víz. Így Krisztus nem volna igazi Isten, aki képes megváltani bennünket, sem valódi ember, aki szenvedett érettünk.»

Sidonius Apollinarius hátradőlt székében és finom kezével végigsímitotta gondosan ápolt fürtjeit. «A alexandriai patriarcha és Chrysaphius eunuch befolyásukkal támogatták Eutyches tanait. A patriarcha hír szerint tételeket állított fel, amelyeket nem egészen könnyű megerősíteni. Ajánlatos volna, atyám, előzetesen Nestorius tanításait tanulmányozni és a római egyház ellenvetéseit. Mert valamennyi tévtan, ha még olyan ellentétesnek látszanak is, találkozik egy pontban és ezen a ponton lehet legyőzni őket.»

Maecilius Avitus éppen válaszolni készült; de ebben a pillanatban az ajtót hirtelen felrántották s a szoba békés nyugalomát váratlanul megzavarták.

«Maecilius! Itt talállak téged!»

Maecilius lassan felemelkedett. A belépőt hátulról érte az esti napfény; csak fekete árnyékként jelent meg az ajtó keretében.

«Ki vagy?» kérdezte Avitus. «És hol lennék másutt található, mint a házamban?»

«A Villa Avitacum» válaszolt az érkező keserűen, «természetesen kellemes tartózkodási helynek látszik. Ugy tetszik, annyira kellemes, hogy valójában azt is elfeledted, ki vagyok.»

«Aëtius!»

A hadvezér erőltetetten mosolygott s kezét nyújtott a másiknak. «Ugy látom, jól él az, aki leszolgált az idejét», mondotta keserves kísérletet téve, hogy kedélyesnek látszék.

«Aëtius! Mennyire örülök, hogy viszontláthatlak! Milyen csoda vezet téged a Villa Avitacum csendjébe? — Ez itt a vőm, Sidonius Apollinaris és leányom Papianilla, Aëtius, akik szemlélődő magányomat megosztják.»

A hadvezér kezével üdvözölte a fiatal házaspárt, de látszott, hogy alig veszi észre őket. «Maecilius», szólalt meg felindultan, «éppen azért jöttem, hogy ezt a nyugalmat és szemlélődést megzavarjam.»

Maecilius békésen mosolygott. «Éz remélhetőleg nem fog sikerülni neked, Aëtius. — Vesd le a köpenyedet, pihend ki magadat.»

A patricius az egyik öblös székbe roskadt. Rémülten érezte, mennyire kimerült; a túlságosan erőltetett lovaglása alatt nem engedett időt magának fáradtságával törődni.

Maecilius sajtószzerű pillantást vetett reá s az asztalhoz lépett, hogy vendégének bort töltsön. Aëtius észrevette tekintetét.

«Ugy találod, hogy nagyon megöregedtem, nemde?» tréfált bágyadtan.

«Nem jó színben vagy», felelt Maecilius kitérően. «Túleröltetted magadat, Aëtius! Egymagad erejével akarod az egész birodalom összeomlását feltartóztatni.»

tatni; hagyj fel vele. Nem bírsz meg a vállalt feladattal!»

Maecilius félbeszakította beszédét. A főhadvezér feje lehanyatlott s szeme lezárult; Maecilius utolsó szavait már nyilvánvalóan nem hallotta.

Ez intett gyermekcinek, hogy távozzanak; halkán székeltolt barátja közelébe. Fejesóválva szemlélte egykori fegyvertársának még mindig szép, fáradt arcvonásait. Igen, megöregedett; haja megszürkült, mély barázdák keretezték büszke, szigorú száját —

A lehanyatló nap sugarai megérintették az alvó szem: héját; felriadt. «Aludtam? Soká aludtam?»

«Csak néhány másodpercig», nyugtatta meg Maecilius. «Az utolsó éjszaka nem szálltam le a nyeregből. — De nem azért lovagoltam örült módjára ide, hogy aludjam. —» Szemeit körülhordozta a helyiségek előkelő berendezésén. «Szép itt nálad.»

«Én itt, az arvernumi földön otthon vagyok, ha ugyan emlékszel még erre, Aëtius. Amikor az ember megöregszik, hazavágyik s igyekszik megszépíteni otthonát, amennyire csak tudja. Villa Avitacum a szüleim birtoka volt.»

«Igen — természetesen. Emlékszem.» A hadvezér elsimította haját halántékáról. «Miről beszélgettetek te és gyermekeid, amikor érkezésem megzavart?»

«Miről? Nos, az év nagy eseményéről, a chalcedoni zsinatról.»

A patricius rámeredt. Felkacagott. «A chalcedoni zsinatról! Istenemre! Élnék emberek Galliában, akik a chalcedoni zsinatról beszélnek és nem Attiláról!»

«Ne izgasd fel magad!» Maecilius szelíden szólt hozzá, mint egy beteghez. «Tudod, én már nem vagyok katonatöbbé, Sidonius költő, az én kis Papiánillám pedig majdnem tudós. Így nem csodálkozatsz, ha a Krisztus istenségéről folyó vita jobban érdekel bennünket a háborúnál. — És halld, Aëtius! Minthogy az örökkévalót fölébe kell helyeznünk a mulandónak — nem

az a legfontosabb-e minden ember számára, milyen hittételt állapít meg a szent egyház?»

A főhadvezér felugrott. Tántorogva kapaszkodott mindkét kezével egyik szék támlájába. «Maecilius!» kiáltotta — «itt nem szavak forognak kockán! Az egész római birodalom sorsa dől el! Legyen, amint állítod, hogy megérett az elpusztulásra! De a mi — a te és az én — kezeink segítsék elő ezt a végromlást? Maecilius! Most — most — ebben a pillanatban — a te elhatározásodtól függ Róma sorsa!»

«Az én elhatározásomon, Aëtius? — Balgaságokat beszélsz; halálra vagy fáradva. Én nem vagyok hadvezér. Az én akaratomtól nem függ semmi. — Ha Róma végromlása még feltartható, azt te fogod megcselekedni, Aëtius; ezt tudjuk mindannyian. De ehhez szükséges, hogy kíméld magad és nyugalmatat megőrizzed.»

«Igen», bólintott Aëtius és emberfeletti erőfeszítéssel nyugalomra kényszerítette magát. Szinte gépiesen tolultak ajakára a százszer átgondolt szavak: «Két és fél légió, néhány önkéntes az Alpokból, a burgundiak maradványai, a száli frankok fele. — Ézzel verjem meg Attilát?»

«Meg kell mondanom a véleményemet, Aëtius; fájni fog neked — nekem is fáj. Róma rothadt gyümölcs; valaki szét fogja taposni — mindegy, hogy Attila, vagy egy másik. — Fordíts hátat az elveszett ügynek és keress vigaszt a filozófiában és a mi szent hitünkben.»

«Maecilius, ne vitatkozzunk. Talán igazad van. De amíg bírom a kardot, nem teszem le a kezemből. Amíg képes vagyok beszélni, nem szünök meg kérni téged —» a főhadvezér a torkához kapott, a felindulás majdnem elfojtotta szavait — halálsápadt volt — «Maecilius! Emlékezel még a mi első közös háborunkra a bagaudák ellen?»

«Bizonyára, főhadvezér!» Anélkül, hogy tudatában lett volna, erre a visszaemlékezésre újra belezökkent a régi

katonai modorba. «Nem kell kérned engem — még ma is rendelkezhetsz velem. Tehetek valamit érted?» «Maecilius! Szerezd meg nekem a nyugati gótok segítségét!»

Maecilius Avitus hátrált egy lépést. «A nyugati gótok segítségét, Aëtius? Én?»

«Te! Igen, te! — Azt hiszed, nem tudom, hogy te Theodorich királynál mindent elérhetsz?» Te neveltetted a fiait! Éveken át tanácsadója voltál. Thorismund maga mondta nekem, hogy apja semmibe sem kezd bele, míg meg nem kérdeztél. Te a háború ellen szólottál, tehát nem akarnak segítségemre jönni. De nekem segítség kell — Maecilius — kell segítséget kapnom!»

Maecilius ajkába harapott. «A béke jobb, mint a háború, erre tanítottam őket, ez igaz» vallotta be.

«Ebben az órában, amíg mi beszélünk, Maecilius, a húnok már ostrom alá vették Aureliani városát —»

«Esetleg megfordulnak —»

«Anianus püspök nálam volt Arelatumban», folytatta Aëtius — szavai egymást sodorták, «megkísérelt Szent János napjáig tartani a várost. Ha elesik, akkor Attila útja szabad — akkor Tolosáig, Hispaniáig semmi sem tartóztatja fel —»

«Miért nem? Akkor még mindig van idejük a nyugati gótoknak a beavatkozásra.»

«Nem! Akkor nincs már idő! Még mindig állnak germán népek a mi oldalunkon is; még talán — talán, mondni — Sangiban alánjait visszaszerezhetjük. Egyetlen vereség és valamennyien — mind valamennyien Attila harcijelvénye alatt küzdenek —»

«Belátom, Aëtius, hiszek neked —» szólott Maecilius kínzottan. «De én tanácsoljam most a háborút, aki mindig a békét prédikáltam —?»

«Védekezésre buzdíts, Maecilius, nem háborúra. Mentsd meg a hazát, a te szülőhazádat! — Tedd meg... Maecilius, én egyszer, fenn a Samaránál, megmentettem az életedet. Most mentsd meg te az én életemet.

Maecilius —!» A szégyenkezés elfojtotta szavát, hogy erről az emlékről beszélnie kellett.

«Megállj!» Maecilius, maga is sápadt arccal, elutasítólag emeli fel a kezét és bár barátjának kétségbeesése az ő szeméit is könnybe borítja, megtalálja a hangot, amely visszaadja mindkettőjük önuralmát. «Nincs több szóra szükség; tudom, mi a kötelességem. Patricius, Maecilius Avitus, egykori légatus azt a megtiszteltetést kéri, hogy ismét a parancsnokságod alatt szolgálhasson.»

«Maecilius —»

«Ismétlem a parancsodat: még ebben az órában Tolo-sába lovagolok s ott feladatom értelmében minden befolyásomat latba vetem Theodorich királynál, hogy sereggel siessen segítségére —»

Aëtius kezeivel eltakarta arcát és egy szót sem válaszolt.

«Patricius — legyen szabad hozzátennem: szívesen lovagolok és mindent megcselekszem, ami emberileg lehető. Tévedtem. Ismerlek és meg kellett volna gondolnom: talán nem veszett el még Róma, mivel még vannak rómaiak, aminő te vagy.»

Aëtius leejtette kezeit. Boldog nevetés ült ki az arcára, amely különös módon kisúmult és megszépült tőle.

«Maecilius Avitus legatus!» kiáltotta, «elvárlak az arelatumi főhadiszálláson, amilyen gyorsan csak lehet. Remélem, jó híreket hozol majd hadvezérednek.»

«Isten veled, főhadvezér! — Azonnal útra kelek. — Pihend ki magad; házam a tied.»

«Köszönöm, legatus. — Nincsen időm pihenésre. Azonnal indulok, veled együtt Arelatum felé.»

«De hiszen kimerült vagy!»

«Most már nem vagyok.»

Ott, ahol a Liger habjai a tengerbe torkolnak, szegény halászok laknak. Kunyhóik alig emelkednek az ala-

csony part fölé, keresetük csak szűkösen elég a mindennapi kenyérre. De május van; a parti gyep virágpompával köszönti a napfényt, békességes kék színben pihen a tenger.

A folyón felfelé, ott az arvernusok országa, erdős és sziklás föld, szegény parasztok földje. De most virul ez a föld —

Csitt, gyermekek, csitt! Imádkozzatok! — Talán, talán megint játszodozhattok a folyóparton és járkálhattok a város kapui előtt. Talán ismét eljön az idő, amikor újból nevetni is fogunk.

És nem éhezünk többé, édesanyám?

— és nem is éhezünk többé —

És olyan vígak leszünk, mint akkor, amikor olyan sok hajó járt a folyón?

— Talán, talán —

Igy beszélnek gyermekeikkel az asszonyok, az asszonyok, akik minden este végig mennek Civitas Aureliani utcáin, hogy férjeiknek, akik a sáncokon és falakon őrködnek, estebédet vigyenek. Csak este merészkednek a nők a falakhoz, amikor elpihen a harc. Aztán ismét hazatérnek, tapogatódzva a sötétben; a házakban nem ég semmi világosság.

Meddig fog ez még tartani? Mikor érkezik a segítség? És megérkezik-e egyáltalában?

Ha már el kell pusztulnunk a húnok csapásaitól, miért meghosszabbítani kínjainkat? Nem bírjuk tovább! Anianus püspök, nem megy tovább!

A fehérhajú püspök naponta bejárja az utat városkaputól városkapuig, végig a falakon. Naponta felmutatja az oltári szentséget a harcolóknak, megáldja őket s ismét visszatér az oltár elé. Elmondja mindannyiuknak, akik helytállanak a falakon, hogy ez az áldás felér az utolsó szent kenettel.

«Nem félünk a haláltól», mondják neki gyakorta. «Csak tudnók, hogy megérkezik-e a segítség s megmenti feleségünket és gyermekeinket!»

Ilyenkor kiterjeszti kezeit a püspök: «A segítség meg-

jön, gyermekeim. Megérkezik még Szent János napja előtt!»

Igy beszél. De vajjon hiszi-e, amit mond?

Délutánonként majdnem mindig a délnyugati toronyban található. A délnyugati torony a legmagasabb a városban és innen végig lehet tekinteni a folyó balpartján messze dél felé. Innen lehet először látni a felmentő sereget, ha jönni fog. Nyugatra is kilátás nyílik innen. Onnan bukkannak fel Sangiban alánjai, ha a húnok oldalán akarnának küzdeni. De ezek sem mutatkoznak — és ez az egyetlen vigasza az ostromoltaknak; gyenge vigasz.

Mióta Anianus püspök visszatért Arelatumból — éppen idején, hogy a kapukat bezárják az alánok előtt (milyen barátságosan viselkedett az áruló, a gaz Sangibanus!) — azóta nem hallottak az alánokról. Délre lovagoltak, hogy Civitas Aurelianit elvágják minden segítségtől? Meg akarják várni a város elestét, hogy azután egyesüljenek az ördögökkel, a húnokkal! Ki tudná megmondani?

«Mindegy, hogy a húnok nyíla, vagy az alánok lándzsája öl meg bennünket —» mondják a férfiak és sötéten néznek maguk elé.

«Nem mindegy, mennyi az ellenségünk» vitatja Anianus püspök és fáradtan támaszkodik a bástyafalra.

Az őrtálló kacag. Az őrtűzekre mutat, amelyek széles ívben veszik körül a falakat. «Igy is éppen elegenden vannak —»

A délnyugati torony nemcsak a legmagasabb, de legfontosabb bástyája is a városnak; mert ez védi a Liger nagy hídját és míg ez a híd birtokukban van, nem veszett el minden reményesség.

A húnok természetesen építettek egy másik hidat a város felett és a folyó túlsópartjáról is körülözlönk Aurelianit. Hídépítéshez azonban nem nagyon értenek; az ő hídjukat nem szabad súlyosan megterhelni s így egyidőben kevesen kelhetnek át rajta. Az áradást pedig egyáltalán nem tudná kiállani. Emiatt Attila

csak kevés csapatot küldött a túlpartra; seregének zöme az északi és keleti falakat ostromolja. Nyugaton és a délnyugati toronynál, ahol leghevesebb a küzdelem, germánok harcolnak, a gepidák.

Csak délfelé, a folyónál lehet lélekzethez jutni. A két torony, a délnyugati és a délkeleti, szorosan a parton állanak és elzárják az utat a déli fal felé. A víz felől nem támadnak sem a húnok, sem a germánok. Egyszer, május egyik utolsó éjszakáján, a húnok gyujtóhajókat indítottak lefelé a folyón, hogy tűzbe borítsák a hidat. Az ostromlottak vashól való csákllyakkal védekeztek a híd pilléreiről és sikerült két gyujtóhajót kioltaniok. A harmadikat, amely kicsiny és alacsony volt, elkormányoztak a híd alatt, úgyhogy az kártétel nélkül tovaúszott. A negyedikkel ugyanezt kísérelték meg. Ez azonban túlságosan magas volt, megakadt a hídnál és a gerendázat tüzet fogott. Ekkor önként jelentkezőket bocsátottak le kötélén, akik eloltották a lángokat. A tűzvész azonban túlságosan megvilágította őket s kitette a túlparti húnok lövészeinek. Mikor visszahúzták őket, már egyikük sem élt.

«Bolondok! Szánalmas gyáva fickók!» tombol Attila. «Birkákat tudtok legeltetni — de nem háborúzni! Parancsoltam nektek, hogy felgyujtsátok a hidat? Nem! Nem parancsoltam! Ellenségeink jóvátették a fiaim ostobaságát — megmentették a hidat! — Fel tudtok építeni egy ilyen hidat, ha tönkretettétek? Bolondok!» Ellák sápadt, eltorzult arca megremeg. «Azt hittem, el akarod foglalni a hidat!»

«Elfoglalni, azt jelenti ez, hogy elpusztítsuk?»

A fiatal Ellák kimeresztí a szemeit, heves válasz lebeg az ajakain. Aztán alázatosan lesüti szempilláit. «Úgy gondoltam, atyám —»

Valamir térdére fektette kardját, tenyere a markolaton és a fegyver hegyén, hajlítani próbálja az acélt.

«Attila király», szóval meg «sokszor hallottam tőled a régi igazságot: békét a falaknak!»

A szármata Candax kinyújtózik a meleg júniusi napfényben: «Az én lovasaim torkig vannak az ostrommal! Hagyd ezt a kiéhezett várost! Nem zavarhat bennünket a hátunk mögött.»

«Olyan gazdag zsákmányt remélsz Aurelianiból, király?» kacag a gepida Ardarich. «Én mondom, hogy tévedsz! A város koldusszegény. Amit lehetett, azt már jövetelünk előtt ellopták.»

Childerich, a frankok vezére végigsimítja fehérszőke haját. «Szólhatok én is, Attila király?»

«Beszélj.»

«Drága időt vesztegetünk itt el. Minden nap segítséget hozhat Aëtius. Merovech testvérem bizonyára egyesült már vele —»

Valamir észreveszi a király sárga, sima homlokán a harag veszélyes redőjét és siet enyhíteni és kiengesztelni.

«Király, mi mindannyian szívesen követünk, mert mindig győzelemre és zsákmányra vezettél. Terveid nagyok; tudjuk valamennyien. Meg akarod zavartatni magad Aureliani ellenállásával?»

«Nem. — Ezért kell Aurelianinak elesnie.»

«Foglyok beszéltek el —» kezdte Ardarich — a helynyugati torony felé tekintett, mozdult ott valami? — Nem, csak gepidái küldtek egy pár lándzsát a párkányzat felé, ahol az ostromlottak mutatkoztak — «foglyok beszéltek el, hogy napfordulóra segítséget várnak.»

«A város napfordulóra a miénk lesz.»

«Vagy pedig akkorra megérkezik Aëtius serege.»

A hún fejedelem felállott. «Aëtius nem jön.»

Ardarich vállat vont. Szája, amelyet eltorzított egy friss seb, gúnyosan mozdult meg: «Te sem vagy mindenttudó, Attila király! Hol van az alán Sangiban, aki megnyitja előttünk a város kapuit?»

Valamir megrettent. Elengedte kardját, amely meg-

csörrent, amint térdei előtt a földre hullott. Kezét védőleg emelte fel, várva Attila haragjának kitörését.

A hún fejedelem azonban nyugodtan nézett el a gepida fölött. Fájdalmat fejezett ki a tekintete? Haragot? Tudást? Ardarich nem kutatta; ő maga is megdöbbszent saját merészsége fölött.

«Ardarich király» — Attila hangja olyan volt, mint a vadmacska tompa morgása ugrás előtt — «én sem vagyok mindenttudó. Egyet azonban tudok: olyan se reggel, amely fele az enyémmek, nem jön Aëtius.» «És ha megnyerte a nyugati gótokat?» — Valamir tette fel a kérdést.

«Akkor méltóak vagyunk egymáshoz, Aëtius és én! — Akkor jöjjön — Aëtius! Akkor mérkőzni fogunk Aëtius és én —» és egy kis szünet után: «Előbb be kell vennünk Aurelianit!»

«Magyarázd meg nekünk, király —»

«Nem magyarázok. Én parancsolok.»

Ekkor mindannyian belátták, hogy minden további szó veszedelmes volna és Valamir elrendelte keleti gótgójainak a tizennegyedik eredménytelen rohamot az északi kapu ellen.

Június 24-én a városnak meg kellett adnia magát. Nehezen lehetett a reménységet idáig is fenntartani. Küzdöttek, éheztek, imádkoztak.

A templom kapui egész éjjel nyitvaállottak és mindenki láthatta, mint térdepel az agg Anianus püspök az oltár lépcsőjén — egész éjjel, egész éjjel. Reggel felkeresték az éhségtől elgyengült férfiak, mielőtt elfoglalták volna őrhelyüket a falakon. «Délig még várunk, de akkor megnyitjuk a kapukat», mondták.

«Gyermekeim! Várjatok estélig!» kérte őket remegő hangon a püspök. «Aëtius jön! Jönni fog biztosan!» «Inkább verjenek agyon bennünket, mint hogy tovább nézzük, mint halnak éhen az asszonyok és gyermekek.»

«Várjatok estig!»

«Várunk három órát dél után — Isten neki, Anianus püspök! Vidd végig az utcákon mégegyezzer az Úr testét és szentelj be bennünket. Ez lesz az utolsó alkalom.»

Június 24-én délben megbízott érkezik a városból a húnokhoz. Felajánlja a megadást és szelíd bánásmódot kér.

«Hat hetet késtetek», válaszolja Ardarich Attila megbízásából. «Akkor még kiköthettetek volna feltételeket; ma nem.»

«Akkor nem nyitjuk meg a kapukat.»

Ardarich király vállat von és elfordul.

A küldött kéri, hogy vezessék Attila elé.

«Ember!» mondja Ardarich «ezt ne kívánd magadnak!»

Igy a megbízott dolgavégezetlenül tér vissza a városba.

Június 24-én, három órával dél után, megcsikordulnak sarkaikban a keleti kapu széttáruló szárnyai. Ugyanekkor nyílik meg az északi és nyugati kapu is. A falak üresek, az utcák üresek. Csak a délnyugati bástyát tartják megszállva azok, akik harcolva akarnak meghalni. Mit törődünk a délnyugati bástyával? A miénk lesz az is, mert végre miénk a város! Hajrá — miénk a város!

Zsákmányolás! Rablás! Mi az, már megint itt vannak a gepidák, ezek a mohó ebek? Mindig első ott, ahol zsákmányolni lehet.

Igen, csak hogy mi a harcban is az első vagyunk, ferdeszemű húnok!

Zsákmány, zsákmány! — Amúgy sincs sok belőle; mindent ti akartok megkaparítani, átkozott alánjai? Hajh, itt jönnek a keleti gótok! Ez az egész utca a tietek legyen? De akkor be se pislantsatok a többiekbe! Semmi egyezkedés! Mindenki azt veszi, amit tud! Ne légy ostoba! A keleti gótok megtartják a szavukat! Hagyjátok nekik ezt az utcát! Mindig összetartanak —

Az asszonyok semmit sem érnek! Csúnyák, kiéhezettek!

Táplálni kell őket, a macskákat!

Neki nem is jók az asszonyok, halljátok csak! — Örüljön, hogy egyáltalán akadnak. Talán bizony szebbek a sárga hún némberek?

Június 24-én, öt órával dél után — Riadó! — Riadó! Mit jelentsen ez? — Hagyjatok fosztogatni! Nem ostromoltuk elég soká a várost?

Riadó! Riadó! — Ez persze annak az átkozott bályának szól a délnyugati sarokban. Miért kellene még ma agyonverni azokat a bolondokat odafenn? Holnap is ráérünk!

Riadó — riadó —

Valamir keleti gótjai rögtön együtt vannak — tüstént együtt vannak, ugyanabban az utcában. És most vágatnak valamennyien egy irányba — Merre? A délnyugati bástya felé? — Nem, a keleti kapuhoz — Riadó! — Riadó! — Hol van Attila? Hol van Attila? Az északi kapunál? Nem! A keleti kapunál! Keleti kaput értettél? Keleti kaput! Gyülekezni — gyülekezni!

Itt jönnek a húnok. Már valamennyien itt vannak, látjátok, valamennyien!

Merre ténferegnek az alánok? Megint elmondassuk magunknak, hogy mi nem tudunk engedelmeskedni, mi szarmata lovasok? A keleti kapuhoz, ha már meg kell lennie!

A keleti kapunál áll Attila apró szürke lován, egészen falhoz szorítva. Valamir és Ardarich feléje vágatnak kíséretük élén —

Attila felemeli a tenyerét. Valamir és Ardarich megfékezik lovukat. Senki sem kérdezősködik.

«Azt jelentik nekem», hallszik Attila király monoton beszéde a csöndben — «hogy hadsereg vonul fel nyugat felől. Ez csak az alán Sangiban lehet.»

«Helyes!» kiáltja Ardarich. «A fosztogatásról lekésett. De azért még hasznát vehetjük.»

Attila egyetlen kézmozdulata félbeszakítja. «Délről, jelentik nekem, egy másik, nagyon erős sereg közeledik — Ez —» egy pillanatig úgy tetszett, mintha a hún hangja elcsuklott volna — de azután ugyanazon monoton modorban folytatta — «ez Aëtius!» «És a nyugati gótok?» kiáltott közbe Candax. «Aëtius nem jönne, ha nem volna Theodorich az oldalán.»

«Gyorsan egyesülnünk kell az alán Sangibánnal —» sürgeti Valamir.

«Nem! — Ha Sangiban nekünk akart volna segíteni, már régen megérkezett volna. De ő várakozott. Most, hogy erős római sereget lát, el fog bennünket árulni, mint ahogy el akarta árulni Aëtius.»

«Gyorsan át kell kelünk a hidon, hogy a túlparton várjuk be a sereget —»

«Nem. Az átkelés túlsoká tart. Nincsen már időnk rá.»

«Várjuk be őket itt!» kiáltja Ellák — «harcolni fogunk —»

Erre nem felel Attila. Tekintetét végigjártatja a meredek lejtőn, amely a folyóhoz vezet, az egész alkalmatlan terepen, amely minden lovastámadást lehetetlenné tesz. A germán fejedelmek követik tekintetét és egyetértének vele.

«Mit parancsolsz, Attila király?»

«A hidakat felégetni! Mindkét hidat. Ez feltartóztatja az ellenséget. Visszavonulunk. — Harcolni fogunk, Aëtius és én. De én választom meg a napot, én választom meg a helyet. — Indulunk.»

A catalaunumi csata

Ovatos visszavonulás a finesi erdőn át, Aquae Segestae és Agedincum előtt. Lassan lovagolnak; egyáltalán nem sietnek. Az ellenséget nem szabad elveszíteni; az ellenségnek nem szabad azt hinnie, hogy menekülünk. Nem, az ellenségnek minden percben tar-

tania kell attól, hogy megfordulunk és szembeszálunk vele.

Így háborúznak keleten; így csalogatják be az ellenfelet Mäotis ingoványaiba. A háború csel, Aëtius. Amit a mäotisi mocsarakban gyakoroltunk — miért ne sikerülne Treca és Catalaunum között?

Kire bízta Aëtius az elővédet? Kedvenceire, a száli frankokra és királyukra, Merovechre. — Jó, akkor a hún sereg hátvédje a gepidák lesznek Ardarich vezetése alatt. Ne veszísd őket szemed elől, Ardarich! Mindig könnyű harcok között visszahúzódni! Jelentőlovásokat hozzám — minden órában egyet, ha nem történik valami rendkívüli.

«Igen, Attila király.»

«Ma Trecában hálók — holnap Artiacánál.»

«Igen, Attila király.»

Treca — Treca — A királynak fülében motoszkál ez a név, mialatt az országúton lovagol. Mit is akart Trecában? Mi vár reá Trecában?

Igen, most már eszébe ötlött. Lupus, a püspök, az okos püspök, akinek meg kellett őriznie számára a burgundi nőt. — Mintha bizony volna most idő aszszonyszemélyekre gondolni! — Aëtiusra gondolni, annak itt az ideje. Aëtiuszal foglalkozni — jut eszébe — felhevíti a vérét és nem engedi mással törődni. — De mi történjék a trecai püspökkel, ha holnap továbbvonulnak és Aëtius utánuk nyomul a városba? Attila összeráncolja homlokát. Ezt még nem fontolta meg. A püspök barátja a főhadvezérnek és beszélni fog neki a húnokról — Attiláról. Ezt pedig ne tegye. — Mit beszélhetne el róla? Mindegy, mit. Ne tegye. Tehát a püspököt magával kell vinnie.

És a burgundi nőt? Ildeket?

Jöjjön ő is. — Ha kivívta a győzelmet Aëtius felett, a püspököt szabadon lehet bocsátani. El lehet bocsátani a burgundi nőt is?

Talán. Talán nem —

Jelentés Ardarichtól: az utóvéd állandó érintkezés-

ben van Merovech frankjaival. A római sereg lassan nyomul utánuk.

A hún fejedelem bólint. Magához inti Valamirt és Candaxot. «Catalaunumban fogunk csak hosszabb pihenőt tartani», mondja nekik.

Semmi többet. De mindketten megértik, hogy Attila ott akar szembeszállani az ellenséggel.

Más napokon kinevették őt, a kazár mocsarak boszorkányát — és azok, akik nem mertek a szemébe nevetni, kitértek az útjából. Csak azok, akiket a galliai tavasz nem engedett aludni, lopakodtak néha éjjel a kazár asszonyok kocsijához és zsákmányolt gall se-lyemholmiért szerelmi varázsszert, vagy vágycsillapító italt vásároltak.

Ma azonban kazárok és alánok vették körül a tűznél ülő boszorkányt; jobboldalán már egész kis halom állott aranygyűrűkből és egyéb drágaságokból, balján pedig hegy a ruhákból és szövetekből. És mindenki, aki varázs-zsinórt tétetett a csuklójára és nyakára, szívesen megfizette az árát.

A varázs-zsinór, amelyet sok boggal kötött a kezükre s ismét felbontott, a foglyuleséstől oltalmaz. Az a madarak beléből és vadlenből font zsinór pedig, amit a nyakukra köt, a haj alá, megóv az ellenség fegyverétől. — Igen, ha délfelé nézett az ember a messzeségbe, ahol sötétség oltalma alatt közeledett az ellenséges sereg — akkor be kellett látnia, hogy szükség van a varázslatra.

A turcilingiak és scyrek körben hevertek egyik harcos körül, aki értett a runák metszéséhez. Fáradhatatlanul készítette a pálcákat mindenki részére, aki kívánta, felolvasta a szövegüket, nehezen betűzve a rovások értelmét a lobogó tűznél.

Győzelmi runát jelentett mindenküknek.

A scyreket ez kielégítette. De a turcilingiak közt akadt egy — szinte még csak fiú — ez felugrott, összegyűjtötte a fehér kendőre dobott valamennyi runa-

pálcat s nem törődve a haragos tiltakozásokkal, minden egyest megvizsgált, mielőtt visszaadta volna scyr tulajdonosának. És ekkor kitűnt, hogy a scyr egyetlen egy baljóslatú runát sem metszett; így a jóslatnak természetesen kedvezően kellett hangzania.

A fiatal turcilingiai haragosan vetette tűzbe a runapálcák maradékát és nekiindult a dombnak. Ott fenn, ahol állandó hűvös légvonat volt, ami az égő farakás szikráit délfelé hajtotta, ütöttek tábort a rugiak. A tűz mellett öt öreg harcos ült és dalt énekelt Odinról és a csaták leányairól —

«Velünk fognak harcolni holnap a csaták leányai?»

«Miért ne tennék?»

«Mert az ó-hazától olyan távol vagyunk —»

«Ezért segítenek meg az istenek, hogy újat szerezzünk.»

«Néha úgy tetszik előttem, errefelé hatalmasabb a keresztényi isten —»

«Ezt mondják a keleti gótok és a gepidák. S talán jobban harcolnak, mint mi? Okosabbak, mint mi?»

«Bölcs szókat beszélni, merész harcot vívni, erre tanítanak az Ázok —» az öreg rugiai félbeszakította szavait: «Miért nézel oly meredten a sötétbe, ifjú turcilingiai? Talán Odint látod, amint körüllovagolja a csatateret?»

A fiú a fejét rázta. «Odinnak ez az ország idegen», jegyezte meg halkán és gondterhesen. «Valóban látok lovagolni valakit — de az nem Odin — az Attila király!»

A hún király lovagolt a tábor peremén; Edeko követte és titkára, Dionysius. A fejedelmek kíséretét elhárította és megparancsolta, tartózkodjék mindenkik a törzsénél, hogy bátorságukat emelje, harci kedvüket fokozza, amint az szükséges.

Éppen elég a bátorságuk, biztosították a germán fejedelmek kacagva. Jól van, jól. — Lesz alkalmuk tanúbizonyságot tenni a vitézségükről.

Újból és újból végigfut tekintete az ellenség távoli tábornözeinek széles félkörén. Ismételten megkísérli felbecsülésüket. Az előbb még kevesebbnek tetszett a számuk, mint saját tüzeinké; innen fölénben lévőnek látszanak. A valóság nyilván a középben van — az erők egyenlők lesznek. — Így igaz a küzdelem, Aëtius!

A fejedelem ellovagol a húnok sátrai mellett. Ott ülnek a sámánok — fekete nemezsátruk előtt és zörgetik varázsdobjukat. Arrébb most vágnak le egy fekete juhot; talán jósolni akar a pap?

A király odalovagol, halkan, anélkül, hogy egy szó is ejtene, mert jól tudja: egyetlen hangnak sem szabad zavarnia a szent szertartást. De a húnok felismerik és feléje tolonganak: «Attila!» suttogják, «Attila! — Attila!» A hangtalan susogás végigfut a táboron, mint száraz levelek zöreje. «Attila! — Attila!»

A király szívesebben hallott volna üdvözlő rivalgást, de a szent ceremóniát nem volt szabad megháborítani.

A sámán nem köszöntötte és nem nézett fel reá. Így illett ez, mert ebben az órában az istenek szolgálatában állott. Görbe késével lekanyarította az áldozati állat vállízületét, kimetszette a holdalakú vállapocskát a húsból s a tűz melegére tartotta. A vér szabálytalan foltokat és vonalakat rajzolt a csontra.

A pap sovány ujjai közé vette a csontot; végigtapogatta felületének dudorodásait. Apró, vízenyős szemei a holdat keresték —

«A menny fiának keményen kell harcolnia. De amikor holnap kivívtá a győzelmet, mind a négy országot, amely a négy szél irányában vezet, szabadon áll majd előtte —»

A király lehajolt lova nyakáig. «Többet nem tudsz mondani?» kérdezte halkan.

A sámán összeresztette. «Hogy is ne győzne a menny fia? Mindig győzött idáig is, húnok, ti fiaid a keletől

pusztaságnak!» Éneklő hanglejtésében azonban benne-
remeg valami, ami meghazudtolja szavait.

A király még eddig soha sem hitt a papok jóségiben.
Talán mert maga is mindig nagyon jól tudta, mi
fog bekövetkezni. Most, hogy első ízben nem volt
biztos abban, mit hoz a holnap, vágyakozott a fátyol
fellebbentésére. — De vajjon ért-e ehhez a sámán?
— Ezt nem tudhatja.

«Tanyü!» suttog a pap. «Meg akarsz kérdezni en-
gem? Nézd a szemeimet! Én a hold fia vagyok, tudom
a jövőndőt!»

A hold fiai — így hívják a húnok törzsükben a
világos szeműeket s azt hiszik, hogy szoros össze-
kötetésben állanak a szellemekkel. Természetesen,
mióta megismerték a germánokat, a kékszemű óriáso-
kat, ez a hiedelem megingott.

«Hold fia —» szólítja meg a hún fejedelem — s
kétséges, hogy ezt a megszólítást népe hiedelmének
kímélése végett használja-e, vagy mert fölötte is kezd
úrrá lenni ez a babona — «Hold fia, kövess fuvalád-
dal sátoromba.»

Lassan továbblovagol, Edeko és Dionysius az oldalán.
Mögötte a sámán, aki panaszos hangokat csal ki fuvo-
lájából; minden lépésre halkán és kísértetiesen csö-
rögnek a madárcsontok, amelyekkel ruhája szegélye
van kivarrva.

Sátorának homályos belsejében találja Attila Lupus
trecai püspököt — nincs megkötözve, de Zerkon szí-
gorúan őrzi mérgezett fegyvereivel.

Amikor egymagában belép — két kísérőjét elbocsá-
totta, a sámánnak pedig meghagyta, hogy várakozzék
— arra gondol: sokféle pap van; egyetlen isten sem
nélkülözheti őket. Még a keresztények hatalmas istene
sem. — Hangosan azonban ezt mondja: «Püspök!
Holnap csatára kerül a sor Aëtius és én közöttem.»
A püspök előreszegezi kemény, négyyszögletes arcát;
világosan rajzolódik elő a sátor bíboros sötétségéből.
«Tudom, király.»

Attila lebocsátkozott párnáira, térdeit felhúzva, kezait összekulcsolva a tarkója alatt. A törpe lábaihoz kuporodott.

«Persze jobban szeretnéd, Lupus püspök, ha most az Aëtius sátrában lehetnél — és nem az enyémben?» vetette fel Attila a kérdést.

«Aëtius barátom.»

Különös hang hallatszik, mint egy nyögés. De a kérdés már nyugodt: «Ha te most Aëtius sátorában volnál, püspök, mit cselekednél?»

«A főhadvezérrel együtt Krisztus urunk képe előtt térdepelnék, király, hogy fegyvercink győzelméért köszönyöngjünk.»

A király hallgatott egy kis ideig. Akkor megparancsolta Zerkonnak, hogy világosságot hozzon és amint a szerezcsen a karosgyertyatartót a sarokba állította, egyik kezét kihúzta feje alól s végigsímitotta a réz- és ezüstholmit, ami zsinóron függött a sátorfaláról és halk zengéssel zördült meg.

«Vajjon merné-e Aëtius —» folytatta, mintha közben félbe sem szakította volna, — «sátorát egy olyan emberrel megosztani, aki ellenfelének győzedelméért imádkozik?»

A püspök mosolygott. «Unkénny talán nem tenné meg; merni azonban merné bizonyára.»

Attila bólintott: «Tudod, hogy neveznek engem a rómaiak?»

Lupus püspök habozott.

«Tudod, vagy nem?» kérdezte Attila türelmetlenül.

«Erre a melléknévre gondolsz: Isten ostora?»

«Ezt gondolom. Isten ostonra. Ha te ugyanabban az istenben hiszel, akinek én ostora vagyok, Treca püspöke — hogyan merészelsz az én vereségemért imádkozni? Meg akarod az Istent akadályozni, hogy végrehajtsa büntetését?»

«Nem akarom megakadályozni», felelte a püspök — «csak kérhetem, hogy legyen elnézéssel irántunk. Mi

történnék a mi szegény országunkkal, ha te győznél, Attila király?»

«És arrra nem gondoltál, Lupus — mi történnék velem, ha nem győznék?»

«Nem», jelentette ki szárazon a püspök. «Ez nem tartozik reám. Ezt bizonyára megfontoltad magad.»

«Nem!» A szó olyan panaszosan hangzott, mint ahogy egy ragadozó állat szól, mikor vadászik. «Kell Aëtius-sal küzdenem — nem fontolgattam.»

Macskakönnyűséggel talpraugrott a király. «Jöjj!» sziszegte megváltozott hangon. «Jöjj, keresztény pap! Künn áll az én népemnek egyik papja. Ha ti mindketten istenetekhez folyamodtok, bizonyára képesek lesznek megmondani, ki győz holnap!»

A sátorelőtti holdsütötte térségen guggolt a sámán, fuvoláját térdei közé szorítva, gyűrűkkel borított tenyereit a hold felé tárva. Eksztázisban reszketett, amikor Attila kezét vállára tette.

«Tanyü», nyöszörögte, «látom a hold tükrében a küzdő seregeket. Jaj nekünk, az ellenség győzedelmeskedik, tanyü!»

Attila visszatorpant egy lépést. Arca kékes-fehér volt a holdfényben, mint egy holté. «Pap!» kiáltotta fenyegetően.

A sámán érzékei elszakadtak a földtől, nem hallotta a király szólítását.

«Halottat visznek a csatatéren» — suttogta s kezei rémülettel remegtek — «ki a halott? Ki a halott? Holdisten, ki a halott? A mi lelkünk fényessége, a mennynek fia? — Nem!» A sámán felszökött, felsőteste körben forgott, szemei szüntelenül a holdra szegezve — «Nem! — az ellenség vezére, akit visznek!» Csend. Akkor megismételte suttogva a király: «A hadvezér az, akit visznek — Lásd! Keresztény pap! Egy győzelem mégis osztályrészemül jut.»

A püspök keresztet vetett. «Éz ördögi varázslat» válaszolta. «De ha igaz is volna: a hadvezér halála nem

ér fel sereged vereségével. Attila! Még kitérhetsz a harc elől —»

A király reámeredt. «A sereg?» szólalt meg nehezen forgó nyelvvel. — «A sereg? Itt, a catalaunumi mezőkön Attila harcol Aëtius ellen — és Attila győz. — Térj nyugovóra, püspök.»

A püspök kurtán meghajol, indulni készül. Nincs szó, amivel megváltoztathatná a végzetet. Nincs szó, amelyet ha kimondana, legalább a maga szívéen is könnyítene. Róma sorsa hajszálon függ. — Uram, legyen meg a te akaratod — Uram, legyen meg a te akaratod —

Amint azonban lépett már néhányat, hogy eltávozzék — Zerkon, az elővigyázatos, a sötétben melléje surrant — erre eszébe jutott valami, mire visszafordult.

«Mit akarsz még?» előzi meg türelmetlen kérdésével Attila.

«Megbízásom van, tanyü, amit majdnem elfeledtem!» A püspök kezfejével a szekérvár felé mutat, amelynek fekete körvonalai alig emelkednek ki a sötét éjjeli égből. «A burgundi hercegnő arra kért, mondjam meg, hogy beszélni szeretne veled.»

«Mit akar tőlem?»

«Azt nem tudom.»

Attila csendesen felemelte kezeit. Bőrruhájának ujjai visszahullottak és felfedték a csuklóit s sovány, majdnem kiaszott alkarját. «Csillagok —» szólalt meg — «csillagok ragyognak az éjben. Nem kellene elborulnia az éjszakának Aëtius halála napja előtt?» Kezeit lebocsátotta, megfogta sátrának függőnyeit s behúzta maga mögött.

A püspök várt még néhány másodpercig. De semmi sem mozdult —

Nagyon korán, még mielőtt derengett volna, lebontották a sátrakat; s mindazt, ami akadályul szolgálhatott volna, hátra vitték és szekerekre rakták. A

szekerek körben állottak, háromszoros gyűrűben — erősség a maga nemében. A szekérvár és az ellenség között sorakozott fel a sereg; így nem forogtak veszedelemben sem az asszonyok, sem a zsákmány.

Némi őrséget mégis kellett hátul hagyni a bagauda csőcselék miatt. Ezek rosszul harcoltak, csak ott álltak helyt, ahol rákényszerültek — de megloptak barátot és ellenséget egyaránt.

Még égtek a fáklyák; világítottak a harcosoknak, akik szaporán fegyverkeztek. Kékes füsttéteg feküdt reá a talajra a leégett tábortüzek fölött.

A törpe Zerkon csontos ujjai a király bőrvértjének szíjazatával vesződtek; nem tudott boldogulni velük. Türelmetlenül kiáltott Attila más segítség után s a törpét ellökte a lábával magától. Elnézett fölötte, aki jajgatni sem mert, el, az ellenség táborra felé. Ott is kihúnytak a tüzek. Aludnának még? A csatát az nyeri meg, aki éberebb. Aludnának még?

Halkan, tompán bűgő hang kelt az éjben. Attila előre hajolt, figyelt.

«A nyugati gótok harci kürtjei» — szólalt meg vállánál egy hang, Ardarich hangja.

Valamir is itt állott, felfegyverkezve; jókedvűen, mint mindig, a keleti láthatárt vizsgálta. «Egy óra múlva nappal van. — A parancsaidat, Attila király!»

A király nem nézett reájuk. Tekintetét a holt Sakhr-sólyomra szegezte, amely kifeszített kékesszürke szárnyaival hadijelként sátora csúcsára volt erősítve. Le kell venni és előttem vinni, gondolta. A két királynak ennyit mondott: «Tudjátok, mi a teendőtök». Ardarich belemarkolt kezével rőt hajába. Alsóajkába harapott. «Mi — vezessük — Valamir és én — a csatát?» kérdezte megrettenve.

A keleti gót kacagott. «Harcolni fogok, mint mindig, Attila. De a gondolkozást már régen reád hagytam.» «Szavaimra —» kezdte csendesén a hún fejedelem — tekintete közben végigfutott az egész táboron és mindent észrevett (a bellenotok lassúak, gondolta, de

ha majd harcban állanak, küzdenek, mint a sátán) — «szavaimra keveset ügyeltek. Ezen a mezőn lovagoltunk, mikor először értük el Trecát. Már akkor kiadtam parancsaimat.»

Az óriási keleti gót elképedve bámul reá — emlékezni próbál — hirtelen eszébe jut minden — felkurjant: «Attila! Én vezetem a balszárnyat! Te mondottad! Igen, te mondottad! Hogy tudhattad már akkor előre? Ez varázslat!»

Attila félig lehúnyta szemeit. «Ez itt csatatér, mondtam akkor. Valamir vezeti a keleti gótokat, a balszárnyat. Segédsapátok? Vedd a scyreket. — Ardarich vezeti a gepidákat, a jobbszárnyat. Segédsapátok? Nem. Semmit. — Az összes többi törzsek alkotják a centrumot. Én magam vezetem.»

A gepida fejedelem elégedetlen mozdulatra bátorodik. «Akkor a sereg közepe túlságosan erős, a szárnyak túl gyengék.»

Mielőtt a hún válaszolhatna, Valamir felemeli a kezét: «Csend, Ardarich! Nem éppen az imént láttad és hallottad, hogy Attila mindent tud?» Babonás bámulat rezeg még mindig a hangjában.

A gepida enged. «Jól van», mondja. «A jobbszárny tehát: mi, a gepidák, egyedül. Nem a mi hibánk lesz, ha Aëtius oldalba támad bennünket.»

A galonok, gondolja Attila, ma megint új emberhajpaszomántot varrhatnak az ujjasaikra — ha győzünk. Ha győzünk — nyitva az út Rómába. — Nagyon helyes, hogy a nyugati gótok is felvonultak ma ellenünk; így egy nap alatt dől el minden.

Harag tölti el. Talán csak azért haragszik, hogy maga előtt is palástolja a bizonytalanságot, ami némelykor elfogja. Ha a sámánnak volna igaza? — Attilát legyőzik, de az ellenség vezére elhull. Nem — Aëtius eleshetik, de Attilát nem győzik le —

«Valamir és Ardarich! A mi seregünk bátor az első rohamban, de kevésbé kitartó, mint a római. Ezért

a csatát olyan későn kell kezdeni, amennyire csak lehet.»

«Ei?» kacag Valamir, «akkor még tovább alhattam volna!» Már világosodik a jól kivethető a keleti gót vidám, jóindulatú ábrázata.

«Aëtius éber» — jegyzi meg a hún és délre mutat. «Aludni helytelen volna. De várni, az helyes.»

Mikor mindketten eltávoztak, átlovagol a húnokhoz, ahol megkönnyebbülten érzi az azonos vér lüktetését. «Húnok!» kezdi — néma, felindult arcok tódulnak köréje; még soha sem beszélt hozzájuk Attila csata előtt. «Aki ma győzni fog, azé lesz a föld. Akad köztetek gyáva, mikor Attila harcol az életeken?»

«Attila! Attila!» — velőtrázó, éles hangon újjonganak a húnok; át kell hallatszania az ellenséghez is. És Denghezik, Attila fia eléje lép, kezében a kaszával: «Attila harcosai úgy fognak küzdeni, mintha mindenikük maga volna Attila!» kiáltja.

Attila! Attila! — Igen, hallották a harsány kiáltást az ellenséges táborban is. Bár távolabb voltak annál, hogy a nevet megértse, mégis mindenki kivehette a kiáltás értelmét és Aëtius, aki sátora előtt állott, hátrafordult, ahol Maecilius Avitus barázdált homlokkal utoljára olvasta át a hadvezér utasításait.

«Hallod?» kérdezte. «Ez a húnok harci rivalgása.

Akadnak bátor katonák is, akiknek ereiben megfagy a vér, ha hallják.»

Maecilius szórakozottan tekint fel. «Nincs időnk ügyelni reá, úgy gondolom.»

Aëtius bólintott. Nagyon nyugodt volt, sem a hangja, sem tartása nem árulták el a legcsekélyebb felindulást sem. Parancsait már az este kiadta: most nem kellett egyebet tennie, mint meggyőződni arról, végrehajtották-e rendelkezéseit.

Ez elsősorban az alánoknál volt kérdéses. Amikor az öreg Sangibanus Aureliani előtt a római sereggel

összetalálkozott, mérhetetlen arcátlansággal dicsekedett, hogy Attilát csak azért tartóztathatták fel oly sokáig, mert ő nem adta át a húnoknak a várost. «Először is», felelte Aëtius, «már nem állott hatalmadban elárulni a várost, miután Anianus püspök lezárta a kapukat. Másodszor ez a te Attilának tett ígéreted árulás volt velünk szemben, amit még nem felejtettünk el.»

«Oh!» pattant fel az alán sértődötten, «ha te jónak látod így beszélni velem, akár rögtön tovább lovagolhatok.»

Nem, a patricius igazságosnak, de célravezetőnek maga sem tartotta, hogy így beszéljen. Ha elutasítja az árulót, amint megérdemelte, akkor a vén gazember bizonyára ismét Attilához áll. Mi marad más hátra, mint megbékülni vele, sőt jutalmat ígérni segítségért? — Azt azonban elhatározta, hogy nem fogja kímélni. Sajnos, hogy a harcban a legveszedelmesebb pont egyben a legfelelősségteljesebb is — és azt semmikép sem engedhette át az alánoknak.

A hadvezér nyeregbe szállt és a könnyű reggeli ködben először is a jobbszárnyra lovagolt. Az volt a sereg legerősebb állása; egy halom természetes ellensúlyt jelentett a húnokkal szemben. Itt táborozott a nyugati gótok hatalmas, jólfegyverzett segítő hadteste. Aëtius szemei a király sátorát keresték, amint megtalálta, azt is látta rögtön, hogy üres. Odafordult a legközelebb álló nyugati góthoz és tudakozódni akart Theodorich felől. Ekkor mintegy negyven lépésre tőle, az első vonalból, a harmatos fűből felemelkedett egy férfi, aki számos mással ott tanyázott. Bozontos, szürke szakálláról felismerte Aëtius a királyt. «Hadvezér!» kiáltott Theodorich dörgő hangján, «engem keressz?»

«Kerestelek, király!» A római mosolyogva rázta a fejét. «A legelső sorban, Theodorich király? Mint egyszerű harcos?»

«Római!» felelte a nyugati gót, «megígértem közös barátunknak, Maeciliusnak, hogy harcolni fogok érted. Láthatod, megtartom ígéretemet.»

A főhadvezér visszafojtotta könnyű türelmetlenségét. «Theodorich király, tudom, mit köszönhet neked Róma. De kíméld magad! A te életed becses — a vezér élete!»

«Főhadvezér —» vetette ellene Theodorich hatalmas hangja — redős szemhéjai rácsüngtek világos, okos szemcire — «húsz évvel vagyok idősebb, mint te — és ismerem a katona kötelességét. Itt ma csak egy vezető lehet — és ez te vagy.»

«Nem tarthatok szemmel mindent egymagam. Én a balszárnnyat veszem át. Itt jobboldalon állania kell a harcvonalnak. Király, a mai napon a te kezeden lesz a döntés!»

Theodorich király katonásan tisztelgett. «Köszönöm, főhadvezér. Légy nyugodt.»

Komolyan, kimérten, szinte ünnepélyesen visszonozza Aëtius a tisztelgést.

Visszalovagol sátorához. Már megkezdődött a centrum kibontakozása tegnap esti parancsai értelmében. Első sorban a burgundiak, élükön Gondicar királlyal; az alánok Sangibannal — mindenesetre jobb, ha itt állnak, mint odaát az ellenségnél; azután Merovech a frankjaival — idáig világít a fiatal frank király hirtelenszöke koponyája. Azután a breonok és egy zászlóalj helvét. — Balra, legtúl kifogástalan felállításban a római légiók. Ferreolus vezeti őket. Derék, öreg Ferreolus!

Kivirradt. Látni már az ellenség hadirendjét? Még nem — még nem elég világosan.

Egy bizonyos: a hún lovasság első rohamát nehéz feltartani. Mi következik ebből? Hagyni kell, hogy ez az első roham látszólag sikerüljön, önként engedni, hogy sikerüljön és közben kímélni saját erőnket. Először meg kell állapítani, hol akar Attila legelőbb

támadni és azután határozni az intézkedésekről. Ez nehéz, ha seregünk már mozgásban van —

«Parancs valamennyi vezetőnek! Engedni kell, hogy az ellenség támadjon először!»

Míg Aëtius kiadja ezt a parancsot, önkénytelenül arra kell gondolnia, mennyire elégedetlen lehet ezzel az öreg nyugati gót király — minden engedelmességi nyilatkozata dacára.

«Maecilius! Át a nyugati gótokhoz! Ugyelj, nehogy elveszítsék a türelmüket!»

A nap! — Most mindjárt tisztán lehet látni. — Mit? Attila legjobb csapatait a középen állította fel —? Éket akar verni a seregembe? —

«Sangibanus!»

Az alán odavágtat, furfangos képe hamuszürke a felindulástól.

«Sangiban! Róma meg akarja mutatni neked, hogy az árulásodat — mondjuk, a tervezett árulásodat — elfeledte.»

Az alán ide-oda tekint apró, nyughatatlan szemeivel, mint aki a menekvés lehetőségét fürkészi. «Rendelkezz velem!» mondja. «Senki sem szolgálja Rómát hűségesebben, mint én —»

«Ezt ma kell még bebizonyítanod», feleli hidegen a hadvezér. Meghúzta a szárat, hogy lovát lecsillapítsa, amely az alán sárgászörös lobogó köpenyétől nyugtalanítva nem akart egyhelyben maradni. «Az alánok foglalják el az első vonalat a középen. Legyetek bátrak.»

«Azok leszünk —» dadogta az alán. Dárdája után nyúlt, megtapogatta a nyilait. Arca egyszerre ravaszul elvigyorodott. «De mi lesz a burgundiakkal, főhadvezér! Tegnap nekik ígérted a megtiszteltetést, hogy elsőnek támadhatnak! Neheztelni fognak rád!»

«Az az én gondom! — Helyedre, Sangibanus! Az alán nem talált válaszra szavakat. Félelem és csalódás torzította el sárga arcát. — Egy halálos ellen-

séggel több — mondotta magában Aëtius és már abban a pillanatban el is feledkezett róla.

«Maecilius! Mi újság jobbra?»

«Jelentés Theodorich királytól: bevárják az ellenséges támadást. A hangulat kitűnő. Felfedezték, hogy velük szemben az ellenség balszárnyán a keleti gótok állanak.»

«A törzsrakonaik!»

«Senki sem verekszik olyan elkeseredetten, főhadvezér, mint az ellenséges testvérek.»

«Igazad van. — Gondicar király! Merovech király!» A burgundi már ott volt, mielőtt hívták volna.

«Elvetted a helyünket az ellenséggel szemben; főhadvezér!» kiáltja szinte fenyegetően. Még mindig látszik sápadt arcán a sebhely, amelyet Metisnél szerzett. Ugy viselkedett, mint aki testi gyöngeségét kétszeres bátorsággal és elszántsággal akarja pótolni.

«Gondicar király: titkos parancs a burgundiaknak. Ferreolus praefectus második kürtjelére fel kell adni a közepet és a balszárnyat megerősíteni.»

Gondicar király rábámul, elvágat. «Merovech király!» A fiatal frank fejedelem határtalan bizalommal tekint fel a rómaira. Aëtius hangja önkénytelenül lágyabb lesz, kevésbé személytelen.

«Titkos parancs a száli frankoknak: a tegnapi rendelkezést, hogy a centrumot kell tartani és a hátsó fedezetet az alánoktól átvenni, visszavonom! Ferreolus praefectus kürtjelére a közepet el kell hagyni és a balszárnyat erősíteni! — Britannia armorica önkénteseinek parancsnoka!»

Zömök, szélesvállú férfi állott elébe:

«Titkos parancs a britanniai önkénteseknek: az ellenséges sereg támadásakor feladni a centrumot és a jobbszárnyat erősíteni! — Helvétek! — Parancs: minden körülmények között a britanniaiak mozdulatait követni. Kapcsolatot a jobbszárnyal semmi áron el nem veszíteni!»

Aëtius fellélekzik. Pillanatnyi nyugalmat enged magának. Végigsimítja kezével mélyen besüppedt halántékait. A túlsó oldalra néz — Attila, Attila. — Mindig tudta — mindig sejtette előre ezt a napot, amikor el kell majd érkeznie a leszámolásnak.

Maecilius mellette áll, hasonlóképp szemei fölött tenyerével, ugyancsak az ellenség felé kémlelve.

«Emlékszel arra a napra a pusztán, Maecilius? Rua király temetési ünnepére?»

«Jól emlékezem», felelte a legátus. «De elnézéssel leszel, ha megjegyzem: a jelen most annyira igénybe vesz, hogy nem tudok emlékeknél elidőzni.»

Aëtius mosolyogva pillant reá s Maecilius elvörösödik. Tudta, hogy a főhadvezér most más visszaemlékezést forgat fejében. Ki álmodta volna, hogy a Villa Avitacum békeszerető ura maga is fegyvert ragad!

«Régi szokásom, Aëtius», feleli a hadvezér, ki nem mondott gondolatára. «Jól érzi magát az ember a te parancsnokságod alatt.»

«A húnok tétováznak», jegyezte meg a főhadvezér. «Várnunk kell. A türelem megszerzi nekünk a győzelmet.»

«Várnunk kell.»

A keleti gót Valamir már ötödízben küldötte öccsét Attilához. A nap magasan áll, elmulasztjuk a csatára legalkalmasabb időt. Attila azonban még mindig mozdulatlanul ül egy kőrisfa árnyékában, derekával a törzshöz támaszkodva. «Várnunk kell. A nap arcunkba süt, ez alkalmatlan a harcban.»

Ardarich király is izent egy küldöttel. «Úgy látszik, az ellenség gyáva a támadásra. Leselkedjünk egymásra, mint két kandúr, anélkül, hogy ütközetbe mernénk bocsátkozni?»

«Várni. Rövidebb ideig fogunk harcolni, de nem kevésbé bátran.»

Dél lett. Forró napsütés, nyári hőség. Ez így jó. A húnok szokva vannak hozzá; a germánoknak el kell viselniök.

Az ellenséges sereg is pihen. — Az alánok a centrumban? Az áruló Sangiban? Itt fogunk támadni — itt, itt! Ő hal meg először, a hitvány. A burgundiak is ott állanak? Jól van, jól; ismerjük őket Metisből. A frankok? A breonok? Éket verünk beléjük és szét-tépjük, szétszórjuk, eltiporjuk a sereget — összetörjük, felmorzsoljuk a frontjukat — Sangibant agyvágjuk és Aëtiust — oh, Aëtiust — megöljük —

«Roham! Rohamra!»

«Attila! Attila!»

«Hol a király?»

«A király az élen harcol!»

«Attila!»

Kibírják az alánok a támadást? Nem! Nem bírják! Rohanj a lándzsák közé, hárítsd el az ellenséges kardokat, ússz az ellenséges lövedékek között, mint egy folyamban —

Inognak az alánok? Igen, engednek és segítség után tekintenek. — Római kürtjelek. Segíteni akarják őket a légiók? Nem. —

Hova lettek a frankok? eltűntek — a helvétek? Ők is — a burgundiak? a breonok? — Elhúzódtak? El! — Aëtius, segítség! — Nincs segítség? Egyedül maradtunk, mi alánok? — Attila! Itt jó Attila! — Látjátok Attilát? Ez a halál —

«Vissza!» ordít Sangiban, megrántja lova zabláját, hogy az megperdül hátsó lábain. — «Vissza! Vissza!» A ló ellenkezik. Beékelve más lótestek közé, ninesen helye a megfordulásra. Előre törekszik, ahol az ellenséges sorokban rés látszik, keskeny utca.

«Vissza!» ordít ismételten Sangiban s nem veszi észre, hogy a többiek már nem hallgatnak reá, hogy már régen elvágtattak, s hogy már a háta mögött is ellenség van, húnok, idegen alánok — Candaxéi, az átkozott Candax alánjai — jobbra és balra húnok —

húnok — csupa húnok. — A vén Sangiban felüvölt, eldobja fegyvereit — «Béke!» kiáltja — «megadom magamat! Béke! Vissza tőlem!»

Oly harsányan ordít, hogy a húnok önkénytelenül kitérnek előle, hogy Ellák leengedi felcsemt kardját és már parancsot akar adni foglyulejtésre. És amint körülötte mindenki pár lépésnyi utat enged, néhány pillanatra feltűnik előtte a király, aki egy halmon áll. alig nyíllövésnyire.

«Attila!» kiált feléje Sangiban, «kegyelem, béke!» És a húnok között, akik nem merik feltartani, lovával előre törekszik, hogy a király közelébe kerüljön. Attila nem néz rá. Átv teszi a nyilat és íjat a mögötte álló hún kezéből. Megfeszíti az íjat. Körültekint a csatamezőn — láthatólag nem is céloz.

«Attila!» kiált még egyszer Sangiban — a kiáltás hörgésbe ful; a torkát ütötte át a nyíl —

Tíz másodpercet fordított Attila arra, hogy az áruló Sangiban fölött megtorlást gyakoroljon — tíz drága, soha vissza nem térő másodpercet. Tíz másodperccel később el, mire felismerte az ellenséges hadvezér csatatervét —

Már nem tudja fékezni a rohamot, holott látja, hogy ürbe talált és az ellenfél harci rendjét nem zülalta szét. Semmi zavar, éppen ellenkezőleg! Csak az alánok vágatnak fejetlen menekülésükben (— vágjatok le annyit az árulókból, amennyit csak bírtok —) — de jobbra és balra csatasorban áll a sereg, amely megváltoztatta arcvonalát s most készül a hún ékre rohanni —

Aëtius, megmutattad a tudományodat. De a mérkőzésnek még nincsen vége!

«Ide, Valamir! Ide! Fedezd a hátunkat a nyugati gótok ellen! — Ide, Ardarich! Valamennyien velem együtt, a rómaiak ellen!»

Most a hún sereg kétharmada küzd a római hadak felével — nem állhatnak ellen. Valamirnak csak ad-

dig kell feltartóztatnia a rómaiak másik felét, míg Aëtius frontja meginog —

«Tudod fedezni a hátunkat egymagadban, Valamir? — Nem tudod! — Segítségül küldeni hátulról a galonokat!»

A galonok átszaladnak, ismét visszarohannak —

«A keleti gótoknak nincs szükségük segítségre, állanak, mint a fal.» Derék.

«A herulok előretörnek! A két ellenséges seregrész között el kell vágni az összeköttetést!»

Elvágni az összeköttetést? — Sikerülhet ez? Nem, Aëtius már észrevette a szándékot és a helvéteket rendelte oda. Csak a helvéteket? Túlságosan gyengék. Nem nélkülözhet több erőt, azt hiszi? — Túlságosan gyengék. — Persze, a herulokban sem lehet különösképpen bízni. De a galonokban! A galonokkal oda, ők majd elbánnak a helvétekkel!

Jönnek már; ferdén fekszik a kasza a vállukon. Leugranak lovaikról. Természetes, hogy leugranak — vagy lóhátról szokás aratni? Nem, aratni csak úgy lehet, ha az ember jól megveti a lábát a földön s mind a két keze szabad.

A helvéteknek kardjuk van; széles, rövid római kardjuk. A kasza sokkal tovább ér, sokkal tovább. Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel — így mondják a húnok. De segít-e ez rajtatok a galonokkal szemben, ti helvétek? Nem segít. Minden lépés, amivel közeledtek, a kaszák élei közé visz benneteket — Odaát nagy a harcizaj, a kiáltozás: ott, ahol még mindig üldözik az alánok maradványait és ott, ahol a húnok megrohanták Aëtius egyik légióját. — Csak a galonok verekszenek hallgatagon, összeszorított ajkakkal. Idáig hallatszik a kaszák tompa suhogása. Arassatok, gyermekeim, vágjatok utcát az embervetésben, hogy elválasztva maradjon a sereg két fele. Sikerül-e? Sikerül! — Most próbálj, főhadvezér, parancsokat adni nyugati gótjaidnak!

«Jeladás! — Támadás az összes erőkkal a rómaiakra!»
Ki áll az arcvonal előtt? Aëtius maga? — A hún-
fejedelem meredten néz oda —: Aëtius maga. Ővéi-
nek sorai előtt lovagol, suhognak körülötte az ellen-
lenséges nyilak. Mert megfontolandó, vajjon a sors
nem ellenségekül rendelt-e bennünket. — Delibe-
randum est! Aëtius —

Támadásra! Támadásra! — Elesik az ellenséges had-
vezér, meg fog halni, így mondták. — Ha egy-
más oldalán állottunk volna, ki birt volna velünk? —
Támadásra!

Amde a frankok, a burgundok és az egyik római légio
szilárdak, mint a kőfal. — A másik légio még tarta-
lékban. A breonok szintén nem harcolnak —? Kény-
szeríteni kell őket, hogy vessék be tartalékaikat; ez
elcsüggeszti őket.

Hogy állunk a másik arcvonalon? Jól, jól! Valamir
úgy harcol, mint a hadisten. Valóban, a nyugati
gótok engednek! Ezt nem hittem volna Theodorich-
ről — Persze most nélküli Aëtius parancsait.

Valamir üldözni akarja a nyugati gótokat? Közte
és a húnok között növekedett a távolság? Ennek nem
szabad megtörténnie —

«Parancs Valamirnak: ne üldözze a nyugati gó-
tokat! Fontosabb a hún sereg hátát fedezni!»

Valamir nem engedelmeskedik azonnal. Mi ez?
Mit jelentsen ez?

Ah, most megint megállottak a nyugati gótok.
Valamir nem tud előbb nyomulni. Rendben van. «Pa-
rancs Valamirnak: tartsa a jelenlegi állását! Sem előre,
sem hátra!»

Most beveti Aëtius a breonokat. Minden talpalattnyi
földet el kell foglalni tőlük.

Harcoljatok, gyermekeim, bátor fiaim, ti pusztai
démonok, Hadúr kiválasztottjai —

Hanyatlik a nap. Vértörös az ég, vértörös a föld,
vértörös a por az esti pírban —

Harcoljatok, fiaim! Felhők emelkednek, közeleg

az alkony. Győznünk kell — harcoljatok — harcoljatok!

— A burgundiakat ki kellene vonni a harcból — gondolja Aëtius — újjá alakítani őket és az ellenség oldalába vetni. — Nem lehet. Ember ember ellen küzdenek a rugiakkal.

— Ki kellene vonni a gepidákat a harcból — gondolja Attila — s friss erővel az ellenség oldalába vetni. Nem lehet; ember ember ellen küzdenek a római légióval.

A rómaiak túlerővel harcolnak. De védekeznek; védekeznek! Aëtius tudja, mit akar. Aëtiusnak még mindig van egy légiója tartalékban —

Ez a légió eldöntheti a csatát!

Attila látja ezt. A keleti gótoknak ide kell jönniök. Legalább is egy részüknek. — Háta mögé tekint. Hol vannak a keleti gótok?

Hol —? Szellemei az égnek — hol?

Távol az alkonyatban alig kivehetően, harcolnak a nyugati gótok ellen, akik ismét hátrahúzódtak! Hát Valamir nem tud engedelmeskedni?

«Parancs a keleti gótoknak: lassú visszavonulás, amíg ismét felvették az érintkezést velünk. Denghezik vigye meg a parancsot —»

Denghezik elvágat a mezőn —

Viszont a gepidák előnyt nyertek. A római légió inog, inog — Beveti-é Aëtius utolsó tartalékát? Igen, megteszi! Megteszi! — Még egyszer megszilárdul a római arcvonal! De utoljára, főhadvezér, esküszöm!

Ott jönnek végre a keleti gótok! De az ördögbe, ez volna a lassú visszavonulás? Inkább menekülés ez! — Nem, nem is menekülés! Valamir az ott az élükön? Átkozott sötétség! — Nem is menekülés! Támadás ez, roham!

Lovas vágat előttük a síkon — vágat — ropul! Nem is ember, szellem! Villog magasraemelt kaszája — Denghezik!

«A nyugati gótok!» ordítja — «A nyugati gótok!»
Az ott az élen — nem Valamir? Nem Valamir?
— Nem!

Szürke szakáll lobog a szélben — szürke árnyék
— halljátok a rivalgását? — Elcsalták a messze dom-
bok közé a keleti gótokat és most a sötétség védelme
alatt visszakanyarodtak s behatoltak a keleti gótok
és a húnok közé — Theodorich, a vén róka!

Eközben Valamir a nyugati gótok menekülő ma-
radványát üldözi s azt hiszi, Theodorich egész se-
rege előtte van —

Mire észreveszi, mi történt, elveszthetjük a csatát!
Mire észreveszi, mi történt, elvesztettük a csatát —
Elvész. — Elvesztettük.

De harcoljatok csak tovább — harcoljatok gyer-
mekeim! Attila fiai, fiai Hadúrnak! Nincs nyerni
valónk már, de veszteni valónk sincsen. Az életünk?
Az életünk elveszett. Harcoljatok! — Aki nem esett
el ma, elesik holnap.

Ide hozzám húnok! Ide alánok! — Nem, az
alánok nem! Alánok harcoltak Sangibánnal, alánok
árultak el engem — Balra az alánokkal, a nyugati
gótok ellen!

Candax elmeresztí a szemét! Nem értettek meg?

Jól értették. Nagyon is jól. A nyugati gótok ellen,
a biztos halálba, Attila király. A nyugati gótokat
senki sem tartóztatja fel, Attila király!

Mindnyájan a biztos halálba megyünk, Candax!
Vagy te is el akarsz árulni, mint Sangiban?

Az alán főnök felordít — elfehéredett az arca,
ő félne a haláltól? — Visszahívni az alán vezért —
hűséges — ő esküdött legelőször hűséget nekem, első-
ként valamennyi közül —

Vissza, Candax! Várj, amíg a rugiakat és scyre-
ket segítségül küldhetem! — Nem hallja? — Vissza,
Candax!

Nem hallja már. Egyenest veti rá magát a nyu-
gati gótokra. Le fogják gázolni a nyugati gótok.

Nem? Nem! Megállította őket? Képtelenség! Varráslók ezek az alánok, másként lehetetlen volna — Mindenik két-három szőke óriással küzd —

Megállottak — megállottak — de meddig? Két percig? Tíz percig? — Mindegy, meddig. Most már nem térhetnek vissza; parancs nem segít. Feláldozták magukat. Elesett már Candax? Nem lehet látni — Besötétedett és nem látjátok többé az ellenséget? — Ellenség van minden oldalon! Harcoljatok, harcoljatok! Elzárták az utat a szekérvárhoz? Mi előlünk zárták el? Ide hozzám, húnok! Rugiak és scyrek! Vessétek egymáshoz a vállatokat! Még tartják az alánok a frontot a nyugati gótok ellen! De már nem sokáig! Ide, hozzám, herulok! Rajta, turcilingiak! — Mi segítsen itt, Ellák? Segíteni? Mi segítene? Valamir az ütközetben kívül került, Candax elesett. Segíteni? Utánam, fiai Hadúrnak! — Miért oltalmazol engem? Mióta fél Attila egy római kardtól? Vissza! Magadat védj a paizsoddal, Hormidak!

Hol van Aëtius? — Az ellenséges hadvezér elesik, mondotta a pap. A csata elvész. Elveszett; elesett-e már az ellenséges vezér?

Körül vagyunk zárva? Vállat a vállhoz, galonok előre! Lassan tovább, lépésről-lépésre! Kik jönnek itt a sötétben? A bellenotok?

— A bellenotok maradványai.

— Nem él közületek több?

— Több nem —

Rajta, bellenotok! Áttörni — áttörni a szekérvárig! Ott tüzet gyújthattok, alhattok az utolsó éjszakán — Az éj leborul. Jóbarát, vagy ellenség, alig lehet felismerni már. Pórus jár, aki válogat a harcban. Soh'se bánd! Uss, vágj, öldökölj —

Úgy beszélnek: csak akkor váltak szét a küzdő felek, amikor már fegyverzaj csattogott a fejük felett és ráismertek az elesettek lelkeire, amint tovább harcolnak a fekete éji fellegekben.

«Attila! Attila!» süvített végig a sötét csatatéren.
«Attila! Attila!» — sikoltott nem emberi hangon.
— Olyan volt, mint az orkán zengése; harsogott a
légből és a földnek mélységeiből.
Csak ekkor fújtak gyülekezőre a rómaiak kürtösei.

Mikor is fújták meg gyülekezőre a kürtöket? Nagy
ideje már — órák teltek el azóta —
Az elesettek lelkei harcoltak a légben? Már ők is
leejtették kezükből a kardot.
Elnémult a sebesültek jajgatása? Már elvittek, vagy
megölték őket.
Mert csend van. Csend és világosság. Felkelt a hold.

Folytatni lehetne a harcot; elég világos van.
De senki sem harcol tovább; még a szellemek sem.
Csöndes és világos a nyári éj. A domboldalon, a
mogyoróbokrok alján — a csata megkímélte őket,
csak a legszélső ágakról sodortak le leveleket a ro-
hanó lovak — tücsök cirpelése hallatszik.
Tisztán kivehető a vonal, amely az alacsony dombo-
kat elhatárolja az égtől. Jobbra és balra, mint tá-
voli fénypontok, csillognak az ellenség őrtüzei. Ma
messzebb táboroznak, mint tegnap. Vajjon mi ok-
ból? Nem érzik biztonságukat? Vagy a húnokat
akarják csalóka biztonságba ringatni? Mindegy; Attila
nem fogja megtámadni őket és Attila tudja, hogy
nincsen számára menekvés.

Délfelé nem égnek tüzek. Csak egy-egy távoli fáklya-
fény imbolyog a csatatéren.

A halott vezért keresik talán. Sok az elesett. Nem lehe-
tetlen, hogy még nem találták meg és Aëtius holtteste
ott fekszik valahol a mezőn.

Talán — ha ő, Attila, maga kutatna utána, megta-
lálná. Biztosan megtalálná.

Halkan, imbolygó lépésekkel megy a király a síma,
harmatos gyepen, a domboldalról lefelé.

Itt harcoltak a bellenotok a burgundiak ellen. — Vajjon Gondicar is az elesettek között van?

Itt fekszenek, összehonyolódott tagokkal a rugiak és alánok. Az egyik holtak felemelt karja mereven mutat ujjaival felfelé. Olyan, mintha fenyegetne. — Avagy az ég felé utal?

Odaát fáklyák villannak fel, ahol a nyugati gótok küzdöttek. Bolondok, ott hiába keresitek Aëtius holttestét.

Annál jobb, ha ott keresitek, legalább nem zavartok engem. — Mi szükség van a fáklyákra? A csillagok elég fényesen világítanak — éppen elég fényesen, hogy Aëtius a halottak ezrei között is fel lehessen ismerni.

Nézd csak, valaki más is arra gondolt, hogy a csatatérnek ezt a részét kutatja fel. Rómainak látszik. Bizonyára tiszt; elárulja ragyogó fegyverzete. —

Még nem látott meg; ki lehetne kerülni. De minek? Egy halottal kevesebb fekszik még a síkon, római. Kár, hogy most felhő húzódott a hold elé; most a hún szeme sem lát elég élesen.

A holdfény visszatért. És itt jön a római is. Egyenesen jár, vállait könnyedén előre ejti. Eppen ilyen volt Aëtius járása is. —

Most még közelebb lépett a római. Megpillantja a hűnt és fegyvere után nyúl. Helyes, szükséged lesz reá. Most teljes ragyogással világít reá a hold — fel emeli ar arcát.

«Aëtius!»

A római hirtelen megáll, összehunyorított szemekkel kémlel a sötétbe, tétovázva közelebb lép, elengedi kardja markolatát.

«Istenemre —», szólal meg halkán, hitetlenkedve — «Attila király van itt?»

A hún fejedelem nem mozdul, úgy áll, mint egy kőszobor. «Érthető», mondja végül lassan. «A harc elkeseredett volt. Az elesettek szellemei nem bírnak megnyugodni, nem tudják elhagyni a csatateret —»

A római a homlokához kap; egy pillanatig képtelen eldönteni, mi a valóság és mi a képzelődés. —

«Élek, Attila király», válaszol aztán rekedten. «És élsz te is. Mit keresel itt, a halottak között?»

«Kérdezd inkább, kit kerestem», felel a hún monoton hangja. «Téged kerestelek.»

«Engem?»

«Megjósolták, hogy legyőznek — és hogy az ellenség vezére el fog esni. Kerestem a halott hadvezért.» Aëtius különös megrendüléssel figyelt a hangra, amelyben végtelen gyász zengett. «Engem kerestél?» ismételte aztán. «Mit akartál a halott Aëtiustól?»

A hún kinyújtotta hosszú, keskeny kezét; a gyűrű, amelyet valamikor Aëtiustól kapott, megcsillant a holdfényben. Most a király hangja éneklőre és panaszosra vált. «Ezt a gyűrűt akartam Aëtiusnak, az én halott barátomnak ujjára húzni —»

A főhadvezér felismerte a gyűrűt; visszaemlékezett Attila üzenetére is, amit egykor Zerkon vitt Rómába és arra, hogy ez a gyűrű volt a válasza.

«Régen volt, amikor küldöttem neked», mondja bizonytalanul. Hirtelen úgy érezte, mintha egykor valami jóvátehetetlen történt volna; csak arra nem tudott rájönni, mi is volt az. «Miután oly sokáig hordtad — miért akartad a holtnak visszaadni?»

«Ellenség gyűrűjét viseltem; a halott barátoknak vissza akartam adni.»

A római nem tudott felelni. Attila egy ideig némán szemlélte, majd megérintette kardjának markolatával. «Emlékszel még, Aëtius, Rua király halotti ünnepére?»

«Természetesen —»

«Amott, Aëtius patricius —» a hún fejedelem kezével a szekérvár sötét tömege felé intett — «a húnok felállítják a máglyát Attila király halotti ünnepére. — Ha megtaláltam volna a holttestedet, ugyanaz a tűz hamvasztotta volna el Aëtius és Attilát. Nem lett volna győztes és legyőzött.»

«Attila!»

A hún figyelmesen hajolt a másik felé. «Mit akarsz mondani? — Így a legyőzött egyedül hal meg.»

A főhadvezér felkiáltott — remegő ujjai megmarkolják a hún fejedelem vállait. «Én vagyok a győztes, Attila?»

Álmélkodó felelet: «Gunyolódol? — Talán én volnék?»

A római kétségbeesetten rázza a fejét, az elesettekre mutat. «Kik fekszenek itt? Gótók, burgundiak, herulok — ah, Attila! Mi voltunk — az ellenfelek, te meg én! De egyikünk sem győzött! — Mindössze két és fél római légió harcolt a húnok ellen — a te kisszámú húnjaid ellen. Ki döntötte el a csatát? Kinek volt ereje? Túlnyomó száma? A germánok voltak azok!»

«Germánok, Aëtius. Germánok, akik a te és az én akaratomat szolgálták.»

A római felkacag. «Csak úgy látszott; úgy tűnt fel előtted. Mi mindketten tévedtünk. Én Rómát akartam megvédeni, te Rómát megsemmisíteni. Egyikünk sem csinált egyebet, mint hogy szabaddá tettük az utat ezeknek az idegen népeknek —»

A hún nem felel. Tekintete, amelynek kifejezése kifürkészhetetlen, mereven a római nemes, szenvedélytől felindult arcán függ.

«Talán igazad volt, Attila», folytatja Aëtius. «Hallottak vagyunk, én is és te is. Nem él az, aki belátja, hogy hiába élt. Ki oltalmazza meg Rómát a germánok ellen, ha többé nem leszek? Ki vezeti a húnokat, ha Attila már nem áll az élükön?»

Messziről felcsendültek a nyugati gótok kürtjelei. A fáklyák, amelyek eddig szerte imbolyogtak a mezőn, mind egy ponton gyülekeztek. Panaszos kiáltások hallatszottak — Aëtius vállat vállhoz vetve állott Attilával.

«Hallod!» szólalt meg halkan. «Megtalálták.»

A hún nem kérdezett semmit. Mint a római, ő is hallgatódzott, kémlelt az éjszakában.

A fáklyahordók közeledtek, felkanyarodtak egy alacsony halomra. Tisztán láthatták a kék éjszakai égen a fekete hordágyat, amelyet hat férfi vitt. A lefelé fordított fáklyák sápadtan parázlottak.

«Azok a kürtök harsantak fel ma először» szólt Attila halkán «amikor a hajnal felderengett».

Aëtius bólintott. «Az ott, akit visznek, Theodorich gót király. A jóslatod nem csalt meg, Attila! Akik ott mennek, azok a győztesek. A diadalmas hadvezér elesett; és ez nem én vagyok —»

Kísérteties nesztelenséggel tűnt el a menet a holt királlyal a domb mögött; csak a fáklyák rőt visszfénye látszott még az ég alján és a kürtök panaszos jajongása sírt tovább.

A római mélyen fellelékezett és a hún fejedelem felé akart fordulni. De senki sem állott már mellette. És mert ugyanebben a pillanatban felhők vonultak a hold elé, látni sem lehetett, merre tűnt el Attila.

A szekérvár körül gyülekeztek a hún sereg maradványai és sok időbe telt, míg összeverődtek azok, akik ugyanazon törzshöz tartoztak.

Hiába szólították egymást — az asszonyok lármája és a sebesültek jajgatása elnyomott minden más hangot. Fáklyák terjesztettek halovány világosságot.

A kocsik egyikén állott testőrsége körében Ardarich király. Vállsebéből vér folyt világos ruhájára; arca feldúlt. «Hol vannak a keleti gótok?» kiáltja. «Hol van Valamir király? — Hol van Attila?»

Úgy látszott senki sem tudja, senki sem vetett ügyet rá.

A hosszúhajú frank fejedelem, mindkét kezében fáklyával hadonászva, felugrott egy másik szekérre. Körben csóválja a fáklyákat lobogó, hosszú, szőke haja körül, s így hívja fel magára a figyelmet.

«Frankok! Ide hozzám!»

Most lovagolnak be a táborba a keleti gótok, élükön Valamir, sápadtan, mint a halál. «Mit ordítoztok?»

förmed reájuk elváltozott hangon. «Menekülnünk kell! Azonnal menekülnünk!»

«Valamir király!»

Az öreg Hormidak örjögve rohan szekértől szekérig, tűztől tűzig, kezében kés — «Attila!» üvölti. «Hol van Attila?»

A rugiak fejedelme megpróbálja feltartóztatni. Hasztalanul; az öreg ráemeli kését. Szemeiben téboly izzik. «Attila! Attila!»

És máris kezd átterjedni az egész táborra az örületes izgalom. «Attila! Hol van Attila?»

Childerich egyetlen ugrással leszökik szekeréről, ledobja fáklyáit s mindkét karjával körülöleli az öreget. Megkötözteti, megbéklyóztatja. «Nem tudsz csendben maradni? Felfordítod az egész tábort! — Fejedelmek, hidegvér!»

«Te akarsz engem gyerek létedre nyugalomra inteni?» fakad ki Valamir. «Ha felindult vagyok, van okom reá. Menekülnünk kell!»

«Átvesszem a főparancsnokságot!» kiáltja Ardarich. «Én mint Attila király sógora —»

«A főparancsnokság átvételére én vagyok hivatott!» vág közbe, kardjára csapva Valamir. «Keresztül kell verekednünk magunkat!»

«Nem hagyhatjuk itt a szekereket!»

«A szekerekkel nem menekülhetünk!»

«Ha már nappal volna —»

«Akkor már késő!»

«Hol van Attila?»

«Candaxot sem látom.»

«Candax mellettem esett el!»

A scyrek legöregebb harcosukat küldik a fejedelemhez — vezérüket elvesztették. A herulok szintén. Ugyancsak a galonok. Ugyancsak —

Egyszerre ott áll a fejedelmek között — a sötétből bukkant elő — egy alacsony, bőrruhás alak.

«Attila! Attila!»

Ujjongás, sírás — ordítás, tombolás — «Attila!» —

Mindenki látni akarja, hallani, mit beszél — mindenki hallani, mi történjék.

A hún fejedelem — arca mozdulatlan, mint mindig — felemeli sárgás, kissé begömbített kezét. «A viszálykodás nem segít» mondja a hirtelen beállott csendben. «Csak okos, jól megfontolt szavak segíthetnek.»

Pillanatnyi szünet. Sötét szeineit rászegezi Valamirra. A keleti gót érzi, hogy most szemrehányás következik — meg akarja előzni, elmondani, mint tévesztette meg Theodorich.

De nem tud egy szót sem kiejteni. Attila sem feddi meg.

«Nem menekülhetünk», folytatja lassan. «A szekerekkel nem, mert akadályoznának. De szekerek nélkül sem menekülhetünk.»

Miért nem? akarja kérdeni Childerich. Talán itt maradjunk?

«Mert —» jelenti ki Attila megfontoltan, «az ellenséges sereg bekerített minket.»

«Mi hát a teendők, Attila?»

«Vezess bennünket!»

«Parancsaidat, Attila!»

«Gyűjtsétek össze a fanyergeket!»

«Hogyan? — Mit? — A nyergeket?»

«Halmozzátok hegygé a fanyergeket —»

«Miért, Attila? Mi célból?»

«— halmozzátok hegygé — máglyahalomnak — tűzrakásnak —»

A hún fejedelem kitárja karjait és szemeit lehúnyja. Így áll egy kis ideig, mozdulatlanul. «Tűzrakásnak, amely méltó a hún királyhoz és azokhoz, akik követni akarják —»

Azután leejti a karjait s a tűz fényéből visszalép a sötétbe.

A hún táborban leégtek a fáklyák és senki sem gyújtott újakat. Csak elől, a szekérnél, amelyben a feje-

delmek zsákmánya van, ég gyöngye tűz, mellette ülnek hallgatagon, sebeiket orvosolva: Ardarich és Valamir és a hosszúhajú Childerich herceg.

A szekérvár közepén, ott, ahol üresen hagytak egy köralakú teret, kísértetiesen emelkedik ki a hegy, amelyet fanyergekből emeltek. Lassan jöttek, egyik hún a másik után; mindenik hozta a nyergét, elmondotta a hagyományos imaformulát a halál istenéhez, az ősi formulát, olyan régies nyelven, hogy a jelentését ma már alig tudják megérteni. Azoknak kell ezt elmondaniok, akik megszentelt fahasábbal járulnak a temetéshez.

«Tűznek istene, te vagy a halál istene, mert megsemmisítesz. Tűznek istene, te vagy az élet istene, mert megváltoztatsz. Akárki vagy, tudjuk, hogy szent vagy.»

«Mit művelnek?» kérdi egy scyr egy rugiaitól.

«Lokihoz imádkoznak —»

«Mit segít az?»

«Nem segítséget kérnek. Elégetik magukat, mert nem tudtak győzni — sem menekülni.»

«És mi? Mi scyrek és rugiak?»

«Mi herulok?»

«És bellenotok? És galonok? Frankok? Turcilingiak? Gótok?»

«Nekünk nem kell a tűzhalál!»

«Harcolni akarunk! És a harcban elesni!»

«Childerich herceg! Valamir király!»

«Harcoljunk! Akartok vezetni minket?»

«Csend! Ki jó a tábor utcáján?»

«Félre — ez Attila király!»

Megjelenik közöttük a sárgás, mozdulatlan arc. Minden szó elnémul.

«Harcolni akartok?» kérdi a színtelen hang. A gepidák nyelvjárásán kérdi, majd megismétli gót nyelven. — ez az a két idioma, amelyet a hún fejedelem beszél, ha nagyon hiányosan is.

Am a többi germán törzsek is megértik. «Igen!» kiáltják valamennyien.

Attila bólint. Odafordul a húnokhoz és alánokhoz. «És ti?» kérdi hún nyelven.

Edeko felel valamennyiük helyett; szenvedélyes szemei tüzelnek. «Harcolni akarunk, menny fia, ha te harcolsz. Meghalunk, ha te is meg akarsz halni.»

«Hazatérés —» folytatja Attila király, «a keleti pusztákra, ez cél volna. Ha lehetséges volna, vezetném a seregem. De a seregem már csak azért harcolhat, hogy meghaljon. És ehhez nincs szükség az én vezetésemre.»

«Vezess mégis Attila! Attila! Veled akarunk harcolni és elpusztulni!»

«De hogyha —» beszél halkán a király, csak a legközelebb állók hallgatják a szavait és suttogva adják tovább azoknak, akik nem értették meg — «de hogyha a rómaiak rabul ejtik Attilát?»

Mélységes csend lett. Szörnyű maga a gondolat is, megfoghatatlan —

Attila körültekintett és bólintott. Egy kézmozdulattal szétoszlatta a kört, amely kialakult előtte s elindult a máglyarakás felé!

Alig fordult meg, amikor eléje lépett valaki. «Mit akarsz cselekedni, Attila király?»

A király mozdulatlanul meredt: annyira meglepte ez a vakmerőség. Ki merészelt az útjába állani? Ekkor felismerte a trecai püspököt; ez enyhített meglepetésén — hogy a püspök bátor, azt már beigazolta — de ez nem szelídített haragján.

«Keresztény pap, térj ki előlem!»

A püspök fél lépést tett oldalra, éppen annyit, hogy ne állja el a király útját.

«Nem akarsz meghallgatni? Kérdezni akarok tőled valamit.»

«Kérdezz.»

Lupus püspök előretolta erőteljes állát. «Hallom, hogy bekerített az ellenség — a te ellenségeid —» javí-

totta ki magát hevesen. «Nem látsz lehetőséget a gyűrű áttörésére?»

«Én és azok, akik követnek, válaszolt éneklő hangon Attila és a máglyarakásra mutatott — «mi áttörjük ezt a gyűrűt.»

«Ugy értem, nem látsz más lehetőséget?»

A hún fejedelem nem válaszolt. Elutasító mozdulata éppúgy lehetett nemleges válasz is, mint parancs, hogy ne alkalmatlankodjanak tovább neki. De a püspök nem tágitott.

«Király, könyörgök hozzád! Ezzel az elhatározással —» a nyergekre pillantott «várjál legalább reggelig. Talán megnyílik számodra és sereged számára az elvonulás lehetősége.»

«Ez az —» kérdezte a király lassan és fürkészően — nyilvánvaló volt, hogy meg sem próbálta követni a másik gondolatmenetét — «ez az, amit ti keresztények felebaráti szeretetnek neveztek?»

Lupus püspök habozott. Hevesen küzdött benne az igazságszeretet az óvatossággal. «Nem», jelentette ki végül elszántan. «Ezt nem azért mondtam, hogy megmentselek, király. Azért mondom, mert —»

«Beszélj.»

«Uram! A te sereged csapás az országra, háborúd istenítélet. De mi fog még azután történni, ha te már halott vagy és hadaid törmelékei cél és vezetés nélkül rávetik magukat Gallia kirablására és kifosztására? Most, hogy megverték, mi római keresztények csak egyet kérhetünk: gyűjtsd össze a seregedet és vezesd ismét vissza keletre!»

Attila végighallgatta. Kezével kört írt le a tábor felé. «Áttörni?» kérdezte. Fáradt volt a hangja. «Nem. Nem harcolok tovább.»

«Várjál reggelig. Talán csodát tesz az Isten s nyitva találod az utat.»

«Várok reggelig. Nem érted és nem azért, mintha hinnék a te Istened csodatételében. Hanem mert a

reggel első derengésében könnyen válik el a lélek a testtől, mint ahogyan elválík az éj a földtől.»

«Igérd meg, király —» de Attila kezefejeével félretolta útjából a püspököt.

Már egészen a fanyergek hegyének közelében járt, amikor másodszor is meg kellett szakítania lépteit, mert előtte állott burgundi Ildeko.

Feléje nyújtotta kezeit, de Attila nem gondolt arra, hogy megragadja a kezeket. Egy pillanatig elgondolta, vajjon ki fogja az asszonyt zsákmányává tenni, ha ő meghal. Talán Ellák, ha nem osztja meg sorsát — és ő nem fogja sorsát megosztani, ő a jövőendő király. — Vagy Edeko? Nem, Edeko nem, ő nem fejedelmi sarj. — Talán meg is ölik ezt az asszonyt holnap —

«Attila király! Láttad Gondicar testvéremet a csatában?»

A király halkán és udvariasan felelt, bár úgy látszott, közben egész másra gondol: «Nem láttam.»

Az asszony állva maradt mellette, kezeit összekulcsolva, felhőszürke szemeit reászegezve. Éppen oly halkán és udvariasan folytatta Attila: «Kérdezni akarsz a sorsodat? Nem ismerem.»

Talán ez is volt a nő szándéka; most azonban, hogy maga előtt látta állani a királyt, megrázta a fejét. «Engem a te sorsod érdekel, Attila király.»

A király elnézte, amint két hún harcos az ő hadijelét, a megmentett Sakhr-sólymot feltűzte a máglyarakás elé.

«Ha egy hún fejedelem önként készül a halálra», szólalt meg Attila «és a máglyára kell lépnie, bezárja ajakait. Mert nincs több parancsolni valója. Behúnyja a szemeit, mert számára már nincs semmi látásra méltó. Megkötözi kezeit aranylánccal, annak jeléül, hogy akarata kihúnyt. — Amikor a reggeli szürkületben a hún papok meggyújtják a tüzet, akkor burgundi Ildeko lebontja testéről övét, odalép hozzám és a csuklóimra fűzi —»

A burgundi heregnő felsikoltott és halálsápadtan viszatántorodott.

«Mitől rettentél meg? kérdezte Attila szelíden.

«Attila király, mondd meg nekem a valót —» alig engedelmeskedett a hangja — «ha meghalnak a hún királyok — nem viszik magukkal asszonyaikat és rabjaikat is?»

A hún fejedelem különös pillantást vetett reá. «Néha megtörténik —» válaszolt. És hirtelen elhagyta minden szelídség; kegyetlen sóvárgás lobbant fel a szemében; egy pillanatig úgy tetszett, rá akarja vetni magát. «Talán ez alkalommal is meg fog történni —» sziszegte.

Amikor derengeni kezdett a reggel, a sámán papok készen állottak, hogy fáklyáikkal meggyujtsák a tüzet.

Ekkor egyszerre kiabálni kezdtek a gepidák. Mit kiabálnak odaát? Nem csak kiabálnak — de kacagnak! Halljátok, hogy kacagnak? — Mit kurjantanak a keleti gótok felé? — A szavakat nem lehet megérteni, de most ott is kitört az ujjongás —

«Elmentek! Elmentek! Attila!»

«Attila, vezess bennünket! Elmentek, Attila!»

A hún fejedelem ott áll a nyergekhez támaszkodva, mint ahogy már órák óta mozdulatlanul állott. Hallja a kiabálást, de nem akarja hallani. Aki mindent megmér: és a halált választotta, az nem kívánja, hogy visszakényszerítsék az életbe.

«Tüzet a nyergekre!» parancsolja.

De most az egyszer nem engedelmeskednek neki, még csak nem is hallják.

«Elmentek! Elment az ellenség, Attila király!» tombol és ujjong az egész sereg —

«Isten csodát tett!» imádkoznak a keresztények.

«A hún varázslat!» kiáltják a pogányok.

«Vezess, Attila király!»

A máglyarakást rögtön széjjelhordják; kiabálva keresi ki-ki a nyergét. A lovakat! Ide a lovakat!

Befogni a szekerekbe! A zsákmány-szekerek előbb — utána a többi az asszonyokkal! — Vezess minket, Attila!

Lova felnyergelve áll előtte. Szinte akarat nélkül ül reá. Fellovagol a dombra, körültekint.

Igen, az ellenség felbontotta a gyűrűt, az éjjel elhúzódtott délre és nyugatra — megnyitotta az utat észak-kelet felé.

Visszavonulásra akarja kényszeríteni Aëtius? Lehetőséget akar adni neki a visszavonulásra?

«Vezess, Attila!» — Idáig hangzik seregének ujjongása.

A hún fejedelem felemeli kezét, s többször ide-oda mozgatja szemei előtt sajátyszerű határozatlansággal. Mintha györtő gondolatot akarna elhessegetni.

«Vezess, Attila! Attila király!»

A hún lassan megindítja lovát, lefelé a dombon, el a szekerek előtt a szabad mezőre. Még egyszer délfelé tekint. A rómaiak majdnem ugyanazon a helyen táboroznak, ahol a csata előtti estelen. Ma mégis minden más. Akkor egy ki nem próbált sereg védte a délre vezető utat; most ugyanazt egy győzedelmes sereg zárja el —

Győzedelmes germánok, igazad volt, Aëtius — Mialatt én legyőzött germánokat vezetek vissza keletnek —

Lassan, lépésben indul a király az úton kelet felé. Nem néz körül. Parancsot sem ad. —

A főhadvezér virradat óta az őrszem mellett áll a dombon, amely uralkodik a római tábor felett. Hallotta az örömujjongást a húnok felől és látta, amint a lovasok első menetoszlopai kiváltak a tömegből.

Látta és egy szót sem beszélt.

Az őrszem félénken figyelte vezérét. Óreg katona volt, nem egy hadjáratot harcolt végig Galliában. Diadalmas csata után nem így szoktak viselkedni a

hadvezérek, gondolta magában. Valami, úgy látszik nincsen rendben —

«Főhadvezér! Nem a te hibád!» szólalt meg Maecilius legatus Aëtius mellett. És mert nem kapott választ, nyomatékosan hozzáfűzte: «És nem is az én hibám—» Aëtius felrezzent. «Ki mondott ilyesmit, Maecilius?» A legatus vállat vont. «Hallgatásodból következtettem reá.»

«Észtelenség. Tudom, hogy mindent megkíséreltél —» Megfordult s kezével délre mutatott. A római seregből is kiváltak csapatok, megindultak a dombok között a folyó felé. «Ott mennek a nyugati gótok! Ha Attila tudta volna — megfordul, hogy még egyszer megtámadjon bennünket. És ez alkalommal mi lettünk volna a gyengébbek!»

«De nem tud róla! Csak azt látja, hogy az útja nyitva áll. És így a baráttal egyidőben az ellenség is elvonul. — Miért is kellett Theodorich királynak el-esnie!»

«Beszéltél még egyszer Thorismunddal?»

«Tőle jövök. Őt testvér vetélkedik Tolosában Theodorich örökéért. Minden óra, amivel késik, koronáját veszélyezteti, ezt ismételte minduntalan Thorismund; beszélhettem, amit akartam.»

Aëtius némán bólintott.

«Gallia nincs többé veszélyben — Attilát megvertük; Thorismund teljesítette feladatát —»

«Tudom, tudom», vágott szavába a főhadvezér. «Attilát megvertük! — Most kellett volna a győzelmet kihasználni, üldözni őt, megsemmisíteni! — Magunkban túlságosan gyengék vagyunk, engednünk kell zavartalanul elvonulni —»

A legatus a hadvezér keze után nyult. «Mégis, Aëtius, mint Thorismund mondotta: Gallia meg van mentve. Te mentetted meg.»

Aëtius nem felelt. Felkelt a nap. A harmatos gyep ezer gyöngéd sugárban csillogott; messze nyugatra, ahol szürke árnyékban borongtak még Catalaunum vá-

rosának falai, szelíden terjedt a békés, áldott ország.
«Gallia meg van mentve Róma számára. — De meddig, Maecilius?»

Fegyverkezünk, Onegesius!

A görög Onegesius már másodszor szakította félbe jelentését; és amikor a király türelmetlen mozdulata folytatására kényszerítette, szavai összezavarodtak, úgy, hogy a megkezdett mondatot nem bírta befejezni.

Senki sem tudott a sereg visszatéréséről, senki sem sejtette. Az utolsó hírek, amelyek még Onegesiushoz érkeztek, az Aureliani előtti táborból származtak. A visszavonulás — gondolta a görög — gyorsabban következett be, mint bárki képzelhette volna. Igen, még a hírnél is hamarabb érkezett haza Attila.

Hajnali szürkületben látták meg az örök, hogy a király és kísérete belovagol a legkülső sáncövezetbe. Egy órával később mutatkozott a sereg elővédje.

Onegesius tüstént jelentkezett — elutasították. Öt órával később ismét jelentkezett és megint elutasították. Várakozott a király hívására — anélkül, hogy a királyi várat egy percre is el merte volna hagyni. Ez a hívás csak négy nap múltán következett be.

«Mi van még?» kérdezte Attila — épen most hallgatta végig a kaukázusi alántörzsekről szóló jelentést (nem akartak nyugodni s Onegesius szükségesnek tartott volna ellenük egy hadjáratot). A király nem nyílvánított véleményt. «Mi van még? Keletróma?»

A görög összekulcsolta sovány kezeit. Szelíd szemei, amelyek oly ellentétben állottak lényének tudatos háttározottságával, a király arcát fürkészték; ismét megdöbbsent, elakadt. Kék árnyak mélyültek el Attila szemei alatt, halántékain; kemény vonalak körítették a száját. Lapos, síma vonásai különösen elmélyültek és elváltoztak. Mi történt? Mi történhetett?

Vereség? A sereg felfogása szerint nem volt vereség.

Ha zsákmánnyal megrakodva ismét elérhették a keleti pusztaságot, a húnok azt tartották, nem lehet vere-
ségről beszélni. Attila más véleményen lehetett; két-
ségkívül más véleményen volt — meglátszott a vi-
selkedésén.

«Mi van még? Keletróma?» kérdezte újból a király.
Nem látszott türelmetlennck; mintha megértette volna
a görög szórakozottságának okát.

«Keletróma?» ismételte Onegesius habozva és elő-
ször életében gondolt arra, hogy a király előtt elhall-
gathatna valamit — vagy legalább is szeretne volna
kíméletesen közölni: «Keletróma megtagadta az
adót.»

Attila felhúzta szemöldökeit. «Indokolás nélkül?» kér-
dezte.

«Nem indokolás nélkül. Theodosius császár meghalt,
mint tudod. Az új császár, Marcianus írást küldött a
pénz helyett —» Onegesius keresgélt az iratai között,
megtalálta a császári levelet s át akarta nyújtani a
királynak.

Ez meg sem mozdult, hogy átvegye. «Mi a tartalma?»
«Marcianus császár röviden és világosan annyit ír, hogy
aranya a barátai számára van — ellenségei részére
csak vasa van.»

«Az ő helyében én is majdnem így írtam volna —»

«Második követelésedet, írja, jogosnak ismeri el.»

«Mi volt az én második követelésem?»

Onegesius meglepetten nézett reá. Attila még eddig
soha sem felejtett el semmit —

«Crysaphius fejét kívántad. — Marcianus császár azt
írja, hogy ezt jogosnak találja. De ezért nem szük-
séges Konstantinápolyba fáradnod. Időközben ő maga
lefejeztette Chrysaphiust.»

Halovány mosoly villant meg a hún fakó arcán. «Jól
van», mondotta, «jól van. Marcianus császár ért az
uralkodáshoz.» Attila feje hirtelen mellére hanyatlott,
mint aki halálosan fáradt. «Mi van még, Onegesius?»

«Uram —» szól a görög megdöbbenve «annyira bánt

téged a jelentésem? A gall hadjárat zsákmánya elég gazdag: egyelőre nélkülözhetjük a keletrómai adót.»

«Egyelőre.»

«Mig újból kedved támad hódítóhadjáratra.»

«Lehet, hogy nem támad többé kedvem.»

«Akkor nem volnál Attila.»

«És hogyan Attila nem lesz többé?» Rohamosan, heves suttogással követik egymást a király kérdései.

«Mi lesz a sereggel, ha Attila ma nem jelöl ki számára célt? Ki vezeti a népemet?»

«A fiaid, király!»

«A fiaim!» kiált fel panaszosan Attila. — «csak három fiam elég idős, hogy uralkodjanak: Ellák, Denghezik és Irnák. Szólítsd a fiaimat.»

Irnák érkezik először. Arca még mindig gyermekesen lágy. Anyjának, Kerkának egyenes, alacsony homlokát örökölte és karcsú, hosszú nyakát. Szemei nagyobbak, mint a húnoknál szokásos, ajkai teltebbek. Még nagyon fiatal; Galliába együtt vonult a sereggel — de Catalaunumnál nem vett részt a küzdelemben. — Nem is kérte, hogy harcolhasson, ötlött a király eszébe. Vajjon szívesen maradt hátul? Képtelen gondolat. De akkor miért nem kérte, hogy harcolhasson? Talán titokban verekedett mégis.

Ő, Attila, ezt tette volna a helyében.

Mielőtt egy szót szólhatna Irnákhoz, belép Denghezik. Fegyvertelenül. Természetesen, fegyvertelenül; mert fegyveresen nem lehet a király elé lépni. Denghézik ajakai vidáman nevetnek, amint meghajol apja előtt. Ezt az idegen vér okozza, ami ereiben kering? A húnok nem szívesen nevetnek.

Széles, esetlen kezei az asztalon feküsznek; nem tud mit kezdeni velük, ha nem suhogtatja a kaszát.

Miért nem tanult ez a fiú a görögöknél és rómaiaknál, hogy írni és olvasni tudna? Ez fontos volna. Miért nem tanult semmit? Ő, Attila kihasználta az idejét, amikor, mint gyerek, fogoly volt Bizáncban. — Elég

római és görög él az udvarban; egyetmást tanulhatott volna tőlük — Talán nem elég eszes.

Utoljára érkezik Ellák. «Hivattál apám», mondja, anélkül, hogy bevárná a király megszólítását. A többiek némán várakoztak; ez nem — ez egyedül érzi magát egyenlőnek vele. Harcban bátor, olyan bátor, mint Attila maga. Talán ravasz is —

«Hívattalak, hercegek», szólal meg a király. Hangsúlyozottan adta meg nekik először ezt a címzést s észrevette Irnák és Denghezik csodálkozó pillantását s az égő pírt, amely Ellák mindig halovány arcába szökött.

Attila intett, hogy üljenek le. Ő maga az alacsony trónszék párnáin foglalt helyet.

«Hívtalak benneteket, mert tanácsotokat akarom hallani. A sereg hazatért. A sereget és a népet csak akkor lehet vezetni és rendben tartani, ha célt lát maga előtt. — Mi legyen az én népem célja?»

«Tanyü!» hallatszik Denghezik csengő hangja, «hogyan merésznénk mi beszélni célról! Te tudod egyedül, aminek történnie kell!»

A király úgy tesz, mintha nem hallotta volna ezeket a szavakat. Merev, sötét szemeit Ellák fiára szegezte.

«Ha te ülnél ma az én helyemen, Ellák: milyen parancsokat adnál?»

«Én apám? Én, apám?» A hirtelen felindulás nyerssé és keménnyé teszi Ellák egyébként színtelen hangját. «Azokat a parancsokat adnám, amit te magad adnál — és még ma adni fogsz!»

«Mi az?»

Ellák előre dőlt — hadarva beszélt: «Catalaunumnál megverték minket! Bosszút kell állnunk! — Másodszor már nem fognak megverni! Ismerjük az országot, ismerjük az ellenséget —»

«Germánok —» vetette közbe a király.

«Ismerjük szövetségeseinket —»

«Germánok —» szólt közbe ismételten Attila.

«Kellő időben biztosítanunk kell a magunk részére

a vandálokat; ha ők megtámadják a nyugati gótokat déli Hispaniában —»

«A vandálok? — Germánok!» mondotta harmadszor is a király. Ellák nem zavartatta magát.

«— úgy a győzelem a mienk és Aëtius nem tud többé ellentállani. A harc, apám! Milyen más célt tudnál kitűzni népünk elé?»

A király meg sem moccant. Keresztbetett lábakkal ült a párnán és azokhoz a faragott istenképekhez hasonlított, aminőket néha kereskedők hoztak a távol keletről. Kelletlenül mozdította meg az ajakait. «Nem vagyok bolond —» szólott halkán és érthetően.

«Tanácsodat, Denghezik.»

A fiatal Denghezik felugrott, homlokából hátrasimította a haját. Tétovázott, újabb kérdésre várt, ami megkönnyítené feleletét. Amikor ez nem következett be, gyámoltalanul nézett körül. Ellák gúnyosan vigyorgott — erre a vér a fejébe tolult.

«Én Ister-menti parasztok közt nőttem fel. Ismerem a mezei munkát. Ha már nem akarnál több háborút indítani, tanyü — volna itt elég szántóföld népünk számára —»

Most egy kis időbe telt, mire Attila válaszolt.

«Nem vagyok paraszt.» Hangja szelíden csengett.

«És te, Irnák?»

«Én — apám? — Én soha sem leszek király. Testvéreim idősebbek. Mi haszna annak, amit én gondolok?»

«Irnáknak igaza van. Neki még nincs véleménye,» merészelt közbeszólni a sötéttekintetű Ellák.

Erre a fiú dacosan kitört. «De igenis, van véleményem és most már ki is akarom mondani. Van egy harmadik cél is: hallottam Csi-Csi királyról, aki népünket a pusztákról és sós sivatagokból nyugatra vezette —»

Attila bólintott.

«Pásztorok voltunk és harcosokká kellett lennünk, Apám! Én soha nem leszek király; de tied a hata-

lom! Nemde, apám, vissza fogsz vezetni bennünket keletre! Ami iránt kérdeztél, a cél csak ez lehet: a mi törzsünknek hazája!»

A király széttárta keresztbefont karjait s kezeit bágyadtan ejtette le a trónszék két oldalán.

«Nem vagyok álmodozó», mondotta fáradt hangon.

Kerka királyné lefüggönyöztette szobája ablakait azokkal a nehéz, aranyhímzésű szövetekkel, amelyeket egykor Theodosius császár egyik követsége hozott számára ajándékba. Többféle okból rendelkezett így. Először, mert beteg volt; az éles nappali fény sértette szemeit. — Továbbá, mert a betegség megfosztotta arcát minden üdeségétől és szépségétől s nem akarta, hogy ezt a király rögtön észrevegye. Harmadszor, mert zavarta a látvány, amerre ablaka nyílt: az öt felakasztott ember, akiket a király jogos haragja végeztetett ki.

Ez az öt volt a felbujtója egy, a király élete ellen irányuló összeesküvésnek. Gepida is akadt közöttük s azt suttogták, hogy Ardarich király szívesen megmentette volna, de nem merte, attól tartva, hogy őt is megvádolják. Erelieva befolyása nem oltalmazta volna meg; az udvarnál mindenki tudta, hogy Attila nem szereti a germán asszonyt.

Kerka királyné, aki soha sem hagyta el az asszonyházat és a keleti királynék szigorú szabályai szerint élt, mégis értesült mindarról, ami az udvarnál történt. Szolgái mindent kihallgattak és elmeséltek — s mindeniküknél megbízhatóbban — a törpe Zerkon. Besurrant az asszonyház szőnyegekkel elkülönített termébe s hírt hozott arról, amiről szükséges volt tudni. Nem egyszer vitt innen fontos figyelmeztetéseket magával. Lehet, hogy a gyanú is először az asszonyházban érlelődött meg, ami a vizsgálatra és ennek az ötnek elítéltetésére vezetett.

Amikor Attila belépett Kerka szobájába, meg kellett állania a küszöbön, hogy szeméi megszokják a

helyiségben uralkodó homályt. Aztán megpillantotta a királynét; háttal állott az ablaknak s mindkét gyermekkezelével a függönybe kapaszkodott. Csak egy hasadékon át özönlött be a ragyogó őszi napfény s vetett egy ferde arany sugarat a terem derengésébe.

Azt is észrevette Attila, hogy a királyné fogadására felékesítette magát. A karcsú, kecses nyak láncok, kösöntyűk terhét hordozta.

«Köszöntöm a menny fiát — most végre ismét fényesség tölti el a szemcimet», szólalt meg ünnepélyesen a királyné magas, csengő hangján.

«Lábaid alatt kivirul a pusztá —» hangzott az ősrégi formula, amivel a királynénak válaszolni kellett. A hún fejedelem elmondotta ezeket a szavakat, de olyan felületes gyorsasággal, amiből kitetszett, hogy csak a szokás kedvéért teszi. Sebeseen melléje lépett s megragadta a függönyt. «Miért kerülöd a fényt?» kérdezte. «Világos nappal van, miért zárod el az ablakod?»

A királyné kezei a selyem ráncaiba kapaszkodtak. Attila nem ügyelt reá, félrerántotta a függönyt. Vádkító őszi napfény öntötte el a helyiséget. Kerka oltalmazólag szeméi elé emelte mindkét kezét s csak lassan, óvatosan bocsátotta le ismét.

«Szemeim fájnak a napsugártól —» csacsogta vékony madárhangján; hunyorgatva nézett fel a királyra. Nagyon megöregedett — ez jutott eszébe — ilyen, éppen ilyen volt az apja, Mundzuk, amikor még gyermek voltam.

«Beteg vagy?» kérdezte Attila. És ő is arra gondolt: megöregedett, nagyon megöregedett.

A királyné a földig hajolt. «Beteg csak akkor vagyok, ha nem látom az én uramat. Ha parancsol velem, újra egészséges vagyok», felelte, amint az ilyen kérdésre válaszolnia illett.

Amikor azonban újból ki akart egyenesedni, nem volt rá képes. Térdre rogyott s önkénytelenül urának ruhája után kapott, hogy el ne essék. Arckifejezése

elárulta, hogy fájdalmai vannak; még többet árult el félelméről — a testén erőt vett betegség ismeretlen hatalma iránti félelme mellett, — hogy hívja Attila türelmetlenségét.

A király ránézett, amint előtte térdelt, de nem nyujtotta kezét, hogy felsegítse; nem akarta ezzel megbántani.

Látta a haláltól megjegyzett arcot, a gyöngéd, hervadt nyakat; eszébe jutott első ifjúságuk együtt eltöltött ideje. — Én is ilyen öreg vagyok már, gondolta.

«Én is ilyen öreg vagyok már, Kerka.» Kimondotta; csodálkozás csengett ki a hangjából.

Az asszony megértette és fájdalmasan összerezte; azután kicsiny, pirosra festett száját gyötrelmes mosolyra vonta. «Te nem vagy ilyen öreg, tanyü, kedveltje a csillagoknak! Én beteg vagyok, meg fogok halni. Akit a halál szólít, az öreg. Te nem vagy öreg, tanyü!»

A megerőltetéstől, hogy urának kedvére tegyen, visszanyerte a hangja egy halovány árnyalatát annak az édességnek, ahogy ifjú korában zengett.

Attila lehúnyta szemeit. «Az öreg, akit a halál szólít?», ismételte. «Ki hallja a halál hívását? Az, aki kardját forgatja? Az, aki le akarja tenni kezéből?»

«Tanyü, ezt nem kérdezi a halál —»

«Nem kérdezi, Kerká királyné —»

Amikor Attila távozik a királyné palotájából, este van már. A küszöbön állva egy pillanatig habozik, merre irányítsa lépteit. Odaát — világos fény a portikusz alatt — ott áll barátságosan és hívogatólag Onegesius háza.

A király tekintetét önkénytelenül végigjártatja a hún palota faragott falain. Annak ott a háza kert, gondolja magában; nekünk sátor. Mi a ház a germánnak? Ezt nem tudom —

Most hirtelen eszébe ötlik, minek kell még ezen az estén megtörténnie. A burgundi nővel akart beszélni, a fogollyal. Így elindul a folyóparton, a nádason át vezető ösvényen a ház felé, ahol a rabnők laknak. Sok fogoly asszonyuk volt; a gyors, de rendezett galliai visszavonulás módot adott arra, hogy valamennyit magukkal hozzák. Lassankint az asszonyokat mind odaítélték azoknak, akik a harcban különösképpen kitüntették magukat s a megjutalmazottak elvitték díjukat a nádas melletti házból. Így most már csak hárman laktak itt: egy gallnő Durocaturumból, akit a fiatal Irnáknak ítélték meg és akit ez még nem vihett magával, miután csak néhány hét múlva fog átadni a férfiváavatás ünnepén — továbbá egy helvét asszony, aki halálos betegen feküdt. És végül Ildeko, a burgundi nő, akit senki sem mert igényelni, mint-hogy Attila magának választotta ki.

A király lassú léptekkel haladt a magas nád között. Az út süppedékes volt a nedves, félig rothadt falevelektől és ügyelni kellett, nehogy az ember félrelépjen. Néha a nád sötét árnyai között áttetszett a folyó, amint lassú habjain megcsillant a holdfény. A nád zörgött; az ember súrolta menetközben.

Nem, a zörej előlről hallatszott. Állat? Aligha. Ember? — A király nem állott meg, mert ezt félelemre lehetett volna magyarázni. Lassan tovább haladt, kezével a késén s fürkészve szívta be a levegőt, mintha az elárulná előtte, mint egy ragadozónak, vajjon fenyegeti-e veszély?

Hirtelen széttáruult a nádas balkéz felől. Egy arc tűnt elő a sötétből, — a holdfényben kékesfehérnek látszott.

«Szabad szólanom a király előtt?» kérdezte egy rekedt hang.

Attila felismerte Ellák fiát. Nem állott meg, kezét sem vette le kése markolatáról, de odaszólt, lassan tovahaladva: «Hallom.»

A fiatal hún, mint illő volt, hátralepett — a keskeny ösvényen nem fért el két ember egymás mellett — s szorosan nyomon kísérte a királyt.

«Hetek teltek el, apám, mióta Galliából visszatértünk —»

«Igen —» felelte színtelenül a király.

— «és én téged ma látlak először ezen a folyómenti úton.»

A király vállai előre hajoltak; kis, alig észrevehető mozdulat volt — Ellák nem láthatta — A mozdulatot az a gondolat idézte elő, hogy most kést fognak a hátába döfni. — De akkor ő is meghal, ő is, Ellák — gondolta magában. Majd rögtön arra gondolt: nem fogja megtenni, ahhoz nem érzi magát elég biztosnak a néppel szemben.

«Mit akarsz tőlem?» Attila karján érzi Ellák kezét; félig hátrafordul s lerázza magáról. «Reám várakoztál itt?»

«Tanyü!» hördül fel Ellák és elfeledkezik mindazokról az óvatos szavakról, amelyeket előre kigondolt: «Add nekem a burgundi nőt!»

Attila egy fél lépést hátrál, keze még mindig a késén, s magatartása annyira fenyegető, hogy Ellák, szinte öntudatlan mozdulattal, maga is fegyver után nyúl.

«Add nekem a burgundi nőt, apám! Ha kellett volna neked, már régen elvehetted volna. — Én nem vittem a zsákmányból más asszonyt magammal —»

«Miért nem? Volt asszony elég.»

Attila lefelé néz és úgy tetszik, teljes figyelmét azoknak az apró hullámoknak játéka szenteli, amelyek néha csillogva bukkannak elő a nádcsomók tövéből, ha reájuk süt a hold, néha pedig tovatűnnek fény nélkül, észrevétlen.

Ellák is a földet nézi. «Nekem a burgundi nő kell és senki más.» Éles, elkényszeredett arca olyan kifejezést ölt, ami apjához teszi hasonlónvá.

«Hol tanultad ezt?»

«Mit tanultam?»

«Hogy az egyik asszony nem éppen annyit ér, mint a másik.»

A fiatal hún megrándítja a vállát: «Add nekem a burgundi nőt, ha neked egyik asszony annyit ér, mint a másik!» ismétli konokul.

Attila jobbra és balra belemarkolt a nádszarak közé, lehajtotta a szálakat, majd visszaengedte. Azután megfordult s végighaladt a keskeny ösvényen. Ellák döntésére várva követte.

Ott, ahol a nádas véget ért és szabad mező kezdődött, amely a folyóig terjedt, megállott a király.

«Elcsodálkoztató», szólalt meg síma hangon, «hogy mindketten élve hagytuk el ezt az ösvényt. —» habozott egy lélekzetvételnnyit. «Ha én Ellák volnék, kétkedném abban, hogy erről a mezőről is élve távozhatom —»

«Apám!»

«Eh mit! Kétkedném és menekülnék.»

«Attila fia nem menekül —»

«De igen. — Attila elől Attila fia is menekül —»

A király ezt halkan és udvariasan mondotta. Kihúzta kését a hüvelyéből és játszani kezdett vele a hold fényében, úgy, hogy majd a lapja, majd az éle villant meg. Körmével utánarajzolta a markolat cirkádáit s egy pillantás, egy arcmozdulat el nem árulta, hogy minden izmát megfeszítve, minden idegét összeszedve kész fia támadását visszaverni.

Csak percek múlva hagyta abba a játékot és pillantott fel. Bólintott; száját gúnyosmosolyra vonta. Egyedül volt.

Ezen az estén már nem kereste fel Attila a burgundi hercegnő házát, hanem — vezette a barátságos fény-sugár — felkapaszkodott a dombra, Onegsius látogatására.

A király még soha nem lépett be minisztere házába;

talán eddig méltóságán alulinak tartotta, olyan embert meglátogatni, akit bármikor hívhatott.

Onegesius nem nézett fel, amikor dolgozószobájában halk lépteket hallott közeledni, azt hitte, csak szolgálja lépései lehetnek. Arra emelte fel tekintetét, hogy valaki helyet foglalt mellette, pihenő padján.

«Tanyü!»

Attila bólintott. Kurta pillantást vetett a földre ejtett könyv felé, amelyet a görög olvasott volt, a festett falakra és a költséges mozaikpadlóra.

«Hadifoglyok munkái?» kérdezte.

«Igen, hadifoglyok munkái», hagyta helyben Onegesius. «Munkák, amelyek a te bőkezűséged folytán jöttek létre. — Tanyü, megengeded, hogy bort hozassak?»

A király keresztbe fonta karjait. «Megengedem», mondotta olyan hangon, mint aki különös kegyet gyakorol. És ez tényleg így is volt; melyik hún fejedelem lett volna előtte annyi bizalommal miniszteréhez, hogy poharából igyék?

Attila némán megvárta, míg a szolga bort hozott s ismét eltávozott. Hörpintett serlegéből.

«Onegesius! Új háborút kell indítanunk.»

A görög mosolygott. «Most? Tréfálsz, tanyü.»

«Láttál engem tréfálni valaha?»

Onegesius megrettent. «Lehetetlen, hogy újabb háborúra gondolj! A galliai hadjárat meggyengített, mi alatt Marcianus császár Bizáncban —»

«Ki beszél Marcianus császárról és Bizáncról? — Róma ellen vonulunk.»

«Elképzelhetetlen!»

«Miért elképzelhetetlen?»

«Elbocsátottad a keleti gótokat és a gepidákat —»

«Nincs szükségem reájuk.»

A görög sovány, okos arca elsötétedett a megfeszített tűprengéstől. «Nem értelek. Oldalunkon állottak a gepidák és a keleti gótok, még sem tudtunk meg-

bírni Aëtius seregével. Hogy akarsz győzni nélkülük?»

«Ha egy embert úgy akarok megölni, hogy levágom a végtagjait, ehhez kardra van szükségem. Ha azonban szíven tudom találni, ehhez egy tű is elég.»

«Itáliába akarsz menni?»

«Rómába», bólint Attila. «Mint Alarich.»

«És Aëtius?»

«Védeni fogja Rómát. Itáliában neki sincsenek germán segítőcsapatai. — Catalaunumnál germánok harcoltak germánok ellen. Itáliában végre húnok fognak küzdeni a rómaiakkal.»

«Attila király! Engedd, hogy kérjelek, intselek! Ne kezdj új háborút! Engedj egy kevés békességet a világnak! —» És belátva, hogy ez a szempont aligha lesz mérvadó a király előtt, szárazon hozzáfűzte: «Azonkívül megmaradok amellett, hogy erre a vállalkozásra túlságosan gyengék vagyunk.»

Attila szemeiben sajátságos kifejezés jelent meg, amit a görög még soha sem észlelt nála. A meghajszolt, tanácstalan ragadozóállat pillantása volt ez. — De ez a kifejezés olyan gyorsan tovatűnt szemeiből, mint ahogy felvillant.

«A húnok harcosok», mondotta lassan. «Egész népem hadsereg. A sereg, amely nem tud harcolni, tűzhelye a nyugtalanságnak.»

Onegesius hallgatott.

«Azt gondoltam, épületet emelhetek. Most már beláttam, hogy nem születtem építőmesternek, hanem hadvezérnek. Mihez fogjak, ha nem tudok győzelmeket kivívni?»

Onegesius még mindig hallgatott.

«Az egész földön egyetlen ellenfelem van: Aëtius. Ne törekedjem arra, hogy megmérkőzzünk egymással?» A király felemelkedett. «Megkérdeztem a fiaimat», folytatta panaszosan, «gondolataik nem érnek messzé. — És most megkérdeztelek téged, Onegesius, de te néma maradtál.»

Attila a serleg után nyúlt, újból hörpintett a borból. «Én pedig csak egyhez értek,» mondotta csendes, gúnyos hangon, mint aki önmagán csúfolódik, «fegyverkezünk, Onegesius.»

Amikor a gólyák elhagyták Aquileiát

Orkán, amelyhez hasonlót soha sem tapasztaltak ezen a vidéken, pár pere leforgása alatt széles utcát vágott az Odra magaslatait borító körtefák sűrű erdejében.

A római őrség, — annak az országútnak őrzésére álmomásozott itt, amely Aquileia termékeny síkjáról egyes irányban vezetett Emonán és Paetoviumon keresztül Pannoniába, — segítséget kért Emonából. Valóban jöttek is ácsok és famunkások a városból fejszékkel és fűrészekkel; de amikor meglátták a pusztulást és rájöttek, hogy a munkájuk hetekig tarthat, azonnal vissza akartak fordulni. Ilyen sokáig, magyarázták, nem maradhatnak távol a várostól.

Az őrség parancsnoka, élénk, feketehajú római Anconából, összehunyorította rövidlátó szemeit (ezért a rövidlátásért ült itt Pirusnak istenlátamögötti őrhelyén és nem teljesíthetett hadiszolgálatot a tengeren, ahogy szerette volna) s rátámadt az emberekre:

«Hogy képzelitek ezt? Azért jöttetek, hogy itt rendet teremtsetek s nem mentek el előbb, míg munkátokat be nem végzitek.» És századszor végignézte a gyökerestül kiszaggatott fák hosszú során, hozzátette: «Pirus őrhelyének neve a sok körtefától származik, hogy fogják hívni a jövőben? Alig maradt meg belőlük egynéhány.»

Az ácsok szószólója, fejszével a vállán, jobbra nézett, balra tekintett s végül is túlzottnak tartotta a parancsnok megállapításait. A hideg és tiszta februári napon még éppen elég körtefát lehetett látni Odra magaslatain. Csak az országúton, ahova lezuhantak volt, feküdtek az öreg, bemohosodott törzsek.

«Uram!» szólalt meg az ács s a fejszét elővigyázatosan egyik válláról a másikra helyezte: «Ne vedd rossz néven, uram! De ha jól megfontolom, legszívesebben hozzá sem fognék elhez a munkához.»

«Lusta vagy, mi?»

«Nem, uram. De amint nézem, hogyan zárják el a törzsek az utat, úgy tetszik nekem, a Jóisten tudta, mit cselekszik.»

A fiatal, tettekre kész parancsnok megrúgott egy követ, amely nagyokat szökve gurult le az országútig. «Amíg mi itt haszontalanul fecsegünk, már meg is kezdhették volna a munkát.»

«Minél tovább nézegetem», ismételte az öreg, nem törődve a sürgetéssel, «annál inkább Isten akarataként tűnik fel előttem, hogy a fák odalent feküdjenek. Mi, én és a bajtársaim nem fogjuk szabaddá tenni az utat, amelyet a Gondviselés zárt el. — Hazatérünk Emonába.»

«Valld be inkább, hogy nem tetszik nektek a szél itt!» tört ki dühösen a parancsnok. Valóban, ez a szél senkinek sem lehetett kellemes; jeges északi vihar volt, amely elkapta a kimondott szavakat s könnyet facsart a szemekből. «De kényszeríthetlek benneteket.»

«Uram!» felelt az öreg ünnepélyesen, «ha nem kell ezen kívül más orkánt elviselnünk, adjunk hálát az Uristennek.»

A parancsnok tudta jól, mire céloz az ács. Karáesony óta szállongott a hír, hogy a húnok ismét fegyverkeznek és hogy ezúttal Itáliába szándékoznak betörni.

Rómából és Ravennából szorgosan cáfolták ezt a híresztelést és minden parancs, amely a fővárosból érkezett, azzal az utasítással végződött, hogy a lakosságot meg kell nyugtatni. Ennek ellenére — vagy éppen a római kormánynak szinte ijedt csillapító kísérletei és bizonykodásai következtében, hogy At-

tilával baráti és békés viszonyban áll, hétről-hétre több hitelt adtak a vészhireknek. Közkatonák és tisztek, ha maguk között voltak, állandóan aggodalmasan latolgatták a bekövetkezendőket s az előljárók és alárendeltek csak egymás előtt játszották a gondtalanság komédiáját.

A parancsnok úgy érezte, most is fel kell lépnie a rendeletek értelmében.

«Gyáva csőcselék vagytok itt a pannoniai határon! Más orkán! Természetesen megint a húnokra gondoltok. Egyetlen nép sem háborúzik állandóan. Alig egy fél éve, hogy Attilát Catalaunumnál legyőzték és ti már megint a határon látjátok kísérteni!»

Az öreg ács fejét csóválta és nem felelt. De egy fiatal, vörösszőke legény, kezében fűrészszel, előlépett a sorból. «Én nem vagyok gyáva», mondotta, «eleget harcoltam a húnokkal s egész életemet a határon töltöttem. Ezért tudom: ha a pusztai népek összeterelik nyájaikat és lovakat soroznak, háború lesz.»

«Es honnan tudod, hogy most ez történik?» kérdezte a tisztt, akit akarata ellenére megfogott a másik komolysága.

«Magunkfajta ember sokmindent megtud parasztoktól és pásztoroktól, uram», válaszolt a hirtelenszőke. «Újév körül volt a lószorozás a Tisiánál — és januárban nem egy római paraszt jószága tűnt el az Ister mellett.»

«Az ég is jeleket mutat», vetette közbe ismét az öreg. «Először a földrengés Emonában, most meg a forgószeél Ocrán —»

«Mindezek ellenére nyugodtak lehettek —» a parancsnok maga is érezte, hogy szavaiból hiányzik a meggyőző erő — «ha veszély fenyegetne, úgy Rómában és Ravennában tudnának róla. Már pedig biztosítanak bennünket —»

Az öreg félbeszakította, de ez olyan szomorú arccal és halk hangon történt, hogy a parancsnok nem te-

hetett neki szemrehányást a tisztességtudás hiánya miatt.

«Mit tudnak Rómában a határról!» mondotta.

A tiszt úgy érezte, helyesebb lesz változtatni a témán. «Nem azért hívattalak titeket, hogy politizáljatok, hanem a fák eltakarítására. Ha azonban nem akartok dolgozni — miért jöttetek?»

«Dolgozni akarunk, uram, de nem tovább egy hét-nél. Nem akarunk hosszabb ideig elmaradni hazulról — ki tudja, mi minden történhetik. Egy hét alatt azonban nem leszünk készen.»

«Úgy hát dolgozzatok Isten nevében egy hétig tisztességesen, aztán majd tovább beszélünk a dologról. Talán odáig elpárolognak az aggodalmaitok. — Fogjatok neki az országúton.»

Az öreg bólintott, mindkét kezével megragadta fej-széjét s indulni készült. Aztán szerszáma nyelét a földre támasztva, még egyszer visszafordult a tiszt felé. «Hozzáfogunk, amit parancsoltak nekünk, uram. De az országút megtisztítása helyett szívesebben emel-nénk torlaszokat.»

Úgyes és szorgalmas famunkások voltak. A meg-érkezésük utáni negyedik napon némi nehézséggel egy kocsi már végighaladhatott az országúton. Az őrállomás katonái segítettek a fatörzseket az útszélre hordani és az ágakat levagdálni. Az őrházak elé, amelyek pontosan a pirusi hágó csúspontján, egy mezőn állottak, összehalmozták a hasznavehetetlen ágakat.

«El fogjuk égetni», intézkedett a parancsnok.

«Majd a nyáron, ha a fa kiszárad», vélekedett az ács, «most nem égne el.»

Itt azonban tévedett. A hatodik nap estjén a legnagyobb ágrakás meggyulladt az egyik munkás elő-vigyázatlansága következtében, aki ott akarta egy kis tűzön birkahús vacsoráját megsütni. Nem gondolt az északi szélre, amely a lángot úgy ragadta magával,

mint egy óriási fújtató. A szél a füstöt a munkások kunyhói felé hajtotta, akik kitódultak megnézni, mi történt.

«Ejha, miesoda lángok! És az öreg Eusebius azt hitte, a fa nem elég száraz, hogy elégjen!»

«Akkora tűz ez, hogy Aquilciáig ellátszik.»

«Ha addig nem is — de a völgyben bizonyára látják majd.»

«Azok ott lenn jelnek fogják tartani!»

«És azt hiszik, itt vannak a húnok!»

«Efölött ne tréfálkozzál!»

«Hova bámulsz, Secundinus?» — Ezt a vörösszőke legénynek mondták.

«Hagyd békén! Babája házat keresi a sötét éjszakán át Emonában!»

«Azt úgysem láthatod, hű maradt-e hozzád, vörös! Gyere aludni inkább. Idekünt hideg van.»

«Úgy tetszett nekem», szólalt meg csendesen Secundinus, «mintha odaát a tűzünk visszfényét pillantottam volna meg a felhők között. Az pedig nem lehet.»

«Emonáig nem világíthat — túlságosan messze van innen.»

«Akkor ott ég valami!»

«Óriási tűznek kellene lennie, hogy innen, Pirusról is látni lehessen.»

«Hát nem látod?»

«Nem. Biztosan képzelődöl.»

«Most fényesebb lett. Látjátok már?»

«Igen, most — látod? Ott! — Most látom én is —» Szorosan összebujva állanak. Egyik sem szól többet; nagyon is jól tudják, mit jelent az a tűz.

Állanak és a messzeség felé néznek; míg végre a vörös, Secundinus — aki mindig a leggyorsabban gondolkozik és határoz — összeszedi szerszámain, vállára veti és rekedten megszólal: «Megyek haza —» A többiek bólintanak, összekeresik holmijukat a kunyhókból, sietve csomagolják batyuikat. «Megyünk

haza.» — Haza — az ott van, ahol a gyujtogató pusztít, a hún ördög. Haza. Talán már agyon is ütötték a feleséget és gyermeket. Haza — Jelentik a parancsnoknak. Megérkezik, mielőtt a munkások elindulnának. Végigvizsgálja a láthatárt — rövidlátó szemei nem fedeznek fel semmit; de az adjutánsa megmagyarázza az irányt. Méregetnek, számolnak. Igen, ott fekszik Emona — pontosan ott fekszik Emona.

Háromszáz spártai védelmezte a thermopiléi-szorost, gondolja a parancsnok. Oera magaslatai sokkal könnyebben bevehetők, a pirusi állás sokkal nehezebben tartható. A spártaiak elestek — mi is el fogunk esni; de dicstelenebbül. Róma meghal. Haldokló birodalom nem osztogat babérokat —

Gyorsfutár lovagoljon Aquileia várába — meg kell tennünk, amit tudunk — ott tegyen jelentést a praefectusnak, kérjen parancsokat a pirusi őrállomás számára. Jelentse, hogy készek vagyunk meghalni, ha a halálunknak bármi haszna lehet — «Nemde, készek vagytok meghalni?»

«Igen!» A katonák szilárdan és határozottan felelnek, mint ahogy kötelességük, bár lelkesedés nélkül. Szegény fickók — miért is halnának meg lelkesülten? A munkások közben összegyülekeztek az elvonulásra. Mégis igaza volt annak az öregnek, Eusebius ácsnak. Forgósziel, amely elpusztítja Oera körtefáit, baljóslatú előjel.

A parancsnok az országút közepén áll. Utemesen, mint a katonák, menetelnek előtte az úton lefelé a munkások. Túlról, a másik oldalról patkócsattogás hallatszik, a gyorsfutár vágdat Aquileia felé.

A katonai hivatalos jelentés így fog hangzani, gondolja a fiatal parancsnok: Februárban a húnok előrenyomultak az ocrai magaslatokon át Aquileiáig. A pirusi őrség nem tudta feltartóztatni őket és az utolsó emberig megsemmisült.

Milyen egyszerűen hangzik. Kár, hogy az embernek

részt kellett venni benne s nem lehetett otthon Ancónában —

A parancsnok hallgatódzott az éjszakában. Hallatszának-e még a munkások lépései. — Nem, már megszűntek; nem lehetett hallani semmit. —

A hún sereg az egyenes, kiépített római országút irányában haladt, bevette és elpusztította akadálytalanul Paetoviumot és Emonát s az alacsony ocrai hágón át leereszkedett az aquileiai síkságra.

Itt ütköztek a húnok az első ellenállásba. Aquileia városa, a pirusi őrségtől kellő időben figyelmeztetve, bezárta a kapuit — és mert erődítései úgy voltak építve, hogy mindenek fölött védelmezték a lagunákhoz vezető kijárást, az összeköttetést a tengerrel — azt hitték először, hogy nincs mit félniök a pusztai lovasoktól.

A húnok azonban, akik a gall városokban már kipróbálták erejüket, habozás nélkül nekifogtak az ostromnak. Nagy buzgósággal és nagy lelkesedéssel kezdtek — és csak amikor az alvezérek hetekig tartó eredménytelen erőfeszítések után Attila parancsait akarták hallani, csappant meg a bizalmuk: megtudták ugyanis, hogy csak Attila neve, de nem Attila személyesen vezette őket.

A király ez alkalommal magával vitte a görög Onegesius és székhelyén a kormányzást Denghezik fiára bízta. Onegesius ugyan azt vitatta, hogy a fiatal kaszás-lovas járatlan az államügyek vezetésében.

«Legalább becsületes», válaszolta erre a király.

Onegesius mosolygott. «És ennyi elég?»

«Meg kell elégednem ennyivel. — És ha ez nem volna elég: tanítsd meg arra, amit tudsz.»

A görög nem ellenkezett tovább, úgy is céltalan lett volna. Attól is tartott, nehogy úgy tűnjék fel, mintha irigyelné a fiatal Dengheziktől a reábízandó vicekirályságot. Azt sem akarta, hogy azt higgyék, saját személyének visszaszorítását látja abban, amiért ezúttal

nem reá bízta a kormányzást, hanem csak a király szárnysegédjeként kellett a háborúban résztvennie. Különben is teljesen indokolatlan lett volna ilyen gondolatokat tulajdonítani neki. A királynak, aki nyiltabbnak mutatkozott irányában, mint bárkivel szemben — vagy csak Onegesius tudta őt jobban megérteni? — voltak napjai és órái, mióta Galliából visszatért, amikor meglepően szórakozottá és határozatlanná vált. Igen, még az is megesett, hogy elhatározásának hogyan- és mikéntjét hosszasan mérlegelte a görögökkel és kétségei voltak a végrehajtást illetően; holott azelőtt minden megfontolást egyedül a maga számára tartott fenn s rövid parancsait, anélkül, hogy azokat boncolgatni lehetett volna, egyszerűen kinyilatkoztatta. Onegesius, aki eddig a király szolgája volt — ha első szolgája is — lassankint észrevétlenül a barátja lett, és az a gondolat, hogy Attilának szüksége van reá, jobban hízelgett neki, mint a helytartói méltóság.

Igy aztán magához hívatta Dengheziket, hogy megbeszélje vele a háborús és diplomáciai eshetőségeket, amelyek a király távollétében bekövetkezhetnek.

Keserves feladatot rótt ez a görögre. Ha Attila gondolatai is mindig idegenek és meglepőek maradtak számára, az viszont semmi nehézséget sem okozott, hogy a királlyal megértesse magát. Ellenkezőleg: Attila minden gondolatát, minden ötletét hamarabb felfogta, mint ahogy ő kimondotta volna. Tanácsait ugyan ritkán fogadta meg azonnal; mégis Onegesius gyakran észlelte, hogy miniszterének gondolatait később, megváltoztatott formában, mondhatni: hűn felfogás szerint átöltöztetve, felhasználta.

Denghezik azonban egyszerűen nem értette meg őt. — Amikor Onegesius hangoztatta, hogy most mindenkifölött a Bizánccal való legjobb egyetértésre kell törekedni — minthogy Rómát akarják megtámadni — ezt Denghezik fölösleges óvatosságnak minősítette. Amikor azt magyarázta, hogy az őrsegek lán-

cát itt a kazárok, amott az északi pusztai népek felé meg kell erősíteni a csapatutánpótlás könnyebbé tétele céljából, Denghezik ismét ellenvetést tett: «Mire való ez? Ha szívesen jönnek, jönnek a mi őrsláncunk nélkül is. Ha kedvetlenül jönnek, úgy sem érnek semmit.»

«De a menetet könnyítjük meg számukra.»

«A harcosoknak le kell győzniök a nehézségeket.»

«A korinányzás azonban azt jelenti,» vágta oda Onegesius türelmetlenül, «hogy a nép útjából hárítsuk el a fölösleges és kikerülhető nehézségeket!»

Attila király néma hallgatóként vett részt a beszélgetésnél. A görögnek utolsó szavainál feltekintett s úgy látszott, mintha mondani akarna valamit. Onegesius félbeszakította beszédét; amikor azonban Attila hallgatagon fejét rázta, így folytatta: «Attila király birodalmat hódított; fiainak feladata ezt a birodalmat megszilárdítani és fenntartani. Ehhez okosság és erő szükséges.»

Most mégis közbeszólt Attila. «Hagyd!» mondotta.

«Az én fiaim okosak és erősek —»

A király ezt hún nyelven mondotta; ez a nyelv pedig nem tesz különbséget erő és bátorság, valamint okosság és ravaszság között. Denghezik elégedetten nevetett; csak Onegesius értette meg az iróniát. A király zárkózott arca azonban nem engedett több beszédet.

Igy aztán nem csodálható, hogy Onegesius bizonyos aggodalmakkal hagyta hátra a király ifjú helyettesét; meglepő az volt, hogy Attila látszólag nem osztotta aggályait. Közömbösen lovagolt hol a sereg élén, hol a közepén, éppen olyan közömbösen fogadta kétnaponként a székhelyéről érkező jelentőlovast s alig sikerült néha kicsalni belőle egy parancsot, vagy valamely intézkedés jóváhagyását.

Tulajdonképp Aquileia ostronia is parancsa nélkül kezdődött meg. Ellák, akit az alánok az elesett Candax helyére parancsnokukká választottak, Attila kí-

vánságára vezette a menetet Oera magaslatain át — és újabb utasítások bevéárása nélkül — a sereg élén maradt s a várost körülvárta a szárazföld felől.

Attila közömlös nyugalommal hagyta folyini a dolgokat, amit Onegesius annál aggodalmasabbnak ítelt, minél inkább múlt az idő.

A hún fejedelem reggel és este végiglovagolt az ostromlók félkörén, meglátott és a görögnek is megmutatott egyet-mást, ami Ellák clókészületeiből helytelen, vagy célszerűtlen volt, de még ezeknek megváltoztatására sem adott parancsot.

«Szeretném», mondotta egyik este, amikor a szokásos lovaglászról hazaértek, «ha nem Attila volnék, hanem Attila fia.»

Onegesius nem értette meg azonnal.

«Attila fiának», folytatta a király, «hajóhadat kellene építtetnie s az ilyen városokat, mint ez, a tenger felől megtámadnia. Attila fiának olyan jól kellene tudni uralkodnia, mint Attila lódíáni tud. Mit cselekszik ehelyett Attila fia?» A király rámutatott az ostromlók gyűrűjére, a félkörre, amely szabadon hagyta az útakat a lagunákon a nyílt tenger felé. «Utánozza az apját — és ezt is gyarló módon.»

«Tanyü, ez figyelmeztetés számodra, hogy a parancsnokságot újra át kell vened.»

Attila fejét rázta. «Még nem —»

Míg így beszéltek, keskeny, karcsú jármű síklott ki a lagunára, egyike azoknak a gyorsnaszádoknak, amelyeket a római kormányzat és hadiflotta jelentések és parancsok közvetítésére használt. Kisíklott a víztükörrre, amelyet vörösre színezett a naplemente és az evezők ütemes mozgása belesímúlt az apály visszahúzóó hullámainak ritmusába.

«Ez a csolnak», mutatott rá Attila, Ravennába tart. «Ha hajóim volnának, nem jutna el a nyílt tengerre és nem adhatna hírt Aquileia sorsáról —»

A görög számítások és rajzok közé temetkezett. «Hajók nélkül is», szólalt meg végre, — ha nem is teljesen

elzárni, de annyira korlátozni lehetne a forgalmat a tenger felé, hogy a városnak semmi haszna sem volna belőle. A laguna nem széles; ha a legkeskenyebb részen jobbról és balról csapatokat állítunk fel —»

«Nézd!» szolt közbe Attila, «Elláknak is eszébe jutott, csak hogy későn!»

Hún lovasok tűntek fel, amint a laguna két oldalán a tenger felé vágattak. A könnyű gyorsnaszádot azonban már nem érhették utol.

«Látod a hibákat, tanyü, amiket Ellák elkövet és még sem adsz neki tanácsot, sem parancsot! Miért? A te vezetésed alatt Aquileia már valószínűleg a birtokunkban volna!»

«Nem», válaszolt határozottan a hún. «Az én vezetésem alatt sem.»

A görög ismét átvizsgálta az erősség terveit, amelyeket megvesztegetett halászoknak természetesen hiányos adatai alapján rajzoltak. Úgy érezte, Ellák nagyjából nem végzi rosszul a feladatát. Onegesius, aki elég gyakorlott volt háborús dolgokban, beismerte önmaga előtt, hogy az ostromot ő sem vezette volna másképp; a kazárokat ő is az északi kapu elé állította volna fel, ő is — ez kézenfekvő volt — elvonta volna a csapatokat a keleti oldalról (itt volt a vár legerősebb), hogy a leggyengébb ponton minél nagyobb számban vethesse őket harcba. Igen, egészen azonos módon rendelkezett volna —

«Közöld a parancsaidat, Attila király!»

A hún a város felé nézett; a várfalon és ennek a falnak legmagasabb tornyán Onegesius a király tekintetét kísérve észrevette a gólyafészkeket, amelyeket az ostromlottak megkíméltek, amennyire lehetett. Éppen akkor, amikor a görög megszólalt, tért haza esti útjáról egy gólyapár a mocsarak közül. A feketefehér szárnyak majdnem súrolták a házakat, amint a két madár lassan, figyelve elkörözött felettük, hogy azután leerészkedjék fészkére.

«Parancsaimat?» kérdezte Attila, szemeit le nem véve a gólyákról. «Most nem, Onegesius. Később, sokkal később.»

Márciusban kezdődött az ostrom s áprilisban még alig haladtak valamit előre.

A húnok közben zsákmányoltak két hajót, amely az éj leple alatt olajjal megrakodva igyekezett a lagunába jutni, más alkalommal néhány halászcsonaknak álcázott bárkát fogtak el, amely gabonával akart behuítani a tengerről. Elégettek továbbá öt csónakot, ezek egy este a nádasba akartak behatolni, bizonyára azzal a szándékkal, hogy utasaik az ostromlóseregtől délre ismét partraszálljanak. Ezeket elfogták és kivégezték.

Más menekülési kísérlet a városból nem történt — vagy legalább is nem vették észre.

Májusban — Attila király még mindig arra korlátozta tevékenységét, hogy nap, mint nap, némán körüllovagolta a várost — a sereg kezdett türelmetlenkedni.

«Mi Attila serege vagyunk, nem az Ellaké!» kiáltották. «Miért nem vezet Attila maga?»

A hangulat mind nyugtalanabbá, sőt majdnem fenyegetővé vált, amikor — nem lehet tudni honnan — híre kelt, hogy Marcianus keletrómai császár, a tudós Theodosius harcias és erélyes utóda, sereget küld a veszélyeztetett Róma segítségére s hogy ez a sereg már az illir partokon közeleg.

Onegesius igyekezett az aggodalmakat eloszlatni. «A part mellett? Ebből a körülményből is láthatjátok, hogy a hír csak hamis lehet. Semmiféle bizánci sereg sem menetelne az illir partok mentén!»

Ez azonban csak bágyadt megnyugtató kísérlet volt, s ezt Onegesius maga is érezte. De mit mondhatott volna egyebet? És hogyan lehetne — s ez volna a legfontosabb — a királyt kiragadni közömbösségéből? Ugyanazon nap délutánján, amikor a seregben hevesen

tanácskoztak, merjenek-e megbízottakat küldeni a királyhoz, hogy Ellák vezetése ellen tiltakozzanak, Attila, hazatérve a göröggel lovaglásából egy férfit talált a sátora előtt, aki nyilvánvalóan reá várakozott.

Az ember kék ruhát viselt, amelynek színe gondosan össze volt hangolva köpenyének sötét bíborával s hosszú, illatozó fürtjei a leggondosabb ápolásra mutattak.

«Azért jöttem hozzád, húnoknak királya», szólalt meg finom és szépesengésű hangján, «hogy megóvjalak egy bűn elkövetésétől.»

Attilát, aki éppen lóról szállott, ez a megszólítás anynyira meglepte, hogy elejtve a kantárszárat, oldalt lépett, mintha váratlan és veszedelmes támadással kellene szembeszállania.

«Ki vagy?»

A kérdezett köpenyét szorosan nyakára és állára csavarta — hűvös szél fújt a tenger felől — és szelíden válaszolt: «Aquitaniai Prospernek hívnak.»

Attila fejét rázta; a név semmit sem mondott neki. Onegesius azonban hallott egy Prosper nevű emberről, aki a szentség hírében állott. Ez lett volna? Mindegy; nem látszott valószínűnek, hogy Attila leereszkedjék hozzá és szóba álljon vele.

A király azonban, miután még egyszer végignézett az idegenen, kinyújtotta hosszú, sárgás kezét és megérintette a köpeny szövetét.

«Ez a köpenyeg tetszik nekem», mondta lassan. «Megengedem, hogy nekem ajándékozzad.»

Aquitaniai Prospernek arcizma sem rándult, levette köpenyét s egy meghajlással átnyújtotta a kazárnak, aki a király mögött állott.

«Bűn volna olyan ruhadarabot viselnem, amely felkeltette másnak a kívánságát. — De te, király szintén ne kövess el bűnt azzal, hogy fázni engedsz!»

A király belépett a sátorba s intett a görögnek és az idegennek, hogy kövessék. «Itt nem fázol. — Miután

nem hagylak fázni, te pedig nekem adtad a köpenyedett, így hát egyikünk sem követett el bűnt.»

«Azt cselekedtük, ami helyén való volt.»

«Így tehát helyes volt —» mérlegelte a király, «hogya a köpenyedet követeltem.» Hallgatott egy ideig, talán azért, hogy ezt a gondolatsort befejezze magában, vagy hogy új ellátározást fűzzön hozzá. Végül is feltette a kérdést — hangosabban és határozottabban, mint szokta egyébként: «Így hát mit kívánsz tőlem?» «Mondottam már nagy király: meg akarlak óvni egy bűn elkövetésétől.»

Attila keze megmozdult. «Ki küldött téged?»

«Engem a Szentlélek irányít.»

Onegesius most már nem kételkedhetett, hogy a szent áll előttük s így csodálkozása fokozódott. «Mióta», tette fel a kérdést, «érnek reá az Isten emberei úgy ápolni a hajukat, mint ahogy a pogányok és bálványimádók cselekszik?»

Prosper összekulcsolta kezeit, mosolygott s lesütötte kék szemét. «Ebben a testben Isten képmása lakik; ez elég ok arra, hogy meg ne vessük.»

«Él egy Andaeus nevű mezopotámiai», folytatta Onegesius figyelmesen nézve reá «aki azt tanítja, Istennek is keli, hogy teste legyen, minthogy írva áll: Isten a maga képére teremtette az embert. Hiszel te ebben, Prosper?»

A szent ismét mosolyogva rázta a fejét. «Nem követek tévtanokat. Azért ápolom a testemet, hogy a lelkem ne szégyenkezzék miatta.»

A király látszólag nem hallgatott reájuk. Karjait az asztalra támasztva gondolatokba merült — s mintha ministere és Prosper közt a beszélgetés nem folytatódnék tovább — visszatért a válaszra, amit az ímént nyert az utóbbtól: «Mit akar tehát a Szentlélek tőlem?»

«Isten és a Szentlélek ezt mondják, Attila király: ne kívánd meg más jószágát — sem más ember felelőségét.»

«Kinek a jószágát és feleségét kívánom, Szentlélek követe?»

«Nem hirdetteted ki Rómában, Attila király, hogy Honoria hercegnőt követeled és a fele birodalmat, mint örökséget?»

A király megfontoltan ingatta a fejét. «Ezt követeltem.»

«Honorია hercegnő más férfi keresztény felesége lett; és most kolostorban él —»

A király elővett egy elefántcsontra festett képet, amely Honoria hercegnő arcmását ábrázolta; a kép sérült volt és elmosódott, mégis fel lehetett ismerni a sötét szemeket s a római császárlányok művészies hajviseletét.

«Ezt Honoria küldötte egykor nekem —» szólott a király s most nyíltan csengett hangjában a gúny. «Hogy is van ez? Megkívántam a köpenyedet és te nekem adtad. Ez jócselekedet volt. Ha én most Honoriát és a birodalom felét kívánom: adjátok nekem — s én egy még jobb cselekedethez segítettelek titeket.»

«Ez egészen más!» kiáltott Prosper.

Attila félig lehunyta szemeit s szempilláin át figyelte az előtte állót; csak a szemhéjak megrezzenése árulta el, hogy rá néz. «Én szegény barbár vagyok», monddta végül. «Nem értem a külömbséget —» Majd hirtelen hangot változtatva: «Szentlélek követje, Ravennából jöttél?»

«Rómából.»

«Hol van Aëtius? Vannak csapatai? Sok csapata Vannak egyáltalán csapatai?»

«Én —»

«Ne hazudj nekem!»

«Soha sem hazudok, Attila király. De megtagadom a választ.»

A hősies hanghordozás hatást tévesztett, mert a király hevesen tovább kérdezett: «Hol van Valentinianus császár?»

Prosper fontolgatta, válaszolhat-e — végül is ártalmatlannak ítélte, ha felel. «Rómában.»

«Aëtius tehát feladja Ravennát?» morgogta a görög. «Akkor ninesenek csapatai —»

«Prosper! Ki küldött hozzám? — Nem a Szentlélek iránt érdeklődöm! Melyik ember küldött hozzám?»

«Senki»

«Senki? — Jössz, anélkül, hogy akár a császár, akár Aëtius küldött volna? Jössz és beszélsz arról, amit te bűnnek nevezel — bűn? Mi a bűn? — és azt hiszed, erre megfordulok?» Attila, aki hevesen, majdnem kiabálva beszélt eddig, egyszerre összeszedte magát s ismét halkán szinte suttogva fűzte hozzá: «Mi rejlik e követség mögött, Onegesius?»

Bár a kérdést nem hozzá intézték, Prosper válaszolt: «Semmi egyéb, király, mint a szent egyház meggyőződése: aki bűnben leledzik, meg nem állhat. És aki megtámad bennünket, a mi sziklánkon hajótörést szenved —»

«Nem ellenetek harcolok! Róma ellen harcolok!» kiáltja Attila.

«A világon minden dolog hasonlat», felel Prosper szelíden. «Az egyház a római köpenybe burkolja magát, úgy, mint én a sajátomba. A köpenyeg a kezembe kerülhet — az egyháznak nem fog ártani.»

«Aëtius ellen harcolok és Róma ellen», ismétli Attila s most látják, hogy a harag eltorzítja halovány arcát. «És Rómával együtt az egyházadat is megsemmisítem, ha úgy akarom —»

A szent mosolyog, mint akinek nyugalmiát semmi sem zavarhatja meg. A király elresteli magát; megfedekezett Kelet bölcsességéről — hangosan beszélt, amikor egy halk gondolat elég lett volna.

«Vezessétek ki a táborból —» rendelkezik. «Az óra, amíg tréfálni időm volt, lejárt —»

Nem sokkal ezután sátrába lépett Ellák. Földig hajolt s így várakozott, míg apja megszólította. — A nádas-

ban történt esti találkozás óta, amikor elmenekült Attila elől, csak ritkán merészkedett megjelenni a királynál. Bár kégynek lehetett volna tekinteni, hogy Attila reáruházta a főparancsnokságot — ő tisztában volt azzal, mit jelent. Akit gyűlölnék, azt oda állítják, ahol kudarcot vallhat — Aquileia credménytelen ostroma pedig aligha célravezető eszköz a király megbékítésére.

Attila jeges, megközelíthetetlen közömbösséggel tekintett el a fiatal herceg felett. «Mit akar az én Ellák fiam?»

Ellák homlokával érintette a földet, mint azt az oltalonikérők szokták. «Tanyü! Tanyü!»

«Mit akar Ellák herceg?»

«Nem tudom bevenni a várost, tanyü!»

A király a sátor elé lépett. Az alkonyat leszállott.

«A sereg türelmetlenkedik. Megtettem, amit tudtam. Tanácstalan vagyok!»

«Ejh —» szólt a király. «Attila fia —!»

Egyebet nem mondott; mindketten arra az estére gondoltak, a nádasban. Gondoltak a burgundi nőre. — Aztán a király a gólyák felé fordult, amelyek a várfalon fészkelnek.

Ellák megtette, amit tehetett, igaza lehet. A várost nem lehetett bevenni, amíg a madarak ott fészkelnek a falon. Miért nem? — Ezt nem tudja senki; ez annak a titka, akit a keresztények Istennek neveznek.

Lehet, hogy ez egy más isten titka is volt, akit senki sem ismert, talán nem — talán maguknak a madaraknak a titka.

— Északon, első hadjárata alatt, Suomi földjén leégettek egy falut. Egyetlen ház maradt csak épen, egyetlen nyomorúságos kunyhó; ki tudja, milyen véletlen folytán. Eresze alatt fecskék fészkeltek. «Nézd!» mondotta Attila Vardnak, a suomibeli nőnek, «a többi fészek mind elégett —» «A többi fészek?» felelte a fekete finn asszony, «egyetlen fecskefészek volt a

faluban s az sértetlen maradt. Fecske soha sem rak fészket olyan házra, amely le fog égni»

Ez a titok. Aquileia nem esik el, ameddig ott fészkelnek a gólyák. De Ellák ezt nem tudja.

«Mit akarsz tőlem?» kérdi harmadízben.

És Ellák is megismétli: «Megtettem, amit tudtam. Miért tagadod meg tőlünk a parancsaidat, tanyü? Senki sem képes bevenni a várost, ha csak te nem!» — Én sem vagyok képes — gondolja Attila s a falak felé néz. Ott vannak a falakat koronázó gólyafészkek. De merre vannak a gólyák? — Nem látja őket —

«Ellák, merre vannak a gólyák?»

«Valószínűleg elrepültek —» felel a fiatal hún közműben.

«Onegesius, látod a gólyákat?»

«Nem látom. — Sajátságos. Egyébiránt az alkonyat beálltával mindig hazaszállanak fészkeikre —»

«Ott repülnek — ott, dél felé — És itt száll el az utolsó, tanyü!»

Valóban látni lehetett, amint a nyugati toronyból fel-emelkedik egy gólya. Széles csavarvonalban emelkedett fölfelé; tollazata előbb fakószürkének látszott, de a magasban elkapott egy napsugarat s felragyogott rózsásan és fehérén —

Attila király mindkét kezével megragadta a sátra elé ütött póznát, amelyen a Sakhr sólyom feszíti a szárnyait.

«Átvesszem a vezetést! — Fegyverre! Támadunk! — Hol? Ti a leggyengébb ponton támadtatok. Én keletről támadok, a vár legerősebb oldalán. Ott fogjuk meglepni őket. Az alánok senkit se engedjenek ki a nyugati kapun. — A tengeri oldal? — Keletről a tengerbe hajtjuk őket s a vízbe fojtjuk —»

«Attila! Attila!»

Aquileia nem tudta tartani magát.

Ki gondolta volna, hogy a húnok váratlanul kelet felől indulnak rohamra? — Rabolnak, gyilkolnak — tüzet gyujtanak a falakon, tüzet, de csak azért, hogy világítsen nekik, amikor mindent elpusztítanak —

A lakossága a tenger felé menekül. Csakhogy a kazárok ott állanak a laguna két partján s nyilat nyíl után bocsátanak a túlsúfolt bárkákra. Tíz bárkából, amelyeken menekülni próbáltak, egy ha bejut a nádrengeteg védő árnyékába.

Akik a tengerbe ugrottak s úszva akartak megszabadulni, mind elvesztek. A kazárok egyet sem engedtek élve a partra —

Akik a városban maradtak, elpusztultak valamennyien —

A fosztogatás egész éjjel át tart; tartani fog még másnap, a következőn s az azután következőn is. — A sereg már türelmetlenkedett — ki kell elégíteni. Bátor volt; meg kell jutalmazni.

Amint pirkadni kezd, Attila végiglovagol a laguna mentén, megszemléli a kazár őrségek láncát. Diadal után legnagyobb a veszedelem; így tartja a pusztai népek régi háborús bölcsessége; igazság, ami a gondatlanokat, a túl gyorsan elbizakodókat inti.

Ezt a győzelmet azonban szemmeláthatólag nem fenyegeti semmiféle veszedelem. Az őrszemek helyükön állanak. Egyetlen római hadihajó sem igyekszik behatolni Aquileiához.

A tenger síma és ezüstösen szürke — csak odaát, ahol épp most kél a nap vérvörös korongja, csillog pirosas visszfény a halkan fodrozódó, apró hullámon. Ott messze, a hún fegyverek hatáskörén túl, fekete csónakok imbolyognak, szétszóródva a víz tükörén. A reggel első világosságánál gyülekeznek s kormányukat valamennyien délkelet felé fordítják. Aquileiai menekültek: új hazát keresnek a laguna szigetein. — Attila király visszafordul. Körüllovagolja széles ívben az elfoglalt várost, utána néz az őrségeknek, járőröket küld ki. Nem. Nem közeledik ró-

mai haderő; Aëtius távol van, Aëtiusnak nincs serege. Most, hogy Aquileia elesett, mi tarthatja vissza a húnokat, ha Mediolanum és Pavia, ha Mantua és Róma ellen akarnak vonulni? — Semmi sem tarthatja vissza őket! A király lépésben lovagol — fáradt — sátorába tér. Azért fáradt, mert ezen az éjjelen bevette Aquileiát? Vagy az fárasztotta ki, hogy őrállásról őrállásra vágatott a forró júniusi napon? — Ezelőtt, gondolja magában, mindez nem fárasztotta volna ki — Bizonyára a hőség az oka. Mert az ég tiszta és felhőtelen; dalolva lebeg egy pacsirta a kék levegőben.

Mediolanumot és Páviát bevették és szétrombolták — nem tanyáztak gólyák a falakon és nem fészkelnek fecskék a házak eresze alatt.

A megrémült városok alig állottak ellen; ebben a században meg kellett tanulniok, hogy Róma neve már nem tartja vissza a barbár fejedelmeket — a fosztogatástól és gyújtogatástól. — Alig állottak ellen; de ha össze is szednék magukat valami erőtlén védekezésre — mit segíthet az? Aquileia végzete szemük előtt következett be.

Onegesius hiába próbálta Attilát visszatartani attól, hogy Pavia ellen vonuljon. Ha le akarja győzni Rómát, legelőször Rómát ostromolja meg. A felsőítáliei városok akkor majd az ölébe hullanak.

«Nem tűrhetek fegyveres ellenséget a hátamban», jelentette ki Attila.

«Nem komoly ellenség! Megrémült városok, amelyek soha sem mernek megtámadni téged!»

Attilát azonban nem lehet meggyőzni, konokul kitart eredeti szándéka mellett.

A görög, akinek engednie kell, keresett és talált bizonyos magyarázatot a király eljárására: a húnoknak a könnyű győzelmekkel ismét vissza kellett nyerniök önbizalmukat s elfelejteniök a catalaunumi vereséget; a keletrómai adó pótlására pedig annyi zsákmányt kell szerezni, amennyit csak lehet. Azonkívül fel kel-

lett tétéleznie azt is, hogy Attilának meg van a maga, mások által fel nem fogható haditerve és aszerint cselekszik.

Ezt mondta és ismételte magában Onegesius, anélkül, hogy szabadulni tudott volna a minduntalan visszatérő, gyötrő gondolattól: Attila király csak gépiesen és teljes közömbösséggel adja ki rendelkezéseit — és hogy hadvezetése kíméletlenebb, de kevésbé észszerű lett. Mindegyre feltolult benne a hasonlat: a hún sereg lendítőkerék, amely még mozgásban lévén minden ellentállást szétmorzsol, de az irányító kezét, a tervszerű ösztönzést nélkülözi. Meddig tart még, hogy megáll a kerék — s mi lesz azután?

Mediolanum és Pavia elestek. Rövidesen elesett Mantua is s a király úgy határozott, hogy itt rövid pihenőt engedélyez seregének Rómába indulásuk előtt. A pihenőidő alatt akartak híreket is szerezni, vajjon gondolnak-e tényleg Bizáncban segítősereg küldésére és — mindenek előtt — vajjon Róma minő eszközökkel szándékozik megvédelmezni magát.

Az első hetekben érkezett értesülések kedvezően hangzottak. Keletrómai segítőseregről az Isternél és Pannoniában semmit sem tudtak; ha tehát útban volt egyáltalán, még elég messze lehetett.

És Aëtiusnak sem állott rendelkezésére semmi — vagy nagyon kevés haderő — amit az is bizonyított, hogy a császár, mint arról most már megbízható forrásból értesültek, az egész kormányzatával együtt valóban elhagyta Ravennát és Rómába költözött. Aëtius nyilvánvalóan minden erejét a főváros köré akarta összpontosítani s nem gondolhatott hosszabb arcvonal védelmezésére.

«Vajjon nem vehetnénk-e hasznát a vandaloknak ez alkalommal is?» kérdezte Onegesius. «Támadás délről, Afrika felől, ezúttal megsemmisítő hatású volna Rómára nézve.»

A hún király félig lehunyta szemeit, fejét nyakára hajtotta, mint az szokása volt. «Úgy lehet —» vála-

szolt közömbös hangon — «de én nem veszem többé igénybe a vandálokat —» Azt azonban homályban hagyta, önmagát érzi-e elég erősnek Róma legyőzésére — vagy a tervei nem olyan messzemenőek már.

A kedvező római és bizánci hírekkel szemben egyszerre új gond támadt, amelyre senki sem számított a hún seregben, maga Attila sem.

Forró nyár volt. A mantuai tábor tetszett a húnoknak. Lovaik lába a széles, termékeny síkságot taposta s a kazárok és szarmaták is feltalálták macotisi hazájuk mását a várostól délre fekvő mocsarakban. De mocsárhoz, túl nagy hőséghez és rossz vízhez — ehhez a pusztai népek sem voltak hozzászokva. Hirtelen, szinte egyetlen éjszaka ütötte fel a fejét a járvány s egyszerre ragadott el majd ezer embert a kazárok törzséből.

Keresték az orvoslást ráolvasással és varázslattal; mit sem használt. Százával hajtották a táborba az asszonyokat és a lányokat Mantuából s a környező mezővárosokból, mivel az egyik sámánpapnak istene azt sugallta, hogy a római nők segíteni tudnak a betegeken. De ez a módszer is hatástalannak bizonyult. Ellenkezőleg; a betegség még gyorsabban terjedt, egyformán pusztította a húnokat, szarmatákat és finneket. Nem találtak elég fát a holtak elhamvasztására; rá kellett szánniok magukat, hogy a földbe temessék őket. Ez azonban nagyon felületesen történt a tábornak körülölelő mocsarakban; azok pedig, akik a várostól északra ütötték fel sátraikat, a halottakat egyszerűen a folyó széles, tóyszerű medencéjébe vetették.

Attila király, akit a járvány szintén megtámadott — de aki a betegséggel két nap alatt diadalmasan megbírkózott — gondoskodott arról, hogy Rómában ne értesülhessenek seregének állapotáról. A tábornak kifelé majdnem teljesen lezárták, csak egészséges és megbízható csapatokat küldötték ki az életföntartáshoz szükségeseik megszerzésére.

Egy héttel később — amikor a halálvész láthatólag még mindig nem érte el tetőpontját — tudomásukra jutott, hogy ha bár Aëtius nem is adta fel Róma megvédelmzésének reményét, de a római lakosság hangulata kétségbeesett s aki csak tehetett, a sabin hegyek közé, vagy Sardinia szigetére menekült. Alig egy órával e hír vétele után, újabb híradás érkezett a hún táborba: előkelő római követség kér kihallgatást Attila királytól.

A király, még bágyadtan a betegségtől, sárgás arcán még kevesebb színnel, mint rendesen, sátrában ült egy sötét fából faragott és elefántcsonttal kirakott, alacsony trónszéken, amelyet táborról táborra mindig vele vittek. Ívelt, erős körmeivel az elefántcsont figurákat kopogtatta s úgy látszott, figyelmesen hallgatja ezt a halk, tompa hangot. Csak későbbén kérdezte meg — az ő hangja is olyan halk és tompa volt, mint körmée a fán: «Kik a követek?»

«Trigetius» felelték, «a római senátus feje; a consulviselt Gennadius Avienus. És ezenfelül Leo —»

Attila feltekintett. «Ki ez a Leo?»

«Róma püspöke.»

Attila bólintott. «Trecal Lupus, római Leo. A farkas és az oroszlán. — Így nevezik magukat a papjaik: az oroszlán és a farkas. — Hadd jöjjön hát az oroszlán.»

Trigetius bedugta a függönyök közt kerek, kövér arcát s kémlelődve nézett szét, mint egy macska; aztán sietve visszahúzta fejét s vonásain a megrettenés különös kifejezése jelent meg, ami nyájas ábrázatát groteszk módon eltorzította.

«Itt a király —» suttogva, félig kísérői, félig a hún felé fordulva, aki vezette őket — «senki sem jelentett be bennünket?»

A hún nem értett latinul. Vigyorogva nézett a rómaira, előrelépett s a függönyt egy kissé félrehúzta úgy, hogy Trigetius kénytelen volt belépni.

A consulviselt Gennadius Avienus nyomon követte, mintha alig várná, hogy a sátorba hatolhasson. Amikor azonban megpillantotta a királyt, visszahőkölt s önkénytelenül félrelépett, hogy előrebocsássa a pápát, akinek sovány alakja még a sátorbejáróban állott.

Mindez úgy tűnt fel, mintha a két senator csak azért ment volna előre, hogy utat nyisson neki.

A király trónszékén ült, térdein selyemtakaróval — betegsége óta ugyanis mindegyre erőt vett rajta a didergés, néha a legnagyobb hőségben is — s félig lehunyt szemekkel vizsgálta a követeket. Majd megszólalt színtelen, rideg hangon:

«Quis est Leo? — Ki közületek Leo?»

Róma püspöke elmosolyodott. Tisztában volt azzal, hogy alacsony, törékeny termete nem felel meg annak az elképzelésnek, amit egy barbár fejedelem az ő nevéhez fűzhetett. Végigsimított megszurkült haján, amely halántékáról és homlokáról messze visszahúzódtott s némi ironiával, amit csak önmaga érzett, de a többiek nem vehettek észre, válaszolta: «Én vagyok.»

A hún fejedelem rátekintett és újból hallgatásba merült. Csak később kérdezte — s meglepetéssel vették észre, hogy még mindig a pápa neve foglalkoztatja: «Miért Leo?»

Gennadius szépenívelt ajkába harapott s lenyelte bosszúságát. Ha a tárgyalás ilyen tempóban fog haladni, gondolta dühösen, két napig is eltarthat!

Trigetius azonban, mint a pápa jóindulatú csodálója, egy mondást idézett, amelyet szívesen hangoztattak Róma szigorúan egyházas köreiben: «Leónak hívják, minthogy írva áll Salamon könyvében: oroszlán az igaz ember, mert nem ismer sem félelmet sem kételkedést.»

A pápa intett a senátornak, mintha azt akarná jelezni, hogy ez itt nem helyénvaló. De Attila hirtelen fel-fortyant látszólagos apathiájából s oda sem figyelve Trigetius szavaira, szúrós szemeit Gennadiusra szegezte és ráförmedt: «Mit keressz te itt nálam?»

Gennadius nem volt gyáva és szokva volt ahhoz, hogy gondolatainak formát adjon a senátus előtt; ebben a pillanatban mégis elveszítette bátorságát és kifejezőképességét. Feszesen és félszegen meghajolt — a római társaságban azzal gunyolódtak fölötte, hogy nem egészen életrekelt szoborhoz hasonlít — s dadogva felelt: «En? Hogy mit keresek itt? Mint jogi szakértőt adtak Trigetius mellé. Igen, mint jogi szakértőt. — Kérlek, Attila király, biztosítsál róla, hogy bennünket nálad a követeket megillető sérthetlenség véd.

«Mit érsz vele, ha biztosítalak róla?»

«Hogyan? Király, te kérdezed, mit érünk vele?»

«Mit ér az a biztosíték, amit adhatok és bármikor vissza is vonhatok?»

Gennadius elsápadt. Attila azonban hangot változtatva, szinte símulékony szeretetreméltósággal Trigetiuszt szólította meg: «A római követség tehát — úgy veszem ki Gennadius szavaiból — csak azért jött, hogy a húnok táborában megállapítsa a követek jogait. Ehhez azonban fölösleges a jogi szakértő. A hún seregben nincs jog és nincs törvény, csak az én akaratom.»

Leó pápa felvonta szemöldökeit s látszott okos, élesmetszésű arcán, hogy nyelvén van a válasz. De nem mondotta ki, hogy ne vágjon a senator elé.

Mert Trigetiusnak fejébe tolult a vér. «Korántsem —» szólalt meg — kék halszemei maga elé meredtek, mialatt azon törte a fejét, hogyan fejezze ki magát a leghelyesebben. «Korántsem ezért jöttünk, Attila király. Azért jöttünk —» segélykeresően nézett körül a sátorban, egy pillanatig Leo pápára tekintett s mikor az némán mosolygott, elszántan folytatta: «Azért jöttünk, hogy kérjünk téged: kíméld meg Rómát!»

«Úgy. Ezért. — Kérni jöttetek. — Kérni tehát.» Pillanatnyi fontolgatás után a gyors kérdés: «Tud erről a főhadvezér?»

«A főhadvezér tudja, mert —»

De Gennadius közbevág. Elárulják hát egészen gyengeségüket? —

«A főhadvezér semmit sem tud a mi békekérésünkről. Róma kívánja a békét; a sereg azonban harcolni akar.»

Attila király meghallgatja mindkettőjüket, de egyikükre sem néz reá, hanem a harmadikhoz fordul. «Róma püspöke! Ezek itt nem egyeznek egymással. Melyik beszél közülük igazat?»

A pápa fejét rázza. «Azt én nem tudom. Én nem láttam a főhadvezért. — És én nem is azért jöttem, mint a két senator, hogy kérjek tőled valamit —» «Mit akarsz tehát?»

«Vagy még helyesebben, én nem azért jöttem, hogy kíméletet kérjek tőled Róma számára. — Amit kérni szeretnék az egészen más. — Add egy pár pillanatra a kezembe a láncodat, amelyet viselsz.»

Gennadius Avienus bosszús mozdulatot tett, mint aki megakarja tiltani a pápának az ilyen kilengéseket, Trigetius viszont úgy bámult rá, mintha az eszét vesztette volna.

Egyedül Attilát nem látszott meglepni a pápa különös kérése: sőt azonnal utána nyúlt a láncának, hogy lecsatolja a nyakából. Mielőtt azonban levette volna, félbehagyta mozdulatát.

«Miért adjon át három ember egy üzenetet, amelyet közülük egyetlen is közölhet? Miért hallgassa meg a választ három ember —» hangja gúnyosra fordult «amelyet csak egyikük ért meg? — A római Leóról beszélek —»

És amikor a senatorok elhagyták a sátort s szemközt állt a pápával, ismételten megkérdezte udvariasan és figyelmesen, mint aki a kívánság titkos értelmét fürkészi: «A láncodat akarod?»

És Leó pápa, mint aki biztos abban, amit akar, mosolyogva erősíti: «A láncodat, Attila király.»

A hún fejedelem ujjai tétovázva tapogatóznak ruhája kék selymén, habozva oldják le a láncot. Te-

nyerélen tartja, vizsgálóan mérlegeli. A lánc bizánci munka; arany szeméin aranyból készült és ezüsttel díszített apró kalapács, kasza és szögmérő csüng. «Jőjj közelebb!»

A pápa odalép. Még egyszer kutatva tekint rá a hún, mintha mérlegelné, érthető lesz-e számára, amit mondani és cselekedni fog. Majd bólint s a láncot a pápa kezébe adja.

«Köszönöm, király.» — Leó pápa baljában tartja a láncot, jobbjaival leoldja az elefántcsont keresztet, amely a saját övéen függ s gondosan ráerősíti a láncra. Azután visszaadja a királynak.

Attila nem teszi vissza a nyakába.

«Különböző törzsek emberei», szólal meg halkán, «és különböző nyelvűek ritkán értik meg egymást. A szavak félremagyarázhatók; de néha a cselekedetek is homályosak és nehezen felfoghatók.»

Leó pápa bólintott. «Megmagyarázom a jelentését. A láncodon kalapácsot, kaszát és szögmérőt láttam. Ha birodalmat akarsz ezekkel építeni, csatold hozzájuk a keresztet.» Leó pápa összekulcsolta kezait. Sovány, élesvonású arca sajátságos, nem e világból való kifejezést öltött. «Mindaz, ami a következő évszázadokban történni fog, aminek jelentősége lesz — a kereszt jegyében fog történni.»

A hún király ránézett, leszedte az elefántcsontkeresztet a láncról, de tovább is a kezében tartotta. «Nincs mit kezdenem a kereszttel», mondotta. «Engem Isten ostorának neveznek.»

Ez utóbbi megjegyzésére nem válaszolt Róma püspöke. «Mióta a kereszt a világon van, mindenkinek foglalkoznia kell vele, akár tetszik neki, akár nem.» Attila rátekintett. «Római Leo!» Hangja vészes, halkán sziszegett. — «Én a római birodalom és Aëtius ellen harcolok! Én nem harcolok a kereszt ellen.» A pápát nem lehetett megfélemlíteni; sőt annyira lenyűgözték saját gondolatai, hogy észre sem vette,

mint változott a hún fejedelem arkifejezése fenyegetővé.

«Akkor olyasmi ellen harcolsz, ami alig létezik már és semmi jelentősége sincsen. A római birodalom? Aëtius? — Catalaunumnál Aëtius és a római birodalom győzött le téged? Nem, Attila király; jól tudod, a germánok győztek ott.»

Catalaunumi vereségére emlékeztetni a királyt, több volt, mint merészség. De Attilát is annyira eltöltötték saját gondolatai, hogy ügyet sem vetett reá.

«Itt azonban nincsenek germánok, római Leó! Itáliában Attila harcol Aëtius ellen, a húnok harcolnak a római birodalom ellen. Ki fog győzni közülünk?» Leó pápa vállat vont. «Sereged összezsugorodott a járvány következtében, mint a táborban hallottam. Győzelmed kétségesnek látszik. — Attila király! A béke jobb, mint a háború; ha pedig mégis küzdelemre kerülne a sor, végül is közömbös, ki ma az erősebb. Mert utoljára mégis csak egyetlen győztes lesz.»

«És ki lesz a győztes, római?»

«Az egyház.»

Attila láncát sodorgatta: «Beszélj érthetőbben», szólt.

«A római birodalom lehanyatlik, ha győz is a húnok felett. A kereszt pedig leigazza a győzteseket és legyőzötteket egyaránt. Azt hiszi a főhadvezér, hogy a római birodalomért harcol? — Akkor olyasvalamiért harcol, mint ahogy már mondtam, ami nem létezik többé.»

«És miért harcolok én, római Leó?»

A világ ujjírendezéséért, gondolta a pápa; talán egy germán birodalomért — Isten tudja. De nem mondtotta ki.

Attila folytatta: «Én egy hún birodalomért harcolok —»

«Akkor alighanem olyasmiért harcolsz —» nem látzott okosnak kimondani, de az antitézis túlságosan csalogató volt, semhogy a pápa ellenállhatott volna —

«olyasmiért harcolsz, amiből soha sem lesz semmi —»
A hún fejedelem összerezte és tágra nyitotta a szemeit. Lapos, sárga arca hirtelen mélységes kifejezést nyert a kiülő fájdalomtól.

«Ismered Aëtius főhadvezért?»

«Természetesen; igen jól ismerem.»

«Ellenségek vagyunk. — A sors ellenségekké tett.»

A pápa nem tudott erre válaszolni, tehát hallgatott.

«Ha úgy volna, amint állítod, római Leó: hogy Aëtius olyan birodalmat védelmez, amely már nem létezik — és Attila olyan birodalomért harcol, amely soha sem fog megvalósulni — miért vagyunk akkor ellenségek?»

«Erre a kérdésre csak Isten válaszolhat, Attila király.»

«Isten? Válaszol nekem a ti Istenetek, ha megkérdezem? — Miért vagyunk hát ellenségek? — Deliberandum est —»

A király töprengésbe merült. Lassan sötétedett. A pápa, akit a király nem kínált meg üléssel, az egyik sátorcölöphöz támaszkodott és maga elé nézve, Dániel prófétáról elmélkedett s annak rendíthetetlen hitéről. És halkán imádkozott Dávid zsoltára szerint: Erősítsd meg a szívemet, Uram —

«Itt vagy még?» A hún éles, kemény hangjától összerezte.

«Még nem bocsátottál el.»

«Nem.»

A király ismét elnémult. Aztán a homályban kézfo-gást érzett a pápa a karján.

«Nézz ide!»

A pápa lehajolt.

«Nézd! Ez itt egy gyűrű, római Leó!»

«Gyűrű?»

«Gyűrű. Ezt add át a főhadvezérnek.»

«Ajándék a főhadvezérnek, tőled, király?» kérdezte a pápa elálmélkodva.

«Nem ajándék. — Catalaunumnál én, az élő, vissza

akartam adni neki, a halottnak. Most másként fordult: most egy halott küldi az élőnek.»

«Mit jelentsen ez, Attila király? Te élsz és Aëtius él —»

A király felállott. Világos arcából sötéten lobogtak mélyenülő szemei, vonásait alig lehetett már kivenni.

«A halott küldi a gyűrűt annak, aki még azt hiszi, hogy él — nehéz ezt megérteni? — Ismételd meg szavaimat a főhadvezér előtt; ő meg fogja érteni. Aëtiusnak —» Hangja elcsuklott. Majd ismét felesattant: «Távozz, római! Egy órán belül el kell hagynotok a táborn!» Színtelen hangon rendelkezett: «Hozzatok világosságot!»

Mire a fáklyahordozók beléptek, a király már egyedül volt. Amikor az aranyláncot ismét nyakába akarta akasztani, észrevette, hogy a pápa elefántesontkeresztje még mindig a kezében van. A sarokba lökte; zörrenve csapódott az ott álló réz víztartóedényhez és eltört.

Onegesius másnap reggel növekvő gonddal járta be a táborn, meglátogatta a betegeket és segítséget ígért, ahol már nem volt semmi segítség. Elszánta magát, hogy latbaveti minden befolyását, minden rábeszélőképességét és visszatartja a királyt a Róma elleni indulástól; mert ugyan mit nyerhettek volna vele? Esetleg valóban nem tudta volna Aëtius útjukat állani. Lehet, hogy Rómát bevették és kifoszthatták volna. De azután? Csak erős sereg használhat ki egy ilyen győzelmet — Amikor Onegesius idáig jutott gondolataival, hírnök jött és Attilához hívta. Sietett a király sátorához.

Ott állottak már Ellák, Edeko és a többi alvezérek s várták a királyt. Eppen akkor, amikor Onegesius megérkezett, lépett ki sátra ajtaján Attila. Barna bőrruhájába volt öltözve, amelyet a menetek alatt szokott viselni. Jobbra és balra félrehárítva tartotta arca elől a sátor lebenyeit.

«A tábort lebontani», szólalt meg. «A betegeket a szekerekre rakni; a haldoklókat hátrahagyni. — Visszafordulunk.»

Lassan és érthetően beszélt, sorra végignézett mindannyiukon, aztán ismét összeborultak mögötte a sátor függőyei —

Hazatérés

A visszavonulás lassan haladt az Alpokon keresztül, rövid, könnyű napimenetekben, olyannyira, hogy a sereg csodálkozni és türelmetlenkedni kezdett s még húnokból és alánokból álló küldöttség is a király elé merészkedett, valamivel gyorsabb menetteljesítményeket kérni.

Attilát nem lehetett befolyásolni. — A járvány, amely a mantuai mocsarakban lepte meg a húnokat, mulóban volt. A lábadozók ereje azonban még nem tért vissza; kímélni kellett őket.

Erre a kíméletre talán nem is lett volna szükség, ha rögtön visszatérhetnek a hazai pusztákra. Így azonban a meggyöngült erőket az Alpokon való átkelés meg nem szokott nehézségei külön próbára tették.

«Nem sietős az útunk», ismételte Attila minduntalan lovasvezéreinek, akik telve becsvággyal, állandóan hol ezt, hol azt a menetcélt tűzték ki maguk elé bizonyos meghatározott napokra.

«Nem sietős az útunk», helyeselt Onegesius, «de főleg az is, hogy túl sok időt veszítsünk. Ha nem haladunk gyorsabban, az Alpok között lep meg a tél.»

«Azt már nem», válaszolta Attila. «Mire beáll a tél, régen a Danuviusnál leszünk.»

Ebben azonban nem lett egészen igaza. Ez évben korán köszöntött be a tél; amikor már hátuk mögött hagyták az Alpokat s megkezdték a leereszkedést a Licus völgyébe, vékony, vizes havazás indult. Az apró

lovak patái mélyen süppedtek a felpuhult talajba, a szekerek kerekei majdnem tengelyig merültek a hóból és agyagból keveredett ragadós sárba.

A lázbetegség, amely az Alpokon történt átkelés folyamán majdnem egészen megszűnt, most hirtelen más, de épp oly heves formában lépett fel: nem a tetszhalálhoz hasonló, mély öntudatlansággal következett be a halál, hanem éles fájdalmak és görcsök között. A nedvesség áthatolt a ruhákon; alig tudtak esténként felmelegedni a tűznél. Nem volt csoda, hogy a betegségből azok sem bírtak kilábalni, akiknél enyhébb alakban jelentkezett.

A betegeskedés egész csapattesteket késleltetett a menetelésben s már novemberre járt, mire megérkeztek a Licushoz.

A király s vele Onegesius és Ellák már az innenső parton voltak; ugyancsak átkelt az alán lovasság túlnyomó része is a hídon.

A szekerek lassan követték őket; a hídfőnél széles kanyarodást kellett tenniök. Óvatosan hajtottak, tekintettel a csuszamlós, átázott talajra. Senki sem tudta volna megmondani, mitől bokrosodott meg hirtelen a hátulról harmadik kocsi egyik vezetőklóva, s hőkölt visszafelé! Mert ezzel magával rántotta a jármű hátsó kerekeit az útról, a kocsi lebillent a lejtőre, a hámok elszakadtak.

Az egyik ló meg tudta még vetni lábait az útszegélyen — a másik azonban lezuhant s összetörve hemperedett a folyóba. Lezuhant, mielőtt a kocsi, amely lassan gurult lefelé a lejtőn, a fiatal fenyőkön fennakadva felborult. A bőr kocsiernyő kiszakadt s látták, amint batyuk, takarók és párnák között egy apró, fekete alak bukdácsol le a meredeken s eltűnik a habokban. Alig volt hihető, hogy kimenthetik a folyóból, végül mégis sikerült a testet kihúzni a vízből. Sziklához sodródott, néhány száz lépésnyire a szerencsétlenség színhelyétől; a legbátrabbak fenyőtörzsekből építettek hidat a szikláig s így közelítették meg.

Amikor már ismét a parton állottak és a megmentettet a hóra fektették, akkor vették csak észre, hogy ez a kis suomi nő, a csúnya Vard.

«Jelenteni kell a királynak!» javasolta az egyik hún. «Nem!» kiáltott rá a másik. «A király haragudni fog s azt hiszi majd, nem hajtottunk elég gondosan! Csak akkor tegyünk jelentést, ha a suomibeli nő már magához tért!»

Az öreg hún, aki az előbb szólott, a szerencsétlenül járt fölé hajolt s figyelmesen megnézte. «Ez már nem fog soha magához térni», mondotta.

A finn nő eközben ott feküdt a havon, átázott prémruhájában, szemeit lehunyva, noha öntudatánál volt. Azt sem kérte, vessenek neki gyorsan ágyat valamelyik kocsin, száraz takarókból, arra sem gondolt, hogy köszönetet mondjon megmentőinek. Egészen csendesen feküdt, mozdulatlanul, nem figyelt a körülállók hangjára. Mindig csak egyre gondolt, csak egyre: «Ma tehát beteljesül a varázslat —»

Később, amikor már az egyik szekérre tették s éles fájdalmai gyötörték a fenéketlen út rázásától és zökkenéseitől, akkor sem jajgatott, sem nem nyöszörgött, úgy, hogy a szarmata asszony, aki a lábainál ült, azt hitte, elaludt.

De ez nem volt így; a suomi nő nem aludt, bár tudta, hogy meg kell halnia s elgondolkozott azon, milyen hatalmas a varázslat, amellyel élt és menyire véget ér minden a maga idejében. És ez a gondolat annyira elfoglalta, hogy feledte fájdalmaival. Hol van a király? kérdezte, amikor a fakó téli nap hanyatlani kezdett s a kocsik még mindig nem állottak meg.

«A sereg élén», felelték neki, «a göröggel és néhány kísérőjével.» Hogy jelentsék-e a balesetét?

«Még nem —» mondotta a suomi nő, «még nincs itt az ideje —» Mikor leereszkedett az alkonyat, másodszor is a király után tudakozódott.

Megparancsolta, mondták, hogy arra a dombra füs-

sék fel a sátorát, amelyet éppen elért; aztán tovább lovagolt. Nemsokára vissza fog térni.

Bizonyára rövidesen vissza fog térni.

Az öreg szarmata asszony föléje hajolt. «Hívjam őt?» A kíváncsiság és az az óhaj, hogy élvezze a saját fontosságát, szinte gyöngéddé tette: «Hívjam őt hozzád, kis fekete hiúzom — kis sötét menyétem?» A suomi felemelte ujját s tiltóan ingatta erre-arra. «Nem kell hívni!» mondotta. «Attila jönni fog, anélkül, hogy hívnák.»

Az öregasszony szorosan melléje kuporodott. «Varázslatot tudsz? Hatalmas varázslatot, amit a királynak követnie kell? Mondd el nekem! Te meghalsz, kis galambom; kár lenne a varázslatért, hogy veled együtt haljon. Mondd el nekem! Ugyan áruld már el!»

Ismét ingatta a suomi nő az ujját. «Gyujtsd meg a tüzet!» suttogta.

A szarmata vénasszony engedelmeskedett. A kocsi ke-rekei mellől eltisztította a havat, száraz rőzsét hozott s lehajtott fővel tüzet élesztett. Egyszerre visszahőkölt, mert zsíros haja majdnem tüzet fogott; gyanakodva nézett a háta mögé, vajjon nem a haldokló suomi nő parancsolta meg a szikráknak, hogy flyen magasra pattanjanak. Azután felállította az üstöt. Az övéből s hasonló üstök százaiból az egész táboron végigterjedt az estebéd szaga.

A vénasszony előkotort a kocsi belsejéből egy serpenyőt. Ha a suomi nő még ma éjjel meghal, gondolta, a papnak még hajnal előtt meg kell tisztítania a szekeret a gonosz szellemektől. Még hajnal előtt: különben egyetlen hún sem lesz hajlandó ezt a szekeret hajtani. Ez pedig kár volna, mert a suombeli bizonyára eltett néhány aranykarperecet a párnákba. — Meghal; tulajdonképp máris halott. A pap esetleg ellopja a kincseket, mielőtt megtisztítja a démonoktól. Talán helyesebb volna, ha már ma elvenném magamnak —

«Gyujts világosságot!» szólalt meg a suomi nő, «és hajtsd vissza a kocsi fedelét. Mert most lovagol el mellettünk a király; s azt akarom, hogy lásson engem.» A szarmata asszony engedelmeskedett. Aztán maga is kíváncsian kémlelt az éjszakába. De senkit sem lehetett látni, csak a húnokat, akik a szomszéd szekérhez tartoztak s húst sütöttek a tűzükön. «Senkisem jön.»

«Hallom a patkó csattogását», felelte a suomi. «Attila lépésben lovagol. A lova megsérült a lábán; hallom, hogy sántít.»

«Senkisem jön, Vard!»

«Fordulj meg! Rossz irányba nézel!»

Igen, valóban, lovas közeledik a folyó felől. A köd megnövelte alakját; olyan, mintha egy óriás közelítene leván. Amint csökkent a távolság, élesebben tűntek elő a körvonalai, alakja megkisebbedett. Most már tisztán ki lehetett venni a ló sántító lépéseit.

A lovas leszegte a fejét s előrehajolva ült a nyeregben.

«Éz nem lehet a király», vélekedett a szarmata asszony.

De a lovas e pillanatban felemelte fejét s lovát feléjük irányította. A vénasszony félreugrott. «Valóban a király!» sikította.

A király alacsony, szürke lovával közvetlenül a kocsi oldalán állott meg. Nedves hó borította vállait, nyirkos pára gőzölgött a ló sörényéből.

«Lovam lába megsérült!» szólt panaszosan. «Gyógyítsd meg, Vard!»

A suomi nő nem mozdult. Takarók és prémek alatt feküdt s csak kerek, fekete szemei mutatták, hogy él.

«Lovam lába megsérült!» ismételte Attila s hangjában kérdés csengett.

A suomi nő kihúzta a kis, sötétbőrű kezét a prémek alól s ide-oda mozgatta a tűz ragyogó fényében.

«Paripa lába sötét földre hág —» kezdett a ráolvasásba. Elhallgatott. «Én meghalok, Attila király!»

— Nyöszörögve próbálta folytatni: «Föld kedveli a paták dobogását... Meghalok, Attila király!»
A király olyan közel állott a kocsi mellett, hogy lába surolta az oldalát. «Nem tudsz varázslatot magadnak?» kérdezte.

«Azért halok meg, mert varázslattal éltem.»

«Milyen varázslattal, Vard?»

«Az anyám tanított reá. Akkor élt vele, amikor még gyermek voltam, de elég idős, hogy eltanuljam. Amikor anyám kimondta a varázsigét, nem élt többé soká. Tíz nappal előbb halt meg, hogy apámat szét-tépte a medve —»

«Miféle varázslat volt az?»

«A mi fejedelmünk is élt a varázssal. Öt nappal előbb halt meg, hogy országunkba jöttél, felégetted a falvakat s megölted a fejedelmünket —»

A király meghajolt nyergében s korbácsával a tűzbe vágott, hogy a szikrák szerteszétterjedjenek. «Különös varázslatot tanítanak tifelétek —»

«Én is elmondtam a varázsszavakat és bekentem a testem a szent kenőccsel. A folyóba estem és most meghalok: mert előbb kell meghalnom, mint a férfinak, akié vagyok. Így mondja a varázslat.»

«Még élek én —»

«Nem sokáig már, Attila király!»

«Olyan biztosan tudod?»

«A varázslat nem hazudik.»

«Ki tudja —?»

A suomi nő felsikoltott a fájdalom váratlan rohamában s ledobta magáról takaróit. A megrettent ló menekülni próbált; remegett, amikor a király megfékezte.

«A varázslat nem hazudik —» nyögte a nő, «a varázslat nem hazudik —»

A suomi asszony meztelen vészna teste összegörnyedt — felkapta karjait, majd kezébe temette kicsiny, haláltól megjelölt csunya arcát.

Attila csendesen bólintott. «A varázslat nem hazudik», szólott. Hangja lágyan és elcsitítóan zengett.

Megfordította lovát. Lassan lovagolt a táboron át, amelynek tüzei már kihunyóban voltak. A ló megbénult — gondolta — meg kell ölni. Vard nem gyógyítja meg soha többé.

Nem, nem. Ő már nem tud gyógyítani. Semmit sem lehet már meggyógyítani —

Különös varázsigéket ismer Suomi népe —

Augusta Vindelicorumnál, ahol az országút nyugatra, Gallia felé ágazik, találtak az első hún őrségre, amely a rugiak védelme alatt biztos tábornak ült.

Senki sem számított érkezésére. Azt hitték, hogy Attila még Itáliában tartózkodik — és ha néhánapiján gondoltak a visszavonulás lehetőségére, akkor ezt Pannonián és nem Vindeliciumon át, az Alpok hágóin keresztül várták.

De Augustában a húnoknak is voltak híreik királyuk számára. Az őrszemek hálózata útján, amely beszötte az egész birodalmat, azt közölte Denghezik, hogy a kazárok aggasztó erőfeszítéseket tesznek önállóságuk visszanyerésére. Vajjon felültesse-e ellenük az Uralmenti fekete húnokat, ha Attila még hosszabb ideig nem gondolna a hazatérésre? — A fekete húnok nem veszítettek sok embert a galliai hadjáratban s így szellemük harciasabb a többi törzseknél.

Ez a székhelyéről érkezett hír új volt Attila számára: az Alpokon történt átkeléssel ugyanis megszűnt a szabályos jelentő-szolgálat. Bár Onegesius megkísérelte, hogy hírvivőit egyenesen a Dravuson keresztül irányítva, fenntartsa ezt az összeköttetést. Ez azonban láthatólag nem sikerült. Nem is lehetett csodálni; az út hosszú volt és veszélyes.

Attila király, aki Augusta közelében megállapodott, hogy seregének pihenőt adjon, új hírvivőket indított Denghezikhez. Mindenesetre szólítsa fegyverbe a fekete húnokat, izente. De az ő — az Attila — serege

is útban van. Tavasz kezdetével kivonulnak a kazárok ellen.

Attila király elkísérte tekintetével a lovasokat, akik északfelé nekivágtak a Danuvius-menti országútnak, azután azzal a kérdéssel fordult a göröghöz, értesítették-e érkezéséről a rugiak fejedelmét. Igen, természetesen. Megtörtént.

Attila elégedetten bólintott a lovát egy mély útra terelte, amely visszavezetett a táborba. A görög lova követte, anélkül, hogy lovasának irányítania kellett volna.

A hó ropogott a paták alatt. Mélyen, a földig hajoltak a behavazott fenyőfák.

«Hó és jég —» szólalt meg a király, «korai fagy, korai tél — Hány éve követi már lovad az enyémmek nyomát, Onegesius?»

«Majdnem tizennyolc éve, Attila király.»

«Majdnem tizennyolc éve. — Te jobban ismersz engem, mint a fiaim; okosabb vagy, mint a fiaim. Te légy a tanácsadójuk, ha elejtem a gyeplőt.»

A görög lovának nyakára hajtotta finom, okos arcát, hogy elérjtse megindultságát. «Ennek két érv is ellentmond, tanyü. Az első, amit nem szabad elfelednod, hogy én sem vagyók már fiatal; ki tudja azt, túléllek-e téged? A másik, hogy fiaid nem szeretnek engem és nem fogják óhajtani a tanácsaimat.»

«Szeretnek? — Denghezik és Irnák az álmaikat szeretik. Ellák nem szeret senkit. Ő olyan, mint én. — Tanácsaidat nem óhajtják? Lehetséges. Nem fogják megfogadni? — Ez is megeshetik. — De van egy harmadik ok is, amit nem említettél meg, Onegesius.»

«Mi az a harmadik ok, tanyü?»

A hún fejedelem lassan lovagolt a behavazott úton, tenyerét kitérte a hulldogáló pelyheknek.

«A harmadik ok: haza szeretnél térni, Onegesius.»

«Hazatérni, tanyü?» A görög hajátövéig elpirult. «Tudod, hogy életem a tiéd és soha önként el nem hagylak.» Habozott. «Néha természetesen — beval-

lom, — elfog a vágy látni még egyszer Siciliát. Ezt megbocsájthatod az én koromban, király! — De mikor árultam el az óhajtasomat, hogy te megtudhattad?» A hún figyelmesen tekintett reá. «Tizennyolc év, Onegesius! Hogyan is ne tudnék olvasni a gondolataidban? — A fiaim tehát nélküled fognak uralkodni; rosszul fognak uralkodni. Az építésre kész az alap, de senki sem fogja elhelyezni az alapkövet. Én sem és a fiaim sem. — Miért, Onegesius?»

«Nem tudom —»

«Mert nincsen istenünk, mondotta egykor Aëtius. Hisszed te ezt?»

«Talán —» mormolta a görög, anélkül, hogy Attila figyelt volna rá.

«Hódíthat az ember a népének istent, mint ahogy meghódít egy országot? — Az asszonyok is hiányoznak — mondotta Aëtius. Mifajta asszonyok? Vannak a germánoknak olyan asszonyaik, amilyenek nekünk nincsenek?»

«Lehetséges —»

«Lehetséges. Asszonyok, mint a burgundi Ildeko. -- Azt mondtad az imént, Onegesius, hogy öregszel —» A görög mosolyogva mutatott szürkülő halántékára. A hún fejedelem meghúzta a szárait, úgy, hogy lova megállott. «Én is megöregedtem —» mondotta szinte csodálkozva. Emlék ötlött eszébe. «Ezt egyszer már éreztem, — ez akkor történt, amikor Kerha királynénál időztem —» Felemelte a tenyereit — elejtette a kantárszárat — »Mennyi telet érhettem meg Onegesius? — Nem tudom — nem tudom már összeszámítani —»

A király maga elé nézett. Egyszerre észrevette, hogy nyergének egyik szíja kioldódott. Mélyen előrehajolt és megerősítette. Nem ment a dolog gyorsan, kezei merevek voltak a fagytól.

«Ha meghaltam, szabad vagy Onegesius és hazatérhetsz. A Danuviustól sok út vezet dél felé.»

«Tanyü!» riadt meg a görög — «mit jelentsen ez?» A király feléje fordította arcát, a csontos, sárga arcot. Kék árnyak nagyobbnak és még mélyebbenfekvőnek mutatják a szemeit. Fél mosolygás dereng a keskeny, színtelen ajkakon. «Tizenennyolc év!» ismétli, «és az én miniszterem még mindig nem tanulta volna meg, hogy értelmezze szavaimat.»

«Tanyü!» kiáltja megrendülten a görög, szemeiben könnyekkel s a király keze után nyúl. Könnyű combnyomás — Attila lova engedelmesen oldalra lép — Onegesius keze lehanyatlik.

«Lovagoljunk tovább», rendelkezik Attila nyugodt hangon.

Egy héttel később, amikor a sereg elérte a Danuviust és most már keletre kellene fordulnia, Attila ismét pihenőt akar parancsolni. De a sereg türelmetlen. Ellák és Edeko a királyhoz jönnek — Ellák már régóta elkerüli, hogy egyedül lépjen apja elé; Edeket mindig magával viszi, mióta Candax elesett. Menetparancsot kérnek.

«Pihenő», felel Attila. Egy szót sem többet.

Ellák megpróbálja kérlelni. «Tanyü, az emberek békétlenkednek minden pihenő miatt. Már az Alpokon való átkelést is túl lassúnak tartották; ott azonban nem ismerték az utakat és engedelmeskedtek. Most viszont elértük a régi országutat. Mindnyájan tudják, hogy a folyópart mentén hazaérnek. És ezt alig várják már.»

«Annyira sietős», kérdi Attila. «hírül adni odahaza a vereséget?»

«Vereséget, tanyü? Számtalan várost kifosztottunk és semmiféle ellenséges sereg nem kényszerít a visszafordulásra. Miért beszélsz vereségről?»

Attila rámeredt s tekintetéből annyi leplezetlen gyűlölet áradt, hogy Ellák segélykérően nézett körül Edeko után.

«Ellák fiam!» szólott a király gúnyosan. «Ellák fiam és örökösöm —» és némi szünet után, miközben a húnok lélekzeni is alig mertek: «Előre lovagolhattok.» «Kicsoda, tanyü? Én és Edeko?»

«Mindketten és a sereg. Végig a régi országúton a pusztáig. Előre lovagolhattok. — Én lassan követlek; én, Onegesius és —» fontolgatva tétovázott a hún fejedelem — «és kétszáz harcos.»

«Elég lesz neked kétszáz, tanyü?»

«Elég lesz kétszáz. Azok közül válogassák ki, akik már az északi háborúban is velem harcoltak —»

«Külön zsákmányoló útát tervez a király a maga szakállára?» kérdi Ellákot Edeko, amikor elhagyták a sátort.

«Mindössze kétszáz lovassal? Esztelenség!»

«Tapasztaltad már, Ellák herceg, hogy a király ne a sereg élén lovagolt volna?»

«Eddig soha.»

«Nem, Ellák herceg, soha.»

«Elégedetlen vagy, Edeko? Elértük, amit akartunk: az engedelmet, hogy olyan gyorsan haladjunk, ahogy csak tudunk. Az idők változnak. Nem kell mindig Attilának az élen lovagolnia; én is képes vagyok vezetni titeket.»

Edeko összemérte magában Attilát Ellákkal s visszaemlékezett, milyen ujjongó lelkesedést szoktak kiváltani Attila parancsai. Visszalovagolt embereihez.

«Húnok és alánok! A királytól jövök.»

Köréje tolongtak. «Tovább mehetünk? Hazalovagolhatunk?»

«Mehettek! Attila megparancsolta, hogy vége a pihenésnek!»

«Huj! Attila! Attila!»

«De nem Attila fog vezetni bennünket, hanem Ellák herceg.»

Egyetlen vékony hang kiáltotta: «Ellák! Ellák! —» és ez is riadtan elhallgatott.

A többiek némák maradtak.

Kétszáz hún lovagol a nehéz télben a Danuvius mentén. Bajtársaik már messze elől járnak; talán elértek a pusztákig is.

A kétszáz hún nem siet és nem türelmetlen; követték a királyt az északi mocsárföldön, Görögországban és Galliában. Most is követik kérdés nélkül; mert Attila tudja, mit akar.

A király Onegesiussal az élen lovagol és igen lassan lovagol. Igaz, hogy nem is lehetne gyorsabban haladni, még ha akarnák, akkor sem. A hó a patakhoz tapad s nagy gomolyagokban fagy rájuk. Nem egy ló csúszik el a síkos talajon és sérül meg olyan súlyosan, hogy el kell pusztítani.

Jó, hogy elég tartaléklovuk van. — Az előttük vonuló hún sereg időről-időre megállapodott a félig elhagyott római határközségekben, de gondosan ügyelt arra, hogy ne vigye el és ne semmisítse meg az összes készleteket — elég szegényes volt az, amit még itt találni lehetett — úgy, hogy Attila kísérete nem szenvedett hiányt. — Ami még ezenfelül szükséges volt, azt a germánok, a rugiak szállították, akik nem feledkeztek meg a régi hadiszereződésükről.

Flaccitheus rugiai fejedelem, kevéssel azután, hogy Ellák elvonult a fősereggel, csatlakozott Attila csapatahoz. Rövid köszöntés után hallgatva lovagolt a király oldalán s igyekezett nagytermetű paripáját visszatartani, mivel az lépésben is minduntalan el akarta hagyni az apró hún lovat.

«Flaccitheus fejedelem», kérdezte Attila hosszú idő múltán, «hova fogod embereidet vezetni, ha jó a tavasz? Vagy itt akarsz maradni a Danuviusnál?»

A rugiai fejét rázta s állával délfelé intett. «Úgy gondolom, át a határon. — De te vagy a legfőbb hadúr, király és te parancsolsz.»

«Így hát ha megparancsolom, követni fogtok délre, a határon át?»

«Igen, Attila király.»

«És ha nem parancsolok semmit, akkor magatokban is benyomultok a határon?»

Flaccitheus fejedelem kacagott. «Természetesen. Így lesz, Attila király.»

«Így lesz, Flaccitheus fejedelem.»

A rugiai fejedelem tudta, mivel tartozik legfőbb hadurának; három napon át kíséretével szegődött. Azonfelül meg is akarta nyerni a hún uralkodó jóindulatát; a rugiak és herulok között ugyanis viszály tört ki a zsákmány felosztása fölött s ezt még mindig nem sikerült kiegyenlíteni. Ki tudja, nem lesz-e szükséges a húnokat kérni fel döntőbírákul —

Attila király kegyesen fogadta Flaccitheus fejedelem tiszteletteljes kíséretét, maga mellett tartotta és ha pihentek, vagy tábort ütöttek, saját szőnyegén jelölt ki helyet neki. Mindazonáltal alig szólt hozzá egy szót is, úgy, hogy a kedélyes természetű rugiai fejedelem, aki nehezen viselte el az ilyen hallgatag lovaglást, fellélekzett, amikor a menet a herulok határa felé közeledett és ő elbúcsúzhatott.

Magasan vezetett az országút a folyam felett az erdön keresztül. A fák néhol szabad kitekintést engedtek s ilyenkor látni lehetett a Danuvius acélszürke habjait, amelyek fehér és ezüstös jéglapokat sodortak magukkal. Az ilyen helyeken a király lovát a lejtő felé irányította; s a legszélén megállott, úgy, hogy lova aggodalmasan feszítette neki lábait a partnak, nehogy lezuhanjon; itt elmerült a hatalmas víz szemléletében, hosszan elnézve le- és felfelé, mint aki keres, vagy vár valamit.

Ha Onegesius kérdezte, nem válaszolt.

Csak egyszer mutatott reá a folyamra, amelynek odahallatszott lágy zúgása és amely eltűnt a végtelenben — téli köd fedte el szemeik előtt — és szólt: «Olyan, mint a nagy folyó keleten, az Atli, a messzeáradó, amelyről elneveztek —»

Ott, ahol az országút egy kis völgybe ereszkedett s a fenyőfák oly sűrűn állottak, hogy a hó nem tudott a földre hullani — vörös fűlevelek terítettek puha szőnyeget a lovak lábai alá — közeledő paripa lépteit és zihálását lehetett hallani. A király megállott; ki lovagol ezen a magányos úton?

Eltévedt napsugarak — alig hatolhattak át a felhőkön és a sűrű fenyvesen — megcsillantak itt-ott a közeledő lovas fegyverzetén. Feléjük ügetett és amikor megpillantotta a hűn csapatot, felállott kengyelében s úgy kiáltotta: «Attila! Attila!»

A király lassan közelebb lovagolt s felemelte a kezét. Nem volt köszöntés, de lehetett annak is tartani.

«Irnák!»

Az ifjú Irnák leugrott nyergéből s tenyerét a király kengyeléhez illesztette. Ez csendesen tovább lovagolt s engedte, hogy mellette lépkedjen.

«Tanyű, amiképpen kezem a lábaid alá símul, úgy engedelmeskedik akaratom szavadnak», köszöntötte őt. Attila nem figyelt reá. Szemmelláthatólag az foglalkoztatta, hogy sajátmaga, kérdés nélkül találja ki, mit jelent Irnák meglepő felbukkanása. De ez nem sikerült neki.

«Nem parancsoltam neked, hogy elibém lovagoljál», szólalt meg végül.

Irnák felnézett reá. «Denghezik parancsolta nekem, aki helyettesít téged.»

A fiúnak sohasem lesz férfiarca, gondolta magában Attila, amint telt, felvetett ajakait, világos, őszinte szemeit nézte.

«Ulj nyeregbe!» rendelkezett szelíden. És amikor Irnák mellette lovagolt: «Nem egyedül jöttél?»

«Mi — huszunkat küldött ki Denghezik — pihenőt tartunk a régi római erősségben, amely innen egy órányira fekszik, tanyű. Denghezik úgy intézkedett, hogy ott várjunk téged; két nap előtt érkezünk oda. Én azonban egy darabot előd lovagoltam; éreztem, hogy ma meg kell érkezned.»

«Almodban láttad ezt előre?» Gúnyosan kellett volna hangzania; Irnák komolyra vette.

«Nem álmomban, tanyü. Csak éppen úgy éreztem. Burgundi Ildeko is azt mondotta — reggel találkoztam vele a várteremben — Irnák, ma megjön Attila.»

«Burgundi Ildeko? A burgundi nő?»

«Igen, tanyü.»

«Veletek van?»

«Igen, tanyü.»

«Miért?»

«Ő kért reá.»

«Miért —» Attila elhallgatott. Fellélekzelve háritott el gondolatokat magától, amelyek eddig szorongaták s kérdését más szavakkal fejezte be: «miért küldött titeket elém Denghezik?»

«Tanyü», válaszolt Irnák ünnepélyesen, «azt, amit neked mondanom kell, nem szabad nyeregben elmondani, sem pedig nyeregben meghallgatni.»

Attila tudta, mit jelentsen ez. Három közlést nem volt szabad hún fejedelemnek nyeregben meghallgatnia: apja halálának hírét, örököse halála-hírét s az örököse anyjának haláláról szóló híradást. Ellák volna? Kerka volna?

Kérdeznie tilalmas volt. Körülírással segített magán.

«Elérte a sereg a pusztát?»

«A sereg és Ellák megérkeztek azon a napon, amikor elédlovagoltam.»

Tehát Kerka. Kit hív a halál legszívesebben? — Kedvére válogat — nem kérdez semmit, Kerka királyné — semmit.

Az ódon római erősség fegyvertermében tűz lobogott; a majdnem összeomlott tűzhelyet nagyjából helyreállították. Néhány kocsit is hoztak magukkal; részben, hogy a burgundi hercegnő utazását megkönnyítsék, részben, hogy a királyt úgy fogadhasák, amint illik. Szőnyegek és medvebőrök borították a

padlót; a király arany asztali készlete fel volt terítve. Vasgyűrűbe tűzött fáklyák világítottak. Amikor Attila belépett, Zerkon felugrott a tűz mellől, ahol melegedett s mint egy hűséges állat súmolt a térdeihez.

A hún fejedelem a küszöbön állott és nem törődött azzal, hogy a nyitott ajtón bezudul a dermesztő téli zivatar s a fáklyákat majdnem kioltja. Tekintete végigjárta a helyiséget, mint aki keres valamit.

Mögötte lépett be Irnák. Kezébe vett egy fáklyát a vas tartógyűrűből és megcsóválta a feje körül, ahogy a papok cselekszenek, mielőtt felgyújtják a máglyát. «Tanyü, Kerka királyné meghalt», mondotta reszkető hangon.

«A virágok is elhervadnak s csak az emléküik marad meg —» válaszolt a király a hagyományos szokás szavaival. Irnák mégis észrevette, hogy a király gondolatait nem ezek a szavak foglalkoztatják — bármi rövidék voltak is.

Attila még egyszer keresve nézett szét a teremben, aztán a tűzhelyhez lépett s leült a tűz mellé. Zerkon melléje guggolt. Csak arra vágyott, hogy ura közelében lehessen — de azt már kívánni se merte, hogy észre is vegyék.

Alacsonyan csüngtek a hófelhők; nem akart megvirradni. Alig jelezte halovány derengés a reggelt. Bungundi Ildeko dideregve emelkedett fel fekvőhelyéről; ha nem adott volna Denghezik annyi párnát és prémet, amennyi csak a kocsira fért — mit szenvedett volna most a hidegtől!

Halkan félretolta a reteszt és megindult a lépcsőn. Elég hosszú ideje volt már a húnok rabja, hogy megtanulja, nem lehet a király szemei elé kerülni mindaddig, amíg az így nem rendelkezik — ezért zárkózott tegnap este a szobájába, amikor Attila érkezését jelentették.

Mégis — gondolta — hivatnia kellett volna engem — Ezt a gondolatot elhessegette magától s csak azt vette rossznevén, hogy sem Irnák, sem Zerkon nem keresték fel, elmesélni Attila érkezését. De persze — ha Attila itt van, mindenki másról megfeledkeznek — Halkan lépdelt lefelé a lépcsőn. Hallotta, amint a tűzhelyen pattog az égő fa, azt hitte, talál ott egy szolgát, akit Irnákhoz küldhet.

Valóban, a tűzhely mellett ott térdelt egy hún; fahasábokat vetett a tűzbe. Ez alighanem Kailak szolga lesz. Halkan megszólította.

A hún felemelte arcát, tűzbe dobta a fát, amit a kezében tartott, felállott és megkérdezte, mit kíván. A burgundi hercegnő azonban már nem válaszolt — mert a tűz mellett megmozdult valaki, aki annyira beburkolódzott sötét prémjeibe, hogy alig volt felismerhető. Széles, színtelen arc emelkedett a tűz fényébe, fényesen megvilágítva — Attila király!

Ildeko némán állott a lépcsőn, remegő kezeit köpenyébe rejtette s nem mert mozdulni sem előre, sem hátra. Meglátta a király? Megismerte-e?

Attila kihúzta egyik kezét a prémek közül, előre nyújtotta a tűz vörös fényébe, intett.

«Burgundi Ildeko», szólalt meg panaszos hangon az árnyékból, «Kailak szolgát szólítja; de Attila király az, akivel beszélni akar. — Jer hát!»

A burgundi nő lassan lejött a lépcsőn s igyekezett erőt venni félelmén. «Nem gondoltam —» szólalt meg — s minden erőfeszítés dacára remegett a hangja — «hogy a királyt már ilyen korán a teremben találom.»

«Ilyen korán?» rezzent fel a király s csak most vette észre a haloványkék virradást. «Egész éjjel a tűznél ültem s nem tudtam, hogy reggel lett.» És halkan folytatta, mert az asszony most már szorosan mellette állott a tűznél. «Mit kívánsz hát tőlem?»

Ildeko felemelte a kezeit — a köpeny lecsúszott vállairól — «Több, mint egy éve már, hogy a húnok

foglya vagyok, Attila király! Meddig fog még ez tartani?»

«Ha másfél esztendő elmúlt, akkor elmulhat még néhány hét —» mérlegelte szavait a hún fejedelem. «Ezért a kérdésért nem lovagoltál volna napokon át, Ildeko.»

A burgundi nő elpirult. Látni lehetett a szürke reggeli világosságban, amely már bírkózott a tűzhely rőt fényével. «Itt közelebb vagyok a hazámhoz, Attila király», felelte bizonytalan hangon. «Ha elbocsátasz — itt germánokra találok, akik elkísérnek törzsem lakóhelyéig.»

«Azon a hajnalon, amikor Aquileia elesett», szólott a hún fejedelem válasz helyett, «énekelni kezdett egy madár. Reá emlékeztet a hangod —»

Az asszony lehajolt. A tűz fénye megcsillant szőke haján. «Attila király» — suttogta — «egy másik kérdésért is jöttem —»

«Egy másik kérdésért —» ismételte halkán Attila. «Ha nem akarsz hazámba bocsátani — megígéred-e nekem, hogy a te rabod maradok?»

«Nem —», mondotta a király, «nem —» És észrevevén, hogy ezzel a nemmel saját gondolataira felelt a kérdés helyett, megfontoltan ismételte: «Hogy az én rabom maradsz, kérdezted? Mit jelentsen ez?» A burgundi nő igyekezett fogva tartani tekintetét. «Ellák hazajött», felelte. Más semmit.

A hún fejedelem nem válaszolt azonnal. «Ezért küldött hát el Denghezik?»

«Én kértem erre —» És hirtelen félelmében felsikoltott Ildeko: «Kinél keressek oltalmat, ha nem nálad? — Amikor hallottam, hogy Ellák egyedül tér haza, Denghezik fiadhoz siettem. Meg fogsz védelemzni engem?» kérdeztem tőle —»

«Mit felelt Denghezik fiam?»

«Nincs hatalmam afölött, aki Attila után uralkodni fog, válaszolta ő.»

«Helyesen válaszolt.»

«Attila király! — Azt mondd, helyesen válaszolt?» Ildeko igyekezett erőt venni csengő hangjának remegésén. «Akkor hát nem volt igazam, király, amikor azt feleltem neki —»

A király előre hajolt. Tagjai megfeszültek, mint aki ugrásra kész; tekintete azonban az asszony mellett az üres levegőbe mélyedt. «Mit feleltél, Ildeko?»

«Azt feleltem» — Ildeko tétovázott — kezei végigcsúsztak a tűzhely falán — «azt feleltem: engem Ellák ellenében is meg kell védelmezned — mert —»

Elakadt. Attila egyetlen hanggal sem szakította félbe. Változatlanul előrehajolva ült — s mozdulatlanul, mély figyelemmel nézte Ildekot, mint akinek arc kifejezéséből és tartásából többet kell kiolvasnia annál, amit mond.

«Mert —» folytatta a burgundi nő elszántan — «én a királyé vagyok.»

«Eszerint tehát —» szólott Attila, «így áll a dolog: jöttél megkérdezni engem, hazaengedlek-e. Nem, ez nem áll szándékomban. — Továbbá jöttél, mert félsz Ellák fiamtól. Nem, nem kell már félned tőle. — Csak a harmadik dolog marad változatlanul.» A király lehajolt és felszította a tüzet. «A harmadik: te nem csak azért jöttél, mert szükséged volt a király oltalmára, hanem mert a királyé vagy —»

Felállott, kinyújtotta a kezét; úgy látszott, meg akarja érinteni a karját — aztán mégsem tette meg.

«Lásd», mondotta, «kinappalodott. Ha ez lenne életem utolsó napja, milyen kívánságom teljesülhetne még? — Egyetlen egy kívánságom, Ildeko.»

«Milyen kívánság, Attila király?»

A király elhárítólag intett a kezével, mintha terhes gondolatok nehezednének rá. «Túlsok győzelem», szólalt meg — «túl sok vereség. A Sakhr-sólyom szárnyai bénák — Mi marad még? — A kívánság, hogy viszontlássam az aranyláncot, amelyet egykor elajándékoztam. A kívánság, hogy ennek a láncnak a csatáját» — összekulcsolta kezeit s lágyan — igen lágyan

a nő mellére tette — «megoldjam —» Kezei lehanyatlottak; arca, csak most, a nappali fénynél lehetett látni, ijesztően sápadt és kimerült volt.

«Tanyü —» Most először mondotta ki Ildeko ezt a címet; idegenül hangzott ajakairól. Szemeiben olyan kifejezés jelent meg, amit Attila még egyetlen asszonyában sem látott — úgy érezte —; sem a Kerkáéban, sem az Erelieváéban. Talán ilyeneknek kellett volna lenniök az asszonyoknak — gondolta magában — akik hiányoztak nekünk —

«Tanyü —» hangjából félelem csengett ki és mégis egy lehelete a melegségnek — «én a királyé vagyok —»

A húnok egy része az erősségből lement halászni a folyamhoz. Mielőtt beállott volna az alkonyat, gazdag zsákmánnyal tértek vissza.

Más részük vadászni próbált; de csekélyebb eredménnyel. Két őzet hoztak haza s néhány nyulat. Mindenestre — ez a vad és hal elégséges lesz ünnepi lakomának —

Mire mindannyian összegyülekeztek az erősség körül, a nap már lemenőben volt, vöröslő ködtől övezve.

«Rossz előjel», jegyezte meg egy öreg hún.

A másik nevetett. «Gyakori az ilyen naplemente —» Az öregot nem lehet megnyugtítani. «Ahogy ma, úgy ment le a nap, mikor a király lábán sebesült Görögországban; és amikor Mantuában megbetegedett, akkor sem volt másként.»

A terem felől hívták őket. Sokat nevettek és kiabáltak. Minthogy más tennivalójuk úgysem akadt, segítettek a szakácsoknak nyársakat készíteni s megsütni a halat és a vadpecsenyét.

Mikor besötétedett, fáklyákat gyujtottak.

Hogyan? Ez az összes fáklya, amit meggyújtani akartok? Kevés! Ragyogni kell a fénynek! Attila király esküvőjét ünnepli a burgundi hercegnővel!

Fáklya volna elég. De kevés a vaskarika a falakon. Kössétek a fáklyákat a lándzsákra, üssétek a lándzsa hegyét a padlóba! A bejárattól Attila ülőhelyéig. Kétszázan vagyunk itt, húnok! Kétszáz fáklya világítson a királynak.

Avagy nem éppen bennünket választott ki az egész seregből, hogy kísérjük?

«Attila! Attila!»

Csendesen, csend! A király jön! Gyujtsátok meg a fáklyákat! — Nem ő jött? Nem, még nem ő! — De mindjárt jönni fog!

A hirtelen kitörő vihar feltépte az ajtót. Annál jobb! A fáklyák legalább teljes fényükben lobognak.

Most megint bevágja a szél a kaput.

Nem! Nem zárta be! Mert itt a király! Attila! Attila!

A király a küszöbön áll. Látja a fáklyákat a falon, látja a kétszáz égő fáklyát a kétszáz lándzsán — Mosolyog —

Láttátok? Láttátok? A király kacagott — Tombolnak, kiáltoznak — «Attila! Attila!» Görbe késekkel kongatják a serlegeket. — «Attila!»

A király felemeli a kezét — elnémulnak. — Lassan lépked az égő fáklyák sorai közt. Kék selyemruhát visel és hiúzprémet a vállán. Sokan soha sem látták még így felékesítve; mások tudják, hogy az idegen követeket szokta így fogadni s ezt odasúgják a tájékozatlanoknak.

A király mögött halad Onegesius. Miért olyan sápadt a görög?

A király helyet foglal a tűzhely közelében; amint leereszkedik, suhog a selyem. Olyan csend van, hogy az egész teremben hallják. Csak a fáklyák sercegeknek —

A király felemeli serlegét.

«Emlékezem az északi hadjáratra.»

«Attila! Attila!» kiáltják az öregek, akik már ott is harcoltak.

«Emlékezem Margusra.»

«Attila!»

«Naissára és Singidunumra.»

«Attila! Attila!»

«Emlékezem —» folytatja halkán a király — «Catalaunumra —»

Először hallgatnak; majd hozzátódnak, megérintik a lábát, a kezét. — «Attila! Attila!»

A király engedi. Csak percek múlva inti el őket magától. A serleg még mindig a kezében — némán iszik belőle.

Felszolgálják a halakat és a vadpecsenyét. Bort hoznak. A király egy falathoz sem nyúl. Maga elé néz. Később magához hív egy öreg hűt és érdeklődik a sebforradása iránt, amely végighúzódik arcán és homlokán.

Metisnél, burgundi kardtól!

Úgy, úgy. Burgundi kard —

Egy órával éjfél előtt felemelkedik a király. A húnok talpraugranak, kirángatják a lándzsákat a földből, lengetik a fáklyákat.

A király int. Nem, ne kísérje senki.

«En sem?» kérdi Onegesius elfehéredett ajkakkal.

«Te sem. — Él boldogul, Onegesius.»

«Nem adsz kezet nekem, tanyü?»

«Minek?» kérdi a király. De aztán mégis megteszi; hosszú, hűvös ujjait a görög tenyerébe helyezi. Mozdulatlanul, mint egy halott keze, tűri az Attilaé néhány pillanatig a másiknak szorítását.

Aztán megfordul és fellépdél a lépcsőn. Az ajtónál, ahol végződik, megáll egy pillanatra. Ruhájának ujjá beleakadt az ajtókilincsbe. Kiszabadítja magát, visszamenéz. Kétszáz kar csóválja a fáklyákat. «Attila! — Attila!»

Ki fogja a húnokat vezetni? — gondolja magában. Kinek a nevét kiáltják holnap? Ellákét és Denghezikét? A gyermek Irnákét? Kiét? — Nincsenek isteneink. És nincsenek asszonyaink.

Hinneim kellett volna Aëtiusnak. Aëtius is megöregedett, ő is meg fog halni. Aëtius sem érte el a célját.

Attila kinyitja az ajtót s bezárja maga után. «Attila! Attila!» — Már csak tompán hallatszik mögötte.

Annál inkább hallani a vihar tombolását, amint az ódon erősség falait ostromolja. A folyam zúgása is erősebb a szokottnál. Jégzajlás? — Lehet. Összetörhetnek a hidak a Danuviuson. — Nincsen többé szükségem hidakra —

Merre van Zerkon? Megparancsoltam neki, hogy készsítsen elő egy serleget —

Igen, ott áll egy alacsony, sötét szekrény a falnál; fényes, ezüst paizsot támasztottak reá, Attila paizsát. És az ezüst paizs előtt egy ezüst pohár.

Megtöltötte Zerkon? Igen, a pohár telve van. — Mi mozdult meg ott? — Nézd csak, ott kuporog a sarokban a kis Zerkon. Arannyal hímzett ünneplő ruhájából szánalmasan néz ki feldult, csúnya majomarca. Máskor fekete — ma szürkének látszik.

Egyetlen fáklya világítja meg a szobát. A terem ragyogása után komor. Nemcsak komor, hanem hideg is. A király borzongva húzza össze a hiúzprémet a vállán.

«Megkeverted az italt, Zerkon?»

A törpe képtelen válaszolni. Szürke ajakai visszahúzódnak fogairól, olyan az arca, mint egy szörnyű vi-gyorgás.

«Mennyi időm van még, ha kiürítettem?»

A törpe mindkét kezével a torkához kap. «Reggelig —» nyögi.

Attila bólint. Utánanyul a pohárnak. Feleúton megmerevedik a karja. A síma ezüst paizs tükörképét mutatja. Már nem egy, két serleg áll előtte; vele átellenben egy másik, hosszú, könyedén begömbülő, sárgás kéz nyul a másik serleg után.

«Testvérkém!» suttogják Attila ajakai, «igyál!»

A tükörkép bólint.

A tükörkép felemeli az ezüst serleget.

«Kiürítéd előttem?» Ismét bólint a képmás. — Nem, ő maga, Attila bólint.

Ajkaihoz emeli a poharat, kiüríti és gondosan visszahelyezi az ezüstpaizs elé. Keskeny keze végigsiklik a serleg peremén, megsimítja a paizs felületét.

«Két serleg —» suttogja még egyszer. «Ezúttal én választottam, tanyü, testvérkém —»

Megfordul. — Szemei előtt hívogat egy bezárt ajtó. — Az orkán üvölt; nem hallja. A teremben mámoros ujjongás harsogja a nevét. — Nem jut el a füléig.

De az ajtó mögött — hallja — könnyű léptekkel jár valaki fel és alá.

Csendesen nyitja ki az ajtót a király — A kicsiny, szőnyegekkel függönyözött szobában áll a burgundi hercegnő. Meglátja Attilát és kitárja a karjait — A keblén ott ragyog a pirosköves aranylánc, amelynek tigrises csatját most meg fogja oldani —

Csendesen, halkán — nesztelenül lép át Attila a küszöbön —

Kétszáz hún áll másnap reggel királya ravatalánál. Kétszáz hún szabdalja össze az arcát, hogy csorogjon a vére a gyász jeléül.

Panaszdalok sírnak az Ister partján; vágató lovasok viszik a halálhírt szerte, északon a Jeges-tengerig, délen a Mäotis-ingoványig és messze, messze keletre —

